

Институт за политичке студије,
Добрињска 11, 4. спрат
11000 Београд,
Србија

ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ III

Приредили
Милица Стојчић
Саво Симић

Београд, 2025.

**ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ III**

2025.

ISBN 978-86-7419-415-7

DOI: <https://doi.org/10.18485/ppnsd.2025.3>

Приредили:

Милица Стојчић, Саво Симић

Издавач:

Институт за политичке студије, Београд

Добрињска 11

Тел. 0113349205

<http://www.ips.ac.rs/>

За издавача:

др Миша Стојадиновић

Програмски одбор:

ддр Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије,

др Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије,

др Синиша Атлагић, редовни професор, Факултет политичких наука,

Универзитет у Београду,

др Срђан Кораћ, виши научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Јелена Тодоровић Лазић, виши научни сарадник,

Институт за политичке студије,

др Вера Арежина, ванредни професор, Факултет политичких наука,

Универзитет у Београду,

др Душан Вучићевић, ванредни професор, Факултет политичких наука,

Универзитет у Београду,

др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Никола Младеновић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Сања Стошић, научни сарадник, Институт за политичке студије,

др Лидија Мирков, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Марко Тмушић, доцент, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,

др Драган Траиловић, научни сарадник,

Институт за међународну политику и привреду

Организациони одбор:

мср Милица Стојчић, истраживач-сарадник, Институт за политичке студије,

мср Саво Симић, истраживач-приправник, Институт за политичке студије,

мср Ненад Спасојевић, истраживач-сарадник, Институт за политичке студије,

мср Андреа Матијевић, истраживач-сарадник, Институт за политичке студије

Дизајн корица:

Марија Стевановић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж

50

Погледи, ставови и мишљења изречени у овом зборнику припадају ауторима или приређивачима и не представљају званичне ставове Института за политичке студије, Београд. Сви радови у овом зборнику објављени су под CC.BY лиценцом.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	09-10
Милица Стојчић, Саво Симић	
РЕАЛИЗАМ КАО ПРЕПРЕКА У ПОСТИЗАЊУ ТРАЈНОГ МИРА: СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА СУКОБА РУСИЈА – УКРАЈИНА И ИЗРАЕЛ – ПАЛЕСТИНА	13-41
Александар Богичевић	
QUAD КАО МЕХАНИЗАМ УРАВНОТЕЖАВАЊА НР КИНЕ У ИНДО-ПАЦИФИКУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ИНДИЈЕ	43-67
Даница Лазовић	
ДЕКЛАРАЦИЈА ПРВОГ СВЕСРПСКОГ САБОРА – ПОДРИВАЊЕ ИЛИ ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ДЕЛТОНСКОГ СПОРАЗУМА?	69-93
Ђорђе Радовановић, Иван Башчаревић	
МОДЕЛ „ТИХОГ ЕТНИЧКОГ ЧИШЋЕЊА” СРБА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ПЕРИОДУ „ПОМИРЕЊА”: СЛУЧАЈ ВУЧИТРСКЕ ГОЉБУЉЕ	95-121
Иван Матић	
ИЗАЗОВИ ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНОГ УГОВОРА У САВРЕМЕНОЈ ФИЛОЗОФИЈИ	123-144
Ивана Дуњић	
ДИПЛОМАТСКО ПРЕДВОЂЕЊЕ ИЛИ ТЕХНОЛОШКО ЗАОСТАЈАЊЕ: ИЗБОР ГРУПЕ СЕДАМ (Г7) У МУЛТИЛАТЕРАЛНИМ ПРЕГОВОРИМА О ГЛОБАЛНОМ ДИГИТАЛНОМ ДОГОВОРУ	147-172

Игор Миросављевић	
СТАРЕ И НОВЕ СПОЉНОПОЛИТИЧКЕ ПРЕПРЕКЕ ЕВРОАТЛАНТСКОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ – БИЛАТЕРАЛНИ СПОРОВИ СА ГРЧКОМ И БУГАРСКОМ У КОМПАРАТИВНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ	175-198
Лазар Стојановић, Јана Марковић	
МОЋ И ТЕОРИЈА РЕАЛИЗМА У МЕЃУНАРОДНИМ ОДНОСИМА НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	201-220
Лука Петровић	
ИНИЦИЈАТИВА „ОТВОРЕНИ БАЛКАН” И ЊЕН УТИЦАЈ НА ПОЛИТИЧКЕ ОДНОСЕ ДРЖАВА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ	223-237
Милица Илић	
ИНКРИМИНАЦИЈА ЕКОЦИДА У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	239-258
Миљан Васић	
ШТА ЈЕ ЕПИСТЕМИЧКО У ЕПИСТЕМИЧКОЈ ДЕМОКРАТИЈИ?	261-280
Невена Јовановић	
СТРАТЕГИЈА УОКВИРАВАЊА ПРЕДСЕДНИЧКИХ ИЗБОРА У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА 2024. ГОДИНЕ У ГОВОРИМА И ДЕБАТАМА ПРЕДСЕДНИЧКИХ КАНДИДАТА	283-301
Невена Нешић	
ЈАВНА УПРАВА И ПРИВАТИЗАЦИЈА УСЛУГА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НАКОН УСВАЈАЊА ЗАКОНА О СОЦИЈАЛНОЈ ЗАШТИТИ 2011. ГОДИНЕ	303-324

Немања Пурић	
НОВИ ПЛАН РАСТА ЗА ЗАПАДНИ БАЛКАН – ПОДСТИЦАЈ ПРОШИРЕЊУ ИЛИ НОВА НЕУСПЕЛА РЕФОРМА?	327-345
Ненад Спасојевић, Андреа Матијевић	
КЉУЧНИ ИЗАЗОВИ ЕКОНОМИЈА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ФИНАНСИРАЊУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	347-373
Никола Илић	
ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРИСТУПА У ИСТРАЖИВАЊУ ПОПУЛИЗМА И ПРЕИСПИТИВАЊЕ ПОЈМА – КРИТИКА ИДЕАЦИОНОГ ПРИСТУПА ИЗ УГЛА ДИСКУРЗИВНО-ТЕОРИЈСКОГ ПРИСТУПА	375-392
Никола Туцаков	
ДИСКУРС И ПРАКСА У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: ПОЗИЦИОНИРАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ НАКОН ИЗБИЈАЊА СЕДМООКТОБАРСКОГ РАТА	395-416
Растко Ломпар	
СВЕТА ХАЈКА ИЛИ БОРБА СА ВЕТРЕЊАЧАМА? ПРИЛОГ ТЕОРИЈСКОМ ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМА АНТИКОМУНИЗАМ	419-438
Стефан Анђелковић	
ЗНАЧАЈ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА	441-456

TABLE OF CONTENTS

EDITORS' PREFACE	09-10
------------------	-------

Milica Stojčić, Savo Simić	
REALISM AS OBSTACLE FOR REACHING LASTING PEACE: CASE STUDIES OF THE RUSSIA – UKRAINE AND ISRAEL-PALESTINE CONFLICTS	13-41

Aleksandar Bogićević	
QUAD AS A MECHANISM FOR BALANCING THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE INDO-PACIFIC – A CASE STUDY OF INDIA	43-67

Danica Lazović	
DECLARATION OF THE FIRST ALL-SERBIAN ASSEMBLY: UNDERMINING OR OPERATIONALIZING THE DAYTON AGREEMENT?	69-93

Dorđe Radovanović, Ivan Baščarević	
A MODEL OF "QUIET ETHNIC CLEANSING" OF SERBS FROM KOSOVO AND METOHIA IN THE PERIOD OF "RECONCILIATION": THE CASE OF VUCITRNSKA GOJBULJA	95-121

Ivan Matić	
CHALLENGES OF THE SOCIAL CONTRACT THEORY IN CONTEMPORARY POLITICAL PHILOSOPHY	123-144

Ivana Dunjić	
DIPLOMATIC LEADERSHIP OR TECHNOLOGICAL BACKWARDNESS: THE GROUP OF SEVEN'S (G7) CHOICE IN MULTILATERAL NEGOTIATIONS ON THE GLOBAL DIGITAL COMPACT	147-172

Igor Miroslavljević	
OLD AND NEW EXTERNAL OBSTACLES TO THE EUROATLANTIC INTEGRATION OF NORTH MACEDONIA – BILATERAL DISPUTES WITH GREECE AND BULGARIA FROM A COMPARATIVE PERSPECTIVE	175-198
Lazar Stojanović, Jana Marković	
THE POWER AND THEORY OF REALISM IN INTERNATIONAL RELATIONS AFTER THE SECOND WORLD WAR	201-220
Luka Petrović	
THE “OPEN BALKANS” INITIATIVE AND ITS INFLUENCE ON THE POLITICAL RELATIONS OF THE COUNTRIES IN THE WESTERN BALKANS	223-237
Milica Ilić	
CRIMINALISATION OF ECOCIDE IN EUROPEAN UNION LAW	239-258
Miljan Vasić	
WHAT IS EPISTEMIC IN EPISTEMIC DEMOCRACY?	261-280
Nevena Jovanović	
FRAMING UNITED STATES PRESIDENTIAL ELECTIONS 2024 IN PRESIDENTIAL CANDIDATES SPEECHES AND DEBATES	283-301
Nevena Nešić	
PUBLIC ADMINISTRATION AND PRIVATIZATION OF SOCIAL PROTECTION SERVICES AT THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF SERBIA AFTER THE ADOPTION OF THE LAW ON SOCIAL SECURITY PROTECTION IN 2011	303-324

Nemanja Purić	
A NEW GROWTH PLAN FOR THE WESTERN BALKANS – A BOOST TO ENLARGEMENT OR ANOTHER FAILED REFORM?	327-345
Nenad Spasojević, Andrea Matijević	
KEY CHALLENGES OF WESTERN BALKAN ECONOMIES IN FINANCING SUSTAINABLE DEVELOPMENT	347-373
Nikola Ilić	
THE IMPORTANCE OF THE RESEARCH APPROACH IN THE STUDY OF POPULISM AND A RE-EXAMINATION OF THE CONCEPT – A CRITIQUE OF THE IDEATIONAL APPROACH FROM THE PERSPECTIVE OF THE DISCURSIVE-THEORETICAL APPROACH	375-392
Nikola Tucakov	
DISCOURSE AND PRACTICE IN THE EUROPEAN UNION'S FOREIGN POLICY: POSITIONING AND PERSPECTIVES FOLLOWING THE BREAKOUT OF THE OCTOBER 7TH WAR	395-416
Rastko Lompar	
A HOLY ALLIANCE OR A FIGHT AGAINST WINDMILLS? SOME CONSIDERATIONS ON THE DEFINITION OF ANTICOMMUNISM	419-438
Stefan Anđelković	
THE SIGNIFICANCE OF KOSOVO AND METOHIA IN THE POLITICAL PHILOSOPHY OF DOBRICA ĆOSIĆ	441-456

Предговор

Зборник „Перспективе политичких наука у савременом друштву III” представља резултат научне конференције одржане у Београду 5–6. децембра 2024. године у организацији Института за политичке студије. Конференција је настала са циљем успостављања традиционалног окупљања младих истраживача и као таква је јединствена у научној заједници Србије. Трећа по реду конференција „Перспективе политичких наука у савременом друштву” обогатила је садржај у односу на претходне две, учешћем, не само истраживача–приправника, истраживача–сарадника и асистената са научних института и факултета у сфери друштвено-хуманистичких наука из целе Србије, већ и научних сарадника, односно истраживача у еквивалентним наставним звањима. На Конференцији је учествовало 23 излагача из више од десет различитих научно-наставних институција.

Зборник који се налази пред Вама, као исход Конференције одржане у децембру 2024. године, објављен је у априлу 2025. године. Мултидисциплинаран по свом садржају, обухвата 19 рукописа из различитих научних области које утемељују савремене политичке науке са настојањем да пружи допринос у њиховом научном разматрању. У уводном раду зборника, уредници (*М. Стојчић и С. Симић*) анализирају „повратак” теорије реализма у међународним односима као препреку у постизању трајног мира на двема студијама случаја. Посреди су оружани сукоби који тренутно највише заокупљају пажњу, како домаће тако и међународне научне заједнице. Остатак зборника, тематски посматрано, обухвата радове који се могу груписати у следеће целине: 1) Национални (и) демократски изазови: Изборне стратегије, јавна управа и јавне политике (*Н. Јовановић; Н. Илић; М. Илић; Н. Нешић*); 2) Перспективе савремених међународних односа у контексту поларизације и оружаних сукоба (*А. Богићевић; И. Дуњић; Л. Стојановић и Ј. Марковић; Ђ. Радовановић и И. Баићаревић; Н. Туцаков*); 3) Изазови савремене политичке теорије и филозофије (*И. Матић; Р. Ломпар; М. Васић; С. Анђелковић*); 4) Односи држава на Западном Балкану између тензија и сарадње (*Н. Спасојевић и А. Матијевић; Н. Пурић; Д. Лазовић; И. Миросављевић; Л. Петровић*).

Уредници зборника користе прилику да се захвале оснивачима конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву” и члановима Организационог одбора, колегама Ненаду Спасојевићу и Андреи Матијевић, на несебичној помоћи у техничкој припреми конференције и последи на достављању коауторског рукописа за зборник. Изражавамо посебну захвалност др Миши Стојадиновићу, научном саветнику и директору Института за политичке студије, на подршци организаторима у намери да наставе одржавање, сада већ традиционалне конференције, „Перспективе политичких наука у савременом друштву” и на могућности да зборник, као резултат одржане конференције, буде објављен. Напошетку се захваљујемо Програмском одбору конференције, администрацији Института, ауторима на активној кореспонденцији, учешћу и прилагању квалитетних рукописа, али и рецензентима захваљујући чијим су сугестијама радови младих истраживача квалитетнији.

У Београду, априла 2025.

Милица Стојчић

Саво Симић

Милица Стојчић*

Институт за политичке студије, Београд

Саво Симић**

Институт за политичке студије, Београд

РЕАЛИЗАМ КАО ПРЕПРЕКА У ПОСТИЗАЊУ ТРАЈНОГ МИРА: СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА СУКОБА РУСИЈА – УКРАЈИНА И ИЗРАЕЛ – ПАЛЕСТИНА

Сажетак

Овим радом аутори анализирају утицај реализма у онемогућавању мирног решавања војних сукоба на две студије случаја – два највећа политичка, друштвена и економска изазова међународне заједнице у савременом свету. Сукоб Русије и Украјине започет фебруара 2022. године и сукоб Израела и Палестине од октобра 2023. године, указују да они баштине различиту историјску, културолошку, религијску и политичку позадину. Оно по чему су две студије сличне јесте немогућност мирног решавања војних сукоба политичким средствима. Дипломатски преговори и постизање трајних споразума, преваходно су онемогућени недостатком адекватне имплементације постојећих споразума и/или изостанком намере да се постигну нови споразуми који би окончали сукобе и успоставили мир између зараћених страна. Реализам представља изазов стремљењима ка постизању политичких решења јер се води прагматичним приступом у

* milica.topalovic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-6088-9388.

** savo.simic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3169-0484.

којем национални интерес има приоритет. Тиме се успоставља игра нулте суме у којој се уступци једне стране перципирају победом друге. Једна од последица такве политике је неретко обавезивање страна на споразуме чије одредбе а priori немају намеру да спроведу. Дијалог користе како би се међународној јавности стране у сукобу представиле као конструктивне, односно са намером да избегну евентуалне последице несарадње. Циљ рада огледа се у доказивању тезе да политичке науке у међународним односима нуде компромисна решења које стране у спору, сходно максимизацији националних интереса, немају намеру да прихвате. Методолошки, аутори користе методе анализе садржаја и анализе дискурса како би доказали постављену хипотезу.

Кључне речи: *Реализам, Украјина, Русија, Израел, Палестина, споразуми, оружани сукоби.*

УВОД

Читаве империје и цивилизације су кроз историју рађане и нестајале путем насиља, крвопролића и стравичних злочина које савремено међународно хуманитарно право вероватно и не препознаје. Веровало се да након Великог рата никада више неће доћи до таквог нивоа и интензитета сукоба, али се десио и Други (велики) светски рат. Тешко је и замислити да је пре мање од сто година читав свет склизнуо у суноврат, од кога се ни данас не може опоравити. Те су последице врло очигледне и дуготрајне широм међународне заједнице, али када су у питању студије случаја – однос Русије и Украјине и Израела и Палестине, врло је специфична и јединствена цикличност догађаја. Ако се пажљивије посматрају међудржавни односи уочи Великог рата (Goemans 2000; Joll and Martel 2013; Mombauer 2024), са изузимањем напретка технологије и војне индустрије, могу се уочити бројне сличности са актуелним тренутком и напетости која прети да прерасте у још један глобални сукоб. Могу ли државе да предупредe рат, поштују унапред преузете обавезе или су им стицање додатне моћи, доминације и осигурање безбедности, преперке због којих не долази до трајног мира?

Реализам, као препреке кроз које аутори посматрају наведене студије, је додатно погодан за ово истраживање јер изузима постојање морала, не само у оквиру држава као јединица анализе, већ и постојање морала у анархичним међународним односима. Морал, онакав каквим га савремени човек поима, не постоји. Постоји само процена о последицама предузетих дела на путу осигурања додатне моћи и безбедности. Управо тај моменат, заједно са себичним националним интересима и реторикама државника који не најављују „крајња решења”, али раде све да до тога дође, јесте и предмет овог рада. Другим речима, на двема студијама случаја, јасно се може уочити повремена спремност да до престанка ватре дође, али у бити, ниједна страна није спремна да испуни обећано, па се споразуми брже крше него успостављају.

Други битан фактор је чињеница да се и после успостављања тзв. хладног (Miller 2001) или негативног мира (видети Galtung 2012; Boulding 1978), након извесног времена деси још трагичнији сукоб оличен ратом и страдањем цивила. Таква цикличност се може објаснити неповерењем, нерешавањем суштинског проблема око којег не би требало постављати ултимативне услове, али и неискреношћу учесника. Иако се примарно нормализацијом и постизањем мировних споразума баве студије мира у оквиру науке о међународним односима, посебан научни допринос овог рада се огледа у промени перспективе. Студије мира „нису одраз у огледалу студијама о рату” (Diehl 2016, 1), с тога је овај истраживачки рад посвећен условима и разлозима због којих је актуелно стање у наведеним студијама случаја склоније анализи из угла реалистичке теорије. Остваривање задатих циљева, изазвано замршеним међусобним односима и осветама, не укључује потенцијал да се о миру разговара, већ да се мир „освоји”.

Рад се састоји из пет целина, укључујући увод и закључна разматрања. Теоријски, рад је постављен у склопу једне од класичних теорија међународних односа – реализма, као и његових подврста на које су се аутори кратко осврнули. Фокус рукописа је на двема студијама случаја: „братоубилачком рату” између Русије и Украјине и рату између Израела и Палестине, који се све више посматра као регионални сукоб. Значајан део ових целина се директно ослања на историјски метод. Проучавање (не)научених грешака из сукоба, покушаја преговора и крахова истих, омогућује боље разумевање актуелних догађаја кроз наведени теоријски оквир. Реализам у

међународним односима је, после Другог светског рата, био више или мање на снази, али никад глобално скрајнут и ишчезао, што ове студије и доказују.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕАЛИЗМА У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Иако се корени реализма могу пратити још од Тукидидове „Историје Пелопонеског рата”, касније кроз разматрања дела „Левијатан” филозофа Томаса Хобса (*Thomas Hobbes*) и „Владаоца” Никола Макијавелија (*Niccolò Machiavelli*), као школа мишљења она се развија тек након Првог светског рата 1919. године, са успостављањем међународних односа као институционализоване академске дисциплине у Абериствиту (*Aberystwyth*). Међутим, реализам није монолитна теорија међународних односа, већ, како објашњава Николас Рос Смит (*Nicholas Ross Smith*) „широка црквена традиција која обухвата много различитих теоријских, методолошких, епистемолошких и онтолошких позиција” (Smith and Dawson 2022, 178). С тога упркос заједничким претпоставкама реалиста које ће бити наведене, у оквиру реализма присутне су различите врсте приступа од којих су најзаступљенији класични реализам, структурални реализам (познат и као неореализам) који се даље дели на дефанзивни и офанзивни реализам, као и неокласични реализам.

Класични реализам чији је зачетник Моргентхау (*Morgenthau*), разликује се од, структуралног, реализма на основу песимистичног антрополошког гледишта, односно несавршености људске природе (Pashakhanlou 2017, 5–6). Позивајући се на Тукидиово дело „Историја Пелопонеског рата”, Кораб-Карповиц (*Korab-Karpowicz*) наводи да су егоистични појединци, они чији лични интереси надилазе етичке принципе, основна полазишна тачка реалиста када разматрају односе међу државама (Korab-Karpowicz 2010, 3). Другачије речено, државе се посматрају као индивидуе чији се однос заснива на емоцијама тј. страху и агресији и које теже да максимизују сопствене интересе. У оквиру структуралног реализма основна разлика између дефанзивног и офанзивног је у полазишту да је очување моћи главни циљ држава, пре него њено повећање. Према дефанзивним неореалистима, државе у међународном поретку имају више подстицаја ка одржавању равнотеже снага него ка експанзионизму моћи. Супротно њима, офанзивни реалисти сматрају да је *status quo* светских сила у

политици ретко присутан јер међународни систем ствара јаке подстицаје државама да стекну предност и увећају моћ на рачун ривала, и да се служе предностима у ситуацијама када су користи веће од трошкова. Према томе, крајњи циљ државе је да буде хегемон у систему (Mearsheimer 2001, 21). Миршајмер (*John Mearsheimer*) као пример офанзивног реализма наводи околности које су довеле до Првог светског рата, односно стање европске анархије које су одликовали подстицаји за државе да стекну превласт над другим државама ради обезбеђивања сигурности и доминације (22).

Према мишљењу Сабрине Антунес (*Sandrina Antunes*) и Изабел Камисао (*Isabel Camisão*) постоје четири претпоставке на којима се теорија реализма у међународним односима заснива. Прва премиса реализма, као теорије међународних односа, јесте да су државе примарни актери и носиоци моћи на међународној сцени. Реализам не негира постојање других ентитета попут међународних организација, али ипак држава, у веберовском смислу, поседује монопол над насиљем или способност наметања воље (Ћурић 2002, 84). Друга претпоставка јесте да су државе унитарни или индивидуални актери у међународним односима. Упркос унутрашњим проблемима, национални интереси држава, изузетно у околностима ратова или других неприлика, захтевају од ње да делује јединствено. Трећа претпоставка реализма јесте да су доносиоци одлука рационални актери у њиховим намерама ка остварењу државних интереса. Било би ирационално предузимање радњи од стране носиоца власти које би државу учиниле рањивом у односу на окружење. Коначно, према реалистима државе функционишу у контексту анархије или у одсуству хијерархије на међународном нивоу. Упркос чланству у одређеним војним или политичким савезима, држава се једино може ослонити на сопствене капацитете оличене у институцијама и службама попут полиције, војске, судова и других од којих се очекује се да ће реаговати у кризним ситуацијама (Antunes and Camisão 2018). Заправо свака држава је одговорна за дефинисање и остваривање својих националних интереса и осигурање опстанка, док међу њима влада однос јачег.

Како објашњава Мајкл Волзер (*Michael Walzer*) на примеру острва Мел које је било неутрално и упркос томе нападнуто од стране Атине током рата са Спартом, „они који имају моћ захтевају све што могу, а слаби пристају на онакве услове какве могу да добију” односно *inter arma silent reges* (Volzer 2010, 37). Дакле, централно

поље државе је безбедносно питање, у коме нема простора за морал. Вођене националним интересом, а у циљу осигурања безбедности, државе, као јединице анализе овог рада, воде се воде принципима консеквенцијализма према коме се „моралност делања оцењује на основу последица које изазива” (Топаловић 2023, 281). Другим речима, кост-бенефит анализом (*Cost-Benefit Analysis*) се оправдава свако дело, као неопходно и морално, ако је у служби осигурања безбедности и обезбеђивања моћи. Да би осигурале безбедност, државе треба да повећају своју војну моћ и да се ангажују у балансирању између различитих центара моћи у циљу одвраћања потенцијалних агресора. Ратови се заправо воде да би се спречила војна надмоћ конкурентских држава (Korab-Karpowicz 2010, 4).

УКРАЈИНСКО НЕГИРАЊЕ РУСКОГ РЕАЛИЗМА

Русија и Украјина су државе које поседују заједничку историју, језик, културу, религију и традицију. Штавише на подручју данашње Украјине настала је прва руска држава такозвана Кијевска Русија која је постојала од 882. до 1240. године (Riasanovsky 2005, 18). Један од индикативних примера колико су њихови идентитети испреплетани довео је до стварања концепта би-етнора (*bi-ethnors*) украјинског социолога Валери Кмелка (*Valeriy Khmelko*), под којим се подразумевају људи са двоструким тј. украјинско-руским идентитетом. Њихов проценат у репрезентативном узорку украјинске популације од 1994. до 2014. године износио је од 20 до 25% становништва у зависности од године истраживања (Pohrebynskyi 2016, 86). О том односу говори и поступак Хрушчова да личним декретом Крим припоји Украјинској Совјетској Социјалистичкој Републици 1954. године, те да тај поступак није у том тренутку произвео сукобе између две републике, без обзира на различита тумачења иницијалних разлога за доношење декрета и на каснију анексију Крима од стране Русије.

Први озбиљан изазов у односима две државе представљала је дисолуција Совјетског Савеза убрзана украјинским референдумом о независности. Различити покушаји совјетских лидера да сачувају заједничку државу, пројектом Михаила Горбачова о склапању новог Савезног уговора у форми меке конфедерације Совјетског Савеза или Јељциновог предлога о Савезу суверених држава, били су неуспешни. Национални интерес украјинског

политичког руководства подразумевао је спровођење референдума о независности Украјине, одржан 1. децембра 1991. године. Резултат референдума, од 84% изашлих грађана 92 одсто је гласало за независност Украјине. Већински се гласало за независност чак и у традиционално проруским, источним областима Украјине попут Донбаса (84%) и Крима (54%) (Plokhу 2023, 16). Референдум је постао препрека за реформу Совјетског Савеза, али и указао колико је Украјина била значајна за очување заједничке државе. О томе сведочи податак да је главни разлог за нереализацију Савеза суверених држава био референдум о независности Украјине, што је касније Јељцин потврдио изјавом како без Украјине реализација Савеза суверених држава не би имала смисла (Попова 2016). Одлука украјинских грађана на референдуму о независности ипак се није наметнула као непремостива препрека даљој сарадњи. Управо су политичка руководства Русије, Украјине и Белорусије била покретач нових интеграција. Потписивањем Беловешког споразума 8. децембра 1991. године формирана је Заједница независних држава (ЗНД) као најмањи заједнички садржалац који је требало да сачува успостављену сарадњу међу новонасталим државама, одмах након дисолуције Совјетског Савеза, до неких дубљих интеграција у форми Евроазијске економске уније.

Срећко Ђукић наводи да је распад Совјетског Савеза почивао на два принципа: *цивилизованог развода* и *ближег иностранства*. Први принцип означавао је миран разлаз између бивших република Совјетског Савеза, док је принцип *ближег иностранства* требало да обезбеди преференцијални статус у сарадњи међу новонасталим државама (Ђукић 2012, 41–42). Ипак, концепт ближег иностранства првенствено се развијао у Русији као међународно признатој наследници и најмоћнијој републици бившег Совјетског Савеза. Након дисолуције Совјетског Савеза, концепт ближег иностранства постао је градивни елемент руске спољне политике. Наведени концепт дефинисан је први пут у Концепцији спољне политике Русије из 1993. године као и у документима попут Војне доктрине и Концепције националне безбедности. Циљ концепта био је у осигурању појаса безбедности Русије, посредством изградње добросуседских односа са државама на бившем Совјетском простору. Под најближим иностранством спадају државе које имају непосредну границу са Русијом и које Русија сматра есенцијалним за осигурање сопствене безбедности. Према мишљењу Ђукића у њих убрајамо: Украјину,

Белорусију, Грузију, Азербејџан и Казахстан. Са Русијом границу деле и државе које нису биле део Совјетског Савеза, или које Русија не види значајним за питање сопствене безбедности тако да оне припадају даљем иностранству. Ту спадају државе попут: Кине, Финске, Норвешке, Северне Кореје, Пољске или државе Балтика (Ђукић 2012, 57). Изузев чланства у Совјетском Савезу, ту су и додатни разлози због којих Украјина представља изазов за Русију, првенствено у геополитичкој и безбедносној сфери.

Истражујући зашто је сукоб између Русије и Европске уније настао око Украјине, али не и Јерменије, Том Касиер (*Tom Casier*) објашњава кључне разлике између значаја две државе за Русију. „Поред геостратешког положаја Украјине важни су и други фактори, попут поморске базе у Севастопољу, која је изнајмљена Русији и у којој је била смештена њена Црноморска флота. Јерменија, мања земља са периферном локацијом из перспективе ЕУ, била је стратешки маргинална. Штавише, симболички значај обе државе значајно се разликовао. Многи Руси су Украјину сматрали државом са којом су снажно повезани или „неотуђивим делом саме Русије”. Председник Владимир Путин је за Украјину изјавио: „Ми смо један народ”. Сходно томе, из руске перспективе, перципирани „губитак” Украјине 2014. подразумевао је ништа мање до „егзистенцијалну претњу” (Casier 2022, 1678). Иако Русија има најдужу границу са Казахстаном – друга највећа граница на свету – копнена граница са Украјином износи око 1.974 километара. Осим тога Украјина је највећа држава старог континента чија се цела површина налази у Европи. Према мишљењу Тима Маршала (*Tim Marshall*) основа бојазни, не само тренутног руског политичког руководства, већ и руских владара претходних епоха не произилази толико из дужине граница ка западу Европе, колико у географским датостима или недостатку природног бедема који би Русији омогућио ефикасну заштиту територије. Северноевропска равница која се простире на 1.600 километара од Француске до Урала, почиње да се шири од Пољске, а до границе са Русијом њена ширина достиже 3.200 километара (Maršal 2019, 7). Толику дужину равнoг терена захтевно је ефикасно бранити. Премда су војна наоружања и тактике неупоредиво модернизоване и даље је тачан принцип Сун Цуа (*Sun Tzu*) да је на равнoј и сувој земљи боље заузети положај у коме се терен уздиже према задњој страни. На тај начин „опасност ће тако бити с предње стране, а безбедност са задње” (Си 2018, 93). Русији тај бедем

представља планина Урал, која уједно чини почетак азијског дела Русије. Изазов је што њен азијски део чини 75% територије, али свега 22% становништва настањује Русију источно од Урала (Maršal 2019, 12). Дакле уз Северноевропску равницу, велика концентracија становништва западно од Урала и географска близина Украјине Москви чини Русију рањивом у њеном европском делу.

Поред значаја Украјине за Русију због геостратешког циља изласка на топла мора и географских изазова у виду Северноевропске равнице, као трећи разлог издваја се историјско памћење. Неретки напади на Русију из правца запада од којих су најпознатији покушаји Наполеона 1812. и Хитлера 1941. године, оставили су дубок траг у памћењу руског народа и произвели страх да се такви покушаји у будућности могу успешно реализовати. Премда су наведени напади на Русију били неуспешни због тешке и дугачке линије снабдевања, такви неуспешни покушаји не морају се више понављати првенствено због ширења НАТО не само ка бившим чланицама Варшавског пакта, већ и према руском, *ближем иностранству*. Прве индикације подршке Сједињених Америчких Држава украјинском приступању НАТО почињу убрзо након стицања независности Украјине. Већ 7. децембра 1992. године тадашњи министар за заштиту животне средине и нуклеарну безбедност Украјине, Јури Костенко (*Yuri Kostenko*), на основу записа који је лично поседовао, тврдио је да је Френк Визнер (*Frank Wisner*), амерички подсекретар за међународну безбедност, захтевао састанак са Олегом Билорусом (*Oleg Bilorus*) украјинским амбасадором у Вашингтону, на коме је инстистирао да Украјина што пре треба да приступи НАТО (Royce 2024, 47). Након Наранџасте револуције и поновљених председничких избора на којима је 2005. године победио Виктор Јушченко (*Viktor Yushchenko*), кандидат ненаклоњен Москви, дискурс о приступању Украјине НАТО почиње да се интензивира. Велику улогу у иницијалном делу одиграо је амерички председник Џорџ Буш (*George W. Bush*) који је 4. априла 2005. године са Виктором Јушченком изнео заједничко саопштење да Сједињене Државе подржавају аспирације Украјине за чланство у НАТО и да је спреман да помогне Украјини да оствари своје циљеве пружањем помоћи у изазовним реформама (Royce 2024, 55). Треба имати у виду да је наратив америчког председника изазвао изненађење и значајне контроверзе унутар и ван Алијансе, као и у Европи јер је у марту 2004. године већ постигнуто највеће НАТО проширење на седам држава Источне Европе. С тога се очекивало

пренебрегавање дискурса о пријему Украјине у НАТО на дуже време ради интеграције нових чланица (Kamp 2007, 4).

Константно ширење НАТО у Источној Европи и руско прећутно прихватање таквог стања достигло је свој врхунац у априлу 2008. године са одржавањем НАТО самита у Букурешту. Иако је дао изјаву првог априла, није се радило о шали када је Џорџ Буш 2008. године у посети Јушченку у Украјини рекао да снажно подржава улазак Украјине у НАТО и упозорио да неће дозволити руско улагање вета на кандидатуру за чланство. Додао је став да постсовјетској Украјини и Грузији треба дозволити чланство у НАТО, упркос оштрим критикама Москве на такву одлуку (Harding 2008). У Декларацији произашлој из Самита у Букурешту у тачки 23. се истиче да „НАТО поздравља евроатлантске тежње Украјине и Грузије за чланство у Организацији, као и да је постигнут договор да ове државе постану чланице НАТО. Обе нације дале су вредан допринос операцијама Алијансе. (...) Акциони план за чланство (*Membership action plan – MAP*) је следећи корак за Украјину и Грузију на њиховом директном путу ка чланству” (НАТО 2008). Руском руководству било је индикативно да се експанзионизам НАТО заснива превасходно на утицају Сједињених Држава. Све до 2019. године и буџетске реформе по захтеву председника Доналда Трампа (*Donald Trump*), Сједињене Државе су појединачно учествовале у покривању трошкова НАТО са 22%, што је Русији јасно указивало ко је примарни доносилац одлука унутар Алијансе (Reuben 2024). Без обзира на перцепцију Русије као регионалне силе од стране колективног Запада, она је стална чланица Савета безбедности, највећа нуклеарна сила и највећа држава на свету. За очекивати је да држава тог статуса има своје сфере утицаја и стратешке интересе, те да би игнорисање тих чињеница резултирало одређеним последицама.

Прво упозорење и аларм Украјини био је рат Русије са Грузијом од 8. до 12. августа, који је *de facto* створио две нове републике на њеној територији – Абхазију и Јужну Осетију. О правим разлозима и реализму којим се Русија водила у војној офанзиви у Грузији па потом и Украјини, сведочи интервју из 2008. године Дмитрија Рогозина (*Dmitry Rogozin*), у том тренутку сталног представника Русије при НАТО, дат у марту за немачки Шпигел (*Spiegel*). Поред тога што је навео да је придруживање Грузије и Украјине НАТО подржано од стране америчке администрације, на констатацију новинара Шпигла Уве Клусмана (*Uwe Klussmann*) да Грузија не

мисли како Русија може да јој држи лекције о демократији, Рогозин је одговорио: „Ако људи у Бриселу и Вашингтону мисле да је Грузија демократска држава, они се заваљају. Уколико би Грузија, под притиском САД, постала чланица НАТО, она би престала да буде суверена држава јер две њене покрајине, Абхазија и Јужна Осетија, неће приступити Западној Алијанси.” Другачије речено, цена уласка Грузије у НАТО представљала би губитак две њене покрајине. На питање зашто Русији сметају аспирације Украјине да постане члан НАТО, Розогин је одговорио да „већина Украјинаца не жели да уђе у НАТО. Исток и југ, посебно Крим, се томе стриктно противе. Само би западна Украјина ушла у НАТО. Источна Украјина би у овом случају постала независна или *de facto* држава попут Абхазије” (Spiegel 2008). Тако би слика Украјине почела да добија обресе стања из 1918–1919. године, када су паралелно постојале Западноукрајинска Народна Република са центром у Лавову и Украјинска Народна Република са центром у Кијеву. Из приложеног се може закључити да је Рогозин, у име политичког руководства Русије, представио НАТО и државе из руског ближег иностранства које желе да му се придуже, као опасност по руске безбедносне интересе. Индиректно се може уочити да би Русија у тим случајевима преузела активну улогу, односно или би се директно укључила у сукоб или би војно подржала делове територија или покрајине које би се супротставиле уласку њихових држава у Алијансу. Оно што је Рогозин сугерисао јесте да Русија не би дозволила Грузији и Украјини да са пуним територијалним интегритетом постану чланице НАТО.

Решивши да је у интересу Украјине да не изазива руске националне интересе, тадашњи председник Украјине, Виктор Јанукович, одбио је да потпише Споразум о придруживању и слободној трговини са Европском унијом 2013. године. Таква одлука произвела је незадовољство у украјинској јавности и утицала на развој протеста под називом Евромајдан (*Euromaidan*). Преломни тренутак или кључна тачка (*Schwerpunkt*) у односима две државе формиран је Револуцијом достојанства (*Revolution of Dignity*) којом је Виктор Јанукович насилно смењен током фебруара 2014. године. Русија је насилну смену украјинског председника који је био наклоњен продубљивању односа са Москвом, перципирала мешањем Запада у унутрашња питања Украјине и решила да анектира Крим у марту. Анексијом Крима Русија је послала другу поруку Западу и Украјини, али и добила поморску базу на Црном мору без трошкова закупа

које је раније плаћала суседу. Као што је истакнуто, анексија Крима и контрола над поморском базом у Црном мору била је важан геостратешки циљ Русије. У априлу је почео рат у Донбасу, да би крајем 2014. године 303 од 450 посланика украјинске Раде гласало за уклањање одредби закона о спољним пословима које су предвиђале (војно) несврставање. Иако је јасно по горе наведеном да Украјина није била војно неопредељена, претходно је ове одредбе увела влада Виктора Јануковича (Weller 2022, 8) као још један покушај да умири Москву.

Разлози зашто су споразуми из Минска тј. Минск I и Минск II били предвиђени као привремено решење које се показало неуспешним у имплементацији, огледају се у одбијању предлога или захтева које је Сергеј Рјабков (*Sergei Ryabkov*), заменик министра спољних послова Русије, упутио Сједињеним Државама и НАТО у децембру 2021. године. Руски предлози су формализовани у два документа – нацрт споразума са НАТО државама и нацрт уговора са Сједињеним Државама, оба објављена од стране министарства спољних послова Русије. Руска новинарска агенција РИА сажела је ове предлоге у неколико кључних тачака: 1) Прекид даљег ширења НАТО и обустава уласка Украјине у Алијансу; 2) Обустава распоређивања додатних трупа и наоружања ван земаља у којима су се налазили у мају 1997. (пре него што је било која источноевропска држава приступила Алијанси), осим у изузетним случајевима уз сагласност Русије и чланица НАТО; 3) Прекид било какве војне активности НАТО у Украјини, Источној Европи, Кавказу и Централној Азији; 4) Обустава распоређивања ракета средњег и мањег домета тамо где могу да погоде територију друге стране; 5) Неизвођење вежби са више од једне војне бригаде у договореној пограничној зони и редовно размењивање информација о војним вежбама; 6) Потврда да се стране међусобно не сматрају противницима, и да су сагласне да све спорове решавају мирним путем и уздржавањем од употребе силе; 7) Обавезивање да се неће стварати услови које би друга страна могла схватити као претњу; 8) креирање телефонских линија за хитне контакте (Euractiv and Reuters 2021). Од осам захтева јасно је да су прва четири били најзначајнија за руску безбедност. Да су дате гаранције за њихово испуњавање вероватно је да до рата у Украјини не би ни дошло. Иако су тадашњи генерални секретар НАТО, Јенс Столтенберг (*Jens Stoltenberg*), и амерички високи званичници истицали да су спремни да преговарају око појединих

руских предлога, сагласни су били у ставу да Русија не може да одлучује о ширењу НАТО јер није чланица и нема право да се меша у одлуке других суверених држава о чланству, у конкретном случају Украјине.

У студији случаја Русије и Украјине обе државе имале су различите националне интересе који су били у колизији. Заправо реализам *per se* није био препрека постизању трајног мира и прекиду сукоба већ његово пренебрегавање од стране Украјине и колективног Запада у случају руских интереса. Да су дате гаранције о украјинског војној неутралности, исход би вероватно био другачији јер Русији рат није одговарао због међународних санкција, изолације, губитка људства и преусмерења производње на наменску индустрију. Улазак у сукоб са Украјином био је превентиван и предупредио је њен потенцијални улазак у НАТО. Путинови разлози за отпочињање војне операције у виду денацификације и демилитаризације били су изговори иза којих се крила безбедносна дилема и претња, а за коју претходно није било озбиљног приступа у међународној заједници и на Западу. Изузев Јануковича, украјинско руководство је тежило приступању Украјине Европској унији и НАТО, односно градило аспирације ка интеграцији са колективним Западом. Украјински национални интереси били су у потпуној супротности са безбедносним гаранцијама које је Русија захтевала, али не од Украјине, знајући да она више није адекватни адресат за руска упозорења. Из руске перспективе, Украјина се није могла изједначити са Литванијом, Естонијом или Финском због географског положаја, историјског искуства Русије са нападима из овог правца као и геополитичких изазова са којима би се Русија суочила у будућности. Украјински лидери од Јучшенка преко Порошенка (*Petro Poroshenko*) до Зеленског (*Volodymyr Zelensky*), изјаве руских званичника узимали су као потенцијално упозоравајуће, али не и као реално спроводиве, верујући да Украјина може бити Запад на Истоку у руској постсовјетског сфери интереса без последица. Дијалог атинских војсковођа у коме је речено да „они који имају моћ захтевају све што могу, а слаби пристају на онакве услове какве могу да добију” може се преформулисати у контексту руско-украјинског примера да слабији не морају пристати на услове које могу да добију, али да у том случају попут острва Мел, могу ризиковати да изгубе све.

ПАЛЕСТИНА И ИЗРАЕЛ – КОРЕНИ

Нетрпеливост, мржња и сукоби између Палестинаца и Израелаца у савременим међународним односима најчешће се прате од 1948. године, године када је, под протекторатом основана држава Израел. Велика Британија је, након нестанка Отоманског царства добила ову територију (тзв. Палестину). Мада (не)повезаност двеју народа сеже и много раније, у прошлост, оно је покренуто снажним Ционистичким покретом у Европи, с краја 19. века, Балфуртовом декларацијом с почетка 20. века, али и европским империјалистичким набојем који је и довео до дезинтеграције Отоманског царства. Иако би можда у алтернативној историји било мирније да је, уместо повратка Јевреја у своју прапостојбину, на подручје које данас познајемо као Блиски исток, одлучено да се створи држава Јевреја на подручју Аргентине (Ostrowska 2015, 147), ипак је овим гестом отпочета немерљива борба за територију, надмоћ и „историјско право”.

Шанса да се добијањем државе репатрира патња коју су Јевреји проживели у Другом светском рату, узроковала је масовно расељавање и протеривање Палестинаца¹ који су до тада већински живели на поменутој територији. С друге стране, масовно насељавање Јевреја, који су оправдано и из нужде бежали од европских нациста, отворено је довело до неприхватања првог мирног решавања овог проблема, односно одбијања арапских вођа да се на тој територији створи „национални дом Јевреја” (Britannica 2024a). Дакле, још док се читава територија налазила под протекторатом Британије, са арапске стране је одбијен предлог о настанку двеју држава, чиме је одмах покренуто непријатељство и сукоби. Из потребе да осигура сопствену безбедност и омогући несметано упражњавање религијских, културних и језичких пракси, свака страна тежила је да надвлада или се реши оне друге.

Сукоб између Израела и Палестине, након 1948. године и настанка државе Израел, огледа се у стварању и међународном (не) прихватању палестинске државе. Палестина обухвата регион источног Медитерана, односно Израела са палестинским територијама реке Јордана и појаса Газе (*West Bank*), али са врло порозним и неусаглашеним тачним границама ове територије (Britannica 2024a).

¹ Процењује се да је између 1947. и 1949. године, избегло и расељено више од 700.000 Палестинаца, чиме отпочиње егзодус овог народа. Они су тада населили околне, комшијске арапске државе. У том периоду, највише њих насељава Јордан јер су тамо успели да добију и држављанство (Ishama and Okoi 2023).

Иако се ради о малом простору, стратешки положај је јако битан јер кроз територију Западне Обале и Газе пролазе главни путеви од Сирије до Египта, као и од Медитерана до иза реке Јордан и *vice versa*. Палестину као суверену државу данас признаје 146 држава чланица Уједињених нација, што је чак 75% чланица (Aljazeera 2024). Велико изненађење је признање палестинске државе 2024. године од стране Норвешке, Словеније и Шпаније (Le Monde 2024), које су, иако суверене државе, ипак део Западног света, који врло благонаклоно гледа на спровођење етничког чишћења Палестинаца и стравичне злочине против цивила. Истини за вољу, палестински народ је оивичен колонијалном прошлoшћу, из које је уследио протекторат, у више од 70 година ћутања међународне заједнице о изазовима и проблемима са којима се сусреће народ без званичних граница на светској мапи. Таква незавидна и подређена позиција, довела је до радикализације,² као и терористичких активности усмерене на Израел и њене житеље.

Нетрпељивост се огледа чак и у академској сфери с обе стране. Непризнавање самог постојања Израела и Израелаца у срцу Блиског Истока, консеквенцијално је довело до тога да израелски, али и академици свих „пријатељских и савезничких држава”, однос између арапског света и Израела посматрају тенденциозно и превасходно као однос сукоба, а самим тим се „неконфликтна улога” Израела на овим просторима не узима у обзир (Podeh 2007, 280). С друге стране, арапски и муслимански свет широм Блиског истока, искључио је Израел из свих академских курикулума, правећи се да он ту уопште не коегзистира (281). Светска академска јавност и медији, такође, палестински народ дехуманизују, вулгаризују и демонизују (Ishamai and Okoi 2023), нарочито с почетка новог миленијума када се уско повезују са терористима и терористичким организацијама.

Хамас, који зарад борбе за палестински национализам, у контексту промовисања исламског карактера, тј. верског карактера свог идентитета, и јесте посегао и посеже за екстремним потезима. Ако се „тероризам перципира као ‘екстремизам на делу’”, односно ако „делује кроз практичну употребу насиља” (Ђорић, Брајовић Саг и Марковић 2020, 19), са јаким политичким мотивима, онда се напад војног крила Хамаса на Израел 7. октобра 2023. године свакако може

² У актуелном тренутку недостатак перспективе, дехуманизација или друштвено одбацивање примарни узроци који младе „гурају” ка радикализацији. Додатни утицај врше и стереотипизација, деловање терористичке организације Хамас, као и обавезна војна служба у јединицама одбрамбених снага Израела (IDF) (видети Dobrucka 2024).

назвати терористичким. Тог дана је настрадало више од 1.200 и то углавном младих људи, а око 200 Израелаца су војници Хамаса узели за таоце. Мрачни дан за Израелце, прерастао је у мрачну годину за палестинско цивилно становништво, уз више од 45.000 жртава, од којих су више од трећине деца и преко 100.000 рањених.

НОРМАЛИЗАЦИЈА КАО УТОПИЈА

У савременом тренутку читав рат може се анализирати кроз сурова сочива реалистичке теорије, док је с друге стране сукоб историјски више обележен религијским и културолошким питањима што значајно отежава могућност постизања договора, а миран суживот има потенцијал утопијске идеје. Иако је, посматрано примерима мировних споразума, имало капацитета да се односи са палестинским народом и другим арапским државама које су подржавале његову самосталност, унормале, време је показало да у пракси се једном у потпуности нерешен проблем, поново враћа на пиједестал са све крвавијим епилогом. Актуелни једногодишњи рат на територији Палестине један је од примера где је нормализација, у смислу помирења или враћања у претходно стање, стање пре рата, тешко достижан циљ. Након толиког броја жртава, расељавања великог броја становништва, уништене инфраструктуре, обрадивог и плодног земљишта, повратак на „познати” однос мира, ма како он тензичан и неизвесан био, делује немогуће. Друго, и сам назив нормализације односа се различито прихвата и поима у различитим поднебљима.³ Ако се крене са претпоставком да је „нормализација” кованица, односно један од механизма америчке спољне политике после 1945. уз чију помоћ је вршила ескалацију и деескалацију Хладног рата (Demmer and Nichols 2024, 2), више је него јасно да се и хладноратовска реторика може користити данас, а самим тим и поставке реалистичке теорије.

Укратко, овај „вечни сукоб” се може сагледати и анализирати кроз осам ратова: 1948, 1950, 1956, 1967, 1973, 1982, 1990. године, закључно са последњим ратом отпочетим 7. октобра 2023. године између Израела и Хамасом предвођеном, Палестином. Незадовољни због настанка не-арапске државе на подручју Блиског истока, Египат,

³ Баш је израелски премијер поводом потписивања послератног мировног споразума са Немачком изјавио да за њега, након холокауста, нормализацију одликује искључиво техничко успостављање дипломатских односа двеју држава (Marcus and Elyashiv 1965).

Сирија, Трансјордан и Ирак, напали су Израел 1948. године. Израел је успео да одоли нападу и већ наредне године успоставља мировни споразум којим, учесници арапског света заправо заузимају одређене палестинске територије. „Захваљујући” овом гесту, Палестина престаје да постоји (Ishamai and Okoi 2023, 102), односно Израел проширује своје територије у односу на првобитне, након заједничког напада „Арапа”. Ни рат који је познатији као Суецка криза из 1956. године, није укључивао Палестинце у овај сукоб, већ Египат који је привремено национализовао Суецки канал. Међутим, исход је био заузимање Газе од стране Израела. Иако је 1964. године основана Палестинска ослободилачка организација (*Palestine Liberation Organization*) са циљем да централизује управу и вођство над палестинским народом, као таква је призната од стране УН, али не и од Израела (Britannica 2024b). У каснијем „Шестодневном рату” 1967. године, изненадним нападом Израела на Сирију, Јордан и Египат, Израел је заузео и Западну Обалу, Персијски залив, Источни Јеруслим и Голанску висораван, а Палестинце поново навео на расељавање и избеглиштво (Ishamai and Okoi 2023). Тек 1973. године и тзв. Јомкипурским ратом (*Yom Kippur War*), када су Египат и Сирија изненадиле Израел нападом у циљу заузимања претходно изгубљених територија, постављен је лабави оквир за мировне преговоре. У академским круговима, од свих неуспешних мировних посредовања и споразума, издваја се онај из 1979. године, уз посредовање Сједињених Америчких Држава (САД), када су Египат и Израел потписали мировни споразум, познатији као Споразум из Кејмп Дејвида (*Camp David*) (Quandt 1986). Међутим, осамдесетих година, када је Израел покренуо инвазију на Либан, снаге ПЛО су протеране на југ, а палестински народ је поново остао сам на окупираним територијама – Западној обали и Појасу Газе (Bojarczyk 2023).

Период од 1987. до 1993. године, у историји овог регионалног сукоба, познат је и као Прва Интифада (*First Intifade*). Интифада је арапска реч за устанак и означава период када су Палестинци кренули у бојкот, штрајк и нападе због окупације Газе и Западне Обале. Иако је био врста отпора и незадовољства Палестинаца усмерена на Израел, Прва Интифада је довела до Осло мировног споразума. Након што је подручје Западне Обале, потписивањем документа о прелазној фази Декларације о принципима (*Declaration of principles*) од стране тадашњег министра спољних послова Израела

и вође ПЛО, Арафата, (*Yassir Arafat*), подељено на три области, Бенџамин Нетанјаху (*Binyamin Netanyahu*) долази на власт. Тада су први пут стране у сукобу, сада ПЛО и држава Израел добиле међусобни легитимитет – међусобним признањем (Blackwill and Stürmer 1997), али истовремено долази до снажног негодовања прелазних одредби и договорених решења од стране нове израелске власти (Ishamai and Okoi 2023, 107). Међутим, Друга Интифада од 2000. до 2005. године показала је бесмисленост и неутемељеност воље да се о миру разговара. Тек од 2007. године, територија Палестине је подељена на две области: Западну Обалу којој је управљао ПЛО, и Појаса Газе којом је управљао Хамас (Ishamai and Okoi 2023, 105). У међувремену, све до званичног започињања актуелног рата, може се говорити о периоду повремених ракетних, терористичких напада, ограничених инцидената, кршењу претходно постигнутих споразума, порасту непријатељстава и немогућности да се о томе разговара. Палестинцима је овај положај отежала све већа разједињеност између цивилног становништва и званичне политичке и војне елите које су имале потпуно различите циљеве и захтеве. Палестински терористи, који нису деловали само у оквиру Хамаса, већ и других организација (Исламски цихад, Бригада мученика Ал Аксе и сл.), проширили су током деценија сукоба терористичке, често самоубилачке акције широм Европе и света. Терористичко деловање од 7. октобра, не само да је увело Палестинце у погром од стране Израела, већ и у масовну употребу цивила као живих штитова.

Почетком децембра 2024. године, један од највећих међународних покрета који се бори за основна људска права, Амнести Интернешнл (*Amnesty International*), објавио је истраживање у коме је сакупљено довољно факата и материјалних доказа да се над палестинским цивилним становништвом од стране Израела, десио, али и даље се одвија геноцид у Гази. У извештају под називом „Осећате се као да сте ‘подљуди’: Израелски геноцид над цивилима у Гази (*You Feel Like You Are ‘Subhuman’: Israel’s Genocide Against Palestinians in Gaza*), наводи се да је након смртоносног напада Хамаса на Израел 7. октобра 2023. године, Израел несметано ослободио сам пакао и искористио шансу да напакон и потпуно разори Палестинце у Гази (Amnesty International 2024a). Брутална војна акција однела је до 7. октобра 2024. године више од 42.000 живота, укључујући преко 13.000 живота деце, уз 97.000 повређених (Amnesty International

2024a). Уз цивилне жртве, у читавом 21. веку у свету није виђено да једна страна на такав бруталан начин и том брзином уништи читаве градове, критичну инфраструктуру, обрадива земљишта, као и верске и културне објекте (Amnesty International 2024a). У Конвенцији о спречавању и кажњавању злочина геноцида, која је отворена за потписивање и ратификацију од 1948. године резолуцијом Генералне Скупштине Уједињених нација, дефинише се геноцид и његови основни елементи. „Геноцид подразумева било које од следећих дела, почињених са намером да се у целини и делимично, уништи једна национална, етничка, расна или верска група као таква: 1) убијање чланова групе; 2) наношење тешких телесних или психичких повреда члановима групе; 3) намерно подвргавање групе таквим условима живота који доводе до потпуног или делимичног физичког уништења; 4) успостављање мера за спречавање рађања унутар групе; 5) принудно премештање деце из групе у групу” (United Nations n.d.). Испитивањем свих наведених критеријума, као и намере, која је врло магловито представљена од стране израелских званичника⁴ борбом против Хамаса и страдањем цивила као живих штитова терористима (Beta 2023), у овом извештају се наводи да под тачкама 1, 2, 3 – нема сумње да је у питању геноцид (Amnesty International 2024b).⁵ Занимљиво је да је држава Израел Конвенцију ратификовала само годину дана након што је призната као држава и међународни актер од стране Уједињених нација. Зато не чуди да је војну интервенцију оправдала правом на самоодбрану од терористичке организације која жели да уништи Израел, али и „правом на самоодбрану као ‘превенцију од геноцида’ и спречавања ‘новог Холокауста’ ” (Boisen 2024).

С друге стране, иако један од најкрвавијих у историји међусобних односа, не треба губити наду да се рат може зауставити сваког тренутка. За ову констатацију постоје аргументи и за и против. Како Израел води од самог почетка рат и против либанског Хезболаха који је пружио подршку Хамасу, ипак је на крају са

⁴ Бивши министар одбране Израела, Јоав Галант (*Yoav Gallant*), који је недавно смењен, реферисао је на Палестинце као „људске животиње”, али и израелски председник Исак Херцог (*Isaac Herzog*), изјавио је да нема „невиних цивила” међу Палестинцима (Aljazeera 2024b).

⁵ Јужна Африка је покренула случај испред Међународног кривичног суда против Израела поводом извршења геноцида над палестинским народом, а оптужници су се прикључиле или исказале вољу да се прикључе Белгија, Куба, Египат, Шпанија, Ирска, Мексико, Никарагва, Малдиви, Турска, Боливија, Колумбија, Либија, Чиле и Малдиви (Aljazeera 2024a).

Либаном потписано примирје, док је питање Газе и даље нерешено. Потписивање споразума, може се објаснити препуштањем мировних преговора Влади Либана од стране Хезболаха, као и страху од потпуног исцрпљивања војних снага. Постизање примирја са војним крилом Хамаса није могуће јер званични Израел, заједно са председником Нетанјахуом, не жели ни крај рата, ни примирје док Хамас не буде „мртав” и док последњи таоци не буду ослобођени (BBC 2024). Такође, одсуство јединства које је узроковано убиством свих врховних милитантних вођа Хамаса, разјединило је не само команду, већ и уништило сваку могућност за преговорима. Додатно, оквир Уједињених нација делује беспомоћно јер усвојене резолуције Генералне скупштине, али ни ветиране Савета безбедности о прекиду ватре до сада нису давале много ефеката, с обзиром на чињеницу да их ни САД, као најзначајнији савезник Израела, нису изгласале (Al Jazeera 2024c).

ЗАКЉУЧАК

Пренебрегавање реализма или националних интереса Русије и игнорисање честих изјава руског политичког врха да се о украјинском придруживању НАТО не сме расправљати, произвело је рат у Европи који полако улази у трећу годину. Многобројни покушаји експерата и стручњака да предвиде трајање и исход рата били су неуспешни. Заузимање страна у сукобу из идеолошких или личних аспирација, навело је проруске аналитичаре на процену да ће Русија за пар месеци војно окупирати целу Украјину. Супротно њима, проукрајински или конвергентно прозападни аналитичари, указивали су да ће уз војну модернизацију и помоћ колективног Запада, Украјина поново успоставити суверенитет над целокупном територијом. Производ рата губитак је за обе стране у сукобу, али за Украјину губици су већи. Руска мека моћ и енергетски подстицаји нису имали ефекат на украјинско удаљавање од постепеног придруживања НАТО и Европској унији. Русију је рат коштао санкција, међународне изолације, губитка људства, добросуседских односа са Украјином, па и покушаја да се власт у Москви насилно смени побуном групе Вагнер (*Wagner Group*) односно њеног лидера Јевгенија Пригожина (*Yevgeny Prigozhin*) против руске владе средином 2023. године. На другој страни, погрешно уверење већине украјинских политичара на власти да сувереност подразумева потпуну слободу и самосталност

у одређивању политичке оријентације државе, без разматрања контекста у коме се она налази и упозорења друге највеће војне силе на свету која јој је сусед, негирао је реализам уверењем да је морал изнад националних интереса.

Економска девастираност, људски губици, исељавање становништва, анексија Крима, одузимање суверенитета над четири области на истоку Украјине (Луганск, Доњецк, Запорожје и Херсон) довели су државу у тежак политички положај због асиметричности рата. Уколико настави рат са Русијом, територијални интегритет Украјине се може даље растакати и довести у питање украјинску државност. Уколико би се украјинско политичко руководство одрекло потпуног територијалног интегритета и суверенитета и прихватило тренутно стање на терену, довело би у питање национални понос и превисоку цену коју је Украјина до сада платила да свој суверенитет поврати. Без обзира на могуће сценарије које је тешко предвидети, рат у Украјини пример је да некада две братске државе са заједничком историјом, културом, језиком и религијом под дејством одређених околности могу постати братоубиличке. Тиме реализам сурово доказује да у политици нема љубави осим оне засноване на интересу.

С друге стране, сукоб Израела и Палестине је борба културе, религије, народа, али и супротстављених наратива. Оно што је за Израелце рат за ослобођење, то је *nakbah* (катастрофа, непогода) за Палестинце (Dajani and Barakat 2013). Немогућност многобројних мировних преговора и потписивања мировних споразума, који су се брже кршили него успостављали, у овом случају су само одложили страдање обе и трајно расељавање једне стране у сукобу. Деценије „тихог” сукоба и рата, прерасле су у борбу за превласт и премоћ, до краја. Израел у овом случају има за савезника и даље највећу светску силу. Проблематично је то што, заједно са већ активним жариштима у свету, након немилосрдног сукоба између Израела и Палестине, кренули су и други историјски нерешени и замрзнути сукоби да ескалирају. Делује да се међународна позорница све више претвара у стање анархије пред Велики рат, са примесам хладноратовских блоковских подела и стицањем вишка моћи и доминације над непријатељем. С друге стране, сукоб Израела и Палестине много је више од билатералног. Већ након стварања државе Израел, сукоб је постао регионалног карактера, где такође кроз хронолошки след догађаја можемо закључити да су државе које су „помагале Палестини”, радиле искључиво у оквиру сопствених

себичних националних интереса. Додатно је проблематична ситуација и позиција Палестинаца који су, готово двадесет година, били скрајнути из позиције преговарача, с обзиром да су у њихово име ратове водиле комшијске државе. На крају, гледајући искључиво лични национални интерес, овај народ је испаштао јер су савезници постали „окупатори”. Још неповољнија ствар је што је велики део становништва заиста радикализован, чиме су, последњих деценија давали повода и оправдање Израелу за додатним обрачуном против терориста. Разједињеност, заједно са тероризмом, који је превазилазио границе Блиског истока, омогућавали су Израелу потпуну слободу да експанзионистички делује, кршећи не само основа људска и грађанска права, већ и газећи по међународном хуманитарном праву.

Постављају се питања, какву перспективу има свет у коме не постоје санкције, чак ни жеља да се прикрије учињено или бар да се одржи имиџ делања *bona fides*, и како у сукобу разликовати „добре и лоше момке”, тј. како их приволети да успоставе и поштују договор о заједничком, мирном суживоту. Уз палестински тероризам и израелску непоколебљивост, посматрано сочивима реалистичке теорије, нормализација која подразумева враћање односа у претходно стање, више не делује као могућа опција. Исто, можда и још погубније је упитати се, да ли је могуће нормализовати однос између Руса и Украјинаца, после свих патњи и губитака која су ова два „братска” народа преживела.

РЕФЕРЕНЦЕ

Ђукић, Срећко. 2012. *Повратак савеза: Две деценије после*. Београд: Службени гласник.

Попова, Јулија. 2016. „Беловешки споразум: Како је срушен СССР.” *Russia Beyond*. 12. децембар 2016. https://rs.rbth.com/politics/2016/12/11/gde-je-zapechatshena-sudbina-sssr-a-25-godina-od-beloveshkog-sporazuma_655467.

Топаловић, Милица. 2023. „Европска унија и сецесионизам: Студија случаја Републике Србије и Украјине.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, ур. Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић, 271–290. Београд: Институт за политичке студије.

- Al Jazeera. 2024a. "Which countries recognise Palestine in 2024?" *Aljazeera*. <https://www.aljazeera.com/news/2024/11/29/which-countries-recognise-palestine-in-2024>.
- AlJazeera. 2024b. "Who accuses Israel of committing genocide in Gaza?" *Aljazeera*. 6 December. <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/6/who-accuses-israel-of-committing-genocide-in-gaza>.
- Al Jazeera. 2024c. „Generalna skupština UN-a zahtijeva ‘momentalni’ prekid vatre u Gazi.” *Al Jazeera*. 12. decembar 2024. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2024/12/12/opca-skupstina-un-a-zahitjeva-momentalni-prekid-vatre-u-gazi>.
- Amnesty International. 2024a. "Amnesty International investigation concludes Israel is committing genocide against Palestinians in Gaza." *Amnesty International*. 5 December 2024. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/12/amnesty-international-concludes-israel-is-committing-genocide-against-palestinians-in-gaza/>.
- Amnesty International. 2024b. "Israel/Occupied Palestinian Territory: 'You Feel Like You Are Subhuman': Israel's Genocide Against Palestinians in Gaza." *Amnesty International*. 5 December. <https://www.amnesty.org/en/documents/mde15/8668/2024/en/>.
- Antunes, Sandrina, and Isabel Camisã. 2018. "Introducing Realism in International Relations Theory." *E-International Relations*. Last accessed 14 September 2024. <https://www.e-ir.info/2018/02/27/introducing-realism-in-international-relations-theory/>.
- BBC. 2024. „Sad kad je vođa Hamasa mrtav, šta sprečava primirje u Gazi?" *BBC*. 22. oktobar 2024. <https://www.bbc.com/serbian/articles/cpv2v1l8g12o/lat>.
- Britannica. 2024a. "Palestine." *Britannica*. Last updated 2 October 2024. <https://www.britannica.com/place/Palestine>.
- Britannica. 2024b. "Palestine Liberation Organization." *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Palestine-Liberation-Organization>.
- Beta. 2023. „Izraelsku vojnu kampanju u Gazi eksperti ubrajaju u najrazornije u istoriji.” *Beta*. 22. decembar. <https://beta.rs/content/197000-izraelsku-voynu-kampanju-u-gazi-eksperti-ubrajaju-u-najrazornije-u-istoriji>.

- Blackwill, Robert D., and Michael Stürmer, eds. 1997. *Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East*. London: MIT Press.
- Boisen, Camilla. 2024. "Israel's Punitive War on Palestinians in Gaza." *Journal of Genocide Research*, 1–22. DOI: 10.1080/14623528.2024.2406098.
- Bojarczyk, Bartosz. 2023. "The conflict between Israel and Palestine – expert commentary." *Centrum Prasowe UMCS*. <https://www.umcs.pl/pl/aktualnosci,4622,konflikt-miedzy-izraelem-a-palestynakomentarz-eksperski,138828.chtm>.
- Casier, Tom. 2022. "Why Did Russia and the EU Clash Over Ukraine in 2014, But Not Over Armenia?" *Europe-Asia Studies* 74 (9): 1676–1699. DOI: 10.1080/09668136.2022.2133087.
- Cu, Sun. 2018. *Umeće ratovanja*. Beograd: Vulkan.
- Čupić, Čedomir. 2002. *Sociologija: struktura, kultura, vladavina*. Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
- Dajani, Daoudi, Mohammed S, and Zeina M. Barakat. 2013. "Israelis and Palestinians: contested narratives." *Israel Studies* 18 (2): 53–69.
- Demmer, Amanda, and Nichols Christopher McKnight. 2024. "Normalizing Relations from the Cold War to the Present: Continuing War, Pursuing Peace, and Building Empire." *Modern American History* 1–20. DOI: 10.1017/mah.2024.17.
- Diehl, Paul. 2016. "Exploring Peace: Looking Beyond War and Negative Peace." *International Studies Quarterly* 60 (1): 1–10. DOI: 10.1093/isq/sqw005.
- Dobrucka, Weronika. 2024. "Radicalization and Extremism of Youth: Comparative Case Study of Palestine and Israel. *Политика националне безбедности* 27 (2): 141–158. DOI: 10.5937/pnb27-53434.
- Đorić, Marija, Kristina Brajović Car, i Aleksandra Marković. 2020. *Nasilni ekstremizam. Multidisciplinarni pristup*. Beograd: Institut za političke studije.
- Euractiv and Reuters. 2021. "Russia tells NATO it wants its buffers." *Euractiv and Reuters*. 17 December 2021. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/russia-tells-nato-it-wants-its-buffers/>.

- Ishamai, Isaac, and Ibiang Okoi. 2023. "Peace Agreements: Instruments of Resolving Conflict in Israeli-Palestinian Conflict." *Gnosi: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis* 6 (2): 1–18.
- Galtung, Johan. 2012. "Positive and Negative Peace." In *Peace and Conflict Studies: A Reader*, edited by Charles P. Webel and Jørgen Johansen, 75–8. New York: Routledge.
- Goemans, Hein Erich. 2000. *War and punishment: The causes of war termination and the First World War*. Princeton: Princeton University Press.
- Harding, Luke. 2008. "Bush backs Ukraine and Georgia for Nato membership." *Guardian*. 1 April 2008. <https://www.theguardian.com/world/2008/apr/01/nato.georgia>.
- Joll, James, and Gordon Martel. 2013. *The origins of the First World War*. London: Routledge.
- Kamp, Karl-Heinz. 2007. "The NATO Summit in Bucharest: The Alliance at a Crossroads." *ETH Zurich*. Last accessed 7 October 2024. https://www.files.ethz.ch/isn/45808/rp_33.pdf
- Korab-Karpowicz, Julian. 2010. "Political Realism in International Relations." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, eds. Edward N. Zalta and Uri Nodelman, 1–40. Stanford: Metaphysics Research Lab Stanford University.
- Le Monde. 2024. "Which countries officially recognize a State of Palestine?" *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/05/22/which-countries-officially-recognize-a-state-of-palestine_6672276_4.html.
- Marcus, Y., and Elyashiv, V. 1965. "Eshkol warns Syrians about diverting Jordan River water." *Davar*.
- Maršal, Tim. 2019. *Zatočenici geografije: deset mapa koje vam govore sve što treba da znate o globalnoj politici*. Beograd: Laguna.
- Mearsheimer, John. 2001. *The tragedy of great power politics*. New York: W.W. Norton & Company.
- Miller, Benjamin. 2001. "The Global Sources of Regional Transitions from War to Peace." *Journal of Peace Research* 38 (3): 199–225.
- Mombauer, Annika. 2024. *The origins of the First World War. Diplomatic and military documents*. Manchester: Manchester University Press. DOI: 10.7765/9781526185945.

- Ostrowska, Anna. 2015. "Uwagi na temat syjonistycznej koncepcji państwa." [Comments on the Zionist conception of the state.] *Studia Żydowskie. Almanach* 5: 145–164. DOI: 10.56583/sz.522.
- Pashakhanlou, H. Arash. 2017. *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*. London: Palgrave Macmillan.
- Plokhyy, Serhii. 2023. *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. New York: W. W. Norton & Company.
- Podeh, Elie. 2007. "Rethinking Israel in the Middle East." *Israel Affairs* 3 (3–4): 280–295. DOI: 10.1080/13537129708719441.
- Pohrebynskyi, Mykhailo. 2016. "Ukraine and Russia People, Politics, Propaganda and Perspectives." In *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*, eds. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska and Richard Sakwa, 85–95. England: E-International Relations.
- Reuben, Anthony. 2024. "How much do Nato members spend on defence?" *BBC*. 10 July. 2024. <https://www.bbc.com/news/world-44717074>.
- Riasanovsky, Nicholas. 2005. *Russian Identities: A Historical Survey*. New York: Oxford University Press.
- Royce, P. Dylan. 2024. "The U.S.'s Pursuit of NATO Expansion into Ukraine Since 1994." *Russia in Global Affairs* 22 (3): 46–70. DOI: 10.31278/1810-6374-2024-22-3-46-70.
- Smith, N. Ross, and Grant Dawson. 2022. "Mearsheimer, Realism, and the Ukraine War." *Analyse & Kritik* 44 (2): 175–200. DOI: 10.1515/aik-2022-2023.
- Spiegel. 2008. "Interview with Russia's Ambassador to NATO: The Attempt to Push Georgia into NATO Is a Provocation." *Spiegel*. 10 March 2008. <https://www.spiegel.de/international/world/interview-with-russia-s-ambassador-to-nato-the-attempt-to-push-georgia-into-nato-is-a-provocation-a-540426.html>.
- United Nations. n.d. "Definitions of Genocide and Related Crimes." *United Nations*. <https://www.un.org/en/genocide-prevention/definition>.
- Volzer, Majkl. 2010. *Pravedni i nepravедni ratovi: moralni argument sa istorijskim primerima*. Beograd: Službeni glasnik.

Weller, Marc. 2022. "Ukraine settlement options: Neutrality and related concepts." *Lauterpacht Centre for International Law*. Last Accessed 7 October 2024. https://www.lcil.cam.ac.uk/sites/www.law.cam.ac.uk/files/images/www.lcil.cam.ac.uk/ukraine/weller_neutrality_options_paper.pdf.

Quandt, William B. 1986. "Camp David and peacemaking in the Middle East." *Political Science Quarterly* 101 (3): 357–377.

Milica Stojčić*

Institute for Political Studies, Belgrade

Savo Simić**

Institute for Political Studies, Belgrade

REALISM AS OBSTACLE FOR REACHING LASTING PEACE: CASE STUDIES OF THE RUSSIA – UKRAINE AND ISRAEL-PALESTINE CONFLICTS***

Resume

In this study, the authors examine the role of realism in hindering the peaceful resolution of military conflicts through two case studies – each representing significant political, social, and economic challenges to the contemporary international community. An analysis of the Russia-Ukraine conflict, which began in February 2022, and the Israel-Palestine conflict, which reignited in October 2023, reveals that both conflicts are rooted in distinct historical, cultural, religious, and political contexts. However, a commonality between these conflicts lies in the persistent inability to resolve them peacefully through political means. Diplomatic negotiations and establishing lasting agreements are primarily obstructed by either the failure to implement existing agreements or the absence of genuine intent to reach new accords that could end hostilities and promote peace. Realism complicates efforts toward political solutions, as it prioritizes national interest in a pragmatic framework, creating a zero-sum game where

* Email address: milica.topalovic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-6088-9388.

** Email address: savo.simic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3169-0484.

*** This article was created as a result of scientific research work within the Institute for Political Studies funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation.

concessions by one party are perceived as victories by the other. This often leads to agreements that parties have no intention of honouring from the outset. They use negotiations primarily to portray themselves as constructive actors in the international community while avoiding the repercussions of non-cooperation. The paper seeks to demonstrate that, while political science offers potential compromise solutions in international relations, the parties involved are unwilling to adopt them, as they remain focused on maximising national interests. Methodologically, the authors use content and discourse analysis to support their hypothesis.

Keywords: *Realism, Ukraine, Russia, Israel, Palestine, agreements, armed conflicts.*

Александар Богићевић*

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране, Београд*

QUAD КАО МЕХАНИЗАМ УРАВНОТЕЖАВАЊА НР КИНЕ У ИНДО-ПАЦИФИКУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ИНДИЈЕ

Сажетак

Као једна од држава које у расту моћи и утицаја НР Кине у Азији виде претњу у блиској будућности, Индија представља силу у успону и кључног актера у акваторију Индијског океана. Иако врло неповерљива према Кини и њеним амбицијама, Индија је, у складу са својом спољнополитичком традицијом несврставања, одбијала укључивање у било какве видове сарадње који би се могли перципирати као војни савези или њихови зачеци. Међутим, инцидент у Бутану 2017. године, а потом и окршај на Сино-индијској граници 2020. године указали су Делхију на потребу за прилагођавањем постојећих спољнополитичких принципа новој реалности. Индија је услед значајне асиметрије у моћи која постоји у корист Кине одлучила да пружи сагласност оснивању Четвоространог безбедносног дијалога, односно QUAD, заједно са САД, Аустралијом и Јапаном новембра 2017. године. Циљ овог рада јесте објашњавање еволуције индијске политике према Кини у периоду након 2017. године кроз призму неореалистичке теорије, прецизније концепта

* Имејл адреса: aleksandar.bogicevic@mod.gov.rs; ORCID: 0009-0006-7450-5193.

спољног уравнотежавања (external balancing). Аутор кроз примере инцидената, са посебним акцентом на догађајима у Бутану 2017. године и Сино-индијској граници 2020. године као кључним, објашњава поступно заштитивање индијског држања према Пекингу исказаним кроз продубљивање сарадње у оквиру QUAD. Такође, рад ће анализирати разлоге за балансирање индијске владе између уравнотежавања кроз QUAD и дистанцирања од анти-кинеских наратива који прате овај вид сарадње. Разлози за лимитирано учешће Индије може се пронаћи у њеној стратешкој култури која се темељи на неулажењу у савезе који креирају одређене обавезе, али и страху да би даље приближавање Вашингтону могло имати супротан ефекат и довести до још већег притиска Кине.

Кључне речи: *Индија, НР Кина, QUAD, спољашње уравнотежавање, Индо-Пацифик, надметање, мултилатерална сарадња, Сједињене Америчке Државе.*

УВОД

Успон Народне Републике Кине представља највећи изазов америчком поретку на простору Индо-Пацифика од његовог успостављања након краја Другог светског рата. Појава изазивача са огромним економским и растућим војним капацитетима перципирана је као претња постојећем поретку у региону, изазивајући процес балансирања од стране водећих држава Индо-Пацифика што се осликало и на њихове стратешке документе. Аустралија, у својој Стратегији националне одбране из 2024. године, наводи Кину као безбедносни ризик и главни извор претњи (Australian Government Defence 2024, 12–14); исто су учиниле и Сједињене Државе 2022. године у својој Стратегији националне одбране, стављајући обуздавање кинеске агресије у сам врх приоритета (United States Department of Defence 2022, 1–4), а врло сличну позицију је заузела и влада у Токију 2022. године (Government of Japan 2022, 4–6).

Као производ тежњи да се институционализује политика балансирања, Сједињене Државе, Аустралија, Јапан и Индија новембра 2017. године креирају Четворострани безбедносни дијалог (*Quadrilateral Security Dialogue*), познатији као QUAD. Ипак, сарадња у оквиру QUAD-а имала је сложену динамику, пре свега у Индији, круцијалном актеру на простору Индијског океана, без чијег учешћа би домети овог вида сарадње били знатно умањени и географски ограничени на Пацифик. Неодлучност Делхија поводом ове сарадње изазвана је сложеним односима Индије и Кине, али и нехруовском спољнополитичком традицијом која у први план ставља принципе несврстаности и неутралности. Оваква традиција, не само да је некомпатабилна са продубљивањем сарадње у оквиру QUAD-а, већ доводи у питање и кредибилност Индије као лојалног партнера (Ganguly 2022; Grossman 2022), на шта су поједини амерички званичници указивали у контексту индијске сарадње са Москвом и након почетка рата у Украјини (Deccan Herald 2024; Business Standard 2023).

Међутим, догађаји из 2017. и 2020. године, као и наставак тренда везивања Пакистана за Кину, натераће Делхи да промисли још једном о свом односу према оваквим видовима мултилатералне сарадње. Увећано присуство кинеске војске у пограничном појасу које је довело до неколико ескалација тензија (2017. године на платоу Доклам и 2020. године на реци Галван) демонстрирали су Делхију да се налази под притиском на који самостално није могао одговорити. Решење је пронађено у уравнотежавању, односно у сигнализирању отворености за сарадњу са великим демократијама Западног Пацифика, а потом и продубљивању сарадње. Тиме је QUAD постао механизам исказивања степена незадовољства Индије према политици коју Пекинг води у Јужној Азији и Индијском океану. Ипак, Делхи је у значајној мери и даље уздржан од отворених анти-кинеских порука и тумачења QUAD као војног савеза упереног против ширења кинеског утицаја како би се спречило давање повода Пекингу за иницирање нових криза.

Рад је посвећен анализи еволуције става Модирјевој владе у погледу QUAD као одговора на јачање утицаја Кине у непосредном окружењу Индије које она посматра као своју интересну сферу. Примаран фокус рада усмерен је ка билатералним односима Индије и Кине у периоду од 2017. до 2024. године, са посебним фокусом на 2017. и 2020. годину када су се и одиграли догађаји кључни за

промену индијске перцепције QUAD. Аутор у раду објашњава спољнополитичке потезе владе Индије као пример уравнотежавања агресивног понашања Кине у пограничном појасу кроз постепено померање ка сарадњи са Сједињеним Државама и њеним блиским партнерима, Аустралијом и Јапаном.

НЕСВРСТАВАЊЕ КАО КАРАКТЕРИСТИКА СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ИНДИЈЕ

Све до појаве Кине као изазивача поретка креираног од стране Сједињених Држава, Индија је била тврди поборник неуласка у различите одбрамбене аранжмане, чак и у периоду након краја Хладног рата када се сматрало да је несврстаност обесмишљена (Miller 2021). Ипак, смањење јаза између Пекинга и Вашингтона, као и растуће амбиције изазивача поретка, утицали су на то да државе најближе Кини покушају на неки начин одговорити њеном ревизионизму.¹ Поред опције да се придруже изазивачу у његовом подухвату поткопавања постојећег поретка, државе су се знатно чешће одлучивале за хеџинг (*hedging*), као привремену меру, или пак за уравнотежавање, коме су се окренуле водеће демократске државе Индо-Пацифика, Аустралија и Јапан.

Узимајући бројне факторе у обзир као што су географски положај, доступни материјални и људски ресурси или положај у међународном систему, државе имају неколико опција. Могу покушати употребити своје ресурсе и покушати да самостално спроведу уравнотежавање (унутрашње балансирање) или пак покушати са креирањем коалиције или разбијањем противничке (спољашње балансирање) (Waltz 1979, 118). Такође, државе могу ставити фокус на развој војне силе (тврдо балансирање), покушати са невојним облицима моћи да уравнотеже претњу (меко балансирање) или се ослонити на неки од специфичнијих облика уравнотежавања као што су негативно (Kai He 2012, 154–191), зонско (Tarapore 2023, 239–257) или прикривено (Meijer and Simón 2021, 463–481).

Поред Сједињених Држава, друге велике силе нису довољно снажне како би самостално могле, кроз унутрашње балансирање,

¹ Постоји врло развијена дебата о позицији НР Кине у постојећем међународном поретку, односно о ревизионистичком карактеру њене политике. У контексту овог рада, под појмом кинеског „ревизионизма” подразумевају се претензије у Јужном кинеском мору, на територију Индије у пограничном појасу, као и изградња међународних институција и форума који представљају пандан постојећим видовима сарадње (Panda 2020, 4).

одговорити на изазов који представља Кина. Са друге стране, бројне државе Азије, а посебно оне смештене у њеном југоисточном делу, невољне су да започну процес спољног балансирања тежећи очувању њихове спољнополитичке аутономије и од Кине и од САД (Nedić 2023). Инсистирање на спољнополитичкој аутономији и политици одржавања, макар привидних, добрих односа са Пекингом, представља окосницу политика већине држава макрорегије Индо-Пацифика.

Међу актерима који теже очувању стратешке аутономије, Индија се налази у необичној позицији. Са једне стране, она представља веома амбициозну велику силу која располаже значајним потенцијалом за даљи раст, док са друге, она је и даље далеко слабија од Кине што јој ограничава спољнополитичке опције. Такође, више конкуритивних стратешких култура које постоје у Индији распирују даљу дебату о правцима и приоритетима спољне политике. Баџпаји (*Chietigj Bajpae*) идентификује 3 доминантне стратешке културе (Вајрае 2022, 67): нехрувијанизам као свој основ узима солидарност са земљама у развоју и политику несврставања; неолиберализам се темељи на промоцији економске сарадње и противљењу тумачења трговине као игре нултог збира (добрио је на значају почетком деведесетих година када је индијска економија започела са процесом либерализације) (Hoffman 2004, 33–34) и хиперреализам који се фокусира на војно преимућство или одржавање равнотеже снага, а везује се најчешће за јаке лидерске фигуре индијске политике као што је Индира Ганди (премијерка у периоду 1966–1977, 1980–1984) (Вајрае 2022, 69).

Ове супротстављене стратешке културе имају и специфична виђења Кине која проистичу из њихових различитих основних постулата: нехруовска култура у Кини не види ривала већ силу која ће унети стабилност на простор Азије; неолиберализам има двоструку перцепцију: Кина може бити и значајан трговачки партнер, али и извор жестоке конкуренције, док хиперреализам у Кини види искључиво такмаца и силу коју треба уравнотежавати (Hoffman 2004, 33–34). Другим речима: за нехрувијанизам Пекинг је партнер, за неолиберале и прилика и изазов, а за хиперреалисте само претња (Вајрае 2022, 67).

Мандати Нарендре Модиа су добар пример како се ове три стратешке културе преплићу у спољној политици: инсистирање на стратешкој аутономији (што је у суштини ранија политика

несврстаности) и принципу „свет је једна породица” у званичном наративу одлике су нехрувијанске стратешке мисли; жеља за продубљивањем економске сарадње са државама Азије, промоција различитих развојних стратегија и привлачење страних директних инвестиција, које неретко долазе управо из Кине, одлике су неолиберализма док су жеља за уравнотежавањем Кине кроз јачање сопствених војних капацитета и сарадњу са Сједињеним Државама одлике хиперреалистичке стратешке културе (Hoffman 2004, 39–40). Ово је примењиво и на односе са Пекингем: држава може подржавати сарадњу са Кином у успостављању мултиполарног поретка, са друге стране тежити развоју сарадње на економском плану, а истовременом одобравати конфронтирајућу политику на спорној граници у Хималајима.

Владе Индије, па тако и Модиије, традиционално не публикују акте као што су стратегија националне одбране или стратегија националне безбедности што оставља огроман простор за слободне интерпретације потеза Делхија. Тумачења и именовања стратегије Индије има подједнако колико и аутора који се баве њеном спољном политиком и стратешким промишљањем. Посматрајући тумачења и називе њене стратегије, као што су хецинг стратегија (Spektor 2023) или несврстаност 2.0 (Traub 2022), може се закључити да вредност коју Индија даје слободи избора у спољној политици, односно стратешкој аутономији, као и избегавање уласка у чврсте савезе са другим државама које би могле да јој оспоре или ограниче ту слободу (Spektor 2023) представља најмањи заједнички садржалац њене стратегије која се ослања на нехрувијанску и неолибералну стратешку културу. Одржавање добрих односа са свим половима моћи, осим што је у потпуности у складу са нехрувијанизмом, потпомаже и неолибералну политику која има за циљ раст економије Индије што може бити поспешено развојем сарадње са свим светским половима моћи.

Међутим, успон Кине и ширење њеног утицаја на индијске суседе учинио је да страхови од њеног успона испливају на површину што је учинило хиперреалистичку стратешку културу изузетно примамљивом за индијску елиту која у уравнотежавању, посебно у њеном спољашњем облику, види решење за изазов који представља Пекинг (Traub 2022). Такође, јачање утицаја Пекинга у Индијском океану, али и раст моћи саме Индије, навео је индијске стратеге и аналитичаре да све више размишљају о овом акваторију као својој

интересној сфери. Имајући у виду догађаје о којима ће бити речи у наставку, може се рећи да се период након 2017. године показао кључним за померање фокуса стратешке културе са нехрувијанске несврстаности ка конфронтирајућој спољној политици која је одлика хиперреалистичког виђења света.

НАДМЕТАЊЕ У БУТАНУ – ПРВА ФАЗА УРАВНОТЕЖАВАЊА

Средиште проблема који онемогућава изградњу добрих билатералних односа Делхија и Пекинга јесте спор око недефинисане границе који је започет и пре него што су Индија и Кина добиле своје модерне облике као државе. Надметање у овом планинском појасу примарно представља просторну димензију њиховог ривалства, али у једној мањој мери, присутно и позиционо ривалство јер укључује и борбу за утицај у државама које су саставни део географије овог простора. Колико су супротстављена мишљења у погледу границе илуструје поређење званичних изјава о њеној дужини: индијски званичници сматрају да се граница протеже између 3.400 и 4.000км, док се кинески придржавају бројке од 2.000 километара дужине (Joshi 2022, 90).

Деценије нерешавања пограничног спора довеле су до значајног степена милитаризације Линије стварне контроле² унапређењем инфраструктуре у претходном периоду кроз изградњу путева, писти и полетних места за хеликоптере, као и објеката за смештај војника (Berkofsky 2023, 122). Међутим, Пекинг има значајне предности на овом пољу: поседује већу економију што пружа више ресурса на располагању и раније је почео са својим грађевинским подухватима што му је дало почетну предност (Suryanarayana 2021, 228). Напредак који је Кина остварила у инфраструктури пратили су и војни маневри који су утицали на померање границе на штету Индије путем салама тактике коју Пекинг примењује и у Јужном кинеском мору против држава Југоисточне Азије. Ова тактика подразумева напредовање ситним корацима, без привлачења пажње међународне заједнице и без подизања тензија са циљем остваривања малих добитака који се временом акумулирају (Chellaney 2013). У оним ситуацијама када се Индија успротиви и

² Назив за линију која разграничава Индију и Кину. Ова линија не прати ниједан билатерални споразум већ је одређена фактичком контролом на терену.

пружи отпор, кинеске снаге се најчешће одлучују за делимично повлачење и деескалацију тензија задржавајући одређени део спорне територије, јер се само у ретким ситуацијама догоди потпуно повлачење на почетне положаје (Deepak 2022, 169).

Овакво маневрисање са собом носи ризик од ескалације и „преласка преко прага толеранције” друге стране, нешто што се и догодило на Доклам платоу, где је избио први важан „окршај” средином јуна 2017. године. Након уласка кинеске војске на спорну територију и позива бутанске владе Њу Делхију у помоћ, индијска војска се укључила у надметање. Након 73 дана тензија, криза је окончана повлачењем кинеских снага без промене *status quo*, чиме су победу однеле Индија и Бутан (Medcalf 2020, 143). Међутим, високе тензије које су обележиле овај догађај указивале су на чињеницу да је неповерење између актера, а посебно Индије према Кини, високо и да би до сукоба у сличним ситуацијама у будућности ипак могло доћи, што ће се и обистинити три године касније.

Исходи ових догађаја били су значајнији него што се то чинило непосредно након окончавања кризе, како по билатералне односе Индије и Кине, тако и по питању индијског држања према другим, екстрарегионалним актерима. Показало се да је дотадашња политика релативне екви дистанце између Пекинга и Вашингтона неодржива и погубна по индијске интересе у региону што је захтевало њену ревизију и прилагођавања. Асиметрија моћи и доступних ресурса, који постоје на штету Индије, сугеришу да би покушаји тврдог уравнотежавања имали лимитирани ефекат на понашање Кине. Са друге стране, прихватањем спољашњег балансирања као решења за напредовање кинеске војске на граници не би изазивало додатну потрошњу ресурса, али би послало јасан сигнал Пекингу у ком правцу ће се кретати спољна политика Индије ако се настави тренд заузимања територије.

Спољашње уравнотежавање као начин сигнализирања незадовољства кинеском политиком у Хималајима исказао се у облику оживљавања сарадње између Сједињених Држава, Аустралије, Јапана и Индије у виду Четвоространог безбедносног дијалога (*Quadrilateral Security Dialogue*). Први састанак QUAD одржан је током самита ASEAN у Манили новембра 2017. године и обухватио је питања као што су слобода пловидбе у Индо-Пацифику, поморску безбедност и поштовање норми међународног права (Gale and Shearer 2018). Стављање фокуса на ове области указује на антикинески

карактер овог форума, посебно у контексту тензија у Јужном кинеском мору где постоје значајни спорови између Кине, на једној страни, и свих других приобалних држава који је, у случају Филипина, дошао чак и до међународних судова. Као кључна тема првог, али и наредних састанака показале се осигуравање слободе пловидбе Јужним кинеским морем чиме се инсистира на спречавању кинеске доминације акваторијом који чини један од најважнијих делова светске мреже поморске трговине.

Ипак, званичне изјаве држава учесница биле су различитог тона оличавајући неједнакости које постоје између њих у погледу перцепције кинеске претње. Тако је Индија, као држава која је најдиректније угрожена од Кине, изостала из заједничке званичне изјаве са самита која се односила на слободу пловидбе и прелета, поштовање међународног права и поморске безбедности (Gale and Shearer 2018). У даљој жељи да се избегне потпуна антагонизација Кине, Делхи се покушавао оградити од анти-кинеског наратива који је пратио QUAD, покушавајући да га раздвоји од „слободног и отвореног Индо-Пацифика”, концепта који су у фокус стављали САД и Јапан (Smith 2019). Индијски званичници инсистирали су на ставу да овај вид сарадње „није уперен против нечега или некога”, већ да се „залаже за нешто” и да у њему има места и за друге који су вољни да сарађују (Malhotra 2023).

Негирање антикинеског карактера QUAD и изостајање из појединих заједничких изјава учесника говоре да је Индија и даље била спремна на нормализацију односа са Кином, упркос врло напетом ситуацији која се одвијала у Бутану током лета 2017. године. Са друге стране, могућност ојачавања билатералне сарадње кроз састанке QUAD-а били су врло важни Делхију (Malhotra 2023). Овим је Индија ступила у облик сарадње који се бави областима за које је изузетно заинтересована као што су сарадња у креирању и размени знања и нових технологија, помоћ у ванредним ситуацијама и размена информација о активностима на мору (de Estrada, 2023), а да није напустила своју стратешку аутономију.

Након што се ситуација смирила поводом дешавања на Докламу, дошло је до „рестарта” односа Индије и Кине који је уследио са Модиевом посетом Вухану и састанка са Си Ђинпингом априла 2018. године. Иако састанак није решио ниједно од спорних питања, сусрет је утицао на то да се Моди додатно удаљи од анти-кинеских наратива што је било видно током његовог говора на Шангри-Ла

дијалогу, који је уследио убрзо након посете Кини. Током излагања, показао је своју резервисаност према ставовима других чланица QUAD у погледу Кине рекавши да „Индија не види Индо-Пацифик као простор намењен само за одређену групу држава” (Grossman 2019). Тиме је додатно указао на постојање могућности помирења и поправљања односа са Пекингом, као и да сарадња са западним демократијама за њу не значи и дефинитивно захлађивање односа према Кини.

Још један знак да Индија ипак није желела да се сарадња у оквиру QUAD протумачи као антикинески војни блок могло се очитати и из одбијања Делхија да прихвати учешће Аустралије у поморској вежби MALABAR коју Индија организује на двогодишњем нивоу, заједно са Сједињеним Државама, Јапаном и другим азијским државама. Такође, Делхи је у више наврата покушавао да минимализује улогу QUAD и могућност даље експанзије на државе Западног Пацифика потенцирајући лидерску и централну улогу ASEAN, организације држава Југоисточне Азије (Grossman 2019).

Доклам је демонстрирао спремност индијске владе да се супротстави Кини у пограничном појасу, паралелно мењајући курс своје спољне политике. Ипак, након приласка усмереног ка QUAD, Делхи није желео наставити антагонизацију Пекинга кроз потпуно прихватања анти-кинеских наратива. Модирева влада је схватила да је неопходно сигнализирати Пекингу спремност на уравнотежавање кроз сарадњу у оквиру QUAD, али и постојање простора за помирење. Пекинг је посегао за минимизирањем штете кроз организовање састанка у Вухану, али никакви трајни позитивни резултати нису постигнути док се Делхи, из неповерења према намерама Кине (Богићевић 2023, 51), полако окретао сарадњи са САД и другим западним демократијама на Пацифику. Иако се тренд напредовања кинеске војске у пограничном појасу наставио врло споро и наредних година, показало се да Индија краткорочно одговара отпором, а дугорочно кретањем у правцу Вашингтона.

ОКРШАЈ НА РЕЦИ ГАЛВАН – ПРОДУБЉИВАЊЕ САРАДЊЕ ИНДИЈЕ И QUAD

Већ током јануара 2020. године различити индијски медији почели су извештавати о концентрисању значајног броја кинеских војника у близини Линије стварне контроле након чега су убрзо

уследиле и чарке са индијским снагама. (Ganguly, Padresi and Thompson 2023, 119) Након дугих преговора локалних команџа и најављеном примирју и повлачењу на почетне положаје, које је најављивало смиривање тензија, дошло је до великог окршаја у долини реке Галван који је за последицу имао погинуће 20 индијских и најмање четири кинеска војника (The Klaxon 2022).

Окршај на Галвану довео је до првог случаја смрти војника у пограничном појасу још од 1962. године, а за последицу је имао значајно захлађење у билатералним односима на штету Пекинга. Кинеска аналитичарка Јун Сун (*Yun Sun*) сматра да је „Кина можда добила битку у Ладаку [регији у Хималајима где се догодио окршај], али је изгубила рат” (2020) јер је сукоб на граници продубио неповерење свих регионалних актера према Кини, а посебно Индије. „Ово је уништило и последњу наду, ма колико она слабашна била, да ће Индија прихватити кинеску регионалну хегемонију”, закључује Сун (2020). О значају који индијски званичници придају овом догађају показује и изјава министра спољних послова Субрахмањама Џаиншанкара (*Subrahmanyam Jaishankar*) коју је дао две године након догађаја из јуна 2020. године у контексту билатералних односа Пекинга и Делхија: „о стању билатералних односа одлучиваће стање на граници” (The Indian Express, 2022). Непосредна реакција Индије прелила се из сфере одбране и дипломатије у области културе, економије, као и многе друге у ономе што министар спољних послова Џаиншанкар назива „рекалибрисање политике према Кини” (Pathak and Hazarika 2022, 92).

Индијски економски капацитети онемогућавају Делхију да парира Пекингу на овом пољу чиме се њен потенцијал за унутрашње уравнотежавање знатно смањује (Tagarore 2023, 242). Такође, иако се чине кораци ка јачању оружаних снага, лимитиран буџет за одбрану приморава Модијеву владу на одређене компромисе на овом пољу што спречава Индију да се ослани на тврдо уравнотежавање (242–243). Због немогућности да се ослани на своје унутрашње капацитете, Делхи се окренуо другим актерима који желе да запрече даље напредовање Кине у чему је успео да оствари значајан напредак.

Кретање у правцу спољашњег уравнотежавања убрзо се могло видети кроз укључење Аустралије поморској војној вежби MALABAR, читаву деценију након последњег окупљања морнарица држава QUAD у Индијском океану. Тиме је овај формат развоја интероперабилности оружаних снага постао војни пандан QUAD

(који је требало да служи као средство за сузбијање кинеског утицаја на простору Индо-Пацифика) (Pathak and Hazarika 2022, 92). Важност коју су одиграли догађаји на Галвану у погледу индијске политике према Кини сумира Фенг Жанг: „Ако је Доклам био кључан у индијском поновном промишљању QUAD, Галван је био пресудан у прихватању и QUAD и стратегије за Индо-Пацифик” (Деерак 2022, 146). Упркос покушајима да умањи штету, Пекинг је доживео значајан ударац у својој намери држања Индије и Сједињених Држава на међусобном одстојању.

Први значајан састанак QUAD након окршаја на Галвану одржан је марта 2021. на коме су се окупили (у видео формату, услед пандемије коронавируса) лидери све четири државе. Осим тога што је то био први скуп на највишем нивоу, био је то и први догађај на коме су се чланице договориле око заједничког саопштења под називом „Дух QUAD” у коме је једна од кључних тачака залагање за „слободни, отворени, инклузивни и здрави Индо-Пацифик који је утемељен у демократским вредностима” (White House, 2021). Такође, Индија се маја 2022. године придружила активностима у домену подизања свести на морима у којима учествују и друге државе QUAD, потез који се може окарактерисати као антикинески, мада такво тумачење Делхи покушава упорно оспорити (de Estrada 2023).

Упркос томе што Делхи са Канбером, Токијом и Вашингтоном развија билатералну сарадњу на пољу безбедности (заједничке војне вежбе копнених и поморских снага, 2+2 састанци министара спољних послова и одбране и размена информација), Модyjeва влада се и даље суздржава од потпуне подршке мултилатералној сарадњи на пољу традиционалних питања безбедности у QUAD, промовишући сарадњу у неким другим областима. Ипак, одлука да се Аустралија прикључи заједничкој војној вежби представља јасан сигнал званичницима у Пекингу да ће Делхи на даље притиске Народноослободилачке армије на Хималајима одговорити продубљивањем сарадње у QUAD.

Након инцидента у долини реке Гвадар, односи Делхија и Пекинга пали су на најнижи ниво још од почетка шездесетих година прошлог века када је Кина победила у кратком рату на Хималајима. Као одговор на растућу претњу коју представља Кина на њеној северној граници, Индија се одлучила за даље унапређење сарадње у оквирима QUAD подижући ниво састанака на највиши ниво, одржавајући заједничку поморску вежбу и постижући неколико споразума о партнерству са државама чланицама. Међутим,

непосредна близина Кине, у односу на Јапан, САД и Аустралију, и даље значајно утиче на држање Индије и ублажавања антикинеског наратива који прати одређене потезе QUAD, али и само његово постојање.

Иако догађаји из 2020. године представљају вододелницу у индо-кинеским односима, то пак не значи и потпуно препуштање Делхија циљевима и наративима QUAD, а посебно не визији ове сарадње као савеза либералних демократија у борби против кинеског ауторитаризма и експанзионизма. Делхи изузетно цени своју стратешку аутономију и неће је напуштати што се могло уочити у пропуштању осуде анти-демократског понашања владе у Бангладешу, али и неких потоњих потеза као што је сарадња са Москвом. Модри и његова влада су свесни војне и економске надмоћи коју Кина поседује и незавидног положаја у коме се налазе, а која од њих изискује прагматичност, а не идеолошко чистунство, за шта неретко западни званичници немају разумевања.

БУДУЋНОСТ ИНДИЈЕ У QUAD

Позиција и улога Индије у QUAD значајно је комплекснија у односу на друге државе учеснице. Пре свега, она има врло активан спор на својој копненој граници са Кином. Такође, Пекинг је изразито присутан и у индијском непосредном окружењу, у региону Јужне Азије, играјући улогу заштитника Пакистана и финансирајући различите пројекте у државама као што су Бангладеш и Непал, чиме покушава да их придобије на своју страну, што представља значајан безбедносни ризик, али и потенцијални политички пораз за Делхи. Свако самоиницијативно или значајније приближавање Индије Сједињеним Државама и QUAD може изазвати реакцију Кине у виду изазивања локалне кризе или јачања присуства у индијском непосредном суседству што је исход који Делхи по сваку цену жели да избегне.

Са друге стране, Индија и Кина имају опречна виђења жељеног поретка. Визија Пекинга подразумева равноправан однос са САД на глобалном нивоу, а доминантан положај у региону где би Кина била централна фигура поретка, место које је и историјски заузимала (Rozman, 2012, 144; Zhao Suisheng 2015, 382; Roth 2023, 113–115). За Индију, мултиполарни поредак у коме ни Кина ни Сједињене Државе немају последњу реч представља најпожељнији

исход промена у међународном поретку (Madan 2021, 7). Због тога QUAD игра пресудну улогу у индијском ангажовању Кине: он представља кључан форум за сарадњу са важним државама Пацифика као што су САД, Јапан и Аустралија, а не обавезује Делхи на одређене поступке и потезе, које заступају друге чланице, а које би Пекинг могао протумачити као провокацију вредну ескалације кризе (Malhotra 2023). Тренутни формат не подразумева улазак у одбрамбени систем савезништва, а притом доприноси у решавању неких других, нетрадиционалних безбедносних изазова као што су климатске промене и помоћ током ванредних ситуација што је од изузетне важности за Индију.

Модијева влада је посебно пажљива у погледу везивања за QUAD у контексту идеје о савезу либералних демократија против ауторитарне Кине, како то тумачи амерички председник Џозеф Бајден (Miller 2021). Првенствено, индијска спољнополитичка традиција као највећу вредност поставља аутономију у одлучивању. Такође, сам Модисе налазио у више наврата као мета критика партнерских држава поводом ауторитарних тенденција његове власти и антагонизације муслиманске заједнице у Индији. Дефинисање QUAD као савеза либералних демократија обавезала би Делхи на другачије поступање у унутрашњој политици и отворило га додатној критици, нешто што Модисе спреман учинити.

На спољнополитичком плану такође постоје значајна мимоилажења између Индије и њених партнера. Пре свега, Делхи је значајно толерантнији према аутократским понашањима различитих режима у његовом непосредном окружењу. Дobar пример такве политике било је држање индијских званичника поводом политичке ситуације у Бангладешу где се на власти одржавала Авами лига кроз употребу све недемократских средстава политичке борбе. У жељи да спречи јачање кинеског утицаја у Јужној Азији, Модисе избегао да јавно осуди свог блиског савезника, Авами лигу, за изборне нерегуларности које су се понављале у више изборних циклуса, а које су додатно делегитимисале њену владавину (Anwar 2023). Штавише, Индија се служила и својим међународним утицајем како би заштитила своје partnere од критика које су долазиле са Запада (Anwar 2023).

Такође, Модисева влада се за сада вешто држи по страни и у сукобу у Украјини, бирајући да не уведе санкције Русији и декларативно осуди њену агресију, покушавајући тиме да задовољи

обе стране. Покушај економске изолације Русије од стране Запада отворио је велики простор за Индију којој су јефтине енергенти кључни за њен економски развој. О наглom скоку трговине између Индије и Русије најбоље говори податак о увозу нафте: од почетка сукоба увоз овог енергента из Русије скочио је са 2,5 милијарди долара у 2021. години на 31 милијарду током 2022. године, што је раст од чак 13 пута за годину дана (Dhar 2024). Са друге стране, Индија служи и као један од главних посредника између западних тржишта производа дуалне намене и Русије, којој је санкцијама онемогућен приступ (Dendrinou and Nardelli 2024). Тиме су Москва и Делхи значајно продубили трговинску размену, упркос сталним и огромним притисцима Вашингтона на Модија да престане са таквом сарадњом.

Тврдоглаво одбијање да се придружи санкцијама Русији угрозило је и добре односе са Јапаном, посебно након убиства Шинза Абеа јула 2022. године, једног од главних архитеката идеје јапанско-индијског приближавања (Deb 2024). Делхи је одбио да дозволи слетање јапанског транспортног авиона који је носио хуманитарну помоћ за грађане Украјине што је изазвало велико незадовољство јапанске владе (Chaudhury 2022). Токио је, са друге стране, узвратио одбијањем да Индију уврсти на листу актера који имају приступ осетљивим подацима из области економије, критичне инфраструктуре, микрочипова и сајбер безбедности (Deb 2024). Тиме је Делхи, за разлику од Аустралије и Сједињених Држава, остао ускраћен за важан извор информација, али и за признање кредибилног партнера (Deb 2024).

Модијева влада не може антагонизовати своје partnere, али истовремено се не може ни у пуној мери придружити њиховим политикама и ставовима према Кини. Делхију је изузетно важно да Кина не постане доминантна сила у Азији, али му је подједнако, ако не и важније, да се економски развој настави и одржи социјални мир који се на моменте показује врло крхким, а то је немогуће без Кине и Русије који су међу најважнијим трговинским партнерима Индије (Madan 2021, 7). Кина заузима позицију највећег трговинског партнера Индије, доминирајући изузетно важним пољима као што су електрични уређаји, телекомуникациона опрема или хемијски производи (United Nations Comtrade 2023). Такође, Њу Делхи је учесник различитих иницијатива у којима Пекинг има истакнуту позицију као што су Азијска инфраструктурна инвестициона банка, BRICS

или Шангајска организација за сарадњу, подстичући тиме њихову кооперацију у бројним областима. Овакви облици мултилатералне сарадње имају универзалистички карактер, обухватајући бројне државе што омогућава Индији да ублажи постојећу асиметрију моћи у односу са Кину (Panda 2021, 7).

Међутим, Делхи се неретко одлучивао за повлачење из различитих иницијатива, посебно из оних за које је сматрао да би могле угрозити националну безбедност или стратешку аутономију. Пројекат Појас и пут управо је пример бојазни Делхија да би сарадња са Кином могла угрозити националне интересе о чему говори и изјава државног секретара Министарства спољних послова Индије, Мобашира Акбара (*Mobasher Akbar*) да ће Делхи сарађивати у пројектима све док они поштују принципе транспарентности, суверености, територијалног интегритета и међународног права (Ministry of External Affairs of India 2017). Најава изградње кинеско-пакистанског коридора 2017. године, преко територије на коју Делхи полаже право, појачала је страхове индијских званичника да је читава иницијатива Појаса и пута безбедносна претња, а не економска прилика што је на крају и био главни разлог зашто се Индија у потпуности повукла (Sachdeva 2019). Слична ситуација се поновила и две године касније када је Индија иницијално прихватила учешће у преговорима о Свеобухватном регионалном економском партнерству (*Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP*) да би се потом повукла, уплашена да би кинеска роба могла остварити доминацију индијским тржиштем (Вајрае 2022, 201).

Тензије на граници и блиска сарадња Кине и Пакистана учинили су Индију врло резервисаном у погледу намера Пекинга и непосредне сарадње са њим на великим пројектима као што је то био случај у иницијативама Појас и пут и RCEP. Потребе индијске економије захтевају добре односе са Кином, али дубоко неповерење у однос Пекинга према интересима Индије у региону Јужне Азије ограничавају домете билатералне сарадње. Страх од кинеске политичке и економске превласти доводи до дефанзивног понашања Делхија које се огледа како у покушајима ограничавања кинеског утицаја у привреду (Pant and Manikar 2024), тако у приближавању Сједињеним Државама у сфери безбедности.

ЗАКЉУЧАК

Почетак XXI века у први план избацио је неколико нових великих сила које претендују да заузму што бољу позицију у међународном поретку у чему је најдаље отишла Кина, која је захваљујући својим огромним економским, али и растућим војним капацитетима дошла у позицију да оспорава доминацију Сједињених Држава. Ипак, претензије на самосталну доминацију Азијом нису пронашле позитиван одјек међу лидерима Индије, који у кинеској визији поретка не виде простор за своје амбиције. Неповерење које је присутно у билатералним односима Пекинга и Делхија почело је излазити на површину са интензивирањем кризе на нестабилном пограничном појасу у коме обе стране имају територијалне претензије.

Први знак растућег кинеског притиска у пограничном појасу у време мандата Нарендре Модија догодио се на платоу Доклам средином 2017. године када је замало избегнут окршај између индијских и кинеских војника. Упркос томе што је међународна реакција изостала, догађаји из Бутана продубили су постојеће неповерење индијске елите према намерама Пекинга што се исказало кроз буђење интересовања Делхија за сарадњу са Аустралијом, Јапаном и САД у оквиру QUAD. Јесени исте године Индија присуствује првом састанку QUAD, показујући свој став према кинеском експанзионизму. Међутим, Делхи је и даље био врло резервисан за давање отворених анти-кинеских порука и повлачења ризикантних потеза надајући се да би Пекинг могао променити своју политику.

До промене кинеске политике није дошло што је довело до стагнације у односима. Преломни догађај за Сино-индијске односе догодио се јуна 2020. године када је окршај у долини реке Галван довео тензије између ове две државе до врхунца. За разлику од догађаја 3 године раније, подршка Индији је дошла са бројних страна, а најважније, из Беле куће, која је оштро осудила кинеско држање у овој кризи. Сукоб је изазвао национални револт и изливе анти-кинеског сентимента у јавном простору што је брзу нормализацију односа чинило једнаким политичком самоубиству за Модијеву владу. Након што индијска влада није успела да убеди Пекинг да повуче снаге са заузетих територија, Делхи се још једном окренуо спољашњем уравнотежавању унапређујући и продубљујући сарадњу са државама чланицама QUAD.

Прикључивањем QUAD, индијска политика према НР Кини добила је додатну димензију јер су тиме у надметање укључене и Сједињене Државе, Јапан и Аустралија чиме је индо-кинески спор постао део ширег надметања Кине, као ревизионистичке силе, и *status quo* држава које желе да одрже постојећи поредак. Међутим, Делхи, у својој тежњи да задржи своју независну спољну политику успорава развој QUAD, али исто тако долази и у размирице са својим партнерима. Последица различите перцепције догађаја као што су сукоб у Украјини, успон ауторитаризма у свету или кинеска експанзија (која је знатно већа претња за Индију него за било коју државу QUAD), јесте постојање несугласица између Делхија са једне стране и свих других чланица са друге. Потреба, али и жеља, Индије да балансира између Кине и Сједињених Држава, оличене у QUAD, у све поларизованијем свету биће највећи спољнополитички изазов за Модиреве владе у његовом трећем мандату.

РЕФЕРЕНЦЕ

Богичевић, Александар. 2023. „Кинеско-индијски односи – постоји ли безбедносна дилема?” *Међународна политика* 74 (1187): 29–57. DOI: 10.18485/iipe_mp.2023.74.1187.2.

Anwar, Anu. 2023. “As US, China Fight Over Bangladesh, India Is the Real Winner.” *The Diplomat*. thediplomat.com/2023/01/as-us-china-fight-over-Bangladesh-india-is-the-real-winner/

Australian Government Defence. 2024. “Australian National Defence Strategy.” *Australian Government Defence*. <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/2024-national-defence-strategy-2024-integrated-investment-program>.

Bajpae, Chietigj. 2022. *China in India's Post-Cold War Engagement with Southeast Asia*. Oxford: Routledge.

Berkofsky, Alex. 2023. “India and China—Two Countries Marching the March of Folly.” In *India's Foreign Policy and Economic Challenges*. eds. Silvio Beretta, Axel Berkofsky and Giuseppe Iannini, 119–135. New York: Springer.

Business Standard. 2023. “India, now a great power, has to choose side in Ukraine war: Senator Warner.” *Business Standard*. 3 March 2023. <https://www.business-standard.com/article/current-affairs/>

india-now-a-great-power-has-to-choose-side-in-ukraine-war-senator-warner-123030300103_1.html.

Chaudhury, Dipanjan Roy. 2022. "Japan cancels plan to pick up aid from India." *The Economic Times*. 28 April 2022. <https://economictimes.indiatimes.com/news/india/japan-cancels-plan-to-pick-up-aid-from-india/articleshow/91137548.cms>.

Chellaney, Brahma. 2013. "China's salami-slice strategy." *The Japan Time*. japantimes.co.jp/opinion/2013/07/25/commentary/world-commentary/chinas-salami-slice-strategy/#.XQK9oIgzblIV.

De Estrada Sullivan, Kate. 2023. "India and the Quad: When a 'Weak Link' Is Powerful." *The National Bureau of Asian Research*. <https://nbr.org/publication/india-and-the-quad-when-a-weak-link-is-powerful/>.

Deb, Urmika. 2024. "India in the Quad: insider or outlier?" *The Strategist*. 2 April 2024. <https://www.aspistrategist.org.au/india-in-the-quad-insider-or-outlier/>.

Deepak, B.R. 2022. *India and China: Beyond the Binary of Friendship and Enmity*. New York: Springer.

Deccan Herald. 2024. "All countries have 'freedom of choice': India on US criticism over Modi-Putin bonhomie in Russia." *Deccan Herald*. <https://www.deccanherald.com/india/all-countries-have-freedom-of-choice-india-on-us-criticism-of-its-ties-with-russia-3122361>.

Dendrinou, Viktoria, and Alberto Nardelli. 2024. "India is now Russia's No. 2 supplier of restricted technology." *Fortune*. 13 October 2024. <https://fortune.com/2024/10/12/india-russia-no-2-supplier-restricted-technology-western-sanctions-ukraine-invasion/>.

Dhar, Biswajit. 2024. "Cheap Russian Oil Fuels India's Response to Ukraine War." *The Diplomat*. 23 February 2024. <https://thediplomat.com/2024/02/cheap-russian-oil-fuels-indias-response-to-ukraine-war/>.

Gale, Jesse Barker, and Andrew Shearer. 2018. "The Quadrilateral Security Dialogue and the Maritime Silk Road Initiative." In *China's Maritime Silk Road: Strategic and Economic Implications for the Indo-Pacific Region*, ed. Nicholas Szechenyi, 30–33. New York: Center for Strategic & International Studies.

- Ganguly, Šumit. 2022. "India Must Take a Stand on Russia's War in Ukraine." *Foreign Policy*. 3 March 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/03/03/india-ukraine-russia-war-putin-weapons-un/>.
- Ganguly, Šumit, Manjeet Padresi and William Thompson. 2023. *The Sino-Indian Rivalry: Implications for World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Government of Japan. 2022. "National Defence Strategy." 16 December 2022. *Government of Japan*. https://www.mod.go.jp/j/policy/agenda/guideline/strategy/pdf/strategy_en.pdf.
- Grossman, Derek. 2019. "How the U.S. Is Thinking About the Quad." *The RAND Blog*. 7 February 2019. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2019/02/how-the-us-is-thinking-about-the-quad.html>.
- Grossman, Derek. 2022. "Russia Looks Less and Less Like India's Friend." *The RAND*. 4 March 2022. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2022/03/russia-looks-less-and-less-like-indias-friend.html>.
- He, Kai. 2012. "Undermining adversaries: Unipolarity, threat perception, and negative balancing strategies after the Cold War." *Security Studies* 21 (2): 154–191. DOI: 10.1080/09636412.2012.679201.
- Hoffman, Steven A. 2004. "Perception and China Policy in India." In *The India-China Relationship: What the United States Needs to Know*, eds. Francine R. Frankel and Harry Harding, 33–74. New York: Columbia University Press.
- Klan, Anthony. 2022. "'Major drowning' of Chinese soldiers in India skirmish: new claims." *The Klaxon*. 2 February 2022. <https://theklaxon.com.au/home-china-india-clash-death-58xj7/>.
- Madan, Tanvi. 2021. "Major Power Rivalry in South Asia." *Council on Foreign Affairs*. October 2021. <https://www.cfr.org/report/major-power-rivalry-south-asia>.
- Malhotra, Aditi. 2023. "Engagement, not Entanglement: India's Relationship with the QUAD." *Georgetown Journal of International Affairs*. 1 May 2023. <https://gjia.georgetown.edu/2023/05/01/engagement-not-entanglement-indias-relationship-with-the-quad/>.
- Medcalf, Rory. 2020. *Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future*. Carlton: La Trobe University Press.

- Meijer, Hugo, and Luis Simón. 2021. "Covert balancing: Great Powers, secondary states and US balancing strategies against China." *International Affairs* 97 (2): 463–481. DOI: 10.1093/ia/iaa228.
- Miller, Manjari Chatterjee. 2021. "The Quad, AUKUS, and India's Dilemmas." *Council on Foreign Affairs*. 13 October 2021. <https://www.cfr.org/article/quad-aucus-and-indias-dilemmas>.
- Ministry of External Affairs of India. 2017. "Official Spokesperson's response to a query on the participation of India in OBOR/BRI Forum." *Ministry of External Affairs of India*. 13 May 2017. <https://www.mea.gov.in/media-briefings.htm?dtl/28463/Official+Spokespersons+response+to+a+query+on+participation+of+India+in+OBORBRI+Forum>.
- Nedić, Pavle. 2023. "Southeast Asia between the US and China's visions for the world." In *New Chinese Initiatives for a Changing Global Security*, eds. Nenad Stekić and Aleksandar Mitić, 111–125. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Panda, Jagannath. 2020. "China as A Revisionist Power in Indo-Pacific and India's Perception: A Power-Partner Contention." *Journal of Contemporary China*, 30 (127): 1–17.
- Panda, Jagannath. 2021. "China's BRI diplomacy: What it means to India and India's rise." *Econstor*. <https://www.econstor.eu/bits/tream/10419/235511/1/1761310097.pdf>.
- Pant, V. Harsh, and Kalpit A. Mankikar. 2024. "The Fatal Flaw in India's China Strategy." *Foreign Affairs*. 14 November 2024. <https://www.foreignaffairs.com/india/fatal-flaw-indias-china-strategy>.
- Pathak, Sriparna, and Obja Borah Hazarika. 2022. "Reasons and Reactions to the Galwan Clash: An Indian Perspective." *Journal of Territorial and Maritime Studies* 9 (2): 83–101. DOI: 10.2307/JTMS.9.2.83.
- Sachdeva, Gulshan. 2019. "Indian Perceptions of the Chinese Belt and Road Initiative." *HKTDC Research*. <https://research.hktdc.com/en/article/MzYzMMDM2MTMy>.
- Smith, Jeff M. 2019. "India and the Quad: weak link or keystone?" *The Strategist*. 15 January 2019. <https://www.aspistrategist.org.au/india-and-the-quad-weak-link-or-keystone/>.

- Spektor, Matias. 2023. "In Defense of the Fence Sitters: What the West Gets Wrong About Hedging." *Foreign Affairs*. 18 April 2023. <https://www.foreignaffairs.com/world/global-south-defense-fence-sitters>.
- Sun, Yun. 2020. "The Ladakh clash: China's India dilemma." *Global Asia*. September 2020. https://globalasia.org/v15no3/debate/the-ladakh-clash-chinas-india-dilemma_sun-yun.
- Suryanarayana, Pisupati Sadasiva. 2021. *Elusive Tipping Point, The: China-india Ties For A New Order*. Singapore: World Scientific.
- Tarapore, Arzan. 2023. "Zone balancing: India and the Quad's new strategic logic." *International Affairs* 99 (1): 239–257. DOI: 10.1093/ia/iiaac281.
- The Indian Express*. 2022. "State of border will determine state of India-China relationship: Jaishankar." 31 August 2022. <https://indianexpress.com/article/india/india-china-ties-border-jaishankar-8120295/>.
- Traub, James. 2022. "Cold War 2.0 Is Ushering In Nonalignment 2.0." *Foreign Policy*. 9 July 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/07/09/nonalignment-us-china-cold-war-ukraine-india-global-south/>.
- United States Department of Defence. 2022. "National Defence Strategy." *United States Department of Defence*. 27 October 2022. <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.pdf>.
- Waltz, Kenneth. 1979. *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley.
- White House. 2021. "QUAD Leaders Joint Statement: 'The Spirit of the Quad' " 12 March 2021. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/>.

Aleksandar Bogićević*

Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade

QUAD AS A MECHANISM FOR BALANCING THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE INDO-PACIFIC – A CASE STUDY OF INDIA

Resume

The 21st century has thrust several emerging powers into prominence, each striving for a better position within the global order. China has made the most significant strides, utilizing its vast economic resources and growing military capabilities to challenge U.S. supremacy. Yet, China's aspirations for unilateral dominance in Asia have not resonated with Indian leaders, who see no space for their ambitions within Beijing's envisioned hierarchy. Rising tensions in Sino-Indian relations have surfaced, especially as crises along their contested borders intensify, with both nations asserting territorial claims. During Narendra Modi's tenure, the first clear indication of Chinese pressure along the border emerged in mid-2017 at the Doklam plateau, nearly resulting in an open confrontation between Indian and Chinese troops. While the international response was subdued, events in Bhutan heightened the Indian elite's scepticism about Beijing's intentions. This sentiment became visible as Delhi showed increasing interest in collaboration with Australia, Japan, and the United States through the QUAD framework. Later, in 2017, India's participation in its first QUAD meeting signalled its stance on China's expansionist policies. However, Delhi remained cautious, refraining from adopting openly anti-China messages or taking significant risks, hoping Beijing might shift

* Email address: aleksandar.bogicevic@mod.gov.rs; ORCID: 0009-0006-7450-5193.

its stance. China's policy stance remained unchanged, resulting in a stagnation of bilateral relations. A pivotal point in Sino-Indian relations occurred in June 2020, when a skirmish in the Galwan Valley pushed tensions to a peak. Unlike the Doklam events three years earlier, India received widespread support, notably from the White House, which sharply condemned China's actions in this crisis. The confrontation sparked widespread national outrage and domestic anti-China sentiment, making rapid normalization politically unviable for Modi's government. After failing to secure Beijing's withdrawal from occupied territories, Delhi again turned to external balancing by further deepening cooperation with QUAD member states. India's affiliation with the QUAD added a new dimension to its China strategy, bringing the United States, Japan, and Australia into the fray and casting the Indo-China dispute as part of a more significant contest between revisionist China and the status quo powers seeking to preserve the current order. Yet, Delhi's desire to maintain an independent foreign policy has slowed the QUAD's progress, leading to friction with its partners. Diverging perspectives on issues such as the Ukraine conflict, the rise of authoritarianism, and China's expansion (which poses a more immediate threat to India than other QUAD members) have underscored differences between Delhi and its allies. Balancing between China and the United States, embodied by its engagement in the QUAD, will likely pose the most formidable foreign policy challenge for Modi's administration in a world growing ever more polarized. By joining the QUAD, India's approach to the PRC gained an additional dimension, as the contest now includes the United States, Japan, and Australia, positioning the Indo-China dispute within the broader rivalry between China as a revisionist power and the status quo states aiming to maintain the existing order. Delhi's commitment to preserving its independent foreign policy has slowed the QUAD's development and created tensions with its partners. Differences in perception—over issues like the conflict in Ukraine, the

rise of authoritarianism, or China's expansion (which poses a more direct threat to India than other QUAD states)—have led to discord between Delhi and the other members. India's need and desire to balance between China and the United States, as embodied by the QUAD, will be the greatest foreign policy challenge for Modi's government in his third term amidst an increasingly polarized world.

Keywords: *India, PR China, QUAD, external balancing, Indo-Pacific, rivalry, multilateral cooperation, United States.*

Даница Лазовић*

Институт друштвених наука, Београд

ДЕКЛАРАЦИЈА ПРВОГ СВЕСРПСКОГ САБОРА – ПОДРИВАЊЕ ИЛИ ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ДЕЈТОНСКОГ СПОРАЗУМА?

Сажетак

Комплексност политичких односа Србије и Босне и Херцеговине постаје нарочито изражена у временима кризе у међународним односима и поретку. Уз подршку дела међународне заједнице дошло је до активирања спорних питања из прошлости, што је резултирало усвајањем Резолуције о Сребреници при Генералној Скупштини Уједињених нација. Актуализацијом ове теме у први план истакнута је проблематика босанскохерцеговачке консоцијативне демократије—њени етнички и религијски расцепи као и питање договора политичких елита. Реакција Србије уследила је кроз одржавање Свесрпског сабора у Београду, на коме је усвојена Декларација о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа. Значајан део садржаја Декларације односи се на Босну и Херцеговину, кроз промоцију продубљивања сарадње са Републиком Српском. Аутор заснива истраживање на претпоставци да Декларација представља оквир за хармонизацију односа између Србије и Републике Српске, чиме се у дејтонским предвиђеним оквирима слаби политичко јединство

* Имејл адреса: dlazovic@idn.org.rs; ORCID: 0009-0006-4211-3048.

и унутрашња кохезија у Босни и Херцеговини. Циљ аутора је да одговори на истраживачко питање: Да ли Декларација подрива дејтонски поредак БиХ или представља основ за операционализацију Дејтонским споразумом предвиђене могућности развитка посебних паралелних односа између Републике Србије и Републике Српске? Налази истраживања указују да одредбе Декларације правно гледано нису у супротности са Уставом БиХ, али производе последице које нарушавају договор елита као базичну претпоставку консоцијативне демократије, што проузрокује слабљење политичког јединства и кохезије на државном плану. У теоријском смислу, истраживање се ослања на Лајпхартов теоријски модел консоцијативне демократије. Истраживање је спроведено уз помоћ метода анализе дискурса и анализе садржаја.

Кључне речи: *Србија, Босна и Херцеговина, Декларација Свесрпског сабора, Резолуција о Сребреници, Дејтонски мировни споразум, криза, консоцијативна демократија.*

УВОД

Усвајање Резолуције о Сребреници при Генералној Скупштини Уједињених нација (ГС УН), као и усвајање Декларације о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа на првом Свесрпском сабору, два су догађаја која указују на продубљивање кризе политичких односа Србије и Босне и Херцеговине (БиХ), те на мањкавости унутрашњег уређења босанско–херцеговачке консоцијативне демократије и политичку нестабилност БиХ. Два споменута документа усвојена су у периоду дубоке светске кризе, која се одвија на нивоу међународног поретка, институција и људског капитала (Pribićević 2024, 15). Да је до озбиљне кризе у међународном поретку дошло, најочигледније је кроз примере руско–украјинског рата и израелско–палестинског сукоба. Ова два сукоба показала су да пост–хладноратовски устројен међународни поредак није успео да испрати све друштвене, социјалне, економске,

политичке и технолошке промене својствене савременом свету. Неспособност дипломатија да преговорима пронађу решења за окончање сукоба, релативизација међународног права и поларизација унутар и међу државама/блоковима, обележја су актуелног стања, односно, транзиционог периода између пост–хладноратовског поретка и новог поретка у настајању.

Време оваких превирања посебно је компликовано и потенцијално безбедносно изазовно за пост–југословенски простор и односе међу државама које му припадају. Посматрано из угла теорије регионалног безбедносног комплекса, Србија и БиХ припадају балканском регионалном безбедносном поткомплексу унутар европског регионалног безбедносног комплекса (Buzan and Wæver 2003, 395). Односи међу државама које чине регионални безбедносни комплекс одређени су: „(...) кроз обрасце пријатељства и непријатељства, односно перцепције о оном другом и интеракцијом до које таква перцепција доводи” (Миленковић 2022, 221).

Дешавања уочи усвајања Резолуције о Сребреници, показала су да у самој Босни и Херцеговини није постојала потребна сагласност свих конститутивних народа, те да су заобиђене уставом предвиђене правне процедуре које подразумевају пристанак трочланог Председништва за покретање овакве иницијативе пред Уједињеним нацијама (Ђурић 2024). У члану бр. 5, став 3, Устав БиХ предвиђа да је Председништво овлашћено да води спољну политику државе и представља је при међународним и европским организацијама (Nansen Dialogue Center Sarajevo n.d., 41), док: „(...) свако иступање вањскополитичког карактера у име БиХ, треба бити засновано на начелу консензуса, у складу са уставним уређењем БиХ” (Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine 2020, 5). Заобилажење уставом предвиђених процедура може довести у питање читаво устројство на коме БиХ почива, јер се на тај начин угрожава консочијативни оквир кроз манипулације у систему дељења власти, због чега се повећава вероватноћа за међугрупне тензије и подривање поверења (Lijphart 2008, 88).

Негативан став српског дела власти у БиХ, као и власти у Београду, везано за иницирање предлога и гласање у УН о Сребреници, исказан је кроз сазивање првог Свесрпског сабора. Сабор је окончан усвајањем Декларације о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа, која се у великој мери односи на Босну и Херцеговину. Садржај

Декларације, од стране бошњачких и хрватских представника власти у БиХ перципиран је изразито негативно. О негативној перцепцији политичких лидера и реакцијама на Резолуцију и Декларацију, сведоче њихове изјаве које су анализирани у овом истраживању. На стварање могућности за усвајање оваквог документа утицали су фактори међународне и унутрашње политике, при чему је у овом истраживачком раду фокус на факторима унутрашње политике. Фактори унутрашње политике односе се на *доктрину српског света*, која је незванично промовисана од стране дела политичких лидера из Србије. Обриси доктрине српског света примећују се не само у изјавама политичких лидера, већ и унутар простора мејнстрим (*mainstream*) и алтернативних медија (Moskovljević 2022, 31–34). Фактори унутрашње политике односе се и на БиХ, тачније на њено консоцијативно демократско уређење и Устав, којим се предвиђа могућност да ентитети са суседним државама развијају посебне паралелне односе.

Истраживање је спроведено уз помоћ методе анализе дискурса и анализе садржаја. Анализом дискурса обухваћено је укупно десет изјава—пет изјава политичких лидера и представника заинтересоване јавности из Србије и Републике Српске, које се тичу усвајања Резолуције о Сребреници при ГС УН, као и пет изјава политичких лидера и представника заинтересоване јавности из БиХ, које се тичу усвајања Декларације Свесрпског сабора. Под изјавама представника заинтересоване јавности подразумевају се изјаве професора, политичких аналитичара и представника организације породица заробљених и погинулих бораца и несталих цивила. Анализа садржаја односи се на текст два документа—Устава БиХ и Декларације Свесрпског сабора. У теоријском смислу, рад је заснован на поставкама холандског теоретичара Аренда Лајпхарта (*Arendt Lijphart*) о консоцијативној демократији. Циљ аутора је да посредством одабраних научно—истраживачких метода, одговори на кључно истраживачко питање: „Да ли Декларација подрива дејтонски поредак БиХ или представља основ за операционализацију Дејтонским споразумом предвиђене могућности развоја посебних паралелних односа између Републике Србије и Републике Српске?”

ДЕЈТОНСКА КОНСОЦИЈАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА

Теоријско полазиште истраживања засновано је на концепту консоцијативне демократије Аренда Лајпхарта. Погодност одабира овог теоријског концепта огледа се у основним елементима и специфичностима консоцијативне демократије, која је кроз Устав БиХ (Анекс IV Дејтонског споразума) као модел примењена у Босни и Херцеговини након завршетка ратних сукоба. Примену овог модела демократије у БиХ, који је након ратних дешавања наметнут „одозго“, омогућиле су специфичности међународног момента у коме су се одиграли ратни сукоби—нестанак баланса моћи (*balance of power*) који је постојао за време Хладног рата, али и унутрашње посебности тј. етничка и религијска хетерогеност присутна у босанскохерцеговачком друштву. Модел консоцијативне демократије, примењен у БиХ, био је двоструко користан у моменту потписивања Дејтонског споразума—окончана су ратна сукобљавања и створен је оквир у коме је за три најбројнија народа (Србе, Бошњаке и Хрвате) омогућена пропорционална институционална представљеност и препознато право на заштиту виталног националног интереса.

Проблематиком подељених, пост—конфликтних друштава бавио се Лајпхарт, који је у својим радовима закључио да је за овакве државе најпогоднији модел консоцијативне демократије, јер омогућава успоставу и одржање демократије (Родић 2016, 170). Овај модел демократије везује се за друштва са високим степеном етничких и религијских расцепа и за друштва подељена на супротстављајуће сегменте (Вучићевић 2011, 78–79). Како Лајпхарт истиче, консоцијативна демократија је модел који обухвата дељење власти (*power-sharing*) и потребу политичких елита за сарадњом (договором) уоквиеном међусобним поштовањем, зарад постизања заједничког циља—одржавања мира и стабилности у дубоко подељеним друштвима (Lijphart 1977, 25). Основна обележја консоцијативне демократије односе се на: постојање коалиције политичких лидера који су представници најзначајнијих групација у друштву; право вета којим се штите витални национални интереси; начело пропорционалне заступљености и самостално одлучивање о унутрашњим питањима (Вучићевић 2011, 82).

Премда је консоцијативни модел демократије погодан за успостављање демократског поретка у пост—конфликтним друштвима које карактерише висок степен сегментације и хетерогености,

овај модел одликује се и многим мањкавостима, које у одређеним ситуацијама и контекстима могу значајно нарушити успостављени поредак. Проблем се јавља у случају решења која су наметнута споља/одозго, као што је то случај са дејтонским аранжманом примењеним у БиХ, јер у овим ситуацијама постоји недоумица око дугорочне одрживости успостављеног система, посебно у контексту решености политичких елита да консоцијативни модел опстане (Пић 2017, 68). Поред дилеме о спремности политичких елита за сарадњу ради опстанка успостављеног система, приметна је и нестабилност консоцијативних демократија. Она се огледа у постојању тенденције кретања ка етноцентричним политикама, чији развој омогућава институционална архитектура изграђена на кључним етничким сегментима у друштву, чиме се укореењују етничке поделе и долази до застоја у нормалном функционисању демократских институција (Stojanović 2019, 30–31).

У погледу БиХ, Дејтонски споразум је створио комплексан политичко–институционални систем који је дао могућност доминације у процесу одлучивања етнички груписаним партијама (Chandler 2006, 17–18), док сам Устав БиХ афирмише етничке поделе и на основу њих дефинише састав најзначајнијих државних органа и територијалну организацију у држави. Територијална организација и политичка институционализација националних сегмената видљива је у готово државном статусу датом ентитетима и широкој политичкој аутономији датој кантонима у оквиру Федерације БиХ (Kasapović 2005, 4). Комплексност и вишеслојност институционалног система кроз који се дели власт између доминантних етничких заједница у БиХ (El Mufti 2008, 56–58), основ је за указивање на мањкавости консоцијативних демократија у погледу функционалности и дугорочног превазилажења нетрпељивости и сукоба.

Иако је у БиХ модел консоцијативне демократије примењен зарад хитног превазилажења непријатељстава и постизања мира, неколико деценија након сукоба довео је до: „(...) ситуације у којој елите постају учвршћене на власти, док су политичке одлуке у застоју, што онемогућава државу да ефективно функционише” (Lijphart 1977, 45). Политички застој одгледа се у различитим предлозима политичких елита три конститутивна народа око будућности устројства државе—од предлога бошњачких елита за кретање ка либералној грађанској држави, српских елита за условно очување садашњег стања и хрватских елита за јачање хрватског

националног сегмента тј. јачање федерализма кроз успостављање трећег, хрватског ентитета (Kasapović 2005, 13–15).

Узимајући у обзир елементарно неслагање политичких елита, може се закључити да овакве супротстављајуће концепције прете да наруше један од основних принципа постојања консоцијативне демократије—принцип сагласности и консензуса међу политичким елитама (15). Недостатак договора елита везано за питања од важности за државу и друштво исказан је у високој мери и у случају иницијативе за подношење предлога Резолуције о Сребреници при УН, али и у случају учешћа српских политичких елита из БиХ у креирању Декларације Свесрпског сабора.

Истраживање је фокусирано на политички договор елита тј. консензус о значајним друштвено–политичким питањима, који је један од кључних елемената консоцијативне демократије. Централни део истраживања односи се на анализу Уставом дефинисаних надлежности БиХ¹ и надлежности ентитета² са посебним фокусом на одредбу која предвиђа право ентитета да успостављају посебне паралелне односе са суседним државама, у контексту садржаја Декларације усвојене на првом Свесрпском сабору.

РЕЗОЛУЦИЈА О СРЕБРЕНИЦИ – РЕАКЦИЈЕ И ПОСЛЕДИЦЕ

Резолуција УН о Сребреници усвојена је крајем маја 2024. године, са 84 гласа за, 19 гласова против и 68 уздржаних. Иницијатори предложеног текста били су представници Немачке и Руанде, док је амандмане предложила Црна Гора (Glas Amerike 2024). Амандмани Црне Горе односе се на искључивање могућности колективне кривице и поштовање Дејтонског споразума у свим његовим одредбама (Политика 2024). Текстом Резолуције предвиђено је да 11. јул буде проглашен Међународним даном сећања на геноцид у Сребреници, док се истиче да је кривична одговорност искључиво индивидуална, те да се не може везати уз било коју етничку, верску или другу групу као целину (Glas Amerike 2024).

Иако Резолуције Генералне Скупштине УН имају ограничено правно дејство, њихово усвајање поседује велики политички значај и симболичку вредност. Из перспективе могућности њиховог

¹ Видети члан 3, став 1 Устава БиХ (Анекс бр. 4 Дејтонског мировног споразума).

² Видети члан 3, став 2 Устава БиХ (Анекс бр. 4 Дејтонског мировног споразума).

коришћења као инструмента убеђивања и легитимитета, закључује се да ови документи могу утицати на понашање држава у међународним односима, те на формирање и усмеравање мишљења међународне заједнице (Van den Rul 2016). Када се у обзир узме политички значај Резолуција ГС УН, није зачуђујућ број негативних реакција које су дошле из Србије и Републике Српске, везано за усвајање Резолуције о Сребреници. Званични Београд Резолуцију посматра као део шире западне политичко–дипломатске кампање против Србије, најпре везано за неразрешена питања попут Косова и Метохије и Босне и Херцеговине (Cantone 2024).

Жељка Цвијановић, српски члан Председништва БиХ, у писму упућеном свим шефовима мисија држава чланица УН, генералном секретару Антонију Гутерешу (*António Guterres*) и председнику Генералне скупштине УН Денису Френсису (*Dennis Francis*), истакла је да је иницијатива амбасадора БиХ при УН, Златка Лагумџије, неуставна, јер крши уставом предвиђене процедуре и негира улогу Председништва БиХ у вођењу спољне политике и иступању пред међународним организацијама. Додатно, Цвијановић је изразила бојазан да ће усвајање Резолуције наштетити помирењу, миру и стабилности у региону, јер ће подстаћи поделе, тензије и сукобе (Марковић 2024а). Коментаришући резултате гласања о Резолуцији, председник Србије Александар Вучић нагласио је да је већински део светске популације стао уз српски народ, те да покушај стигматизације српског народа није успео. Такође, Вучић је додао да овакви потези неће допринети регионалном помирењу (RTS 2024а). Председник Републике Српске, Милорад Додик, сматра да је због предлагања Резолуције, БиХ доведена пред највећу политичку кризу из које неће моћи да изађе. Председник овог ентитета нагласио је да нема заједничког живота са онима који крше Устав БиХ и њену Стратегију о спољној политици (N1 2024). На предлагање, садржај и усвајање Резолуције негативне коментаре упутио је и декан Правног факултета у Бањалуци, Витомир Поповић, који је нагласио да би кршење уставних процедура приликом подношења предлога Резолуције, могло да доведе у питање опстанак БиХ (Марковић 2024б). Председник Скупштине Републичке организације породица заробљених и погинулих бораца и несталих цивила, Бранимир Којић, сматра да је неопходно признати да су у Сребреници и Подрињу страдали и Срби, те да су прве жртве на том простору били управо Срби. Којић је додао да Резолуција неће имати позитивних ефеката

и да ће додатно доћи до слабљења већ нарушених односа између етничких заједница, посебно Срба и Бошњака. Којић наглашава да Резолуција може имати и последице по образовни систем, јер постоји намера да се сребренички геноцид нађе у уџбеницима, те да се овим документом „српском страдалничком народу ставља етикета геноцидног народа” (RTRS 2024).

Реакције и изјаве високих званичника и заинтересоване јавности из Србије и Републике Српске имају правне, политичке, међуетничке, безбедносне аспекте, али и аспекте правде у контексту признавања легитимитета другим, тј. српским жртвама за које сматрају да до сада нису адекватно препознате. Правни аспекти свODE се на тврдње о кршењу устава БиХ (Анекс IV Дејтонског мировног споразума), непоштовању и кршењу одредби Устава о надлежностима Председништва БиХ, те кршења Стратегије о спољној политици БиХ. Политички аспекти повезују се са ставовима о негативном утицају једностранних потеза, као што је предлог Резолуције о Сребреници, на политичке односе унутар БиХ, као и политичке односе Србије и БиХ. Међуетнички аспект повезује се пре свега са растом међуетничких и међурелигијских тензија и подстицањем неповерења међу грађанима БиХ. Безбедности аспект подразумева бојазан о негативном утицају једностранних одлука, донетих без потребног консензуса конститутивних народа, на стабилност и мир унутар БиХ и региона Западног Балкана. На крају, аспект правде тј. једнаког признавања легитимитета свим жртвама рата у БиХ доводи се у блиску везу са процесом помирења, постконфликтне стабилизације друштва и смањења међуетничких и међурелигијских тензија у босанскохерцеговачком друштву. Константно истицање страдања и жртве само једне стране, у рату у коме је погинуло преко 100 хиљада грађана, припадника сва три конститутивна народа и све три доминантне конфесије, није рецепт за изградњу мира и стабилног друштва. Без залечивања траума проистеклих из насиља, није могуће говорити о дуготрајном и одрживом миру (Funk and Berry 2020, 1–3), јер подстрекивање групног виктимизујућег идентитета може да се посматра и као подстицај за будуће сукобе (Good and Funk 2020, 31).

У том смислу, последице усвајања Резолуције могу бити правне (повод другим конститутивним народима за злоупотребу и прекорачење Уставом дефинисаних надлежности, овлашћења и процедура), политичке и међуетничке (изазивање контрамера које

ће продубити већ постојеће анимозитете и погоршати међуетничке и политичке односе у БиХ и политичке односе између БиХ и Србије), безбедносне (последике које следе из јачања политичких и међуетничких несугласица) и последике које су засноване на правди, тј. признавању легитимитета српским жртвама (јачање културе сећања српског народа, заједничко обележавање дана страдања Срба у ратовима у XX веку, већа етничка мобилизација/хомогеност и подстицање образовних система да делују у складу са очувањем историјског сећања на учеснике у ратовима и страдале).

Политичке последике које су уследиле непосредно након усвајања Резолуције о Сребреници, највидљивије су у одржавању првог Свесрпског сабора у Београду, који је завршен усвајањем Декларације о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа, чији је садржај и предмет овог истраживања.

ДЕКЛАРАЦИЈА СВЕСРПСКОГ САБОРА – РЕАКЦИЈА НА РЕЗОЛУЦИЈУ О СРЕБРЕНИЦИ ИЛИ ПРОДУКТ ИДЕЈЕ СРПСКОГ СВЕТА?

Главни резултат првог Свесрпског сабора одржаног у Београду, јуна 2024. године је усвајање Декларације о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа. У уводном делу Декларације, наводи се правни оквир, као и општа начела на којима почива документ. Поред међународних декларација, пактова, конвенција, резолуција и других докумената на које се Декларација Свесрпског сабора позива, правни оквир на коме она почива, заснован је и на Уставу Републике Србије, Републике Српске и Дејтонском мировном споразуму, тј. Уставу БиХ.

У преамбули Декларације наводи се да су Србија и Република Српска стране које се залажу за: „(...) потпуно поштовање и доследно примењивање Општег оквирног споразума за мир у БиХ (...)” (RTS 2024b, 3). Иако се Декларација не бави само БиХ, већи део садржаја односи се на Дејтонски споразум и поспешивање сарадње у различитим сферама са Републиком Српском. У укупно осам тачака експлицитно се спомиње Дејтонски споразум, а главни закључци су да је поредак успостављен Дејтоном урушен, те да би Србија као потписница и гарант, требало да интернационализује проблем урушавања дејтонског поретка у БиХ (7–8).

Без обзира на критику тренутног стања дејтонског поретка, у Декларацији се истиче да Свесрпски сабор: „(...) прихвата и подржава правни поредак успостављен Дејтонским мировним споразумом (...)”, те да је Република Српска задовољна аутономијом коју овај споразум предвиђа, због чега се захтева да се он спроводи у свом изворном облику и да се осуди свако његово кршење и непоштовање (RTS 2024b, 8–9). Флексибилност у тумачењу одредби Дејтонског споразума, као и његово селективно примењивање, феномен је са којим се босанскохерцеговачко друштво суочава још од потписивања овог споразума (Jovandić, Đijković i Lončar 2020, 31).

Иако је први Свесрпски сабор одржан непосредно након гласања о Резолуцији о Сребреници у ГС УН, важно је истаћи да садржај усвојене Декларације мора бити тумачен у ширем контексту, који би омогућио боље разумевање њених одредби и циљева политичких одлучилаца. Током 2020. године, Александар Вулин, тадашњи министар одбране Србије, у савремени политички дискурс увео је термин *српски свет*, који је изазвао снажне и махом негативне реакције у региону, јер је овај термин довођен у везу са тзв. великосрпском идеологијом и ратним наслеђем из деведесетих година прошлог века. Идеја српског света нема јасно дефинисану садржину, али се као кључне димензије могу издвојити компоненте попут националне, културолошке, верске, психосоцијалне и територијалне (Љубомировић 2024, 112–124).

Уколико се одредбе Декларације посматрају из призме компоненти српског света које дефинише Љубомировић, примећује се да се свих пет наведених компоненти могу пронаћи у садржају овог документа. Текст Декларације прожет је у целини националном компонентом, будући да је синтагма *српски народ* кључна одредница на коју се ослања велики број усвојених закључака. Доносиоци Декларације полазе од „уједињеног националног интереса српског народа”, наглашавајући да је српски народ јединствена целина и истичући неопходност његовог националног окупљања (RTS 2024b, 3–6). Културолошка компонента односи се на истицање значаја очувања културног идентитета српског народа на његовом *културном простору*, подстрекивање развоја културних веза између Србије и Републике Српске, неговање српског језика и ћириличног писма, заштиту културно–историјског наслеђа, народног фолклора и обичаја, уметности и књижевности (5–10). Иако се Декларација води начелом слободе вероисповести и признаје значај другим,

мањинским конфесијама, Српска православна црква (СПЦ) истиче се као уједињујући фактор српског народа и: „(...) један од стубова националног, културног и духовног идентитета српског народа (...)” (6). Психосоцијални аспект Декларације подразумева неговање заједничког, српског националног идентитета који члановима групе даје осећај припадности и основ за политичку перцепцију друштвене стварности, посебно у контексту регионално присутних дихотомија „ми–они”. Акцентоване обједињености читавог корпуса српског народа, без обзира на установљене и међународно признате државне границе, за циљ има јачање свести о заједничкој и дељеној историји, етничкој и религијској мобилизацији, културним и другим вредностима, као и неговање историјског памћења. У том смислу, Декларација претендује да оснажује пре свега категорију колективитета (српског народа), који уједињено треба да чува своје специфичности, али и да у очима „њих” одаје утисак обједињености, снаге и кохерентности.

Територијални аспект Декларације је двојак—може се посматрати кроз призму регионалног нивоа, који укључује Србе из Србије, БиХ, Хрватске, Црне Горе и других суседних држава, али кроз призму ширег територијалног опсега тј. повезивања са Србима из дијаспоре. Територијално гледано, тежиште Декларације најпре је постављено на односе са Републиком Српском и поспешивање међусобне сарадње у многим областима и сферама од заједничког интереса. Додатно, Декларација се у неколико тачака бави и темом очувања јужне аутономне покрајине Косова и Метохије (КиМ) као интегралног дела територије Србије, те питањем права српског народа на КиМ, очувања угрожене културне баштине и споменика културе.

Међу представницима власти из БиХ упућене су бројне негативне реакције на одржавање Свесрпског сабора и усвојену Декларацију. Министар спољних послова БиХ, Елмедин Конатовић, истакао је да скуп у Београду представља наставак пројекта из деведесетих година прошлог века и да се заснива на политици хегемоније Србије у региону, чиме се угрожавају претпоставке за мир, стабилност и подривају шансе за остваривање регионалне сарадње (24Sedam 2024). председавајући Председништва БиХ, Денис Бећировић, на састанку са Високим представником Кристијаном Шмитом (*Christian Schmidt*), изразио је забринутост због опасног садржаја Декларације којом се ствара институционални однос

између административног дела БиХ–Републике Српске са другом државом–Србијом. Бећировић је приметио да се ради о документу који промовише великосрпске идеје и усмерен је против дејтонског уређења БиХ, због чега ће последица бити потпуна дестабилизација региона и БиХ (Dnevni avaz 2024). Енвер Халиловић, професор емеритус, на округлом столу организованом од стране Асоцијације независних интелектуалаца „Круг 99” и невладине организације „Чувари Босне”, Декларацију Свесрпског сабора окарактерисао је као правно–политичку агресију на БиХ, којом се врши удар против дејтонског уређења и која уоквирује сепесионистичке тежње Републике Српске против суверенитета и територијалног интегритета БиХ. Халиловић је нагласио да је овај документ по својој природи другачији од сличних докумената из прошлости, јер се одликује правно–политичким елементима и чињеницом да има државно обавезујући карактер. Главне одлике Декларације које препознаје Халиловић су: хегемонизам, етнополитика, верско–духовни елементи и културолошки сегмент (Anadolu Ajansı 2024). Члан Председништва БиХ, Жељко Комшић, Декларацију сабора види као политичко–верску платформу која служи са окупљање и припрему за нове сукобе у светлу актуелних геополитичких дешавања у свету (Radio Sarajevo 2024). Потпредседник Федерације БиХ, Рефик Лендо, Декларацију оцењује као документ који пружа правна и политичка средства за остваривање различитих идеолошких циљева, реализацију територијалних и историјских претензија националне српске политике. У том смислу, Лендо истиче да Декларација настоји да угрози територијални интегритет, суверенитет и независност суседних држава и да представља оличење подршке власти из Београда властима Републике Српске, у настојањима за урушавање дејтонског уставног поретка БиХ (Klix 2024).

Анализа издвојених изјава указује на то да се у босанскохерцеговачкој политичкој и заинтересованој стручној јавности, међу припадницима бошњачког и хрватског народа, на Декларацију и њен садржај, као и на саму идеју Свесрпског сабора, гледа изразито негативно. Све анализиране изјаве базирају се на мишљењу да се одредбама усвојене Декларације крши територијални интегритет, суверенитет и политичка независност БиХ. Изјаве садрже и критику Декларације из правног угла, будући да се сматра да овај документ крши Дејтонски мировни споразум–Устав БиХ. Такође, изјаве имају и шири, регионални контекст – Декларација је виђена

као документ који подрива регионалну безбедност, мир и стабилност и који негативно утиче на претпоставке за остваривање регионалне сарадње. На крају, садржај анализираних изјава показује да се у босанскохерцеговачкој стручној и политичкој јавности повлаче паралеле између ратног периода с краја прошлог века и данашњег времена, чиме се Декларација карактерише као природни наставак тзв. хегемонистички настројене великосрпске политике према БиХ и другим државама у суседству. У том смислу, закључује се да јавност у БиХ препознаје одређене елементе идеје српског света у усвојеној Декларацији.

ПОДРИВАЊЕ ИЛИ ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ДЕЈТОНСКОГ СПОРАЗУМА?

У овом истраживачком раду, под појмом операционализација Дејтонског споразума подразумева се практично спровођење чл.3 става 2а) Устава БиХ, који предвиђа право ентитета да успостављају посебне паралелне односе са суседним државама, уколико то не крши принцип суверенитета и територијалног интегритета БиХ. Тачније, циљ је испитати да ли су области сарадње између Србије и Републике Српске, дефинисане Декларацијом Свесрпског сабора, у складу са предвиђеним облицима сарадње ентитета са другом (суседном) државом или представљају подривање Дејтонског споразума тј. Устава БиХ.

Између Србије и Републике Српске потписана су три споразума чији је циљ спровођење члана 3, става 2а Дејтонског мировног споразума – Устава БиХ. Први Споразум о специјалним паралелним односима између Савезне Републике Југославије (СРЈ) и Републике Српске потписан је 1997. године у Београду, када је основан Савет за сарадњу. Други Споразум о успостављању специјалних паралелних односа између СРЈ и Републике Српске потписан је 2001. године у Бањалуци, када је установљено Веће за сарадњу и Стални одбор. Последњи, трећи Споразум о успостављању специјалних паралелних односа између Србије и Републике Српске потписан је 2006. године у Београду, а ратификован је наредне, 2007. године (Bjelajac, Katana i Trivić 2007).

Уставом БиХ предвиђена категорија посебних паралелних односа није прецизно дефинисана, али се може претпоставити да области које могу бити предмет ових односа јесу све области које нису

дефинисане као искључива надлежност БиХ (Савић 2014, 194–195). У члану 3, став 1а Устава БиХ, истиче се да су искључиве надлежности државе у следећим областима: спољна политика; спољнотрговинска политика; царинска политика; монетарна политика; финансирање институција и плаћање међународних обавеза БиХ; имиграција, избеглице и азил; спровођење међународних и међуентитетских политика и регулација кривичних прописа, укључујући и односе са Интерполом; успостављање и функционисање заједничких међународних комуникација; регулисање међуентитетског транспорта; контрола ваздушног промета (Nansen Dialogue Center Sarajevo n.d., 37–38).

Области сарадње на које је усредсређена Декларација односе се на: културу; спорт; безбедност; образовање; историјско памћење; националне симболе и обележавање заједничких празника; демографску политику – мере за поспешивање наталитета; пољопривреду; економску сарадњу и робну размену; енергетику и рударство; туризам; банкарство; финансије и платни систем; здравство; саобраћај; инфраструктурне пројекте и сарадњу тј. јачање веза са српском дијаспором (RTS 2024b, 6–13).

Компаративном анализом садржаја Устава БиХ (чланова који дефинишу искључиве надлежности БиХ и надлежности ентитета) и анализе садржаја Декларације Свесрпског сабора, може се закључити да одредбе Декларације не крше одредбе Устава БиХ. Одредбе Декларације предвиђају вишеструку и вишедимензионалну сарадњу Србије са Републиком Српском, али дефинисане области не залазе у домен искључивих надлежности државе БиХ.

Декларацијом предвиђено усаглашавање спољнополитичког става званичног Београда са Републиком Српском, везано за војну неутралност, представља тачку која значајно може утицати на формулисање и спровођење спољне и безбедносне политике, што спада у искључиве надлежности БиХ. Иако ова одредба Декларације правно не подрива Устав БиХ, она може имати значајне политичке импликације, јер став Републике Српске утиче на међународно позиционирање БиХ и формулисање њених спољнополитичких и безбедносних политика. Тенденција промовисања и спровођења *усаглашеног српског приступа* око овог питања, за БиХ значи могућност одлагања доношења одлука, што може осетно нарушити и угрозити устаљени спољнополитичког курс на коме се ова држава налази. Овај курс заснива се на стратешким циљевима пуноправног

чланства у Европској унији (ЕУ) и НАТО (Ministarstvo vanjskih poslova BiH 2021).

Док је за опредељеност БиХ за европске интеграције постигнут консензус међу политичким лидерима три конститутивна народа, око питања интеграције у НАТО видна су спорења, која су најочигледнија ако се у обзир узме дискурс српских политичких лидера. Без обзира на јавни дискурс српских политичких лидера из БиХ, који је по питању НАТО интеграција годинама уназад изразито негативно оријентисан, ова држава је у претходним деценијама успела да оствари висок степен сарадње са НАТО. Тежња БиХ за интеграције у НАТО очитује се најпре кроз хронологију кључних догађаја у развијању односа и сарадње између две стране. Од 2006. године БиХ је чланица НАТО програма Партнерство за мир (*Partnership for Peace*), 2008. године је ратификован Споразум о статусу снага (*Status of Forces Agreement—SOFa*), док је захтев за Акциони план за чланство (*Membership Action Plan—MAP*) БиХ поднела током 2009. године (NATO 2024).

Дејтонско уставно решење, може се посматрати кроз призму метафоре *двосекли мач*—док је на њему заснована државност и међународноправни субјективитет државе, кроз консочијативни модел демократије, промовисање политике договора (консензуса), дељене власти и политичке партиципације свих конститутивних народа, оно омогућава слабљење државе, политичке застоје у доношењу одлука, дисфункционалност и урушавање државе *по слову закона*. Конфузна природа и недовољно прецизне формулације одређених дејтонских уставних одредби, омогућиле су творцима Декларације Свесрпског сабора да искористе Уставом БиХ предвиђене могућности у корист партикуларног—своје етничке заједнице, а на штету колективитета—државе БиХ и њеног унутрашњег политичког јединства заснованог на принципу консензуса.

ЗАКЉУЧАК

Простор за осмишљавање Декларације о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа, усвојене на првом Свесрпском сабору створен је посредством утицаја више фактора. Ови фактори спадају у домен међународне политике и унутрашње политике. Међународни фактори односе се на специфичност тренутног стања међународних односа и

међународног поретка, који се налазе у дубокој кризи. Фактори унутрашње политике, који су у фокусу овог рада, односе се на формулисање циљева националне и спољне политике Србије у контексту *доктрине српског света*. Фактори унутрашње политике односе се и на Босну и Херцеговину, тачније на уставним решењем предвиђену могућност остваривања *посебних паралелних односа* ентитета са суседним државама.

За повод за усвајање Декларације званично је означено једнострано и дејтонском уставном уређењу противно деловање дела политичких лидера БиХ, везано за подношење предлога Резолуције о Сребреници при Генералној Скупштини Уједињених нација. Анализом дискурса високих званичника и заинтересоване јавности из Србије и Републике Српске, поводом усвајања Резолуције о Сребреници, установљено је да се оваквим иницијативама изазивају вишеструке последице—правне, политичке и међуетничке, безбедносне и последице концентрисане на питање правде тј. признавања легитимитета другим (српским) жртвама рата.

Како су Уставом БиХ прекршене надлежности приликом подношења ове иницијативе, дошло је до политичких последица тј. *контра—реакције* српских представника власти у БиХ, који су удруженим деловањем са властима из Београда, формулисали Декларацију усвојену на Свесрпском сабору. Анализом дискурса званичника БиХ по питању усвајања Декларације Свесрпског сабора, закључује се да босанскохерцеговачка јавност у оваквој иницијативи види претњу за очување територијалног интегритета и целовитости БиХ, регионалног мира и безбедности, али и да подразумева наставак тзв. хегемонистичке политике Србије са краја прошлог века, оличене у савременој доктрини српског света.

Компаративном анализом садржаја Декларације и Устава БиХ, утврђено је да њене одредбе нису у правном смислу у супротности са Уставом. У том смислу, Декларацијом се исказује намера политичких елита из Србије и Републике Српске за операционализацијом одредбе Устава БиХ која предвиђа право на остваривање посебних паралелних односа ентитета (Републике Српске) са суседном државом (Србијом).

Одредбе Декларације које се тичу тежње да се став Републике Српске, по питању војне неутралности, усагласи са ставом Србије, најеклатантнији су пример спољних утицаја на формулисање политике БиХ, који се одражавају на ефикасно одлучивање и међуетничке односе у друштву. На тај начин, српски представници

власти у БиХ имају могућност да користе предвиђене политичко–институционалне механизме, којима би, тежећи да усагласе свој став о војној неутралности са Србијом, могли у потпуности да ригидним приступом блокирају или успоре наставак интеграција ове државе у НАТО. У том контексту, подстицање укорееености етничких подела доводи до политичког застоја, слабљења државне кохезије (Lijphart 1977, 42) и нарушавања политичког јединства.

Консоцијативне демократије утемељене су на принципу дељене власти и политике консензуса тј. договора политичких елита око важних друштвено–политичких питања. Уколико стране у БиХ не буду изразиле политичку вољу и спремност да се руководе овим принципима, те наставиле да спроводе једностране политичке потезе, урушавајући политичко јединство и унутрашњу кохезију кроз јачање међуетничких тензија и подстицање политичких застоја, читав дејтонски поредак на коме почива државност БиХ и њено политичко–институционално функционисање, може бити доведен у питање.

С обзиром на то да је Декларација од недавно на снази, потребно је обезбедити већу временску дистанцу за процену њених стварних ефеката. У том смислу, истраживања у наредном периоду могла би бити формулисана у правцу испитивања остварености Декларацијом предвиђених видова сарадње између Србије и Републике Српске, кроз анализу потписаних билатералних споразума, њихових практичних резултата, као и реализованих заједничких пројеката у областима које су дефинисане усвојеном Декларацијом.

РЕФЕРЕНЦЕ

Вучићевић, Душан. 2011. „Од консоцијативне до демократије са подељеном влашћу: Лајпхартова теоријска концептуализација.” *Српска политичка мисао* 31 (1): 75–96. DOI: 10.22182/spm.3112011.3.

Љубомировић, Александар. 2024. „Стварање српског света: Квалитативна анализа садржаја јавних исказа о концепту и дефинисање његових димензија.” *Национални интерес* 48 (2): 105–133. DOI: 10.5937/nint48-51349.

Марковић, Јелена. 2024а. „Цвијановић писала УН: Лагумџија подрива Устав предлагањем Резолуције о Сребреници.” *Russia Today Balkan*. Последњи приступ 15. октобар 2024. <https://>

rt.rs/srbija-i-balkan/83982-republika-srpska-bosna-i-hercegovina-zeljka-cvijanovic-srebrenica/.

Марковић, Јелена. 2024б. „Резолуција о Сребреници уз подршку САД, Немачке и БиХ: кривична пријава против амбасадора у УН.” *Russia Today Balkan*. Последњи приступ 16. октобар 2024. <https://rt.rs/srbija-i-balkan/84820-bih-republika-srpska-srebrenica-rezolucija/>.

Миленковић, Мирјана. 2022. „Регионални безбедносни поткомплекс – Случај Западни Балкан.” *Српска политичка мисао* 75 (1): 217–242. DOI: 10.22182/spm.7512022.10.

Политика. 2024. „Спајић: Прихваћени амандмани Црне Горе на резолуцију о Сребреници.” *Политика*. Последњи приступ 7. октобар 2024. <https://www.politika.rs/scc/clanak/615332/Spajic-Prihvaceni-amandmani-Crne-Gore-na-rezoluciju-o-Srebrenici>.

Родић, Немања. 2016. „Институционализовани консоцијализам у Босни и Херцеговини.” *Политика* 6 (12): 169–185. DOI: 10.5937/pol1612169R.

Савић, Матеј. 2014. „Споразум о специјалним паралелним односима – Дејтонски темељ односа Републике Српске и Републике Србије.” У *Република Србија и Република Српска – стари и нови политички изазови*, ур. Слободан Наградић, Ивона Лађевац и Тијана Кеџмановић, 186–199. Београд: Институт за међународну политику и привреду.

Anadolu Ajansı. 2024. „Enver Halilović: Deklaracija svesrpskog sabora je pravno-politička agresija na Bosnu i Hercegovinu.” *Anadolu Ajansı*. Poslednji pristup 6. oktobar 2024. <https://www.aa.com.tr/ba/politika/enver-halilovi%C4%87-deklaracija-svesrpskog-sabora-je-pravno-politi%C4%8Dka-agresija-na-bih/3256013#>.

Bjelajac, Maja, Erduan Katana i Branka Trivić. 2007. „Formirano Veće za saradnju RS i Srbije.” *Radio Slobodna Evropa*. Poslednji pristup 7. septembar 2024. <https://www.slobodnaevropa.org/a/714210.html>.

Buzzan, Berry, and Ole Wæver. 2003. *Regions and Powers. The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press.

- Cantone, Sergio. 2024. "Why did Serbia react harshly to the UN Resolution on Srebrenica?" *Euro News*. Poslednji pristup 9. oktobar 2024. <https://www.euronews.com/2024/05/25/why-did-serbia-react-so-harshly-to-the-un-resolution-on-srebrenica>.
- Chandler, David. 2006. "State Building in Bosnia: The Limits of 'Informal Trusteeship'" *International Journal of Peace Studies* 11 (1): 17–38.
- Dnevni Avaz. 2024. „Bećirović razgovarao sa Šmitom: Deklaracija tzv. svesrpskog sabora ugrožava mir u regiji i ruši međunarodno pravo.” *Dnevni avaz*. Poslednji pristup 5. oktobar 2024. <https://avaz.ba/vijesti/bih/916253/becirovic-razgovarao-sa-smitom-deklaracija-tzv-svesrpskog-sabora-ugrozava-mir-u-regiji-i-rusi-medjunarodno-pravo>.
- Đurić, Marko. 2024. "UN Srebrenica Resolution will cause further division in the Balkans." *Politico*. Poslednji pristup 9. oktobar 2024. <https://www.politico.eu/article/un-generally-assembly-opinion-srebrenica-resolution-bosnia-balkans-serbia/>.
- El Mufti, Karim. 2008. "Power Sharing Imposed. The Case of Bosnia and Herzegovina." In *Power Sharing: Concepts and Cases*, ed. Theodor Hanf, 55–66. Byblos: International Centre for Human Sciences.
- Funk, Julianne, and Marie E. Berry. 2020. "Introduction." In *Healing and Peacebuilding After War. Transforming Trauma in Bosnia and Herzegovina*, ed. Julianne Funk, Nancy Good and Marie E. Berry, 1–12. London: Routledge.
- Glas Amerike. 2024. „Poznat konačan tekst predloga Rezolucije o Srebrenici u UN.” *Glas Amerike*. Poslednji pristup 4. oktobar 2024. <https://www.glasamerike.net/a/poznat-kona%C4%8Dan-tekst-predloga-rezolucije-u-srebrenici-u-un/7616912.html>.
- Good, Nancy, and Julianne Funk. 2020. "Fundamentals of Trauma. Confronting the Myths and Widening the Spectrum for Peacebuilding." In *Healing and Peacebuilding After War. Transforming Trauma in Bosnia and Herzegovina*, ed. Julianne Funk, Nancy Good and Marie E. Berry, 15–35. London: Routledge.
- Ilić, Ivan. 2017. „Problemi konsocijalne demokratije.” *Balkanske Sinteze* 2: 61–70.
- Jovandić, Aleksandra, Đorđe Dujković, i Marko Lončar. 2020. *Da li je Dejton položio ispit?* Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.

- Kasapović, Mirjana. 2005. "Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?" *Politička misao* 42 (5): 3–30.
- Klix. 2024. „Lendo: Vučić je krenuo u realizaciju deklaracije svesrpskog sabora.” *Klix*. Poslednji pristup 6. oktobar 2024. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/lendo-vucic-je-krenuo-u-realizaciju-deklaracije-svesrpskog-sabora/240612054>.
- Lijphart, Arend. 1977. *Democracy in plural societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. 2008. *Talking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. London: Routledge.
- Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine. 2020. „Strategija vanjske politike Bosne i Hercegovine.” *Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine*. Poslednji pristup 20. septembar 2024. https://www.mod.gov.ba/slike2014/02.28.20._3_Strategija%20vanjske%20politike%20BiH.pdf.
- Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine. 2021. „BIH i NATO.” *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine*. Poslednji pristup 24. oktobar 2024. https://www.mvp.gov.ba/vanjska_politika_bih/multilateralni_odnosi/sjevernoatlantski_savez_nato/bih_i_nato/?id=112.
- Moskovljević, Miloš. 2022. "War on the Walls. (Re-) imaging Past and Collective Memories through Murals and Graffiti in post-Yugoslav Serbia." *UXUC—User Experience and Urban Creativity* 4 (1): 23–40. DOI: 10.48619/uxuc.v4i1.649.
- N1. 2024. „Dodik: Zbog Rezolucije u Srebrenici BiH dovedena u krizu iz koje neće izaći.” *N1*. Poslednji pristup 13. oktobar 2024. <https://n1info.rs/region/dodik-zbog-rezolucije-u-srebrenici-bih-dovedena-u-krizu-iz-koje-nece-izaci/>.
- Nansen Dialogue Center Sarajevo [NDC]. n.d. „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini.” *Nansen Dialogue Center*. Poslednji pristup 4. septembar 2024. <https://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 2024. "Relations with Bosnia and Herzegovina." *North Atlantic Treaty Organization*. Poslednji pristup 17. oktobar 2024. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49127.htm.

Pribićević, Ognjen. 2024. *Drugačiji svet–Tramp, Bregzit i rat u Ukrajini*. Beograd: Clio i Institut društvenih nauka.

Radio Sarajevo. 2024. „Komšić: Svesrpski sabor definisao mete i političko–versku platformu koja je priprema za novi sukob.” *Radio Sarajevo*. Poslednji pristup 6. oktobar 2024. <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/komsic-svesrpski-sabor-definisao-mete-i-politicko-vjersku-platformu-koja-je-priprema-za-novi-sukob/548961>.

Radio televizija Republike Srpske [RTRS]. 2024. „Rezolucija o Srebrenici najveća podvala u modernoj istoriji i uvreda za srpske žrtve.” *Radio televizija Republike Srpske*. Poslednji pristup 10. oktobar 2024. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=556082>.

Radio televizija Srbije [RTS]. 2024a. „Generalna skupština usvojila rezoluciju o Srebrenici – 84 za, 19 protiv, 68 uzdržano; Vučić : Ovo će otvoriti Pandorinu kutiju.” *Radio televizija Srbije*. Poslednji pristup 17. oktobar 2024. <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/5446999/rezolucija-o-srebrenici-un-generalna-skupstina.html>.

Radio televizija Srbije [RTS]. 2024b. „Deklaracija Svesrpskog sabora o zajedničkoj budućnosti srpskog naroda.” *Radio televizija Srbije*. Poslednji pristup 11. septembar 2024. https://www.rts.rs/upload//media/2024/5/8/15/58/872/2796060/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0_%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%A1%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80_07_06_2024.pdf.

Stojanović, Nenad. 2019. “Democracy, Ethnoicracy and Consociational Democracy.” *International Political Science Review* 41 (4): 30–43. DOI: 10.1177/0192512119881730.

Van Den Rul, Celine. 2016. “Why have Resolutions of the UN General Assembly if they are not legally binding?.” *E–International Relations*. Poslednji pristup 17. oktobar 2024. https://www.e-ir.info/2016/06/16/why-have-resolutions-of-the-un-general-assembly-if-they-are-not-legally-binding/#google_vignette.

24Sedam. 2024. „Elmedin Konaković o svesrpskom saboru: ponovo uvrede na račun Srbije.” *24Sedam*. Poslednji pristup 5. oktobar 2024. <https://24sedam.rs/politika/vesti/309003/elmedin-konakovic-o-svesrpskom-saboru/vest>.

Danica Lazović**Institute of Social Sciences, Belgrade*

DECLARATION OF THE FIRST ALL-SERBIAN ASSEMBLY: UNDERMINING OR OPERATIONALIZING THE DAYTON AGREEMENT?

Resume

The political relations between Serbia and Bosnia and Herzegovina (BiH) are marked by increasing complexity, especially during international crises. With partial support from the international community, contentious historical issues have resurfaced, exemplified by the adoption of the Resolution on Srebrenica by the United Nations General Assembly. This development brought critical questions about BiH's internal constitutional order, based on consociational democracy and its ethnic and religious divisions, and the challenges in achieving consensus among political elites. Serbia's response was symbolized by the convening of the All-Serbian Assembly in Belgrade, where the Declaration on the Protection of National and Political Rights and the Common Future of the Serbian People was adopted. A significant portion of the Declaration addresses BiH, advocating for enhanced cooperation with Republika Srpska, the Bosnian Serb entity. This research is grounded in the hypothesis that the Declaration serves as a framework for aligning relations between Serbia and Republika Srpska, which,

* Email address: dlazovic@idn.org.rs; ORCID: 0009-0006-4211-3048.

** This article was created as a result of scientific research work within the Institute of Social Sciences funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

although ostensibly consistent with the Dayton Agreement, undermines political unity and internal cohesion in BiH. The primary research question is: Does the Declaration undermine the Dayton order in BiH, or does it provide a foundation for operationalizing the development of unique parallel relations between the Republic of Serbia and Republika Srpska as outlined in the Dayton Agreement? The findings reveal that although the Declaration does not violate the Constitution of BiH, it undermines the elite consensus, a fundamental pillar of consociational democracy. This weakens political unity and state-level cohesion. The research also examines the internal political dynamics (factors of internal politics) in Serbia and BiH that paved the way for initiatives such as the Srebrenica Resolution and the All-Serbian Assembly Declaration. Key findings indicate a significant link between the unofficial doctrine of the “Serbian world” and the provisions of the Declaration. Additionally, the study demonstrates that BiH’s internal constitutional order influences the feasibility of establishing special parallel relations between entities and neighbouring states. The Declaration capitalizes on constitutional provisions to foster stronger ties and cooperation with Republika Srpska. The dual nature of Dayton’s consociational framework is explicit. While it has ensured peace and political representation for BiH’s three constituent peoples, it has also prompted political elites to prioritize ethnic interests and pursue ethnically driven policies. Ethnically driven and unilateral actions—such as the Srebrenica Resolution and the All-Serbian Assembly Declaration—undermine the cooperative spirit essential for political elite consensus, national unity, and internal cohesion. Theoretically, this research is based on Arend Lijphart’s model of consociational democracy, focusing on its essential elements and shortcomings. Methodologically, the research employs discourse and content analysis to explore the interplay of political factors and the Declaration’s impact on the established Dayton framework in BiH.

Keywords: *Serbia, Bosnia and Herzegovina, Declaration of the All-Serbian Assembly, Resolution on Srebrenica, Dayton Peace Agreement, crisis, consociational democracy.*

Ђорђе Радовановић*

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици Филозофски факултет,
Катедра за социологију*

Иван Башчаревић**

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици, Филозофски факултет,
Катедра за социологију*

МОДЕЛ „ТИХОГ ЕТНИЧКОГ ЧИШЋЕЊА” СРБА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ПЕРИОДУ „ПОМИРЕЊА”: СЛУЧАЈ ВУЧИТРСКЕ ГОЈБУЉЕ

Сажетак

На примеру села Гојбуља описује се шира слика обесправљености српске заједнице на Косову и Метохији. Најпре приказујемо историјат српско-албанских односа у вучитрнској области стављајући акценат на значај српске средњовековне државе на простору Космета, чиме се приказује биполарни континуитет сукоба између испостављених албанских захтева (између осталих – потакнутих демографским растом) и отпора да се у наведеним условима очува елементарна државност Србије, релевантних и за савремено перципирање косметског проблема, односно његовог решавања. Након тога следи анализа међуетничких односа у периоду парафирања бриселских споразума, када су историјски сукоби (бар прокламативно), коначно

* Имејл адреса: djordje.radovanovic@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8266-4219.

** Имејл адреса: ivan.bascarevic@pr.ac.rs; ORCID: 0009-0006-8869-5135.

добили шансу за помирењем. Материјал добијен полуструктурисаним дубинским интервјуом потврђује основну претпоставку истраживања да „преговори о помирењу” нису допринели нормализацији односа, већ се насиље над Србима спроводи и након њихове интеграције у косовски систем, при чему се репрезентује модел „тихог етничког чишћења” српског народа под арбитражом западног дела међународне заједнице и Европске уније, што сликовито показује случај села Гојбуље.

Кључне речи: Вучитрнска Гојбуља, Косово и Метохија, самопроглашено независно Косово, бриселски споразуми, „тихо етничко чишћење” Срба.

ВУЧИТРНСКА ГОЈБУЉА – КРАТАК ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

Половином средњег века Вучитрн (*Вљчи Трњ*, Вучји трн) улази у састав средњовековне српске (Немањине) државе као некадашњи римски град Вицијанум (*Vitianum*) (Kostić 1922) који је са околним областима као градско насеље био пасиван све до позног доба српске средњовековне владавине. Након тога постаје главни град-престоница Вука, касније Ђурђа Бранковића, при чему се интензивира економски раст и тиме постаје већи и напреднији град од саме Приштине (Урошевић 1938). Током читавог 15. века, Вучитрн остаје земља Бранковића, област значајне дипломатије за српски народ (Nušić 1902), да би од 16. века био основан као седиште српске епископије, након обнављања Пећке патријаршије (Giljferding 1972). Будући да је дотадашња, делимична колонизација Османлија, најавила слабљење српске државе на Косову и Метохији, катастарски попис за област Бранковића из 1455. године показује да је становништво Вучитрна са околином (укључујући и село Гојбуља) васцело српско и тиме припада тадашњој широј слици Косова и Метохије као „чисто српској земљи” (Bogdanović 1986).

Село Гојбуља као саставни заселак вучитрнске области кроз историју имало је исту или сличну судбину као читав вучитрнски крај и с тога и тада, али и данас, било је носилац бремена етничких сукоба и етничких насиља. Недалеко од Вучитрна, у подножју

Копеолика на реци Трстенки, село Гојбуља, дели се на Топличански, Бошчарски, Дробњачки и засеок Батваре, каква је и препозната у „турским” катастарским пописима (Urošević 1965, 176). Пак, наведени засеоци, формирани каснијим проширењем села, само су насеобине настале на изворном српском селу Батваре (Батбарин-Батбара) касније Гојбуља – настала на местима званим Старо Батваре и Кућиште (177), на којима се и данас налази старо батварско хришћанско гробље и црква у рушевинама, што сведочи о старини села уз који иде и стари назив Селиште (Đorđević i Zarković 1997). Становништво Гојбуље први пут се под тим именом помиње у Девичком катастиху из 1763, 1766, и 1777. године када се Срби уписују као дародавци манастира (Zadužbine Kosova 1987, 421), што истовремено говори о процесу опадања српског становништва, али и о томе да се Срби нису у потпуности иселили под сеобама Чарнојевића и Јовановића (Đorđević i Zarković 1997, 16). Током 20. века Гојбуља и њено српско становништво и даље је било предмет насиља од стране османских ага али и арбанашког становништва, при чему је долазило до етнички мотивисаних исељавања Срба (1909–1910), након чега би њихове куће заузимао Арбанаси. Од времена ослобођења ових крајева није било већих померања становништва (17), а Гојбуља је у континуитету до периода 2009–2010. године 21. века остала етнички чисто српско село. И поред тога што су Гојбуљци одолели притисцима исељавања током сеоба, град Вучитрн готово је „очишћен” од Срба, због чега се у различитим сведочењима називао незнатном паланком или чак великим селом (Ami Bouc 1840, 509), што потврђује чињеница да је с почетком друге половине 19. века имао тек око 400 кућа од којих је 150 било православних. Неколико година касније 1863. године, варош је бројала око 600,700 кућа или 800 домова са 4.000 становника на прелазу у 20. век, од којих је 250 било српских (цитирано у Urošević 1965, 221). Укупан број српских кућа из Вучитрна и околине, укључујући и Дреницу са манастиром Девичом, износио је 1899. године 510 домова (Sekulić 2001, 181). Податке потврђује и попис из 1921. године који броји 916 кућа са 4.711 становника (Urošević 1965, 221–222).

Драматична ситуација српског живља додатно се погоршава уколико се каже да је српски народ на овом простору био изложен различитим шиканирањима и етнички мотивисаном насиљу током читавог 20. века, укључујући два велика рата. Жртве насиља нису били само становници града, већ и становници села (Zadužbine

Kosova 1987). Популација Вучитрна са околином у другој половини 20. века пратила је општи тренд етничке смене становништва на Косову и Метохији. Депопулација српског становништва била је изразита у периоду од 1948. године до 1991. када је њен удео пао са 23,6% на 9,9% у 1991. години. Исти случај је и са црногорским становништвом, док је насупрот томе, албанска популација бележила демографски бум са 68,4% у 1948. години на 82,2% у 1991. години (Medojević i Milosavljević 2019, 269).

На овакав међуетнички несклад није утицао само природни прираштај албанског становништва, већ и општа друштвено-политичка клима „дозвољеног” прогањања Срба (Petrović i Blagojević 1989, 162), које је вишедеценијски потпомогнуто институционалним насиљем комунистичких структура (Vukadinović 2020), и општим бујањем албанског национализма (Baščarević 2016). Вучитрн је 1953. бројао тек око 1.400 Срба и Црногораца односно око 1.500 душа 1961. године, да би 1981. године пао на број од 1.200 Срба. Са околином у том периоду имао је знатно више српског становништва, а током и након агресије Организације Северноатлантског споразума [НАТО] из тог региона етнички је протерано око 5.820 Срба (Medojević i Milosavljević 2019, 274), остатак српског живља (након агресије и етничког чишћења 17. марта 2004) остао је да живи у селима око Вучитрна (видети Попис 1991), данашњим „енклавама”. Савремено обитавање Срба из околине Вучитрна концентрисано је у свега четири села (од укупно 63 села из околине Вучитрна), од којих је највеће Прилуђе, а мање су Гојбуља, Граце и Вучитрска Бањска. Наведена српска села и данас су под свакодневним, континуираним притиском Албанаца и косовских институционалних механизма (Pavlović 2020).

ДЕФИНИЦИЈА ЕТНИЧКОГ ЧИШЋЕЊА

Термин *етничко чишћење* нуспродукт је савременог друштва у коме се поред „природних” (Hobsbawm 1993) ставио акценат и на производњу „нових нација”. Тиме се бројним етничким групама дало за право да у оквиру својих идентитетских обележја креирају „синтетичке нације” (Ђурковић 2024), најчешће базираних на процесу стицања независности сецесијом једног дела територије државе у којој су интегрисани – неретко одвијаних под наводним „угрожавањем људских права” (Mitrović 2000). Супротно томе,

исти принцип „чишћења” одређене територије карактеристичан је и за већ конституисане државе, а оба примера могу бити повезана са геостратешким интересима великих сила, или пак њиховим идеолошко-економским детерминантама (Станковић Пејновић 2018). Етничко чишћење је у тој сврси примарни метод, који, када није обележен екстремним облицима (*протеривање становништва, принудна асимилација, уклањање*), буде неретко карактеристичан по својој прикривености што дугорочно доприноси његовим циљевима (Andreopoulos 2024).

Тихи модел етничког чишћења свакако се односи на угрожавања права одређене популације, углавном препознате по својим етничким карактеристикама (Petrović 2007) од стране, углавном, већинске групације на одређеној територији, са тежњом да дугорочно изврши ревизију њених културних, верских и националних особености које је разликују од примарне групе. Најчешће детерминанте етничког чишћења произилазе из ратних циљева одређених етничких групација/држава, са идејом освајања територије на коју полаже право (*или пак наводно полаже право*), чија борба за „чишћењем” може бити мотивисана жељом за осветом али и територијалним експанзионизмом и освајањем. Како закључује Владисављевић, етничко чишћење прати жеља за реваншизмом и осветом (Vladislavljević 2011, 108), док је током мирнодопског периода у постконфликтном миљеу најчешће обележено доношењем дискриминаторних закона, ангажовањем медија на етикетирању групе, стварању стереотипа и етничке мржње између две или више различитих група. За разлику од наведеног, „чишћење” одређене популације манифестује се и кроз програме спречавања њеног повратка, често спровођеног у атмосфери у којој је законска процедура повратка политички сторнирана и контролисана (Munivrana Vajda 2011, 1927).

Услед недостатка званичне дефиниције термина, етничко чишћење се дефинише као процес постизања „етничке хомогености одређеног подручја, употребом силе или застрашивања, с циљем да се особе које припадају одређеним етничким, националним, расним или верским групама уклоне с одређеног подручја” (Бошковић 2012, 548). Други га дефинишу и као „покушај стварања етнички хомогених географских подручја кроз депортацију или присилно расељавање особа које припадају одређеним етничким групама” (Andreopoulos 2024), што према истом аутору укључује и уклањање свих физичких остатака циљане групе кроз уништавање споменика,

гробаља и богомоља са задатком постизања културоцида и целокупне измене социјално-демографске и архитектонске слике на одређеној територији.

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ПЕРИОДУ МЕЂУЕТНИЧКОГ „ПОМИРЕЊА”

Српско становништво и српска културна баштина на Космету била је и остала предмет (*талац насиља*) од стране косовских Албанаца и након рата успостављених паралелних албанских институција (Суботић 2020, 147), због чега су се међуетнички односи до почетка првих преговора о помирењу налазили у отвореном или полу-отвореном сукобу, у коме су, по правилу, страдали Срби и баштина Српске православне цркве (Радовановић и Обрадовић 2020). Пак, почетак бриселских преговора са косовским Албанцима под арбитражом ЕУ од 2011–2013., бар декларативно је најавио нове, квалитетније међуетничке односе, који су за циљ имали међусобно помирење и „нормализацију односа”. Иако је преговорима о помирењу (посебно оним из 2013), Србија званично напустила „тврдолинијашку” косовску политику (Mladenović 2014) упустивши се у програм (де)етницизације српске државе (Porić 2021) са (а)националним садржајем (Čavoški 2019), ипак су бриселски споразуми¹ како-тако настојали да реше бројне проблеме пре свега Срба на Космету, који произилазе из домена безбедног окружења, слободе кретања, те права имплицираних из сета правосуђа и у крајњем случају сета права заснованих на уживању основних људских права, права на живот, економску виталност и опште-друштвени развој.

Иако је политички дијалог Београда и Приштине данас у незавидној фази, ипак је пренебрегнут специјалном војном операцијом у Украјини. То је довело до једностраних акција Приштинских институција за убрзаним и насилним решавањем коначног статуса самопроглашеног независног Косова; бројним спорним питањима која су произилазила из опуса (пара)институционалног миљеа. Најављено је (*од стране потписника споразума*), да су бројне бригае, пре свега Срба, окончане или су у процесу санирања. Гарант наведених очекивања јесу пре свега интеграције у које је српски преговарачки тим ушао у последњих десет година, манифестованих

¹ Мисли се на први Технички споразум из Брисела из 2011, и Бриселски споразум (Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа) из 2013. године.

у формирању јединствене Косовске полицијске службе [КПС] и других безбедносних система, јединственог правосуђа и јединствене институционалне управе (Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа), што би (мада уз одлагање формирања Заједнице српских општина од стране Привремених институција из Приштине [ПИС]), требало да одговори на пређашњу праксу континуираног угрожавања људских права српског народа.

Нажалост, неуставни бриселски споразуми (Simović i Šurlan 2014) донети и имплементирани на уштрб националних интереса Републике Србије, у пракси су, с једне стране, проузроковали истискивање институција, а тиме и суверенитета српске државе са Космета.² Са друге стране, уједно, бар према тексту споразума али и национално-популистичким изјавама владајуће коалиције, наводно су осигурали опстанак српског становништва, виртуелни суверенитет РС (Јанев 2013), али и безбедност и просперитет за читаву српску заједницу на Косову (упоредити Radovanović 2024). С тога је „оно што је добро” из споразума у тренутку његовог потписивања правдано чињеницом да се у датим условима ултиматума и притисака са Запада, под наводним предратним стањем на Косову и Метохији (Janev 2013), није могло другачије, те да ће договорена (ре)институционализација осигурати живот Србима. Промотери политике дијалога, упркос свим могућим критикама којима се настојало да се укаже да наведени пут није оперативан (Самарџић 2018) и да модел „повлачења Србије” са КиМ иде пре свега ка остваривању геополитичких и геостратешких интереса западних подржаваоца косовске независности (Ђурковић 2014), настојали су да имплементацијом и даљим „кооперативним и конструктивним” понашањем у државничким преговорима укажу да споразум представља прекретницу „у искреној борби Србије да мирним путем, чувајући мир и стабилност као највише вредности, ојача и заштити своје и интересе свога народа у покрајини”. Кључ је у томе, да је пристајањем Србије на инсталирање косовских структура (*чак и на северу КиМ!*) обезбеђено да се на самом почетку политичког дијалога логика преговарачког процеса надаље преусмери на испуњавање договора за заштиту Срба у покрајинском систему (Ђурић 2019, 6).

Пракса међуетничких односа с почетка имплементације споразума није наговештавала да ће насиље над Србима престати,

² Посебно са Севера покрајине који је етнички и географски одвојен од албанске заједнице стациониране јужно од реке Ибар и притом физички ослоњен на централни део Србије.

већ је пре асоцирала на то да ће се Срби и српска православна баштина користити као талац преко кога се условљавају даљи преговори (Radovanović 2024). Почетак „кооперативности” српског преговарачког тима у главама иоле разборитијих грађана али и у пракси, током имплементације договореног најавила је такозвану „политику на парче” (Subotić 2008, 43). Интегришући граничне прелазе, због ратне претње косовских Албанаца и њихових европских подржаваоца (Прибићевић 2012), касније је све више упадао у сопствену јаму, из које се „вадио конструктивним” препуштањем Приштини најзначајнијих националних интереса Републике Србије на Космету. Споразум о царини тзв. Косова [IBM] први је корак ка попуштању пред албанским насиљем током тзв. Јулске кризе,³ да би након тога уследио читав сијасет насиља под чијим притиском је интегрисано (*укинута*) српско судство, телекомуникациони и енергетски систем, безбедносни, управни и други системи у косовски правни поредак. Било како било, реализовани део пакета, посебно судство и полицијска управа, требало би према слову споразума у пракси да омогуће Србима неке основне слободе, што би у одређеном смислу дало „ветар у леђа” дијалогу и тиме промовисало даљи разговор.

У складу са датим контекстом, испитујемо постспоразумни амбијент у селу Гојбуља са задатком да опишемо шири контекстуални оквир у коме живи српска заједница на Космету. Настојимо да одговоримо на питање, да ли су споразуми допринели смањењу насиља, те да ли су утицали на општу ревитализацију српских заједница, у овом случају села Гојбуље. У раду се тврди да се у пракси, упркос дијалогу по окриљем ЕУ, спроводи етнички инжињеринг над Србима, демонстрираног преко модела „тихог етничког чишћења”, односно перфидног и насилног протеривања српског народа приказаног на примеру вучитрнске Гојбуље која у овом случају представља општу слику српског села на Косову и Метохији.

³ Сукоби у јулу месецу 2011. године између Срба и Албанаца на Северу покрајине, изазвани жељом и акцијом албанских специјалних јединица РОСУ да заузму преостала два прелаза (Брњак и Јариње), на административној линији Косова и Метохије са Србијом. Том приликом страдао је под сасвим сумњивим и још увек неразјашњеним околностима албански припадник полиције Е. Зумбери (*Zumberi*), а током сукоба и дуготрајним блокадама путева од стране српског народа (становника четири Северне општине), повређено је више припадника КФОР и српских учесника на барикадама.

О МЕТОДОЛОГИЈИ

Материјал који износимо у чланку резултат је периодичног истраживања статуса српског народа на Космету методом полуструктурисаног дубинског интервјуа, у овом случају спроведеног са српским становницима села Гојбуља у Општини Вучитрн на Косову и Метохији. Намера аутора је да се направи исечак из до сада прикупљених исказа саговорника, те да се фокусира пажња на једну (сада малу) српску заједницу која је због наведених околности осуђена на општи демографско-социјални и економски суноврат, чему је свакако допринела неуспешна политика српских институција и недостатак стратегије за ревитализацију српске заједнице на Космету. Неоспорно је да је на општи статус српске заједнице утицао и амбијент континуираног насиља Албанаца над Србима, интензивираног у периоду „дијалога” (Radovanović 2024). У раду износимо одређене исечке интервјуа због ограниченог обима текста, те бирамо значајне за наслов. Истраживање је уследило из жеље да се прикаже општи модел исељавања Срба са Косова и Метохије, те њихов положај, посебно у периоду споразумног „помирења” две етничке групе на овом подручју. Општи циљ испитивања темељио се на добијању одговора о генералном социјално-правном статусу српске заједнице, те на дескрипцији општих услова због којих се српски народ исељава из Гојбуље, што приказује модел општег исељавања Срба са Косова и Метохије. Посебни циљеви усмерени су на описивање свакодневног живота Срба у погледу институционалне интеграције, питања безбедности и опште правне депривираниости, са нарочитим освртом на то како читава (ре)интеграција утиче на статус Срба, односно њихов опстанак у селу у периоду након потписивања бриселских споразума.

Истраживање је спроведено са десет испитаника бираних по методи препорученог (метода снежне грудве) (Vučinić Nešković 2013), односно по поступку случајног избора. Однос мушких (седам) и женских (три) испитаника случајно је одабран, не само због приметне флукуације мештана Гојбуље, већ и због актуелног пораста међуетничких тензија изазваних ратом у Украјини, односно експанзијом специјалних и парамилитарних снага Приштинских институција на Северу покрајине. У наведеном амбијенту (*амбијенту серијског оптуживања Срба са Космета за наводне ратне злочине*), значајан број испитаника се устручавао да говори о актуелним темама

из међуетничког миљеа, што је свакако ограничавало уједначен однос полова и старосну доб саговорника, али уједно је говорило о амбијенту ограничених слобода и слобода говора (упоредити Branković 2009, 81). Разговор је обављен са три испитаника из прве групе од (30–40 год.), затим три испитаника из друге групе од (41–50 год.), два саговорника из треће групе од (51–60 год.), и два саговорника из четврте групе од (61– 70 год.). Искazi саговорника у раду одабрани су насумично претендујући да укратко покрију пресек стања који се односи на четири испитивана поља: свакодневица мештана; међуетнички односи након споразума; безбедносни миље и правна регулатива на тзв. Косову.

Потребно је рећи да се ради о селу које данас броји веома мали број Срба, до 32 куће у којима живи претежно старо становништво, економски и социјално усмерено ка северном делу Косовске Митровице, централној Србији и иностранству. О виталности села говори и податак да Основну школу „21 новембар”, измештену из Вучитрна након рата 1999. године, похађа веома мали број ђака (видети Tv Most 2024). Основа за разговор (Milić 2014) формирана је по моделу четворостепене скале у којој су испитаници могли да опишу међуетничке односе с обзиром на то да је присуство албанске заједнице од почетка дијалога постало видно како у интегрисаним институцијама, тако и у свакодневном животу услед исељавања српског становништва.

НАСИЉЕ АЛБАНАЦА И „ТИХО ЕТНИЧКО ЧИШЋЕЊЕ” СРБА ИЗ ГОЈБУЉЕ У ПЕРИОДУ МЕЂУЕТНИЧКОГ „ПОМИРЕЊА”

Модел исељавања Срба са Космета, етнички несклад у послератном миљеу

У прикупљеним интервјуима испитаници села Гојбуља износе сведочења о међуетничким односима са косовским Албанцима, тренутном друштвено-политичком стању, страховима и зебњама кроз које пролази српска заједница. Проблеми српске свакодневице, с друге стране, рефлектујући међуетничку релацију, генеришу опште стање правне депривираности за коју су у последњих десет година одговорни не само међународни актери (УНМИК, ЕУЛЕКС, КФОР, ЕУ), већ и институције у Приштини које су, преузевши

улогу међународног правног актера са ограниченом независношћу, прихватиле међународно-правну обавезу заштите „националних мањина”, у овом случају Срба на Косову и Метохији. У првим пасусима испитаници образлажу питање опстанка српских заједница чиме се истиче „преламање” српске националне политике на Косову у савременом периоду:

„Као и свуда, исти је случај и са Гојбуљом. Била је етнички чисто српска до 2009/2010, све до тренутка када је први Србин продао земљу и кућу Шиптару.⁴ До тада није било продаје нити је било Шиптара у околини нити у суседству. Вероватно је продавац куће из неког ината према нама, према Србији и српској политици уопште, продао земљу и кућу Шиптару, који је дошао и настанио се тако у центар нашег села. Дакле све су га Срби окруживали у насељу и он је без пардона дошао са две жене и деветоро деце. То им је био као почетни старт. Он је додуше од почетка био коректан према нама и ми смо га заправо прихватили. ‘Научио’ је српски језик, а његова деца су се играла са нашом у комшилуку. Сва деца су научила српски језик и готово потпуно се сјединила са нама”.

„Међутим, посматрајући ситуацију уназад ја мислим да је то био неки њихов експеримент да после проглашења независности покушају да се интегришу међу Србе и да их на тај начин отерају, јер Гојбуља није једино српско село које може да сведочи о оваквом случају. Као да је то био њихов пројекат, да виде како ће Срби да реагују, да ли ће бити проблема и сл. Па, пошто је све успело, зашто он касније не би довео ту своје комшије Шиптаре и проширио се правећи тако од етнички српског села – албанско. Ја бих рекао да су њега изабрали из косовске Владе и да су му дали новац из њиховог фонда за ‘УЧК’ ветеране, како би покушали да доврше оно што су започели 1999, и 2004, и 2008. године, а то се односи на етничко чишћење Срба. Само сада иду лукавијим и перфиднијим методама. Тај први Албанац који је купио кућу у центру села је првих годину дана можда и две, живео само са својом породицом, међутим након тога је кренуло да се шири албанство као ‘заразна болест’. После је кренула масовно и наша продаја и њихов долазак, прво они (*Срби-прим. аут.*), који нису били ту, после њих они који су се временом селили да би на крају продавали и они који су

⁴ Сви термини у изјавама испитаника преузети су изворно, као и сам језички стил који саговорници користе у свакодневном животу.

успели да се снађу на северу или у централној Србији” (Гојбуља – Вучитрн, мушкарац рођен 1975. године).

Као што се може видети у интервјуу, Срби се на Космету и даље сусрећу са „старим проблемима”. Они се односе пре свега на присилно континуирано исељавање слично оном из османско-комунистичког периода. Уцене и различити видови притисака присутни су вековима у рукама албанске заједнице, али се сада одвијају под међународном управом и под плаштом „нормализације међуетничких односа”. Осим појединачног и самоиницијативног једностраног етничког пренапучавања албанског становништва у близини или у средишту српских села, заступљене су и бројне институционалне одлуке Европске уније и ПИС, који реализују пројекте изградње стамбених објеката неретко на српској државној или приватној имовини (RTS 2018) чиме се у позадини „нормализације” спроводи стратешка национална политика (Aritonović 2010). Као што је саговорник добро приметио, актуелни су и фондови ПИС намењени „ратним ветеранима ОВК”, неретко коришћених у сврху неког облика притисака и протеривања Срба са КиМ. Током теренског истраживања често се могло чути да су ти фондови намењени (*или се често у том облику реализују*) куповини српског земљишта и кућа како би се на тај начин ширила албанска етничка групација и тиме стварало моноетничко самопроглашено Косово. Следећи испитаник додатно разрађује наведени проблем:

„Исти пример као и са Гојбуљом је село Мироче које се налази недалеко од нас. У њему је живело око 15 породица до недавно. Говоримо о проширеним српским породицама, која су као раније задруге имале по неколико породица у оквиру једне куће. Дакле, браћа са својим женама и децом, обавезно су ту и њихови родитељи а неретко зна да буде ту још неки члан из шире породице, неудате сестре, тетка и сл. Тако да је једна кућа могла да броји и по десетак чланова, па је у Мирочу од прилике било око 100 Срба. У селу није никада било Албанаца, већ су касније почели да врше насртаје на Србе и тако успели да се ту настане. Заправо је у селу дошао само један Албанац и узурпирао све српске куће. Било је ту неколико кућа које су биле напуштене и он је дошао уселио се и почео да шири своју ограду ка комшилуку. Просто, почео је да користи сваку њиву која није била обрађена а наравно српска је, али њега нико не може да истера јер је наоружан и неретко прети. Тако он огради неку парцелу, било да му је близу те куће коју је освојио или не, и

тима онемогући Србима нити да раде своје имање нити да се врате у своје куће. Тако је иселио цело село Мироче и сада је то фактички све његово. Све је запосео и оградио, закуцао албанске заставе и то тако сада стоји. Ту сад више не може да дође ни ‘Јанко ни Марко’, да поврати своју земљу. Он рачуна да је то освојио, да је ‘купио’ и то је то. Изнад школе у Гојбуљи је исти тај Шиптар купио једно мало имање али је након тога запосео све остало поред њега, оградио и користи као да је његово, иако је то имање Срба из села који би хтели да га обрађују али не смеју да приђу од њега. Нажалост, то је прича како један Шиптар исељава цело село” (Гојбуља – Вучитрн, мушкарац рођен 1973. године).

„Читаво село Мироче заузела је једна шиптарска породица из суседног села Караче, око 230 хектара имовине 34 српских власника (пашњака, шума, објеката, воћњака и сл), који већ 25 година покушавамо да решимо преко локалних органа власти и судова, па све до заштитника грађана, ЕУЛЕКС, УНМИК, и ОЕБС, али помоћи нема. Е сада, ова пракса можда наизглед не би била чудна на Косову у послератном периоду, али данас, поред свих споразума Београда и Приштине, поред присуства свих међународних актера овде који се хвале ‘владавином права’, ‘демократским Косовом’, и КФОР рекламама како су ту ‘да би нас штитили’, па заиста је невероватно да упркос свему наведено толеришу насиље. Доказ да албански узурпатор подржан од стране косовских институција јесте да редовно добија субвенције Владе тзв. Косова за обраду српске земље. Питање је, коју документацију достави на конкурс, највероватније да је све фалсификовано уз знање косовских судова. И УНМИК и ЕУЛЕКС су потпуно упућени у проблем, али реакције нема. Било је случаја да нам се због покретања поступка прети и на косовским судовима. Тиме стварамо ризик потенцијалног хапшења за наводне ратне злочине, по којима се хапсе сви Срби који не продају своја имања на Косову. Занимљиво је да Косовска агенција за упоређивање и верификацију имовине не реагује у овом случају, али се зато на Северу сада узимају Србима државни локали и имовина. Све је овде и 25 година након рата у јеку албанизације под ЕУ и НАТО покровитељством. Истим методом тај човек данас окупира и Гојбуљу” (Вучитрн – Гојбуља, мушкарац рођен 1955. године).

У интервјуима испитаници кажу да насиље над Србима узрокује колективно исељавање српске заједнице са Косова и Метохије. Уколико занемаримо сасвим агресивно и недолично

понашање појединаца, који можда у појединим посебним случајевима имају неки облик институционалне подршке, потребно је запитати се како је могуће да се овакав терор над Србима спроводи, уколико је западни део међународне заједнице инсталирао своје структуре безбедности, посебно ЕУЛЕКС судове, али најпре читав сијасет приштинских институција произашлих као резултат/последица бриселских преговора? Дакле, српско судство, српски МУП са цивилном заштитом и низом других институција, интегрисан је у косовски систем, не би ли се коначно решио проблем безбедности, пре свега српске заједнице; уједно и „задовољили” неправни интереси албанских „ратних елита” и евро-америчких промотера косовске независности. Упркос томе, свакодневни проблеми Срба сведоче о дерегулацији косовског институционалног система, али и о контрадикторности међународних уговора и политике дијалога. Пре се може закључити, посматрано дугорочно, да је читав процес „нормализације односа”, бар са приштинске и евро-америчке стране, усмерен на довршавање пројекта започетог у ратним годинама, усмереног на окончање програма моноетничког самопроглашеног независног Косова, нешто доцније, Велике Албаније (Despotović 2017), а који је у ширем временском интервалу подударан са тренутним геополитичким и геостратешким интересима евро-америчких сила (Ђурковић 2014). Мада, катастрофална друштвено-политичка ситуација последица је и „кооперативног и конструктивног” понашања Србије у дијалогу, током којег се на неретке ултиматуме и притиске одговарало снисходљиво, иако се непосредно преговарало не само о статусу српске заједнице, већ и о националним и идентитетским интересима српске нације (Шуљагић 2022). У датом контексту крећу се и размишљања других испитаника:

„Читава ситуација у којој се Срби налазе веома је комплексна. Продаје имања је било увек, али се она сигурно убрзала од када је Србија интензивније кренула са дијалогом. Све је то последица која је уследила од српске државне политике, како је она нама показивала да је дигла руке од нас и како се она повлачила из институција одавде, тако смо се и ми, односно читав народ са југа Космета, повлачили и распродавали ко је шта имао. Иако ја очекујем да народ сам опстане и буде чврстог националног карактера, то ипак није могуће без подршке своје државе” (Гојбуља – Вучитрн, мушкарац рођен 1971. године).

„Радим у Основној школи ‘21. новембар’ у селу Гојбуља и оно што ја могу да кажем јесте да је словенски КФОР релативно присутан и да нас редовно обилази са намером да нам на неки начин скрене пажњу да брину о безбедности Срба на Косову. Међутим, иако су војници према нама фер и коректни, никада није дошло до реаговања. Просто, постоји много случаја где су нам децу злостављали, јурили псима. Када нам албанска деца узурпирају школско двориште ми нашу не пуштамо да се играју. Имања, па и читава села су узурпирана људима. Школа нам је демолирана много пута, никада нико није одговарао. Крадена је опрема и компјутери, ломљени прозори, исписивани графити ‘УЧК!’, 25 година након рата и наде за смирењем, а ми и даље пратимо децу када иду у школу. Тај КФОР је само обећавао.” (Гојбуља – Вучитрн, жена рођена 1993. године).

Бриге и зебње испитаника усмерене су на исход дијалога Београда и Приштине, који, судећи по њиховим изјавама, не иде жељеним током. Страхови и проблеми српске заједнице настали су због чињенице да десетогодишња интеграција судства и полиције, уз сву пратећу институционалну инфраструктуру ЕУ и УН на Косову, до данашњих дана није решила ниједан проблем везан за питања узурпиране имовине српског народа. Према Споразуму, уз то је ишло и повлачење српских институција, што је код српске заједнице проузроковало додатне страхове наводећи је на помисао да је сада препуштена истим оним људима који су их бомбардовали и насилно протеривали из својих села и градова. Немогућност повратка, уз све расположиве доказе и очигледност узурпираних парцела и кућа (Filipović 2021), демотивише Србе на борбу за опстанком и тиме је, између осталог, као на примеру Гојбуље, у пракси резултирало расељеништвом читавих заједница.

Институционално питање, безбедност и комшијски односи

По правилу, последњих деценију или две, дало се чути од међународних али и од приштинских представника, да је главни проблем нестабилности у покрајини тзв. „паралелни институционализам”, према томе и двострукост стандарда, што је у пракси резултирало бројним сукобима манифестованих на међуетничкој релацији. Иако уз мало или нимало наде, Бриселски споразум потписан је као правно обавезујући у настојању да се

реше основни међуетнички проблеми. Међутим, пракса указује да се упркос преговорима насиље над Србима није смањило, већ наставило и у периоду „помирења”:

„Прошле године смо испраћали госте са славе Свети Никола и том приликом се на станици сретнемо са комшијама Србима. Чекајући аутобус почели смо да разговарамо, онако уобичајеним тоном. У једном тренутку зачула се вика и псовке комшије Албанца, који није био тако близу да му засмета наша прича, наравно није ни могао да нас чује, али просто, видео је скуп Срба и то му је засметало и док није дошао аутобус чула се његова врева. Знамо да на такве ствари не треба обраћати пажњу, али вам срце ипак заигра. Чим нема закона нема ни решавања таквог дела. Мада, и да има закона, незгода је зато што они имају подршку у њиховим институцијама” (Гојбуља – Вучитрн, жена рођена 1959. године).

„Има наших људи интегрисаних у албанске институције, полицајаца, општинских службеника и тако даље. Али то у пракси не доприноси међуетничкој релаксацији. И даље је присутан отклон према њима, деца нам се не друже, склањају се и беже када виде да долазе албанска деца. Значајна трвења се преносе и са телевизије непосредно међу нама. Када се год догоди неки инцидент на релацији Београд – Приштина, то се осети овде. Одмах имате иживљавање већине над мањином. Управо зато су бројна деца из Гојбуље уписују у вртиће и школе на северу Космета. Косовска полиција никада није реаговала правовремено и са намером да се неки случај реши, а да у томе не превагне етницитет као примат на основу кога се суди. Исто је и што се тиче судова, ми не можемо да истерамо Шиптара који нам сече шуму, упркос свим документима и ‘тапији’ коју имамо. Једном приликом смо их ухватили на делу са полицијом и Еулексом. Међународни ‘играчи’ само посматрају, нема реаговања.” (Гојбуља – Вучитрн, жена рођена 1979. године).

Проблеми српске заједнице говоре о бројним облицима насиља Албанаца упркос решавању институционалног паралелизма који је постојао до почетка бриселских процеса. Српска заједница није добила потребну заштиту од стране приштинских, али ни од европских и међународних институција као медијатора у споразумима. Посебну забринутост представља чињеница да је насиље заступљено у институционалном сектору (полиција, судство, управа). Оно се манифестује оглушивањем на притужбе Срба за почињена недела Албанаца, чиме је директно насиље (*узурпирање имовине, физички*

и вербални напади), додатно мотивисано са крајњим циљем, како су испитаници закључили, исељавањем српске заједнице са вековних огњишта. Комшијски односи нису добили на квалитету иако је интеграција српских безбедносних и судских структура у косовске, завршена. Тим пре се може закључити да је ултимативно спровођена бриселска интеграција (Janev 2013) била предмет политизације приштинских и европских актера, која се у пракси манифестовала у виду решавања институционалног сукоба (*паралелизма*) Србије и самопроглашеног независног Косова. Тиме је српска заједница и њена културна (*православна*) баштина остала „огољена” и незаштићена пред континуираним албанским екстремизмом.

Правна депривираност српске заједнице у „пост-споразумном” амбијенту – Питање могућности заштите и опстанка Срба на КиМ

Осим институционалног покривања директног албанског насиља, неретко се дешавају бројне институционално-правне злоупотребе, онемогућавајући Србима, не само да поврате узурпирано, већ и да задрже постојећу имовину. На пример Филиповић наводи да је током 2021. године на Космету поднето више од 70.000 захтева за повратак имовине, али је проблем повратка заглабљен између неефикасности косовског судства и општег институционалног одбијања да се проблем имовине реши (Filipović 2021). Процес узурпирања српске имовине код испитаника се региструје као притисак усмерен на њихово исељење.

„Мој пријатељ је имао сличан конфликт са Шиптарима на северу где има стан и за њега уредне папире. Међутим, ситуација је при косовском систему толико илегална да је дошао Албанац који је уз телефонски рачун, који је пријавио на адресу тог стана и потом уз два сведока направио папире код косовских институција да је стан заправо његов. Тако је он покушао да узме стан чије је власништво регулисано још пре рата. Дакле, још увек постоји доста српске земље, српских станова и остале имовине па је сада актуелан притисак на томе – пронаћи било какав начин да на папирима више не стоје српска имена нити имена институција Републике Србије” (Гојбуља – Вучитрн, мушкарац рођен 1985. године).

„Јасно је да је и наш опстанак везан за опстајање српских институција, у складу са тиме је и текло опадање националног

духа. Како је исељено село Мироче, тако је кренула и Вучитрнска Бањска, истим принципом и Гојбуља, па смо ми тада, схвативши како све иде, причали и Прилужанима,⁵ да ће се исто њима десити, али ни они, због своје бројности и снажног патриотског духа, у то нису веровали. Како их је убрзо задесила иста прича као и нас, сада и они причају више о продаји имања него о останку, српству или неким свакодневним темама. Посматрајући из садашње позиције нестанак српских села, Прилужје је кренуло да се исељава па то неће мимоићи ни север” (Гојбуља – Вучитрн, мушкарац рођен 1969. године).

Осим институционалне подршке албанских малверзација за против-правним узурпирањем српске имовине која је, како је наведено у интервјуу, намењена вршењу притисака на Србе, не би ли убрзали свој одлазак и тиме поспешили иначе велике миграције српског становништва, на делу је последично свим наведеним притисцима и општа (де)колективизација српског народа на Космету. Судећи према добијеним изјавама, слабљење патриотског осећања везано је за повлачење српских институција, а самим тим и за одсуство правно-политичке подршке коју је до пре 15 година у већој мери имала српска заједница. Процес (де)колективизације (упоредити Попић 2021) у овом случају манифестује се преко продаје српских имања и српских кућа косовским Албанцима, преко значајног исељавања српског становништва, али и недостатка мотивације (*услед укидања српских институција*), да се на Космету дугорочно планира будућност.

КА ЗАКЉУЧИВАЊУ

Дуготрајност међуетничких несугласица Срба и Албанаца на Космету у последњој деценији коначно је (*бар према споразумима*), добило прилику за компромисним решавањем старих неспоразума. Амбијент тзв. помирења и нормализације односа напokon је под арбитражом светских промотера „демократије” најавио смиривање националних страсти и промовисао квалитетније међуодносе засноване на трговини и сарадњи. Сврха потписаних споразума

⁵ Становници новоосноване Општине Прилужје, измештеној из Вучитрна, највеће је и најраспрострањеније село у околини, и броји око 1500 Срба, од некада 3000 мештана. Село је такође до недавно било моноетничко, настањено Србима, али је процес „разбијања” српске заједнице у току и тиме село Прилужје дели судбину Гојбуље, односно свих српских заједница на Косову и Метохији.

се у крајњој линији сводила и на то да се реше спорна питања послератног амбијента етничке нетрпељивости. Међународно правна обавеза тзв. Косова настала признавањем и инсталирањем приштинских институција, чак и на подручју Севера покрајине, крајње је исполитизована у циљу решавања проблема „двоструког институционалног паралелизма”, при чему се насиље над српском заједницом није санкционисало.

Вучитрнска Гојбуља само је један пример „модела тихог етничког чишћења” српског народа са Космета који се одвија под плаштом тзв. нормализације односа и помирења у оквиру бриселских преговора. Данас је, генерално стара популација Срба стационирана у 32 куће, за разлику од 99 домаћинстава у којима су живели до пре рата. Утврђено је да данас у Гојбуљи има једанаест продатих кућа (*косовским Албанцима*) у којима не живи нико. Саговорници истичу важну ствар по међуетништво на тзв. Косову, а она је у вези са дугорочним трендом који је током рата на Космету био карактеристичан за „ОВК” која је прикупљала порез од косовских Албанаца из иностранства. Тиме би се „порезом за независност” допринело реализацији борбе за стицање независности. Чест је пример где куповину српских кућа обавља албанска популација која је дугорочно настањена у западној Европи или Америци. Забележено је и то да бројни купци нису приликом куповине гледали предмет продаје, већ су преко адвоката извршили купопродају и никада се више након тога нису појавили у селу. Када би их српске комшије питале зашто купују српске куће и земљу (чак и шикаре), косовски Албанци би прикривали мотив куповине. Чак 22 куће⁶ напуштене су од стране српског становништва, а да притом имовина још увек није продата. Дакле, у питању је потенцијална продаја српске имовине. Тренд иселавања је незаустављив, а саговорници кажу да је он интензивирао посебно у периоду од када су почели дијалози Београда и Приштине. Амбијент препуштања српског народа албанским институцијама беспоговорно је утицао на то да становништво села за непуних 15 година, од када је започета продаја српских кућа и имања, са 99 кућа буде сведено на 32 домаћинстава из којих данас само један ученик похађа сеоску школу.

⁶ Перцепирани број српских кућа пре рата 1999. године не слаже се са бројем кућа из пописа из Гојбуље. Према попису из 1991. године, Гојбуља има 84 српске куће, док испитаници наводе број од 99 српских кућа у предратном периоду. Размислимо лажење у цифрама последица је пребрајања породица које су живеле у српским домовима, те је случај да у једној кући живе две породице утицао на перцепцију коју су дали саговорници.

Амбивалентан однос према међуетничкој реалности показују и следећи подаци. Према званичном попису које су спровеле ПИС, данас у Гојбуљи живи 588 становника албанске националности (*попис је бојкотован од стране Срба*), због чега се тачан број становника овог села не зна. Међутим, саговорници сведоче да село настањује тек 19 породица у којима живи албанско становништво. Утисци са терена указују да село не настањује више од 50 становника албанске националности, што је у драстичној контрадикторности са подацима из пописа. Разлог се може наћи у жељи да се прикаже континуитет демографског раста ове популације, што иде у прилог заузимању стратешке позиције у дијалогу са Србијом, или пак, уписивању становника који тренутно не живе у селу. Било како било, бројка од 588 становника албанске популације не одговара ни структури ни мобилности становништва која би у селу била приметна.

У постратном периоду, српско становништво села сведено је са 400–450 на око 70 старијих Срба у селу, што је допуњено насељавањем Албанаца из периода 2009/2010. Попис на Косову и Метохији није одрађен 2001. године, те је број назначен према изјавама саговорника и креће се према тренду који је забележен у попису из 1991. године. На исти начин је пребројан данашњи број Срба у Гојбуљи. Принудно исељавање српског становништва довело је до тога да школу данас неретко уписују ученици из околних села, чиме се надомештава њихов број и број радних места наставника. Тим приступом се на један вештачки начин одржава живот Срба на Космету, где се радници искључиво запошљавају у јавном сектору. Здравствена заштита и просветни систем су једине институције које данас функционишу при српском систему.

Уз незауостављиво насиље Албанаца, дугорочно је формиран феномен „самоиницијативног повлачења” (де)колективизације српског народа, детерминисаног, између осталог, и укидањем српских државних структура. Такође, допринео је и шири контекст јер није радило на развијању тржишне привреде, приватног сектора, те осмишљавања посебног модела развоја за преостале српске општине на Косову и Метохији. Осим српских општина стационираних јужно од Ибра, албански екстремизам, захваљујући „бриселској интеграцији”, преусмерио се и тиме детерминисао „колективни север” на исељавање и планирање будућности у централној Србији (Bešić 2015). Село Гојбуља, Општина Вучитрн на презентован начин представља једно од бројних села на Космету сасвим перфидног

и насилног протеривања српског народа под надзором САД и ЕУ. Заузимање српских општинских зграда и војно-полицијска окупација српског народа од стране албанских специјалних формација на Северу, није утицала на то да Влада Србије обустави имплементацију раније потписаних споразума за које је генерално утврђено да иду на уштрб опстанка српске заједнице (Споразум о енергетици, чланство Косова у Централноевропском уговору о слободној трговини [ЦЕФТА]). Поражавајуће је такође да је споразум о Заједници српских општина [ЗСО] потписан 2013. године још увек сторниран од стране приштинских власти, а у међувремену су се догодили бројни догађаји који су неоспорно утицали на ток дијалога. Мада је тзв. Косово примљено у ЦЕФТА, политичком трговином није издејствовано да се поново успостави рад Поште, српских банака и функционисање динара као званичне валуте Републике Србије на Космету. Наведено понашање већ у добром делу исцртава будући модел Заједнице који не буди претерану наду о опстанку српског народа на Космету. Очигледно се ради о моделу у коме ће Срби имати само надзор у процесу доношења закона институција из Приштине. Како су искључене могућности да ЗСО има извршну и законодавну власт (Radovanović 2024), искључена је и опција да српске општине могу приложити вето на одлуке Приштине. Сваки модел у коме Срби имају само надзорну улогу, искључује било какву могућност дугорочног опстанка српске заједнице на овом простору. Притом, интеграција српских институција без могућности њиховог опстанка на територији Космета, говори о потпуном поштовању територијалног интегритета ове парадржаве (Rosi 2014). Дугорочно то не може резултирати конкретнијој рехабилитацији економског и општесоцијалног живота српског народа. Сходно томе, афирмација међуетничке свакодневице на Косову детерминише усмеравање текућих дијалога ка кредибилнијем преговарању које ће уврстити српску заједницу и њену баштину у ред конститутивних чинилаца са правоснажном структуром и директним везама са институцијама Републике Србије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Башчаревић, Иван. 2016. „Однос српске интелигенције осамдесетих година двадесетог века према косовском миту као топосу националних интереса.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Богдановић, Димитрије. 1986. *Књига о Косову*. Београд: САНУ.
- Бошковић, Мило. 2012. *Кривично Право*. Нови Сад: Прометеј.
- Влада Републике Србије. н.д. „Бриселски споразум.” *Влада Републике Србије*. <https://www.srbija.gov.rs/specijal/283757>
- Вукадиновић, Игор. 2020. „Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969).” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Вучинић Нешковић, Весна. 2013. *Методологија теренског истраживања у антропологији: Од нормативног до искуственог*. Београд: Српски генаолошки центар.
- Деспотовић, Љубиша. 2017. „Геополитичка судбина Косова и Метохије – између евроатланске окупације и пројекта Велике Албаније.” *Политика националне безбедности* 8 (2): 29–48. DOI: 10.22182/pnb.22017.2.
- Ђорђевић, Милош, и Божидар Зарковић. 1977. *Основна школа у Гојбуљи (1926–1996)*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека.
- Ђурић, Марко. 2019. „Извештај о Дијалогу Београда и Приштине, који се води уз посредовање Европске уније, за период од 2013. године до маја 2019. године.” *Народна скупштина Републике Србије*. 23. мај 2019. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/akta_procedura/2019/02-1719_19_Izvestaj.pdf.
- Ђурковић, Миша. 2014. „Европске интеграције Србије између нормативизма и геополитике.” *Култура полиса*, посебно издање 89–107.
- Ђурковић, Миша. 2024. *Конструисање синтетичких нација*. Београд: Catena mundi.
- Јанев, Игор. 2013. „Бриселски споразум и проблем виртуелног признања Косова и Метохије.” *Српска политичка мисао* 42 (4): 287–309. DOI: 10.22182/spm.4242013.15.

- Канцеларија за Косово и Метохију. н.д. „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа.” *Канцеларија за Косово и Метохију*. <https://www.kim.gov.rs/p03.php>.
- Костић, Коста. 1922. *Наши нови градови на југу*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Медојевић, Јово, и Саша Милосављевић. 2022. „Уништавање српских цркава и манастира на Косову и Метохији од 1999. до 2022. године: културно-географске детерминанте.” *Зборник радова Филозофског факултета* 52 (4): 237–256. DOI: 10.5937/zrffp52-40045.
- Николић, Олга. 1996. *Српске школе у Вучитрну 1828–1912*. Приштина: Институт за српску културу.
- Нушић, Бранислав. 1902. *Косово; Опис земље и народа*. Београд: Просвета.
- Петровић, Ружа, и Марина Благојевић. 1986. *Сеобе Срба са Косова и из Метохије: резултати анкете спроведене 1985–1986. године*. Београд: САНУ.
- Попис 1991. н.д. „Књига први резултати 1991.” <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914026.pdf>.
- Попић, Снежана. 2021. „(Де)конструкција колективног идентитета на Косову и Метохији.” Докторска дисертација. Универзитет у Нишу: Филозофски факултет.
- Прибићевић, Огњен. 2012. „Србија између ЕУ, Косова и Метохије и предстојећих парламентарних избора.” *Српска политичка мисао* 35 (1): 187–210. DOI: 10.22182/spm.3512012.10.
- Радовановић, Ђорђе, и Филип Обрадовић. 2020. „Од идеје до праксе; бриселски споразум и косовско-метохијска свакодневица.” *Бастина* (52): 351–363. DOI: 10.5937/bastina30-29157.
- Самарцић, Слободан. 2018. *Трагедија Косова и Метохије*. Београд: Catena Mundi.
- Симић, Мирјана. 2021. „Српско школство на Косову и Метохији у периоду од 1878 до 1912.” Докторска дисертација. Универзитет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици: Филозофски факултет.
- Симовић, Дарко, и Тијана Шурлан. 2014. „(Не)правна природа бриселског споразума.” *Српска политичка мисао* 46 (4): 141–157. DOI: 10.22182/spm.4642014.8.

- Станковић Пејновић, Весна. 2018. „Нестајање Југославије на тржишту глобалног капитала.” *Социолошки преглед* 52 (4): 1476–1500. DOI: 10.5937/socpreg52-18097.
- Суботић, Момчило. 2008. „Космет између силе и права.” *Политичка ревија* 15 (1): 39–56. DOI: 10.22182/pr.1512008.3.
- Суботић, Момчило. 2020. „Ка ‘неславној’ завршници ‘косметског’ питања.” *Политичка ревија* 65 (3): 127–154. DOI: 10.22182/pr.6532020.6.
- Урошевић, Атанасије. 1938. „Вучитрн: антропогеографска монографија.” *Гласник скопског научног друштва* (19): 215–230.
- Урошевић, Атанасије. 1965. *Косово*. Београд: Научно дело.
- Чавошки, Коста. 2019. *Наше за наше*. Београд: Catena Mundi.
- Шуљагић, Сања. 2022. „О савременим покушајима поништавања српског идентитета на Косову и Метохији.” *Национални интерес* 43 (3): 9–49. DOI: 10.22182/ni.4332022.1.
- Andreulopoulos, J. Georg. 2024. “Ethnic cleansing.” *Britannica*. 2 December 2024. <https://www.britannica.com/topic/ethnic-cleansing>.
- Aritonović, Ivana. 2010. „Svakodnevni život i samoorganizovanje meštana u srpskoj enklavi Priluzje na Kosovu i Metohiji.” *Baština* (29): 187–205.
- Bešić, Miloš. 2015. *Stavovi Srba sa Severa Kosova o aktuelnim problemima na Kosovu i posebno prema Zajednici srpskih opština*. Београд: Forum za etničke odnose.
- Branković, Srbobran. 2009. *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Београд: Univerzitet Megatrend.
- Filipović, Jovana. 2021. „Na Kosovu 70.000 slučajeva uzurpirane imovine.” *Danas*. 8. oktobar 2021. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/advokat-na-kosovu-70-000-slucajeva-uzurpirane-imovine/>.
- Giljferding, Aleksandar. 1972. *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*. Сарајево: Veselin Masleša.
- Hadžibegić, Hamid, Adem Handžić i Ešref Kovačević, ur. 1972. *Oblast Brankovića-opširni katastarski popis uz 1455. godine*. Сарајево: Orijentalni institut Сарајево.
- Hobsbawm, Erik. 1993. *Nacije i nacionalizam; program, mit, stvarnost*. Загреб: Novi Liber.
- Milić, Vojin. 2014. *Sociološki metod*. Београд: Zavod za udžbenike.

- Mitrović, Ljubiša. 2000. *Novi svetski poredak i Balkan*. Niš: SKC.
- Mladenović, Nikola. 2014. „Srpska kosovska politika: model igre i mešovite strategije.” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 8 (12): 41–58. DOI: 10.5937/GodFPN1412041M.
- Munivrana Vajda, Maja. 2011. „Etničko čišćenje kao oblik genocida? Hrvatsko zakonodavstvo i praksa u svetlu međunarodnih izvora.” *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 61 (6): 1921–1948.
- Petrović, Vladimir. 2007. „Etnicizacija u reči i nedelu. Represija i njena naučna legitimacija.” *Hereticus, časopis za preispitivanje prošlosti* 5 (1): 11–36.
- Radovanović, Đorđe. 2024. “In the whirlpool of Albanian violence: from the ‘Brussels peace project’ to ethnic engineering of the Serbs.” In *The Dynamics of Modern Legal Order, International Scientific Conference*, ed. Srđan Radulović, 161–176. Kosovska Mitrovica: University of Priština Faculty of Law in Kosovska Mitrovica.
- Rossi, Michael. 2014. „Ending the impasse in Kosovo: part it ion, decent realized ion, or consociate nationalism?” *The Journal of Nationalism and Ethnicity* 42 (5): 867–889. DOI: 10.1080/00905992.2014.937683.
- RTS. 2018. „Imovina Srba na Kosovu – Pravosuđe na strani uzurpatora.” *RTS*. 30. oktobar 2018. <https://www.rts.rs/vesti/politika/3222160/imovina-srba-na-kosovu--pravosudje-na-strani-uzurpatora.html>
- Sekulić, Vesna. 2001. „Pogromi nad srpskim stanovništvom Vučitrnskog kraja krajem XIX i početkom XX veka.” *Baština* (12): 179–192.
- Vladislavljević, Nebojša. 2011. „Etničko čišćenje.” *Politički život* (1–2): 107–111.
- Youtube. 2024. „OŠ ‘21. novembar’ Vučitrn–Gojbulja.” *TV MOST*. Maj 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=1kDuMsD0Qr8>.

Dorđe Radovanović*

*University of Pristina with temporary headquarters in Mitrovica,
Department of Sociology*

Ivan Baščarević**

*University of Pristina with temporary headquarters in Mitrovica,
Department of Sociology*

A MODEL OF “QUIET ETHNIC CLEANSING” OF SERBS FROM KOSOVO AND METOHIA IN THE PERIOD OF “RECONCILIATION”: THE CASE OF VUCITRNSKA GOJBULJA

Resume

The example of the enclave of Gojbulja describes the broader picture of the disenfranchisement of the Serbian community in Kosovo and Metohija. First, we present the history of Serbian-Albanian relations in the Vuchitrna area, emphasizing the importance of the medieval Serbian state in Kosmet, followed by an analysis of inter-ethnic relations in modern times, in the period when historical conflicts finally got a chance for reconciliation. The article, based on the interviews obtained from the ethnic Serbs from the village of Gojbulja, analyzes the social status they have thirteen years after the signing of the first agreements that were supposed to reduce ethnic tensions in Kosovo. The period of “normalization of relations” between Belgrade and Pristina, which began in 2011 and gained political significance in 2013, concluding with the Brussels Dialogue, did not contribute to the revitalization of inter-ethnic relations. In the interviews,

* Email address: djordje.radovanovic@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8266-4219.

** Email address: ivan.bascarevic@pr.ac.rs; ORCID: 0009-0006-8869-5135.

it can be seen that the Albanians still threaten the Serbian community and that in the long term, it is forced to emigrate, first of all because of all kinds of threatened human rights, but also because of the unsuccessful integration into the Kosovo system, which is why the parallel life is still Serbian, everyday life in Kosovo. The material obtained through a semi-structured in-depth interview confirms the basic assumption of the research that “negotiations on reconciliation” did not contribute to the normalization of relations. Still, violence against Serbs is carried out even after their integration into the Kosovo system, whereby the model of “quiet ethnic cleansing” of the Serbian people under the arbitration of the Western part of the International Community is represented. And the European Union.

Keywords: *Vučitrnska Gojbulja, Kosovo and Metohija, “Kosovo”, Brussels Agreement, “silent ethnic cleansing” of Serbs.*

Иван Матић*

Институт за политичке студије, Београд

ИЗАЗОВИ ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНОГ УГОВОРА У САВРЕМЕНОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Сажетак

Тема овог рада и излагања ће бити изазови теорије друштвеног уговора у савременој филозофији политике. У првом делу рада ће бити размотрена рана модерна теорија друштвеног уговора чији су главни представници Хобс, Лок, Русо и Кант са посебним освртом на оквире тадашњег антрополошког знања који су њихове основне претпоставке чинили смисленим. Срж ових теорија се заснивала на открићу да држава није постојала одувек, те на претпоставци да је њен настанак утемељен на међуљудској сагласности и преносу изворних природних права. У другом делу рада ћемо прегледати нека од основних антрополошких открића која су „затворила” многа питања које су контрактуалисти поставили, али и отворила нове области у којима филозофија може остварити допринос. Овде се најпре истиче повезивање етнолошког познавања народа који живе у родовско-племенским заједницама са раним историјама древних народа попут старих Грка и Римљана. У трећем делу ћемо се посветити анализи савремене теорије друштвеног уговора, чији главни аутори, Ролс и Нозик, праве отклон од изворног домена ове теорије и окрећу се

* Имејл адреса: ivan090790@gmail.com; ORCID: 0009-0004-9600-7078.

спекулативним питањима правде. Ови теоретичари напуштају питање настанка државе и уместо тога анализирају хипотетичке сценарије који оправдавају или, пак, доводе у питање актуелну расподелу добара. Напошетку ћемо размотрити како се савремени теоретичари друштвеног уговора могу надовезати на открића других друштвених наука у покушају да одговоре на питање узрока и тока настанка државе.

Кључне речи: друштвени уговор, антропологија, Хобс, Лок, Морган, Ролс, Нозик.

ГЕОГРАФСКА ОТКРИЋА И ИСТОРИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ ДРЖАВЕ

Колумбово откриће Америке 1492. године је свету донело бројне промене – овде се пре и изнад свих истичу геополитичке, у виду трке европских сила да освоје што већи део Новог света. Међутим, поред ове најочигледније последице великих географских открића, нимало незанемарљив је и утицај који ће она имати на даљи развој друштвених наука. Наиме, будући да је настанак државе као система управљања друштвом на основу територије и имовине у релативној историјској корелацији са развојем писма, прећутна претпоставка филозофа и друштвених теоретичара је некада била да је она одувек постојала.

Тако, на пример, у делима великих античких мислилаца попут Платона, Аристотела и Цицерона не наилазимо на дискусију о томе како и када је држава настала, већ само како би је требало уредити. Овај тренд се наставља све до Ренесансе и чак бива подупрт доктрином светог права краљева, која генезу државе у целини темељи на Светом писму; међутим, откриће Америке овде доводи до великог преокрета. Он се, наиме, састоји у европској спознаји постојања огромног броја народа који живе у родовско-племенским заједницама различитих нивоа софистикације, али скоро универзално без државних институција. Тако, на пример, и Хобс (Hobbes 1996, 85) и Лок (Locke 2003, 144) експлицитно наводе друштва америчких домородаца као евиденцију да држава није могла постојати одувек и независно од ступња друштвеног развоја.

Ови филозофи користе појам „природно стање” да би описали околности у којима се људи налазе пре постојања државе – стања које је, према њиховом схватању, карактерисано непостојањем јасне хијерархијске структуре и, сходно томе, дугорочном немогућношћу решавања међуљудских спорова и несугласица. Хобс и Лок, као и Русо и Кант отуд покушавају да одгонетну како и зашто је држава формирана и шта је њен настанак тачно подразумевао. Одговори које ови теоретичари нуде се у основи сви темеље на хипотетичком правно-политичком акту којим људи напуштају природно и ступају у друштвено стање – на друштвеном уговору.

ИЗВОРНА ТЕОРИЈА ДРУШТВЕНОГ УГОВОРА

Теорија друштвеног уговора је настала у 17. и 18. веку у раним модерним државама западне Европе, које су се у овом периоду налазиле на извесној прекретници између феудализма и капитализма као социо-економских поредака. Успон тзв. „трећег сталежа”, односно све имућније грађанске класе која није имала адекватно политичко представништво је био својеврсна антитеза још увек великом утицају све мање друштвено значајне феудалне аристократије. Енглеска је у овом погледу била најутицајнија, будући да два од четири најважнија уговорних теоретичара – Хобс и Лок – потичу одатле; ова држава је имала дугу и богату традицију ограничавања власти, која сеже све до чувеног документа *Magna Carta Libertatum* (Велика повеља о слободи) из 1215 године.

Овome је важно додати да је у Енглеској након Тридесетогодишњег рата генерално порасла тенденција ка толеранцији религијских мањина (Marshall 1994, 40). Упркос томе, важно је нагласити да је половином 18. века већина образованих Европљана веровала да краљеви имају божанско право на власт, док је већина оних који су прихватили теорију друштвеног уговора и даље сматрала монархију оптималним обликом власти (Betts 1994, xii). Сукоб ове две концепције није нигде очигледнији него у Локовом делу *Две расправе о влади* (*Two Treatises of Government*), од којих је прва посвећена збацивању „лажних принципа и поставки сер Роберта Филмера и његових следбеника”, а друга „правом извору, домену и циљу цивилне власти” (Locke 2003, 1).

Дотични Роберт Филмер је био аутор дела Патријархија (*Patriarchia*) и водећи поборник доктрине светог права краљева

(Ступар 2014, 165). Према његовом схватању, прва држава је *de facto* настала Адамовим изгнанством из раја, и од њега се божанско право на власт преносило све до данашњих владара (Harrison 2003, 170). Лок указује на бројне проблеме и контрадикције у Филмеровој концепцији, као, на пример, на парадоксални, дуални статус Адамових синова као његових поданика и апсолутних владара сопствене деце (Locke 2003, 46), или, пак, чињенице да, уколико сви људи заиста воде порекло од Адама, круне и скиптари ништа више не припадају краљевима него њиховим поданицима (65). Русо се такође противи „ужасној теорији сер Роберта Филмера”, инсистирајући да легитиман поредак мора правити разлику између јавног и приватног домена, то јест, између државе и породице (Rousseau 1994b, 6).

Темеље теоријског оквира који контрактуалистички мислиоци нуде као алтернативу доктрини светог права краљева примарно поставља Хобс: он полази од хипотетичког природног стања, дефинисаног непостојањем заједнички препознатог ауторитета међу људима и у свом чувеном делу Левијатан (*Leviathan*) закључује да ово стање карактерише рат свакога против свих, у коме је људски живот „самотан, сиромашан, ужасан, бруталан и кратак” (Hobbes 1996, 84). Он, међутим, наглашава, да овај рат не подразумева константну борбу, као што ни лоше време не подразумева константну кишу, већ константну предиспозицију ка њој услед непостојања сигурности која би је спречила (84).¹

Лок се, пак, оштро противи овом опису, верујући да је разлика између природног и ратног стања суштинска, услед његовог знатно блажег тумачења људске природе (Locke 2003, 108). Русо природно стање сматра стањем изобиља, у коме је људски контакт редак и мирољубив (Rousseau 1994a, 51), Кант изразито нагиње ка Хобсовом тумачењу, наглашавајући да природно стање карактерише, не константно непријатељство, него константна претња непријатељства (Kant 2006a, 72), јер сматра да треба претпоставити да су људи самотни и да оклевају да сарађују (Kant 2006b, 165).

Заузимајући недвосмислено индивидуалистичку и рационалистичку концепцију људске мотивације, Хобс (Hobbes 1996, 88) и Лок (Locke 2003, 156) верују да људи мењају своје околности искључиво са циљем да их побољшају, те да никада не

¹ Истовремено, Хобс у нешто мање познатом делу *О грађанину* (*On the Citizen*) људске заједнице без трајних државних институција сматра „пуким окупљањима” у одсуству преноса права на заједницу склапањем друштвеног уговора (Hobbes 1998, 24).

могу напустити своја природна права на извесна основна добра, која потичу из нормативних околности природног стања (Simmons 1989). Поред тога, ови теоретичари верују и у постојање природног закона, који упркос непостојању државе морално обавезује људе на барем минимум кооперације и компромиса (Hobbes 1996, 86). Русо овај појам у потпуности одбацује као метафизичку конфузију (Rousseau 1994a, 73). Контрактуалистички мислиоци су, пак, једногласно сагласни у погледу тога да природно стање није дугорочно одрживо и да је његово превазилажење нужно.

Друштвени уговор је, дакле, хипотетички правни акт којим људи као одвојени појединци у природном стању напуштају своју потпуну слободу,² преносећи већину својих права (осим неотуђивих права на живот, слободу и имовину)³ на заједницу. На овај начин настаје држава као јединствено политичко тело, а са њом и суверенитет, чији ће носилац зависити од поретка (краљ у апсолутној монархији, грађанство у демократској републици). Начин на који се друштвени уговор склапа, међутим, као и његове дугорочне импликације и ограничења, варирају од теорије до теорије.

Детаљно побијајући Гроцијусову концепцију оправданости робовласништва и уопште става да сила може чинити право, Русо закључује да „Будући да ниједан човек нема природан ауторитет над другим, те будући да сила не пружа право, следи да је једини преостали легитиман извор ауторитета међу људима заснован на уговору” (Rousseau 1994a, 49). У погледу овога се сви теоретичари друштвеног уговора слажу; међутим, њихово разилажење произилази из различитог схватања тежине околности у природном стању, као и благости, односно суровости људске природе. Тако, на пример, Хобс, који природно стање поистовећује са ратним и заступа крајњи антрополошки песимизам, за друштвени уговор поставља најблажи услов већинског гласања, у коме се и мањина која је гласала против услова уговора мора потчинити избору већине (Hobbes 1996, 115).

Лок (Locke 2003, 142) и Русо (Rousseau 1994a, 54), са друге стране, водећи се знатно блажим схватањем природног стања и

² Хобс неограничену слободу у природном стању назива „правом на све” (Hobbes 1998, 11), са чиме се Русо (Rousseau 1994a, 59) и Кант (Kant 2006b, 111) имплицитно слажу, док Лок наглашава да је сваки човек у природном стању „судија и целат” (Locke 2003, 137). Неодрживост оваквог стања је на основу оба описа недвосмислено јасна.

³ Чак и Хобс, који се залаже за апсолутизам, право на слободу сматра неотуђивим, повезујући га са могућношћу очувања живота (Hobbes 1996, 88); исто важи и за право на имовину, мада Хобс у његов неотуђив домен убраја само средства очувања живота (Matić 2024, 80).

људске природе, инсистирају да, како би у будућности већинске одлуке могле бити легитимне, једногласност је нужно постићи барем једном – при формирању друштвеног уговора. Амбиција Кантове концепције у овом погледу надилази његове претходнике, будући да он примећује да формирањем друштвеног уговора настаје ново хобсовски схваћено природно стање – не између људи, него између држава – и зато се залаже за следећи, виши степен друштвеног уговора: за светску федерацију држава, која омогућава вечни мир и стабилност гарантујући свим чланицама безбедност на исти начин на који га држава гарантује грађанима (Kant 2006c, 10).

Сходно различитим критеријумима за формирање друштва, уговорни теоретичари се разилазе и по питању државног уређења и облика власти. Хобс, који државу види као вештачког човека, чија је душа суверенитет, зглобови магистрати, итд. (Hobbes 1996, 7), је, очекивано, поборник апсолутизма (470).⁴ Лок је, пак, био оштар противник апсолутизма, сматрајући га горим од природног стања (Locke 2003, 105), док је Русо био поборник директне демократије, сматрајући да ће грађани, гласајући у складу са принципом опште воље читавог друштва, уместо свог појединачног интереса, доносити најбоље одлуке (Rousseau 1994a, 64).

Напослетку, ставови контрактуалистичких теоретичара *apropo* смене власти се значајно разликују и то опет примарно на основу различитих схватања природног стања и људске природе. Тако, на пример, Хобс наводи грађанске ратове као пример регресије у природно стање (Hobbes 1996, 7); Кант такође сматра да врховни државни ауторитет није могуће казнити (Kant 2006b, 128), док Лок наглашава да је побуна против власти која нарушава права грађана легитимна, те да њено свргавање враћа људе на први стадијум друштвеног уговора у коме држава постоји, али се грађани изнова опредељују за облик власти и њене вршиоце (Locke 2003, 209). Русоов став у погледу овог питања је, пак, комплексан и у неколико различитих дела варира у зависности од њихове теме и оквира.

На основу овог кратког прегледа главне четири теорије друштвеног уговора можемо извести следеће опште закључке: сви изворни уговорни теоретичари су заузимали недвосмислено рационалистичко-индивидуалистички став да су људи примарно

⁴ Иако апсолутну монархију сматра оптималним обликом власти, Хобс наглашава да је најважнији фактор у дефиницији државе апсолутност, односно недељивост суверенитета, са чиме је сагласан и Русо (1994a, 63). Сходно томе, и народна скупштина по Хобсу може бити носилац суверенитета, „ма колико то звучало апсурдно” (Hobbes 1996, 121).

вођени сопственим интересима и да се према друштву односе донекле антагонистички.⁵ Утолико, људи у изворном стању у коме се налазе немају међусобно препознат ауторитет, у друштво ступају рационалним опредељењем, верујући да хобсовско „право на све” вреди напустити зарад безбедности и сигурности, и све то чине невезано за порекло, географске околности, ниво технолошког развоја, итд. Као што ћемо видети у следећем делу рада, ова концепција, иако представља својеврсни „квантни скок” друштвених наука наспрам доктрине светог права краљева, и даље произилази из релативно рудиментарног познавања институција и уређења древног друштва.

АНТРОПОЛОШКИ НАПРЕЦИ У ОДГОНЕТАЊУ НАСТАНКА ДРЖАВЕ

Упркос томе што су велика географска открића, између осталог, омогућила европским мислиоцима да одбаце неутемељену идеју да је држава одувек постојала, познавање друштвених система народа Новог света је истовремено било сувише рудиментарно, што је довело до попуњавања бројних „рупа” имагинацијом. Можда најбољи пример овога је управо концепт природног стања. Иако је свакако неспорно да држава није одувек постојала, функционисање људског друштва пре њеног настанка неће бити значајније расветљено све до деветнаестог века, када се антрополози и етнологзи упуштају у детаљно изучавање рудиментарних заједница и покушавају да на основу својих открића изведу закључке о току развоја људске цивилизације.

Пионири тзв. „еволуционистичке” концепције паралелног развоја технологије и друштвених институција су били Едвард Барнет Тајлор (Tylor 1871) и Џон Лабок (Lubbock 1882), међутим, њу је синтетисао и заокружио Луис Хенри Морган, које је антрополошка открића својих претходника објединио са својим практичним етнолошким изучавањем племена америчких Индијанаца и детаљним познавањем класичне историје. Резултат је био његов *magnus opus*, Древно друштво (*Ancient Society*), у коме он на основу свих ових извора примарно покушава да образложи како је људско друштво било организовано у различитим етапама свог постојања.

⁵ Кант овај антагонистички однос појединца према друштву назива асоцијална социјалност (Kant 2006c, 6).

У овом, као и у сродним делима деветнаестовековне антропологије и историје, се одмах може видети значај рода и порекла у друштвеној управи. Наспрам атомизованих појединаца у природном стању који немају заједнички ауторитет коме би се обратили, у центру друштвеног живота људи у историјском преддржавном стању је институција коју Морган назива *генс* (клан, односно *род*), дефинисан као скуп сродника који воде порекло од заједничког претка, поседују заједничко име и повезани су крвним везама (Morgan 1877, 62). Генс, међутим, представља тек прву у низу институција преддржавног друштва, у које спадају и *фратрија*, *племе* и *конфедерација*, односно *нација*.⁶

Морган наглашава порекло и крвно сродство као основне критеријуме власти древног друштва, наспрам критеријума територије и имовине према којима се управља модерним (Morgan 1877, 61). Ова *societas/civitas* дистинкција посебно долази до изражаја у његовој анализи развоја Атине и Рима, чији почеци писане историје коинцидирају са друштвеним реформама које ће ова друштва претворити из сродничких нација у државе. Утолико, држава јесте настала својеврсним уговором, али је процес њеног настанка трајао више векова, одвијао се кроз неколицину реформи и, што је најважније, не само друштво, него и власт су постојали много пре државе, с тим што су критеријуми њеног вршења били фундаментално различити (порекло и сродство наспрам територије и имовине).

Генс је као институција прошао значајне историјске трансформације: у већини племена америчких Индијанаца које је Морган изучавао је био матрилинеаран (Morgan 1877, 190), док је код древних народа попут Римљана и Грка био патрилинеаран (223). С обзиром на технолошко-цивилизацијску разлику,⁷ јасно је да матрилинеарни генс хронолошки претходи патрилинеарном. Интересантно је, међутим, да и неки народи из историјског периода задржавају или матрилинеарни генс, или, пак, трагове његовог ранијег постојања у виду обичаја и друштвено-културних пракси;

⁶ Разлика између конфедерације племена и ране нације је у одвојеној територији и цивилним властима у првом случају (Ирокези, Астеци), односно обједињеној територији и цивилној власти (Атињани, Римљани).

⁷ Северноамерички Индијанци су поседовали лукове и стреле, ограничено баштованство и, у случају малобројних племена, грнчарију. Грци и Римљани су, пак, познавали обраду гвожђа, имали су развијену пољопривреду и градску инфраструктуру која је могла да опскрби више стотина хиљада становника.

Морган као примере наводи Ликејце (357) и Етрурце (358). Најважнији аспект генса, без обзира на ниво друштвеног развоја и женску, односно мушку лозу, је забрана склапања бракова у оквиру ове институције, то јест, стриктна егзогамија (70).

Као основна институција древног друштва, генс је код нпр. Ирокеза подразумевао бројна права и привилегије: његови чланови су могли да постављају и свргавају поглаваре гласањем, колективно наслеђују имовину преминулих сродника, имали су обавезу на међусобно помагање, одбрану и освету, као и заједничке религијске обреде и гробље (Morgan 1877, 70). Можда најинтересантнији аспект овог родовско-племенског система у контексту поређења друштвеног уговора је начин на који је регулисана правда: непостојање писаних закона и државних судова је свакако са собом повлачило одређени степен арбитрарности, али нипошто толики да је, Хобсовим речима, свако имао право на све (Hobbes 1996, 85), или, пак, Локовим, да је сваки човек био судија и целат (Locke 2003, 137).

Уместо тога, уколико би припадник једног генса убио припадника другог, сродници починиоца би генс жртве покушали да компензују поклонима и измињенима. Међутим, у случају да сродници жртве одбију понуду мира, они би номинирали осветнике чија би дужност била да убију починиоца (Matić 2023, 283). Ова крвна освета у себи теоретски садржи клицу вишегенерацијских ратова породица какве Хобс наводи као пример стања природе (Hobbes 1996, 85), али су они у пракси били врло ретки: Моргановим речима, када живот одговори за живот, захтеви правде су били задовољени и основ за освету није постојао (Morgan 1877, 77). Иако је настанак државе код античких народа великим делом сузбио потребу за оваквим облицима сродничког испомагања, оно није било потпуно искорењено: тако су, на пример, током Пунских ратова, римски генсови скупљали откупнину за своје заробљене чланове, пре него што им је сенат то забранио (301).

Историјски развој који се догодио „између” друштвено-технолошке лествице америчких Индијанаца и древних народа попут Римљана и Грка је, поред преласка на мушку лозу у праћењу припадности генсу, подразумевао и сужавање функција ове институције: демократско постављање и свргавање поглавара више није било могуће, имовина је наслеђивана или тестаментом, или од стране директне породице преминулог, а егзогамија је имала изузетке у случајевима богатих наследница, ради задржавања имовине у

оквиру генса (Morgan 1877, 232). Овај „пад” генса, заједно са осталим јединицама родовско-племенског друштва попут фратрије и племена је великим делом био узрокован настанком и развојем државе, која их је учинила махом застарелим и превазиђеним.

Ово нас напoкoн доводи до најближег историјског еквивалента друштвеном уговору: до трансформације античких родовско-племенских система у прве државе. На почетку историјског периода (од прилике осми и седми век пре н. е.), древни системи Атине и Рима су започињали значајне реформе које ће резултовати институисањем државе. Узроци за ове реформе још увек нису у потпуности одгонетнути: следећи Грота (Grote 2001) и Мејна (Maine 1963), Морган тврди да је све већа комплексност друштва услед броја становника и сродничке неинтегрисаности великог дела популације изискивала напуштање родовско-племенског система (Morgan 1877). Енгелс, пак, сматра да је узрок за стварање државе била класна подела и потреба за институисањем органа репресије (Engels 2004).⁸

Што се тиче самог тока ових реформи, Морган сматра да су се одвиле у три фазе, које су у случају Атине зачели Тезеј, Солон и Клистен (Morgan 1877, 224), а у случају Рима Ромул, Нума Помпилије и Сервије Тулије (288). Он наглашава да њихови владари у традиционалном периоду, *басилеус* у Атини, односно *рекс* у Риму, нису били краљеви у уобичајеном смислу те речи, будући да поред војне команде и статуса врховног судије и свештеника типично нису имали цивилну власт (коју су у Атини вршили архонти, а у Риму сенатори) (258).

Тезејеве реформе у Атини су поделиле људе према пореклу и делатности независно од генсова, али нису заживеле јер нису одузеле моћ родовско-племенским институцијама; Солон је институисао *ареонаг* и поделио Атину на *наукрарије* ради сакупљања пореза и регрутовања војске, док је Клистен извршио територијалну поделу на *деме* и дистрикте, што је заокружило пренос критеријума на власти са рода и порекла на територију и имовину (Morgan 1877, 266–277). У Риму је прото-државне реформе започео Ромул, који је ујединио сродна племена Латина, Сабињана и Етрураца и институисао *сенат*; Нума Помпилије је, поделио становништво у осам класа према

⁸ Енгелсова објашњење порекла државе у истоименом делу је проблематично утолико што он, иако темељи своје истраживање на Моргановом *Древном друштву*, игнорише евиденцију која не иде у прилог његовом аргументу, пре свега у контексту увелико постојеће класне стратификације и органа репресије у родовско-племенском друштву (Matić 2023).

пороку и делатности, док је Сервије Тулије реорганизовао друштво према шест имовинских класа подељених у центурије, чиме је у Риму родовско-племенски систем замењен државним (333–343).

Открића антропологије су, као и хемија и физика наспрам онтологије, потврдила неке, а оповргла друге претпоставке теорије друштвеног уговора: држава, као што су контрактуалистички теоретичари основано претпоставили, заиста није одувек постојала и заиста је настала својеврсним уговором, односно преносом права (додуше, не са појединаца на политичко тело, него са родовско-племенских институција на територијалне и имовинске). Истовремено, међутим, људи у преддржавном стању нису живели међусобно изоловано и њихове заједнице нису биле Хобсова „пука окупљања” (Hobbes 1998, 24), већ комплексна друштва заснована на сродству и пороку, са заједничком религијом, обичајима и влашћу. Преддржавно стање утолико никада није карактерисало непостојање власти, већ само различит критеријум њеног вршења.

САВРЕМЕНА УГОВОРНА ТЕОРИЈА

С обзиром на значајне напретке у другим друштвеним наукама, које су изразито допринеле одгонетању узрока и тока настанка државе – темом која је била у сржи теорије друштвеног уговора, могло се очекивати да ће савремена филозофија политике као своју нову полазну тачку узети ова открића и покушати да на основу њих реши преостале дилеме везане за ово комплексно питање. Савремена теорија друштвеног уговора је, пак, као што ћемо видети, направила заокрет у спекулативни домен, који нити се надовезује на научна открића, нити уопште покушава да одговори на питање како и зашто је држава заправо историјски настала.

Несумњиво најутицајније дело савремене уговорне теорије је Теорија правде (*A Theory of Justice*) Џона Ролса. На први поглед, ова књига се тешко може уврстити у теорију друштвеног уговора, будући да се Ролс у њој примарно посвећује различитим концепцијама правде, противећи се утилитаризму (Ступар 2015, 49) и заступајући концепцију правде као једнакости (*justice as fairness*) (Rawls 1971, 105). Оно што, међутим, издваја Теорију правде од дела утилитаризма, или, пак, либерализма је чињеница да Ролс у прилог својој концепцији правде конструише хипотетичку ситуацију у којој људи треба да се одреде за критеријуме праведности друштва у коме им

је сопствени положај непознат. Вил Кимлика тврди да Ролс овим износи аргумент друштвеног уговора (Кимлика 2009, 76).

Осврнимо се, најпре, на Ролсову концепцију праведности, коју он сам дели на општу и специјалну: општа концепција подразумева да сва примарна друштвена добра (права и слободе, прилике, итд) треба да буду распоређена једнако, осим ако њихова неједнака расподела користи онима који су у најнеповољнијем положају (Ступар 2015, 55). Специјална концепција праведности је, пак, подељена на два принципа: 1) свако треба да има једнако право на најшири укупан систем једнаких основних права и слобода и 2) друштвене и економске неједнакости треба уредити тако да буду: а) од највеће користи најмање повлашћенима (принцип разлике) и б) да припадају службама и положајима који морају бити једнако доступни свима (принцип једнакости у могућностима) (57). Поред свега тога, важно је нагласити и да се Ролс критички осврће на либералну концепцију једнакости, сматрајући да људи морају имати и супстантивно, а не само формално једнаке шансе (58).

Ролс тврди да би се људи, ослобођени од својих интереса и предрасуда, определили за концепцију праведности коју он излаже. Утолико, он у свом мисаоном експерименту рационалне појединце ставља у првобитни положај (*the original position*), за који наглашава да је чисто хипотетички (Rawls 1971, 104): у њему, уговорачи треба да се једногласно одреде за једну од бројних концепција праведности (106). При томе, Ролс претпоставља да су ови појединци сличних физичких и менталних способности и да деле географски простор који карактерише умерена оскудица – довољно значајна да је сарадња неопходна, али не толико тешка да сваки колективни подухват пропадне (109). Напокон, хипотетички уговорачи, поред различитих религијских и политичких уверења имају и разне друге мањкавости у знању (110).

У прилог овом мисаоном експерименту, Ролс наводи следеће: „Идеја првобитног положаја је да се успостави фер процедура, тако да принципи који су уговорени буду праведни” (Rawls 1971, 110). Зарад тога, уговорачи су смештени иза вела незнања (*veil of ignorance*), то јест, не знају како ће друштвене околности афицирати њихов лични случај: тако нико не зна своју позицију у будућем друштву, као ни своје таленте и способности, па чак ни сопствену генерацију или тренутно економско стање свог друштва (118) – другим речима, апсолутно ништа што би могло интересно афицирати њихов избор.

Ролс, пак, подразумева да уговарачи познају опште принципе политике, економије и психологије (119). Друштво за које би се уговарачи у овом сценарију определили је, према Ролсу, друштво којим се управља према критеријуму правде као поштења.

У Ролсовом првобитном положају и велу незнања, дакле, видимо скоро потпуни отклон од класичне теорије друштвеног уговора: овде нема говора о узроцима настанка државе и историјским околностима који су га обележили, већ о уговарачима који су, зарад овог мисаоног експеримента „ослобођени” великог дела сопствене човечности, чак толико да дефинитиван географски положај и умерена оскудица које Ролс наводи као својства првобитног положаја делују као вишак реализма. Утолико, Роберт Нозик, Ролсов критичар и други најутицајнији савремени уговорни теоретичар, примећује да су околности Ролсовог првобитног положаја натегнуте тако да фаворизују Ролсову концепцију праведности (Nozick 1974, 198). Штавише, могло би се рећи да ово није слаба тачка, већ сама сврха Ролсовог аргумента. Проблем је, пак, у томе што Нозикову теорију карактерише сличан проблем.

За разлику од Ролса, он своје дело Анархија, Држава и Утопија (*Anarchy, State, and Utopia*), сматра делом уговорне теорије, мада он сам користи израз „теорија природног стања” (Nozick 1974, 3). Разлог за ово може бити то што у његовој теорији не постоји ништа налик друштвеном уговору: минимална држава за коју се он залаже настаје у две етапе процесом који је вођен смитовском невидљивом руком (115). Нозик полази од локовског природног стања, с тим што у његовом случају, уместо да склапају друштвени уговор, појединци се постепено удружују у заштитничка удружења (*protective association*) (12). Из међусобног антагонизма тих удружења се једно временом уздиже као доминантно заштитничко удружење: на овај начин се заокружује прва етапа Нозикове уговорне теорије – настанак ултра-минималне државе.

За разлику од веберовски дефинисане државе, ултра-минимална држава, која подразумева доминацију једног заштитничког удружења на одређеној територији и даље подразумева ефективан монопол на физичку принуду, али не и формалан: доминантно заштитничко удружење се не поставља као једини овлашћивач силе, због чега је најбоље описати га као „државолики ентитет” (*state-like entity*) (Nozick 1974, 117). Ово удружење, рецимо, дозвољава људима да примењују силу у заштити сопствених права и не штити све

појединце на својој територији (22). Утолико, Нозикова ултра-минимална држава се налази на лествици између стања у коме је више заштитничких удружења у међусобном сукобу и минималне државе, тзв. „ноћног чувара” (*night watchmen*) (26).

Ултра-минимална држава пружа заштиту само онима који плате њене услуге кроз фридменовски систем ваучера (Nozick 1974, 26); Нозик примећује да је њена виша инстанца, минимална држава, увелико редистрибутивна, будући да присиљава неке људе да плате за заштиту других (27). При томе, он наглашава да су услуге заштите продуктивне док протекционистички рекети нису, зато што прво заправо подразумева рад, док друго само инволвира апстинирање од насиља које би било вршено над оним ко одбије да плати (86). Истовремено, доминантно заштитничко удружење своје процедуре процењује као правичне и никоме не дозвољава да им се супротстави, ефективно вршећи монопол (108). Овде наступа друга етапа Нозикове уговорне теорије: прелаз са ултра-минималне на минималну државу, који такође мора бити вођен невидљивом руком.

Наиме, видели смо да Нозик минималну државу сматра редистрибутивном, међутим, чињеница да схема доминантног заштитничког друштва оставља неке људе „ван система” њено стварање чини нужним: будући да врши одређене намете појединцима који нису његови чланови, доминантно заштитничко удружење је морално обавезано да им пружи и одређену надокнаду и то пружањем заштите (Nozick 1974, 119). На овај начин се из ултра-минималне прелази у минималну државу, која је по Нозiku најекстензивнија која се може оправдати: „Било која екстензивнија држава нарушава људска права” (149). У том контексту, Нозик наглашава да термин „дистрибутивна правда” није неутралан (150): то је, између осталог, зато што, према његовом схватању, ролсовска прерасподела није компатибилна са признавањем људи као самопоседника (Кимлика 2009, 129).

Нозик се противи егалитаристичким теоријама правде које назива теоријама крајњег стања (*end-state theories*) (Nozick 1974, 153): по њему је проблем у вези њих то што игноришу историју стицања и трансфера добара која је довела до тренутне расподеле и фокусирају се на неједнакост и прерасподелу, третирајући ограничена добра као библијску *ману* (божанску храну која пада са неба) (198). Насупрот њих, Нозикова теорија се темељи на стицању и трансферу добара, који, уколико су оправдани (утолико што не инволвирају отмицу

или превару) истовремено оправдавају и актуелну расподелу добара, ма колико била неједнака. Чувени су Нозикови примери са Вилтом Чембреленом (161) и десет Робинзона Крусое (185) у прилог овом схватању правде.⁹

Разлог због кога Нозик, налик Ролсу, натеже концепцију која фаворизује његов аргумент је у томе што, макар и да претпоставимо да је он извео настанак државе из локовског природног стања боље од самог Лока, једна чињеница остаје непремостива: локовско природно стање је при крају седамнаестог века када је изнето као аргумент било врхунац тадашњег (ма колико ограниченог) научног разумевања околности у којима су људи живели пре настанка државе. У другој половини двадесетог века, оно, наравно, задржава своју енормну историјску вредност као важан корак ка исправном тумачењу настанка државе; међутим, оно се не може оправдано узети као полазна основа, науштрб игнорисања више од два века научних открића која су се догодила у међувремену.

СИНТЕЗА ФИЛОЗОФИЈЕ И НАУКЕ

На почетку овог рада смо видели како су велика географска открића између осталог пружила и неочекиван допринос друштвеним наукама, омогућавајући филозофима тог времена да открију чињеницу да, упркос релативној временској паралелности државе и писане историје, држава заправо није одувек постојала. Ово је омогућило обарање вековима владајуће доктрине светог права краљева и стварање нових, креативних и маштовитих теорија у погледу тога како је људски живот могао изгледати пре настанка државе, шта је људе могло подстаћи да је створе и како је процес њеног формирања текао. Међутим, видели смо и да су „рупе” у знању тадашњих теоретичара, услед попуњавања маштом, довеле и до бројних грешака, које ће тек у следећим столећима бити исправљене детаљним етнолошким и антрополошким истраживањем.

Открића ових наука су пре свега демонстрирала да људи у преддржавном стању не функционишу као атомизоване индивидуе,

⁹ *Summa summarum*: уколико је Вилт Чембрелен постао мулти-милионер потписавши уговор којим добија део новца од сваке продате карте, а људи масовно својевољно купују карте за мечеве у којима он игра, настала неједнака расподела добара је оправдана; уколико се десет различитих Робинзона Крусое нађе на десет различитих острва, упркос њиховим личним разликама, као и разликама у природним ресурсима њихових острва, нико од њих другима не дугује накнаду за произишлу неједнаку расподелу добара.

без заједничког ауторитета или правног система коме би се могли обратити зарад исправљања неправди, ма колико тај правни систем био компаративно рудиментаран наспрам судства модерних држава. Централни елемент људског живота и друштвене кохезије пре настанка државе је порекло: на њему се темеље права и обавезе појединца, његов светоназор, религија и животни циљеви, партнери са којима може склопити брак; речју, безмало све што детерминише његов живот.

Овај изворни систем друштвеног живота људи се показао толико распрострањеним, да је евиденцију његовог постојања могуће пронаћи практично у свим људским друштвима на планети, и толико укорењеним, да је његово наслеђе у виду обичаја и друштвених пракси у многим инстанцама опстало вековима након што су његове институције замењене државним. Поред мањкавости у етнолошком и антрополошком знању, дакле, основна грешка изворних теоретичара друштвеног уговора је била тенденција ка посматрању људи као атомизованих појединаца који се формирају без и ван заједнице, те раних људских заједница као „пуких окупљања” без дубљих повезаности, институција и традиције.

Ово нас, међутим, доводи и до грешака раних етнолога и антрополога, попут Лабока, Тајлора и Моргана: ма колико њихови доприноси разумевању преддржавог друштва били неизмерни, као и доприноси теоретичара друштвеног уговора пре њих, ови научници су имали веома изражену тенденцију ка систематизацији и генерализацији, која је у бројним партикуларијама изнедрила грешке. Примера ради, они су скицирали схему напретка у технолошким и социјалним достигнућима, која би требало да буде примењива на тумачење развоја било ког људског друштва и чији елементи би морали да буду међусобно консекутивни (Матић 2020, 286).

Ово је веома интуитиван модел, чији многи елементи логички следе и очигледно су тачни: јасно је, рецимо, зашто откриће барута мора претходити ватреном оружју, или, пак, зашто племе мора претходити племенској конфедерацији. Није јасно, међутим, зашто би откриће ватре претходило изуму лука и стреле, или, пак, зашто би грнчарија као изум претходила развоју пољопривреде. Поред тога, каснија истраживања институција древног друштва су утврдила да су многе претпоставке које су рани антрополози извели или покушали да генерализују биле сувише поједностављене, а у неким инстанцама и погрешне (Smith 2006). Утолико, упркос значајно

проширеном знању и бољем експланаторном моделу, тенденција ране антропологије ка систематизацији и генерализацији се показала као њен кључан недостатак.

Ово нас доводи до савремене теорије друштвеног уговора, која је умногоме настала у оквиру надметања различитих теорија правде (утилитаризма, класичног либерализма, егалитаризма, либертаријанизма, и др.), и то како би била доказана поента која је тврђена. Видели смо, рецимо, како Нозик критикује Ролсову идеју првобитног положаја и вела незнања као нешто што је сувише натегнуто да фаворизује његову концепцију правде. Такође смо, међутим, видели и да се Нозик определио за локовско природно стање, управо зато што је из њега могао извести своју двостепену схему настанка минималне државе по принципу смитовске невидљиве руке.

Теорија друштвеног уговора, дакле, код Ролса, ни код Нозика не фигурира као централни елемент њихових дела, већ само као оквир који подупиरे њихове префериране теорије правде. Овај новонастали статус уговорне теорије је проблематичан на два начина: најпре, он своди некада огромну амбицију ове теорије, чији је циљ био да открије разлоге и процес настанка државе, на пуку поштапалицу за мисаоне експерименте, све у циљу подупирања хипотетичких, филозофских концепција правде. Затим, он се темељи на својеврсном „закопавању главе у песак” у контексту открића друштвених наука попут етнологије и антропологије. И тако, док савремени метафизичари морају да се носе са открићима квантне физике у науци, уместо да се тврдоглаво држе демокритовог атомизма, савремени филозофи политике не обраћају пажњу на открића друштвених наука, третирајући питање настанка државе као пуку спекулацију о хипотетичким уговорима атомизованих појединаца у замишљеним бездржавним стањима.

На основу свега овога, остаје да се запитамо како наука може помоћи филозофији и филозофија науци. Најпре, ма колико филозофи имају лавовску заслугу за отварање питања настанка државе, нарочито имајући у обзир друштвене околности времена када је ово питање отворено (овде се пре свега мисли на још увек нимало незнатан утицај цркве), открића етнологије и антропологије су ипак највише расветлила функционисање древног друштва. Истовремено, међутим, ове науке су у почетку показале одвише неопрезну тенденцију ка систематизацији и генерализацији, а касније, ка сувише партикуларном истраживању без ширих амбиција.

Утолико, у завршавању слагалице процеса настанка државе, филозофија од науке може позајмити огромно документовано знање и неке моделе његовог систематизовања. Истовремено, филозофија науци може позајмити два значајна и наизглед међусобно супротстављена елемента: са једне стране, амбицију да се овом питању приступи систематски, са циљем да открића о индивидуалним људским заједницама барем на неки начин допринесу разумевању друштва уопште; са друге стране, критичким мишљење, које нам омогућава да „зауздамо“ тенденцију да изведемо брзоплет закључак на основу недовољне евиденције, или, пак, успоставимо низ у коме прогресивне етапе могу следити хронолошки, али не следе логички. На овај начин, комбиновање научног знања са филозофским мишљењем може омогућити одгонетање једне од још увек највећих загонетки друштвених наука – загонетку настанка државе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Кимлика, Вил. 2009. *Савремена политичка филозофија*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Матић, Иван. 2020. „Кључ за разумевање предржавног друштва.” *Политичка ревија* 64 (2): 283–305.
- Ступар, Милорад. 2014. *Филозофија политике*. Београд: Филозофски факултет.
- Ступар, Милорад. 2015. *Савремене теорије правде*. Београд: Филозофски факултет.
- Engels, Friedrich. 2004. *Origin of the Family, Private Property and the State*. Chippendale NSW: Resistance Books.
- Grote, George. 2001. *A History of Greece From the Time of Solon to 403. B.C.* London and New York: Routledge.
- Harrison, Ross. 2003. *Hobbes, Locke and Confusion's Masterpiece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas. 1996. *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobbes, Thomas. 1998. *On the Citizen*. Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel. 2006a. “Towards Perpetual Peace: A Philosophical Sketch.” In *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, ed. Pauline Kleingeld 67–109. New Haven: Yale University Press.

- Kant, Immanuel. 2006b. "Metaphysics of Morals, Anthropology From a Pragmatic Point of View." In *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, ed. Pauline Kleingeld, 110–149. New Haven: Yale University Press.
- Kant, Immanuel. 2006c. "Idea For a Universal History from a Cosmopolitan Perspective." In *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, ed. Pauline Kleingeld, 3–16. New Haven: Yale University Press.
- Locke, John. 2003. *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. New Haven: Yale University Press.
- Lubbock, John. 1882. *The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man*. London: Longsman and Green.
- Maine, Henry Sumner. 1963. *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society and its relation to Modern Ideas*. Boston: Beacon Press.
- Marshall, John. 1994. *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matić, Ivan. 2023. "Contending Materialist Conceptions of the Origin of the State: On the Divide Between Morgan and Engels." *Serbian Political Thought* 82 (4): 279–306.
- Matić, Ivan. 2024. *Natural Rights in Contractualist Thought*. Belgrade: Institute for Political Studies.
- Morgan, Lewis H. 1877. *Ancient Society*. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1994a. *The Social Contract*. Oxford: Oxford University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1994b. *Discourse on Political Economy and The Social Contract*. Oxford: Oxford University Press.
- Simmons, John. 1989. "Locke's State of Nature" *Political Theory* 17 (3): 449–470.
- Smith, Christopher John. 2006. *The Roman Clan: The Gens from Ancient Ideology to Modern Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tylor, Edward Burnett. 1871. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. London: John Murray.

Ivan Matic**Institute for Political Studies, Belgrade*

CHALLENGES OF THE SOCIAL CONTRACT THEORY IN CONTEMPORARY POLITICAL PHILOSOPHY

Resume

The subject of this paper and presentation will be the challenges of the social contract theory in contemporary political philosophy. In the first part of the paper, we will consider the early modern social contract theory, the main representatives of which are Hobbes, Locke, Rousseau and Kant, with a particular focus on the then-current framework of anthropological knowledge that made their assumptions sensible. The crux of these theories was founded upon the revelation that the state hadn't existed forever and the assumption that its foundation was based upon voluntary cooperation and the transfer of natural rights. In the second part of the paper, we will review some fundamental anthropological discoveries that answered many of the questions that the contractualist thinkers brought up but also opened other areas in which philosophy can contribute. The primary thing that stands out here is connecting the ethnological knowledge of various peoples living in tribal communities with the early histories of ancient peoples like the Greeks and Romans. In the third part, we will analyze the contemporary social contract theory, the main authors of which, Rawls and Nozick, distance themselves from the original domain of this theory and turn to speculative issues of justice. These theorists

* Email address: ivan090790@gmail.com; ORCID: 0009-0004-9600-7078.

abandon the question of the foundation of the state and instead analyze hypothetical scenarios that either justify or dispute the current division of goods. Lastly, we will look at how contemporary social contract theorists can follow up on the revelations of other social sciences in an attempt to answer the question of the causes and process of the creation of the state.

Keywords: *social contract, anthropology, Hobbes, Locke, Morgan, Rawls, Nozick.*

Ивана Дуњић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ДИПЛОМАТСКО ПРЕДВОЂЕЊЕ ИЛИ ТЕХНОЛОШКО ЗАОСТАЈАЊЕ: ИЗБОР ГРУПЕ СЕДАМ (Г7) У МУЛТИЛАТЕРАЛНИМ ПРЕГОВОРИМА О ГЛОБАЛНОМ ДИГИТАЛНОМ ДОГОВОРУ

Сажетак

Глобалне разлике у дигитализацији, иновацијама и доступности података праћене истовременим надметањем држава, регионалних интеграција, компанија и епистемичких заједница да предводе у све три области и да постојеће разлике отклањају, представља дипломатску дилему Групе седам (Г7) и Европске уније (ЕУ) као њене „невидљиве учеснице”. Поларизација у дигиталном простору је, изменивши почетни „дух” интернета као отворене мреже, довела до злоупотреба, претварања интернета у оружје и „цепања” мреже (splinternet). Поред деловања појединих држава као „напредних, истрајних и претећих актера”, попут Руске Федерације и Народне Републике Кине, и доктринарних разлика између Сједињених Америчких Држава, Уједињеног Краљевства и ЕУ, поларизација је постајала све очитија. У циљу њеног отклањања, Уједињене нације (УН) су предузеле акције у правцу обнове циљева отворене, слободне, укључиве и

* Имејл адреса: ivana.dunjic@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3966-2234.

безбедне дигиталне будућности покретањем процеса усвајања Глобалног дигиталног договора. Истраживање се бави утврђивањем да ли су државе Г7, као предводници у дигиталној револуцији, међусобно усклађивале појединачне полазне позиције у оквиру мултилатералних преговора о Глобалном дигиталном договору (ГДД) у УН. Претпоставља се да се доктринарно и стратешки развијана дигитална дипломатија држава учесница Г7 одржавала и у конкретном процесу преговарања, односно да већ од полазних позиција имају усклађене кључне захтеве и очекивања упркос неминовним разликама ван њега. Истраживање ће се заснивати на квалитативном приступу, а као главна метода прикупљања и обраде података користиће се анализа садржаја докумената у којима су изнете позиције држава учесница Г7 и ЕУ као засебног актера, у почетној фази процеса преговарања, са циљем дескрипције, класификације и типологизације чинилаца за даље вршење компаративне анализе усклађености. Уколико се утврди да су државе учеснице Г7 настојале да усклађују позиције, њихова дигитална дипломатија биће отпорна на поларизацију у дигиталном простору. У супротном, поларизација присутна и међу државама и интеграцијама истих или сличних економских, политичких и друштвених система последично може отежати реализацију Глобалног дигиталног договора и њиме постављених циљева.

Кључне речи: дипломатија, поларизација, дигитална трансформација, дигитална дипломатија, Група 7, Европска унија, Сједињене Америчке Државе, Уједињене нације, мултилатерални преговори, Глобални дигитални договор.

УВОД

Дигитални простор је поприште политичке борбе. То се одражава и у његовим различитим тенденцијама: фрагментацији интернета, негативном утицају дезинформација на мир, регионалну и глобалну безбедност, неуспесима у прилагођавању и усвајању технологија у складу са заједничким вредностима и развојним потребама, те дигиталном јазу (*digital divide*) између Глобалног Севера и Глобалног Југа поспешеном брзим развојем нових технологија (Internet Governance Forum [IGF] 2023; Gritsenko 2024, 4). Сви побројани изазови дигиталне револуције пропраћени су истовременим надметањем држава, регионалних интеграција, међународних технолошких организација, компанија, организација грађанског друштва, невладиних организација, епистемичких заједница и утицајних појединаца да буду предводници у глобалном управљању дигитализацијом, али и да постојећи дигитални јаз отклањају (Gritsenko 2024, 2). Такво деловање представља дипломатску дилему Групе седам најразвијенијих држава света (Г7) и ЕУ као њене „невидљиве учеснице”. Групу 7¹ чине државе које су се позиционирале као економски и технолошки најразвијеније (Kirton and Warren 2018, 24), иако је у последње време, у технолошком погледу, приметан успон и других актера.

На глобалном нивоу, посебно у контексту деловања Руске Федерације (Русија) и Народне Републике Кине (Кина, НРК), поларизација глобалних односа постаје све израженија. Борба за контролу дигиталног простора доводи до концентрације моћи између САД, ЕУ и Кине (Correa et al. 2023, 6), али и до појаве плурилатералних иницијатива (САД, ЕУ и Јапан) усмерених на супротстављање кинеским присилним трансферима технологије. Истовремено, „дигиталне силе” у успону, попут Републике Индије и Русије после суспензије из Групе осам, додатно компликују глобалну динамику (Kirton and Warren 2018, 24).

Овакав развој глобалних односа доводи до продубљивања постојећег дигиталног јаза и фрагментације интернета (*splinternet*), кроз успостављање националних граница у глобалном дигиталном простору. То ограничава слободан проток информација (York 2023),

¹ Сједињене Америчке Државе (САД), Канада, Савезна Република Немачка (Немачка), Јапан, Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске (Уједињено Краљевство, УК), Француска Република (Француска) и Италијанска Република (Италија).

стварајући одвојене мреже под контролом држава или компанија. Иако ове мреже користе исте називе и протоколе као глобални интернет, садржај којем корисници могу приступити је контролисан (York 2023). У Русији је то државно контролисани „РУНет”, док Кина примењује „Велики заштитни зид” који ствара „безбедну” верзију интернета под контролом владе (York 2023).

Спорно питање управљања интернетом као „централним елементом инфраструктуре [дигиталног] друштва” (Federal Networking Council [FNC] 1995) покушано је да се реши на Светском самиту о информационом друштву (2002–2005). То је био покушај Међународне уније за телекомуникације (*International Telecommunication Union, ITU*) тј. УН да реформишу режим глобалне интернет владавине којим је доминирала Интернет корпорација за додељена имена и бројеве (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers, ICANN*). Формирањем мултилатералног Форума интернет владавину (*Internet Governance Forum, IGF*) настојала се изменити перцепција америчке доминације у дигиталном простору (Correa et al. 2023, 5). Ипак, овим напорима није постигнуто одрживо решење, због чега ово питање и даље остаје кључна тема глобалног управљања дигитализацијом.

Доктринарне разлике између САД, УК и Јапана у оквиру Г7 и држава чланица ЕУ које су такође део Групе, додатно усложњавају пејзаж глобалних односа и доприносе фрагментацији дигиталног простора (Shahin 2024; Gritsenko 2024, 4). У настојању да повећају своје учешће у глобалном дигиталном окружењу, актери у управљању дигитализацијом усвајају различите стратегије, ослањајући на концепте технолошке аутономије и дигиталног суверенитета² (Moldicz 2022, 58; Correa et al. 2023, 4). Иако ЕУ и Г7, упркос различитим приступима регулацији нових технологија – посебно између ЕУ, Јапана, УК и САД (Mesquita and Brito 2024, 14) – заговарају модел управљања заснован на учешћу више заинтересованих страна, Кина, праћена Русијом и већином држава мултилатералне структуре БРИКС, опредељује се за међувладин модел који фаворизује

² „Иако постоји различито концептуално разумевање, дигиталну сувереност можемо да разумемо као способност држава да спроводе контролу над својом дигиталном инфраструктуром, подацима и токовима информацијама унутар својих граница, често у циљу остваривања својих политичких и економских приоритета (Couture and Tourpin 2021). С друге стране, технолошку аутономију можемо да разумемо као способност појединаца, организација или држава да независно контролишу своје дигиталне активности, ресурсе и технологије (McOmber 1999)” (Милутиновић 2024, 281).

државни ауторитет и већу регулацију (Hofmann and Pawlak 2023). Присталице првог модела страхују да би мултилатерални оквир могао легитимизовати механизме контроле ауторитарних држава, док заговорници другог модела први виде као средство за нарушавање суверенитета (Banta 2020, 10).

Иако се разлози за утицај на преобликовање дигиталног простора међу глобалним актерима разликују, циљ је исти: доминација кроз истискивање конкуренције и сузбијање идеолошког утицаја „Другог” (Moldicz 2022, 58). У таквом контексту, САД, УК, Јапан, ЕУ, Кина, Русија, Индија и други значајни актери улажу све веће напоре како би ојачали своју дигиталну сувереност и обезбедили стратешку предност. У свету у коме дигитална повезаност као предуслов дигиталне трансформације опада долази до тога да државе које нису на одговарајућем степену развијености морају да бирају између „супротстављених” страна тј. водећих актера у глобалном управљању дигитализацијом (Moldicz 2022, 58–59).

Овакве околности нагласиле су потребу за координисаним приступом у превазилажењу дигиталних изазова, стварању укључивијег дигиталног простора и реформисању постојеће архитектуре глобалног управљања дигитализацијом. У настојању да ојачају глобалну дигиталну сарадњу, Уједињене нације су покренуле мултилатерални процес Самита о будућности (*Summit of the Future*) у оквиру кога је 22. септембра 2024. године усвојен Глобални дигитални договор (*Global Digital Compact*, GDD; ГДД) као анекс Пакта за будућност (*Pact for the Future*). Глобални дигитални договор представља најновији напор УН да успоставе заједничко разумевање кључних принципа глобалног управљања дигитализацијом, с циљем даљег развоја општих правила која ће обликовати „отворену, слободну, инклузивну и безбедну дигиталну будућност” (United Nations General Assembly [UNGA] A/79/L.2; Digwatch n.d.).

Ово истраживање за предмет има разматрање способности држава учесница Г7 и ЕУ да успешно ускладе своје различите полазне позиције у оквиру мултилатералних преговора о ГДД у УН. Кључно истраживачко питање на које ће овај рад покушати да пружи одговор гласи: да ли су државе Г7 и ЕУ усклађивале своје појединачне преговарачке позиције током мултилатералних преговора о Глобалном дигиталном договору у УН? Полазна претпоставка је да је доктринарно и стратешки развијана дигитална дипломатија држава учесница Г7 допринела почетном усклађивању њихових

преговарачких позиција, омогућавајући посредно превазилажење постављене дипломатске дилеме и некомпетитивно деловање у дигиталном простору. Циљ истраживања је дескрипција полазних преговарачких позиција држава учесница Г7 и ЕУ као „невидљиве учеснице” Г7, те класификација и типологизација обавезних чинилаца преговарачког процеса у које спадају: дефинисани циљеви, принципи, обавезе и механизми за спровођење и праћење постигнутих договора. Ово ће омогућити поређење и формулисање одговора на постављено истраживачко питање. Рад је, поред уводног дела који представља формулацију проблема, структуриран у четири логичке целине. Прва се односи на теоријски и методолошки приступ, друга обухвата осврт на контекст иницирања и одржавања Самита о будућности, трећа емпиријски сегмент који обухвата анализу и поређење преговарачких позиција ЕУ и држава учесница Г7, и последња закључак.

ТЕОРИЈСКИ³ И МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

Самит о будућности спада у светске самите УН који, као догађаји на високом нивоу и „глобални форуми”, окупљају лидере ради постизања новог међународног консензуса о кључним глобалним питањима, а једно од таквих је и управљање процесом дигитализације (United Nations [UN] n.d. a; International Telecommunication Union [ITU] 2008; Дуњић 2024, 32). Тако осмишљене конференције имају за циљ, не само обликовање светског јавног мњења, већ и придобијање подршке кључних политичких актера и шире јавности за спровођење глобалних политика (ITU 2008; Дуњић 2024, 32). Тако су светски самити УН уједно и механизми за изградњу легитимитета (ITU 2008), што је можда и њихова највећа вредност како примећује Ханс Клајн (*Hans Klein*) (Дуњић 2024, 33). Иако спровођење усвојених планова не тече глатко, идеје развијене на самиту неретко доводе до друштвених промена путем неформалних механизма дискурса и легитимизације (Klein 2004, 8).

Овакви самити би се најбоље могли посматрати кроз теоријску призму дипломатије више заинтересованих страна (*Multistakeholder Diplomacy, MSD*) Брајана Хокинга (*Brian Hocking*) (Hocking 2006). Међутим, ово истраживање се не бави модалитетима учешћа у

³ Теоријски оквир преузет из мастер рада који је одбрањен 22. септембра 2023. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Наведен као јединица литературе на референсној страни.

мултилатералном процесу, већ да ли су државе учеснице Г7, од којих су неке истовремено и чланице ЕУ, као предводници у дигиталној револуцији, успеле да међусобно ускладе различите полазне позиције о узајамно некомпетитивном деловању у оквиру мултилатералних преговора о усвајању ГДД као једном сегменту Самита о будућности. Зато је теоријски оквир овог истраживања помоћу ког ће покушати да се опишу полазне преговарачке позиције држава учесница Г7 и чланица ЕУ, али и ЕУ посебно, и њихова способност да их ускладе, заснован на разумевању мултилатерализма Џона Џерарда Рагија (*John Gerard Ruggie*).

Да бисмо разумели Рагијев социјал-конструктивистичку позицију, упоредићемо је са приступом либералног институционализма Роберта О. Кохејна (*Robert O. Keohane*). Иако Кохејн дефинише мултилатерализам као „праксу усклађивања националних политика у групама од три или више држава кроз *ad hoc* аранжмане или путем институција” (Keohane 1990, 731), Раги указује на номинални карактер такве концептуализације истичући да јој недостаје супстанцијални елемент (Ruggie 1993, 6). Однос између номиналног и супстанцијалног, односно квантитативног и квалитативног елемента, кључан је за разумевање мултилатерализма чија специфичност није садржана само у „усклађивању националних политика у групама од три или више држава” (Keohane 1990, 731), већ и у примени „одређених принципа уређења односа” (Ruggie 1993, 6) међу њима. Рагијев приступ дефинише мултилатерализам као институционални оквир или организациони модел који регулише односе међу државама на основу општих норми и принципа понашања, чиме се превазилазе њихови појединачни интереси (7, 11).

Управо зато се претпоставља да се дигитална дипломатија Г7 развила на основу заједничких принципа својствених најразвијенијим државама света иако неке од њих припадају паралелно и другим „чвршће” повезаним мултилатералним структурама. Тако развијена, она се последично одражавала у преговарачким полазиштима и посредно омогућила усклађивање почетних позиција у мултилатералним преговорима о усвајању ГДД. Ово се такође претпоставља и за позицију ЕУ, јер су за развијање мултилатералне дигиталне дипломатије Г7 пресудни самити на којима се врши „усклађивање [дигиталних политика, стратегија дигиталне дипломатије држава чланица] на основу [заједничких] принципа” (Ruggie 1993, 6), којима ЕУ присуствује како кроз

поједине државе учеснице Г7, тако и самостално (Европски савет и Европска комисија). Тврди се да неретко Европска комисија обogaђује дискусије на самитима, јер има обухватнији приступ политичким проблемима у поређењу са другим актерима, односно државама, као и проверене механизме изградње консензуса и мрежног деловања (Debaere 2017, 111).

У складу са теоријским приступом социјалног конструктивизма, ово истраживање се заснива на квалитативној методологији, ослањајући се на интерпретативни методолошки приступ. Као главна метода прикупљања и обраде емпиријског материјала издваја се анализа садржаја у првом реду примарних извора у које спадају: сви доступни поднесци (*доприноси – contributions*) тј. почетне преговарачке позиције држава и ЕУ, текући нацрти за мултилатерално преговарање ГДД и коначна верзија ГДД на дигиталном порталу Канцеларије специјалног изасланика генералног секретара УН за технологију (*Office of the Secretary-General's Envoy on Technology*). Од значаја су, такође, били и секундарни извори посебно у погледу формирања теоријског оквира рада и евентуалне допуне емпиријском истраживању. Анализа садржаја омогућила је мапирање основних чинилаца који су предмет истраживања, односно кључних концепата, принципа и идеја присутних у релевантним документима, кроз квалитативну обраду емпиријских података, уз посебно разматрање значења које посматрани актери приписују својим деловањима. Овакво методолошко опредељење омогућава сагледавање преговарачких позиција актера, укључујући преклапање у формалним (ЕУ) и неформалним мултилатералним аренама (Г7), као и њихових стратегија у процесу глобалног управљања дигитализацијом.

САМИТ О БУДУЋНОСТИ – КА ЈАЧАЊУ ГЛОБАЛНЕ ДИГИТАЛНЕ САРАДЊЕ

Уједињене нације својим приступом дигиталним технологијама постепено обликују нову глобалну агенду, са нагласком на институционалном развоју у области глобалне дигиталне сарадње (Ghica 2024, 327). На основу предлога Међународне уније за телекомуникације, генерални секретар УН је 2018. године основао Високи панел за дигиталну сарадњу (*High-level Panel on Digital Cooperation, HLP DC*), састављен од двадесет стручњака из влада,

пословног и технолошког сектора, цивилног друштва и академске заједнице (Ghica 2024, 327). Ово тело је у извештају *Доба дигиталне међузависности* (*The age of digital interdependence*) покренуло идеју о ГДД. Идеја је додатно разрађена *Мапом пута за дигиталну сарадњу* (*Roadmap for Digital Cooperation*) из 2020. године за коју је 2022. године именован и специјални изасланик генералног секретара УН за технологију (*Secretary-General's Tech Envoy*), задужен за координацију дигиталне сарадње и подстицање међународног дијалога, чиме се успоставила основа за глобално регулисање дигиталних питања (Digwatch n.d.; Ghica 2024, 328; Teleanu 2024, 38).

Даље кораке ка реализацији идеје о ГДД преузела је Генерална скупштина Уједињених нација (ГСУН). У околностима пандемије COVID-19, ГСУН је усвојила 21. септембра 2020. године Декларацију поводом обележавања 75 година од оснивања УН. Као једну од дванаест основних обавеза декларација је уврстила и обавезу јачања дигиталне сарадње (UNGA A/75/L.1). Један од разлога је био тај што је пандемија у први план истакла велику зависност људи од дигиталног простора. Са друге стране, још је почетком овог века, на Светском самиту о информационом друштву, било истакнуто да дигиталне технологије имају трансформативни потенцијал, пружајући нове могућности, али и уводећи изазове без преседана (ITU n.d.; UNGA A/75/L.1).

Тако су Уједињене нације препознале да заједничка визија о будућности дигиталне сарадње, уз коришћење потенцијала технологије, и истовременог решавања питања дигиталног поверења и безбедности, постаје императив (UNGA A/75/L.1). Ова декларација је била кључна за покретање мултилатералног процеса Самита о будућности. На основу захтева који је произишао из ње, а који је био упућен генералном секретару УН, Антониу Гутерешу (*António Guterres*), поднет је извештај *Наша заједничка агенда* (*Our Common Agenda*). Овај био је поновни позив да се убрза спровођење Циљева одрживог развоја (ЦОР), али је понудио и препреке за решавање празнина у глобалном управљању, те позвао на оджавање Самита о будућности како би се „створио нови консензус о мултилатералним решењима за текуће и будуће проблеме” (UN n.d.).

У овом извештају се први пут појављује концепт ГДД (Teleanu 2024, 38), јер се делотворно управљање дигитализацијом појавило као један од главних проблема. У сврхе отклањања овог проблема, генерални секретар предложио је усвајање ГДД као анекса Пакта за

будућност – главног завршног документа Самита о будућности. Према извештају *Наша заједничка агенда*, глобална дигитална сарадња би требало да се унапреди кроз: 1) обезбеђивање универзалног приступа интернету, 2) спречавање фрагментације интернета, 3) заштиту података, 4) заштиту људских права у дигиталном простору, 5) увођење механизма одговорности за дискриминаторне и обмањујуће садржаје, 6) промовисање регулације вештачке интелигенције (ВИ) у складу са универзално прихваћеним вредностима, и 7) боље управљање дигиталним ресурсима, односно третирање истих као глобалних јавних добара (Guterres 2021, 7).

Последњи корак у овом процесу било је усвајање Резолуције 76 ГСУН 8. септембра 2022. године. Резолуцијом је предложено да се Самит о будућности одржи 22. и 23. септембра 2024. године у Њујорку (САД), уз припремни састанак на министарском нивоу 18. септембра 2023. године, а коме би претходио процес консултација (UNGA A/76/L.87). Према поменутој резолуцији Самит о будућности има важну улогу у поновном потврђивању Повеље УН, оживљавању мултилатерализма, унапређењу спровођења постојећих обавеза, усаглашавању конкретних решења за међуповезане изазове дигиталног доба и обнављању поверења међу државама-чланицама УН (UNGA A/76/L.87).

МУЛТИЛАТЕРАЛНИ ПРЕГОВОРИ О УСВАЈАЊУ ГЛОБАЛНОГ ДИГИТАЛНОГ ДОГОВОРА

Дигитална сарадња се, према извештају *Доба дигиталне међузависности*, може схватити као механизам „заједничког рада на решавању друштвених, етичких, правних и економских утицаја дигиталних технологија како би се увећале користи за друштво и умањили штетни ефекти” (United Nations High-Level Panel on Digital Cooperation [UNHLPDC] 2019, 6). Са друге стране, ГДД представља свеобухватан оквир за глобално управљање дигиталним технологијама и вештачком интелигенцијом (United Nations Office of the Secretary-General’s Envoy on Technology [UNOSGET] n.d.). Он је „најновија прекретница у дугом политичком путу усмереном ка проналажењу решења и приступа за коришћење могућности које нуде дигиталне технологије, као и суочавање са ризицима и изазовима које оне доносе у областима попут људских права, безбедности и одрживог развоја” (Teleanu 2024, 38). Јачање глобалне

дигиталне сарадње важно је и због тога што брзина развоја нових технологија носи нове ризике за човечанство, од којих неки нису довољно познати што потенцијално може отежавати контролу над технологијом (UNGA A/79/L.2).

Процес мултилатералних преговора о усвајању ГДД у УН био је део ширег припремног процеса Самита о будућности, и укључивао је: 1) консултације ради утврђивања обима самита, тема, организације интерактивних дијалога и процес преговора о завршном документу, и 2) међувладине преговоре о закључивању завршног документа (UNGA A/76/L.87, 3), са учешћем заинтересованих страна. У јуну 2022. године, специјални изасланик генералног секретара УН за технологију покренуо је процес онлајн консултација, позивајући заинтересоване стране да поднесу предлоге за ГДД, док је касније у октобру почео процес међувладиних преговора о закључивању завршног документа, у ком су стални представници Републике Руанде и Краљевине Шведске именовани за кофасилитаторе (Teleanu 2024, 40). Годину дана касније, у контексту 78. заседања ГСУН, нови председавајући именовао је уместо сталног представника Руанде, представника Републике Замбије за кофасилитатора процеса развоја ГДД (40).

Између јануара 2023. и септембра 2024. године одржано је већ неколико рунди међувладиних расправа и консултација са заинтересованим странама (Teleanu 2024, 40). Прва рунда одржавала се од јануара до јуна 2023. године, друга од фебруара до марта 2024. године, трећа од априла до августа 2024. године, и четврта паралелно са њом од априла до септембра 2024. године обухватајући сам процес међувладиних преговора (40). Током овог периода објављено је неколико докумената која су допринела уобличавању коначне верзије ГДД: 1) у фебруару 2024. документ који излаже „могуће структурне елементе” ГДД, 2) у априлу 2024. почетни нацрт ГДД као основа за међувладине преговоре, док су 3) у мају, јуну, јулу и августу уследиле четири ревизије почетног документа, и 4) током септембра најмање још једна међуревизија (40–41).

До самог завршетка мултилатералног процеса Самита о будућности, постојале су забринутости у вези са прихватањем ГДД и уопште Пакта за будућност (Teleanu 2024, 41). На почетку завршног догађаја на високом нивоу, 20. септембра 2024. године, председавајући ГСУН дистрибуирао је завршни документ *Пакта за будућност*, заједно са *Глобалним дигиталним договором* и

Декларацијом о будућим генерацијама као анексима (41). Чињеница да је председавајући ГСУН био укључен у консултације и преговоре све до завршног догађаја, указује на то да су поједине државе и даље биле незадовољне резултатима преговора, што се и показало када је група држава (Република Белорусија, Демократска Народна Република Кореја, Исламска Република Иран, Република Никарагва, Русија и Сиријска Арапска Република) предложила амандман на Пакт, а тиме и анексе, у чијем су средишту била два захтева: 1) поновно потврђивање да се УН води међувладиним принципом доношењем одлука и да се неће мешати у питања која спадају у унутрашњу надлежност било које државе, 2) као и захтев да генерални секретар УН достави на 80. заседању ГСУН предлоге како избећи удвајање напора као резултат усвајања Пакта (41). Ипак, државе чланице одлучиле (већином гласова) да не разматрају амандман, а 22. септембра 2024. године, Пакт за будућност и његови анекси, укључујући ГДП, усвојени су у облику који је председник Генералне скупштине проследио делегацијама 20. септембра (41).

Емпиријски део

Емпиријски део овог истраживања посвећен је дескрипцији почетних преговарачких позиција држава учесница Г7, од којих су неке чланице ЕУ, али и преговарачке позиције ЕУ као „невидљиве учеснице” Г7, у процесу формирања нултог нацрта Глобалног дигиталног договора који је настао као резултат процеса консултација и међувладиних преговора у периоду од 2022. до априла 2024. године. На основу анализе садржаја касније усвојене верзије овог документа, извршена је класификација и типологизација кључних елемената преговарачког процеса, који укључују дефинисане циљеве, принципе, обавезе и механизме за спровођење и праћење постигнутих договора. У складу са тим, посебно се анализирају и писмени поднесци односно доприноси држава учесница Г7, и посебно ЕУ. Тако ће овај део пружити и основу за упоређивање и формулисање одговора на постављено истраживачко питање. Треба напоменути да постоје ограничења у спровођењу целовитог емпиријског истраживања, услед немогућности приступа почетним преговарачким позицијама тј. доприносима Канаде, Италије и Немачке. Међутим, у случају Италије и Немачке, њихове позиције могу се посматрати и као део доприноса ЕУ, с обзиром на њихову припадност овој формалној мултилатералној структури.

Главни чиниоци преговарачког процеса

У правцу јачања глобалне дигиталне сарадње, ГДД поставио је следеће стратешке циљеве: 1) смањење свих дигиталних јазова и убрзавање напретка у остваривању ЦОР, 2) повећање степена инклузивности дигиталне економије, 3) креирање инклузивног, отвореног, безбедног и сигурног дигиталног окружења које унапређује, штити и афирмише људска права, 4) развој и примена одговорних, праведних и интероперабилних приступа у управљању подацима, и 5) јачање глобалног управљања ВИ усмереног на опште добро и напредак човечанства (UNGA A/79/L.2).

Поред дефинисаних циљева, а у сврхе класификације и типологизације обавезних чинилаца преговарачког процеса о ГДД, неопходно је одредити и принципе на којима се темељи. Почива на десет принципа у које спадају: 1) инклузивност, 2) оријентисаност на развој како нико „не би остао искључен”, 3) поштовање људских права, 4) родна равноправност, 5) одрживост, 6) приступачност и интероперабилност, 7) одговорност и транспарентност, 9) подстицање иновација, 9) приступ више заинтересованих страна, и 10) оријентисаност на будућност (UNGA A/79/L.2).

Још један важан сегмент ГДД јесу и обавезе које су груписане у складу са претходно постављеним стратешким циљевима. Тако су за први циљ оне груписане у три кластера: 1) дигитална повезаност, 2) дигитална писменост, вештине и капацитети, и 3) дигитална јавна добра и инфраструктура (UNGA A/79/L.2). За други циљ обавезе и деловање су распоређени у један кластер који се односи на приступ дигиталним технологијама (UNGA A/79/L.2). Трећи циљ, који потенцијално носи највише могућности за оспоравање од стране различитих актера, састоји се из четири кластера: 1) људска права, 2) управљање интернетом – важна улога Форума интернет владавине, 3) дигитално поверење и безбедност, и 4) интегритет информација (UNGA A/79/L.2). За четврти циљ су такође предвиђена четири кластера која се односе на 1) приватност и безбедност података, 2) размену података и стандарде, 3) податке за ЦОР и развој, и 4) прекогранични пренос података (UNGA A/79/L.2). Коначно, за пети циљ који се односи на јачање глобалног управљања ВИ усмереног на опште добро и напредак човечанства, као обавеза се истиче постављање темеља за управљање ВИ, оснивање Међународног научног панела за ВИ, успостављање годишњег глобалног дијалога

о управљању ВИ, и Глобалног фонда за ВИ и нове технологије (UNGA A/79/L.2).

Последњи издвојени сегмент ГДД који је предмет анализе јесу механизми за спровођење и праћење постигнутог. Они би требало да узимају у обзир различите националне реалности, капацитете и нивое развоја, као и да поштују националне политике и приоритете, уз обавезно учешће свих заинтересованих актера у праћењу и спровођењу (UNGA A/79/L.2). Подвлачи се да ће финансирање имати велики значај, и да ће успешно спровођење ГДД захтевати јавне, приватне и мултилатералне ресурсе (UNGA A/79/L.2). Напредак и праћење спровођења ће се темељити на достигнућима која су произишла из мултилатералног процеса Светског самита о информационом друштву (UNGA A/79/L.2). С обзиром на прекогранични карактер дигиталних технологија и све већи број заинтересованих актера укључених у глобално управљање дигитализацијом, захтева се синергија и усаглашено праћење кроз организацију Прегледа спровођења Глобалног дигиталног договора на високом нивоу (*High-level review of the Global Digital Compact*) који ће се одржати током 82. заседања ГСУН (UNGA A/79/L.2).

ПОЧЕТНЕ ПРЕГОВАРАЧКЕ ПОЗИЦИЈЕ/ДОПРИНОСИ ДРЖАВА УЧЕСНИЦА Г7 И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Јапан у свом доприносу ГДД истиче поред горепоменутих циљева смањивање дигиталних јазова, посебно у земљама у развоју, као и јачање дигиталне повезаности. Дигитални простор треба да буде укључив, отворен, безбедан и сигуран, уз посебан акценат на регулацију нових технологија, нарочито ВИ. У том контексту, Јапан се залаже за компромис између правно обавезујућег регулаторног приступа и нерегулаторних оквира како би се максимизирале користи од технолошких иновација и омогућило инклузивно учешће у глобалној економији и друштву. Када је реч о принципима, Јапан наглашава инклузивност кроз модел учешћа свих заинтересованих актера у глобалном управљању дигитализацијом. Посебан значај придаје развоју и одрживости, заштити људских права у дигиталном простору, родној равноправности, као и одговорности и транспарентности у раду УН. Подстицање иновација и приступачност технолошким ресурсима, укључујући интероперабилност и разноликост добављача у технолошком сектору кроз *Open RAN*,

кључни су аспекти приступа. У оквиру конкретних обавеза и деловања, Јапан указује на важност јачања принципа отвореног, слободног, глобалног, интероперабилног и безбедног интернета, који подстиче иновације и штити демократске вредности и људска права. Противи се фрагментацији интернета и прекомерној државној интервенцији. У погледу ВИ, Јапан се ослања на Принципе ОЕЦД и Глобално партнерство за ВИ (*Global Partnership on Artificial Intelligence, GPAI*), као и на Г7 Хирошима процес о генеративној ВИ (*G7 Hiroshima Process on Generative AI*), који настоји да успостави заједничко разумевање развоја ВИ на глобалном нивоу. Коначно, за праћење спровођења ГДД и преглед резултата, Јапан уважава досадашња постигнућа у јавном и приватном сектору. Сматра да је неопходно избећи дуплирање постојећих структура како би се избегло одвраћање пажње од ефективног спровођења усвојеног (Government of Japan [GoJ] 2023).

Анализом доприноса УК може се приметити да заузима сличну позицију као и Јапан у погледу праћења и спровођења ГДД, али и стратешких циљева и водећих принципа уз посебно истицање потребе за подршком најмање развијеним земљама. Премошћивање дигиталних јазова повезује се са остваривањем ЦОР, али и са одговором на кризе глобалних размера. Приступ УК је заснован, као и код Јапана, на моделу више заинтересованих страна и поштовању људских права. То усваја и примењује у свим аспектима глобалног управљања дигитализацијом, попут управљања подацима, интернетом и новим технологијама, укључујући ВИ. Ова држава наглашава значај дигиталне јавне инфраструктуре и јавних добара за ефикасно пружање друштвених услуга, упозоравајући на ризике од незаконитог надзора влада који угрожава приватност. Управљање интернетом, према позицији УК, треба да се ослања на Интернет корпорацију за додељена имена и бројеве, Радну групу за Интернет инжењеринг (*Internet Engineering Task Force, IETF*) и Форум интернет владавине – институције које су од кључног значаја за решавање техничких и политичких изазова у овој области (Government of the United Kingdom [GoUK] 2023).

Уједињено Краљевство примењује секторски приступ регулисању вештачке интелигенције (Howell and Ifayemi. n.d, 20). Тако се залаже за „сигурност по дизајну” како би се ојачале предвидивост и поштовање људских права (GoUK 2023). Осим што УК прихвата Принципе ОЕЦД о ВИ, оно развија и сопствене стандарде, који се

фокусирају на безбедност, транспарентност, правичност, одговорност и могућност правне заштите (Howell and Ifayemi. n.d. 20). Она се, на пример, у овој почетној фази процеса залагала за искључење питања смртоносног аутономног оружја (*Lethal autonomous weapon systems, LAWS*) из оквира ГДД (GoUK 2023). И коначно у погледу управљања сајбер простором, УК истиче да иако сајбер претње представљају озбиљне изазове у националним политикама, постојећи напори УН за решавање ових питања треба да се уваже (GoUK 2023).

Сједињене Америчке Државе заузимају сличан став као Јапан и УК у погледу стратешких циљева и водећих принципа ГДД наглашавајући важност дигиталне повезаности, владавине права и поштовања људских права у дигиталном простору. Посебно истичу потребу за непристрасним и ефикасним надзором, изражавајући забринутости због потенцијалних злоупотреба интернета, података и алгоритамских алата за незаконито надгледање и репресију. У домену управљања интернетом, САД се залажу за очување глобалног и децентрализованог интернета који омогућава слободан ток информација, уз подршку поузданој инфраструктури и разноврсним добављачима услуга. Оне избегавају експлицитно помињање Интернет корпорације за додељена имена и бројеве, истичући улогу Форума за управљање интернетом. У области нових технологија, посебно ВИ, САД заузимају специфичнију позицију у односу на Јапан, па чак и УК, те се залажу за приступ управљању ризицима утемељен на Оквиру за управљање ризицима ВИ (*AI Risk Management Framework*) Националног института за стандарде и технологију (*National Institute of Standards and Technology, NIST*), који препознаје контекстуалну природу ризика у дизајну, развоју и употреби ВИ. У погледу праћења и спровођења ГДД, САД наглашавају важност уважавања постојећих мандата и међународних организација, као и постигнућа мултилатералног процеса Светског самита о информационом друштву (United States Department of State [USDoS] 2023).

Француска је, поред доприноса ЕУ, поднела и свој појединачни допринос. У погледу циљева и принципа ГДД, позиција Француске се не разликује умногоме од партнера из Г7. Међутим, оно где Француска поступа другачије јесте регулација нових технологија. Наиме, у овом доприносу она истиче потребу за регулацијом нових технологија, у првом реду ВИ, како би се осигурала заштита права корисника, ограничиле негативне последице и спречила злоупотреба

дигиталних алата. За разлику од партнера из Г7, Француска заступа чвршћи регулаторни приступ, тврдећи да дигиталне технологије без адекватне регулације могу угрозити међународну безбедност. Иако подржава иновације и отвореност дигиталног простора, Француска наглашава важност уравнотежења технолошког развоја с прописима који ће штитити приватност и људска права. Регулација мора бити у складу с принципима интероперабилности, неутралности интернета и инклузивног управљања, без подривања децентрализоване архитектуре дигиталног простора. Када је реч о праћењу и спровођењу ГДД, Француска, као и САД, УК и Јапан сматра да је кључно обезбедити кохерентност и координацију са процесом прегледа Светског самита о информационом друштву (Government of France [GoF] 2023).

Европска унија тежи да буде глобални лидер у дигиталној трансформацији. Такве тежње се одражавају и у доприносу ГДД одражавајући тако њену позицију која је заснована на приступу у складу са међународним актима о људским правима и Европском декларацијом о дигиталним правима и начелима (*European Declaration on Digital Rights and Principles*) (European Union [EU] 2023), али и настојању да јача технолошко предводништво и дигиталну сувереност (Shahin 2024, 1118; о технолошком надметању САД и ЕУ видети Милутиновић 2024).

Иако има јединствену и већ развијену позицију по питању глобалног управљања дигитализацијом, ЕУ се не разликује драстично у односу на partnere из Г7, али и у овом случају од Француске која је и њена држава чланица и учесница Г7. Ипак, питање управљања интернетом и приступа регулацији нових технологија завређује и овде посебну пажњу. Најпре, ЕУ настоји да јача визију отвореног, стабилног и инклузивног интернета, подржавајући приступ више заинтересованих страна у управљању интернетом као предуслов за избегавање његове фрагментације, и рад Форума интернет владавине. Када се ради уопштено о глобалном управљању дигитализацијом, ЕУ истиче важност јачања глобалне координације кроз механизме као што је специјални изасланик генералног секретара УН за технологију, који треба да обезбеђује конзистентност (EU 2023).

У погледу регулације нових технологија, посебно ВИ, ЕУ има подробно развијену регулативу коју је побројала у документу који је поднет као допринос ГДД. У домену ВИ, а на основу Акта о ВИ (*EU Artificial Intelligence Act*), ЕУ заступа приступ заснован на ризику

при чему препознаје три степена ризика: дозвољен, контролисан и забрањен ризик (видети Sandić 2023). Акт о ВИ поставља свеобухватан регулаторни режим за безбедну и одговорну примену ВИ у ЕУ (Howell and Ifayemi. n.d. 20). Његове одредбе регулишу „системе ВИ високог ризика” који се примењују у одређеним контекстима, али и „моделе ВИ опште намене” (20). Такође, ЕУ се у овој области ослања и на Оквирну конвенцију Савета Европе о ВИ (*The Framework Convention on Artificial Intelligence*), која је заснована на принципима људских права, демократије и владавине права, и оснажује европски приступ у међународном контексту. Паралелно, ЕУ заговара и наставак сарадње на међународном нивоу, билатерално и у оквиру мултилатералних форума ради постизања боље координације, сарадње и управљања (EU 2023).

ЕУ је, такође, развила свој приступ управљању подацима, будући да је заштита личних података регулисана Општом уредбом о заштити података ЕУ (*General Data Protection Regulation, GDPR*) и Европској стратегији за податке (*European data strategy*). Овакав приступ има за циљ заштиту људских права и демократских вредности, као и права на приватност, што је предуслов у свим питањима везаним за приступ подацима, управљање, дељење укључујући и личне и не-личне податке (EU 2023). А занимљиво је и да има супротну позицију у односу на УК када су у питању изазови везани за смртоносне аутономне оружане системе, те сматра да их не треба избацити из ГДД, већ да се морају доносити одлуке, вршити контрола над њима, и постојати одговорност за одлуке о употреби овакве врсте оружја како би се осигурало поштовање међународног права, посебно међународног хуманитарног права (EU 2023).

ЗАКЉУЧАК

Глобални дигитални простор, као поприште политичке борбе, суочава се са бројним изазовима, а као две главне негативне тенденције издвајају се поларизација услед продубљивања дигиталног јаза и надметања предводника Глобалног Севера и Глобалног Југа, као и последично фрагментација услед доктринарних разлика које постоје међу партнерима. Такво стање је поставило дипломатску дилему пред државе учеснице Г7 и ЕУ – да ли да сарађују или да предводе? Претпоставка од које се пошло, а која је развијена у складу са теоријским приступом мултилатерализма Цона Рагија, јесте да

су државе учеснице Г7, и посебно ЕУ, имале међусобно усклађене полазне преговарачке позиције у мултилатералним преговорима о усвајању Глобалног дигиталног договора чиме су посредно омогућиле превазилажење постављене дипломатске дилеме и некомпетитивно деловање у дигиталном простору.

Међутим, спроведено емпиријско истраживање је само делимично потврдило ову хипотезу, уз сва ограничења која су се приликом њега наметала. Може се закључити да међу државама учесницама Г7 и ЕУ нема несагласности у погледу принципа „ојачане” глобалне дигиталне сарадње, иако је приметно да различите државе наглашавају различите принципе. И Г7 и ЕУ имају сличне преговарачке позиције када је реч о питању управљања интернетом, јер мање-више истичу исте институције у глобалном управљању интернетом и приступ више заинтересованих страна. То наводи на закључак да се принципи у целини и делимично постављени циљеви ГДД могу приписати делотворности дигиталне дипломатије Г7 која је свакако поспешена чињеницом да су предмет овог рада државе, и формалне и неформалне мултилатералне структуре истих или сличних економских, политичких и друштвених система.

Оно што, насупротив томе, показује неделотворност дигиталне дипломатије Г7 и чини полазну претпоставку само делимично тачном, јесте неслагање у погледу петог циља ГДД који се односи на регулацију нових технологија у корист човечанства, а које у погледу обавеза и деловања захтева постављање темеља за међународно управљање ВИ. Ту се показује да је мултилатерална дигитална дипломатија неефективна наспрам дипломатије формалних мултилатералних структура чији су део поједине државе учеснице Г7, али и залагања водећих држава у правцу веће технолошке аутономије и јачања дигиталног суверенитета. Тако Јапан изричито инсистира на Принципима ОЕЦД када су у питању ВИ, УК балансира између Принципа ОЕЦД и успостављања свог регулаторног оквира, док се САД окреће сопственим ресурсима и унутардржавним актерима. Француска, као чланица ЕУ, за разлику од три поменута партнера из Г7 који настоје да балансирају између строге регулације и нерегулаторног оквира, ближа је заговарању строге регулације. Она је у том смислу најближе ЕУ која је у погледу регулисања ВИ најдаље отишла. Иако заговара јачање глобалне дигиталне сарадње у области ВИ, она има најобухватније развијену регулативу у подручју нових технологија, а посебно истиче и европски приступ

у глобалном дигиталном окружењу осврћући се на улогу Савета Европе. Европска унија настоји да јача дигитални суверенитет.

Иако Г7 ипак успева да одржи висок ниво координације и јединства, анализа садржаја доступних докумената појединачних доприноса ГДД показује да су се ове доктринарне разлике у приступу одржавале у мултилатералним преговорима, те да би потенцијално могле да отежају спровођење ионако необавезујућег ГДД. Позиције држава учесница Г7 и ЕУ варираће од тежишне важности регулације и етичких стандарда до нагласка на технолошкој аутономији, заштити националне безбедности и дигиталној суверености. Док су јединствени у настојању да изграде инклузивну, безбедну и одрживу дигиталну будућност, поларизација на глобалном нивоу и притисак супротстављених управљачких модела, стављају на пробу мултилатералну дигиталну дипломатију Групе 7.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Дуњић, Ивана. 2023. „Процес мултилатералних преговора о глобалном управљању дигитализацијом.” Мастер рад. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Милутиновић, Петар. 2024. „Технолошко надметање између Сједињених Америчких Држава и Европске уније у домену дигиталне суверености и технолошке аутономије.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву II*, ур. Ненад Спасојевић и Андреа Матијевић, 279–296. Београд: Институт за политичке студије.
- Banta, Benjamin R. 2020. “International Cyberpolitics.” *Oxford Research Encyclopedia of International Studies* 1–23. DOI: 10.1093/acrefore/9780190846626.013.553.
- Correa, C. Danish, Vitor Ido, Jacqueline Mwangi, and Daniel Uribe. 2023. “The Global Digital Compact: opportunities and challenges for developing countries in a fragmented digital space.” *South Centre*. Last accessed 1 November 2024. https://www.southcentre.int/wp-content/uploads/2023/12/RP187_The-Global-Digital-Compact_EN.pdf.
- Debaere, Peter. 2017. “The Brussels Summit: Implications for the EU’s Role in the G7.” *Studia Diplomatica* 68 (3): 109–122.

Digwatch. n.d. "Explore Global Digital Compact." *Digwatch*. Last accessed 15 December 2024. <https://dig.watch/processes/global-digital-compact>.

European Union [EU]. 2023. "European Union contribution to the Global Digital Compact." Contributions to the online consultations on the Global Digital Compact. *Office of the Secretary-General's Envoy on Technology*. Last accessed 6 November 2024. https://www.un.org/techenvoy/sites/www.un.org.techenvoy/files/GDC-submission_European-Union.pdf.

Federal Networking Council [FNC]. 1995. "FNC Resolution 10/24/95." 24 October 1995. *Networking and Information Technology Research and Development*. Last accessed 10 December 2024. https://www.nitrd.gov/historical/fnc/internet_res.pdf.

Gerard Ruggie, John. 1993. "The anatomy of institution." In *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*, ed. John Gerard Ruggie, 3–47. New York: Columbia University Press.

Ghica, Luciana Alexandra. 2024. "Transforming International Development: Navigating the Shift towards Digital Cooperation." In *The Oxford Handbook of Digital Diplomacy*, eds. Corneliu Bjola and Ilan Manor, 318–341. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780192859198.001.0001.

Government of France [GoF]. 2023. "Global Digital Compact, Contribution of France – Courtesy translation." Contributions to the online consultations on the Global Digital Compact. *Office of the Secretary-General's Envoy on Technology*. Last accessed 6 November 2024. https://www.un.org/techenvoy/sites/www.un.org.techenvoy/files/GDC-submission_France.pdf.

Government of Japan [GoJ]. 2023. "Contribution of Japan for the Global Digital Compact." Contributions to the online consultations on the Global Digital Compact. *Office of the Secretary-General's Envoy on Technology*. Last accessed 6 November 2024. https://www.un.org/techenvoy/sites/www.un.org.techenvoy/files/GDC-submission_Japan.pdf.

Government of the United Kingdom [GoUK]. 2023. "United Kingdom Contribution To The Global Digital Compact." Contributions to the online consultations on the Global Digital Compact. *Office of the Secretary-General's Envoy on Technology*.

Last accessed 2 November 2024. https://www.un.org/techenvoy/sites/www.un.org.techenvoy/files/GDC-submission_United-Kingdom.pdf.

Gritsenko, Daria. 2024. "Advancing UN digital cooperation: Lessons from environmental policy and governance." *World Development* 173: 1–12. DOI: 10.1016/j.worlddev.2023.106392.

Guterres, António. 2021. "Our Common Agenda – Report of the Secretary-General". *United Nations*. Last accessed 25 October 2024. https://www.un.org/en/content/common-agenda-report/assets/pdf/Common_Agenda_Report_English.pdf.

Hocking, Brian. 2006. "Multistakeholder Diplomacy: Forms, Functions, and Frustrations." In *Multistakeholder diplomacy: challenges and opportunities*, eds. Jovan Kurbalija and Valentin Katrandijev, 13–29. Msida and Genève: DiploFoundation.

Hofmann, Stephanie C., and Patryk Pawlak. 2023. "Governing cyberspace: policy boundary politics across organizations." *Review of International Political Economy* 30 (6): 2122–2149. DOI: 10.1080/09692290.2023.2249002.

Howell, John, and Stephanie Ifayemi. n.d. "Policy Alignment on AI Transparency: Analyzing Interoperability of Documentation Requirements across Eight Frameworks." *Partnership on AI*. Last accessed 17 December 2024. <https://partnershiponai.org/policy-alignment-on-ai-transparency/>.

International Telecommunication Union [ITU]. 2008. "United Nations Summits." *International Telecommunication Union*. Last accessed 1 November 2024. <https://www.itu.int/net/wsis/basic/un-summits.html>.

International Telecommunication Union [ITU]. n.d. "What is the Digital Divide?" *International Telecommunication Union*. Last accessed 28 June 2024. https://www.itu.int/net/wsis/basic/faqs_answer.asp?lang=en&faq_id=43.

Internet Governance Forum [IGF]. 2023. "IGF 2023 Annual Meeting Summary Report." *Internet Governance Forum*. Eighteenth Meeting of Internet Governance Forum 8–12 October 2023 Kyoto, Japan. Last accessed 3 November 2024. https://www.intgovforum.org/en/filedepot_download/300/26575.

- Keohane, Robert. 1990. "Multilateralism: An Agenda for Research." *International journal* 45 (4): 731–764.
- Kirton, J. J., and Brittaney Warren. 2018. "G20 governance of digitalization." *International Organisations Research Journal* 13 (2): 17–40.
- Klein, Hans. 2004. "Understanding WSIS: An Institutional Analysis of the UN World Summit on the Information Society." *Information Technologies and International Development* 1 (3–4): 3–13. DOI:10.1162/1544752043557341.
- Mesquita, Rafael, and Renato Lira Brito. 2024. "War, words, and wealth: exploring the differences between cyber, digital, and tech diplomacy." *OSF Preprints*. <https://osf.io/ms3n9>.
- Moldicz, Csaba. 2022. *China, the USA and Technological Supremacy in Europe*. Abingdon and New York: Routledge.
- Sandić, Goran. 2023. "EU na korak do regulisanja veštačke inteligencije." *Beogradski međunarodno pravni krug*. 11. decembar 2023. Poslednji pristup: 17. decembar 2024. <https://www.bmk.org.rs/blog-latinica/eu-na-korak-do-regulisanja-vetake-inteligencije>.
- Shahin, Jamal. 2024. "Dancing to the same tune? EU and US approaches to standards setting in the global digital sector." *Journal of European Integration* 46 (7): 1111–1131. DOI: 10.1080/07036337.2024.2398430.
- Teleanu, Sorina. 2024. *Unpacking Global Digital Compact: Actors, Issues, and Processes*. Msida and Genève: DiploFoundation.
- United Nations [UN]. n.d. "What is the Summit of the Future?" *United Nations*. Last accessed 5 November 2024. <https://www.un.org/en/summit-of-the-future/about>.
- United Nations General Assembly [UNGA], A/75/L.1 (2020), Resolution 75 (2020), 21 September 2020.
- United Nations General Assembly [UNGA], A/76/L.87 (2022), Resolution 76 (2022), 8 September 2022.
- United Nations General Assembly [UNGA], A/79/L.2 (2024), Global Digital Compact (2024), 22 September 2024.
- United Nations High-Level Panel on Digital Cooperation [UNHLPDC]. 2019. "The age of digital interdependence: report of the UN Secretary-General's High-Level Panel on Digital

Cooperation.” *United Nations Digital Library*. Last accessed 14 December 2024. <https://digitallibrary.un.org/record/3865925?v=pdf>.

United Nations Office of the Secretary-General’s Envoy on Technology [UNOSGET]. n.d. “Global Digital Compact.” *United Nations*. Last accessed 4 November 2024. <https://www.un.org/techenvoy/global-digital-compact>.

United States Department of State [USDoS]. 2023. “Contribution of the United States of America for the Global Digital Compact.” *Office of the Secretary-General’s Envoy on Technology*. Last accessed 6 November 2024. https://www.un.org/techenvoy/sites/www.un.org.techenvoy/files/GDC-submission_United-States.pdf.

York, Dan. 2022. “What Is a Splinternet? And Why You Should Be Paying Attention.” *Internet Society*. 23 March 2022. Last accessed 5 November 2024. <https://www.internetsociety.org/blog/2022/03/what-is-the-splinternet-and-why-you-should-be-paying-attention/>.

Ivana Dunjić*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

DIPLOMATIC LEADERSHIP OR TECHNOLOGICAL BACKWARDNESS: THE GROUP OF SEVEN'S (G7) CHOICE IN MULTILATERAL NEGOTIATIONS ON THE GLOBAL DIGITAL COMPACT

Resume

Global disparities in digitization, innovation, and data accessibility, followed by the competition among states, regional organizations, corporations, and epistemic communities for leadership in these areas, present a diplomatic dilemma for the Group of Seven (G7) and the European Union (EU) as its “invisible participant”. Polarization within the digital sphere, altering the initial “spirit” of the internet as an open network, has resulted in abuses, weaponization, and network fragmentation, the so-called splinternet. Besides the activities of certain states acting as “advanced persistent threats,” such as the Russian Federation and the People’s Republic of China, doctrinal differences between the United States, the United Kingdom, and the EU have further deepened this polarization. To address these challenges, the United Nations (UN) launched initiatives to renew the goals of an open, free, inclusive, and secure digital future by initiating the adoption process of the Global Digital Compact (GDC). This research seeks to determine whether G7 states, as leaders in the digital revolution, have harmonized their initial individual positions within multilateral negotiations on the GDC under the UN framework. The hypothesis is that

* Email address: ivana.dunjić@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3966-2234.

the doctrinally and strategically developed digital diplomacy of G7 member states persisted throughout the negotiation process. This means that their key demands and expectations were already aligned despite inevitable differences outside the negotiation framework. The research adopts a qualitative approach, with content analysis of official documents outlining the positions of G7 states and the EU as a separate actor during the initial phase of negotiations. The objective is to describe, classify, and typologize relevant factors for conducting a comparative analysis of alignment efforts. If the findings indicate that G7 states sought to align their positions, their digital diplomacy will be considered resilient to digital space polarisation. Conversely, if polarization is detected even among states and organizations with similar or shared economic, political, and social systems, this could complicate realizing the GDC's objectives and implementing its established goals. Based on the conducted empirical research, the hypothesis has been partially confirmed. The research findings show that G7 states and the EU show potential both for diplomatic and digital leadership through shared principles like inclusivity, human rights, democracy, rule of law, security, and sustainability. However, internal divergences persist, particularly regarding AI regulation, where national priorities shape differing approaches. External challenges from competing global models, notably those of China and Russia, further test their diplomatic cohesion. Consequently, G7's digital diplomacy emerges as a balancing act between national perspectives aimed at maintaining collective unity amid evolving technological landscapes.

Keywords: *diplomacy, polarization, digital transformation, digital diplomacy, Group of Seven, European Union, United States of America, United Nations, multilateral negotiations, Global Digital Compact.*

Игор Миросављевић*

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

СТАРЕ И НОВЕ СПОЉНОПОЛИТИЧКЕ ПРЕПРЕКЕ ЕВРОАТЛАНТСКОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ – БИЛАТЕРАЛНИ СПОРОВИ СА ГРЧКОМ И БУГАРСКОМ У КОМПАРАТИВНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Сажетак

Ниједна од држава кандидата са Западног Балкана за чланство у Европској унији није без отворених спорова са суседима. Ефекти спорова често превазилазе билатералне оквире, те су се појављивали и као непосредна препрека међународним интеграцијама. Спорови Северне Македоније са суседима су индикативни примери. Циљ рада је сагледавање и компаративна анализа спорова Северне Македоније са Грчком и Бугарском, а у контексту њиховог рефлектовања на ЕУ и НАТО интеграције земље, и испитивање сличности и разлика у датим спољним препрекама. Случај Северне Македоније је специфичан јер се ни ранији ни актуелни кандидати за чланство нису суочили са тако израженим опструкцијама од стране (суседних) држава чланица ЕУ и НАТО, које су користиле своју позицију у међународним организацијама за додатно условљавање кандидата, нарочито у вези са идентитетски осетљивим и политички сложеним питањима из билатералних

* Имејл адреса: igormirosavljevic5@gmail.com; ORCID: /.

односа. Из компаративног угла, поред уочених сличности у приступу Грчке и Бугарске, проистичу и закључци о различитостима два спора у контексту евро(атлантских) интеграција Северне Македоније. Уз другачију природу централних питања и неједнак простор за компромисно превазилажење спорова уоквирено у шире стратешке спољнополитичке приоритете, кључна разлика се види у спољним (међународним) приступима решавању спорова и, повезано, суштинској дугорочној „европеизацији” бугарско-македонског спора, подвођењем специфичних билатералних услова под формално европско окриље. Европска унија је у погледу бугарско-македонског спора de facto учинковито подржала становиште државе чланице преносећи по први пут билатерална питања идентитетског карактера на европски ниво, услед чега се примећује опасност стварања негативног преседана са импликацијама на перспективу међусобних и односа држава кандидата са Западног Балкана и њихових европских суседа.

Кључне речи: Северна Македонија, евроатлантске интеграције, билатерални спорови, добросуседски односи, Западни Балкан, Грчка, Бугарска.

УВОД

Спољне политике балканских држава често карактеришу типичне константе и сличности у погледу стратешких спољнополитичких опредељења и циљева. Међународна интеграција, уколико се уже посматра као интеграција у европске и(ли) евроатлантске структуре, такав је пример у протекле две деценије 21. века. Док је неколико држава региона, у његовом најширем одређењу, већ остварило спољнополитички интерес у виду приступања Европској унији и све друге државе (Западног) Балкана повезује стратешка оријентација ка постизању пуноправног чланства у Европску унију (ЕУ). Комплементарно, уз изузетке Србије, Косова* и Босне и Херцеговине, већина држава која је тежила томе

је постала и део северноатлантске алијансе (НАТО), као највећег евроатлантског и светског војно-политичког савеза.

На путу међународних, евроатлантских, интеграција балканске државе су (биле) суочене са бројним изазовима и препрекама, унутрашње или спољнополитичке природе. У спољној равни, један од фактора који је повремено оптерећивао или негативно утицао на динамику процеса интеграција, првенствено када је реч о западнобалканским земљама, су међусобни односи или односи са суседима. Проблеми у билатералним односима држава Западног Балкана и њихових суседа су сложени и неретко укореењени у турбулентну историју региона. Илустративно је да ниједан од актуелних кандидата за чланство у Европској унији није без отворених спорова са суседима (Petrović and Wilson 2021, 202). Поједини спорови на (Западном) Балкану су се у претходне две деценије решавали искључиво билатерално, како кроз политичке преговоре тако и на техничком нивоу. Са друге стране, чешићи су случајеви који су укључивали формално међународно посредовање, а какав је био, рецимо, дугогодишњи спор између Грчке и (Северне) Македоније (Fouere 2023, 2). Ефекти спорова могу превазилазити билатералне оквири, те су се појављивали и као непосредна препрека међународним интеграцијама држава из региона. Два су основна разлога услед којих су (вишегодишњи) билатерални спорови (западно) балканских држава и њихових суседа доводили до успоравања или застоја у процесу приступања ЕУ или НАТО – са једне стране, уколико је утврђено као формални услов за чланство претходно решавање свих билатералних спорова; или, са друге стране, уколико је један учесник у спору држава која је већ чланица датог облика интеграције и која ту позицију инструментално користи за блокирање приступања као средство притиска. Билатерални спорови које је Северна Македонија водила са суседима су из оба разлога постављали препреке евроатлантским интеграцијама.

Схватање, у теоријском смислу, на које се рад ослања је да, иако принцип добросуседских односа који подразумева и решавање отворених билатералних спорова јесте општи елемент у процесу приступања евроатлантским структурама, није био део тзв. „чврстог условљавања” (Uilenreef 2010, 13). Ипак, претпоставка је да у околностима преласка са групног на индивидуални приступ проширењу, билатерални спорови постају све већа препрека услед чега решавање спорова – уоквирено у принцип добросуседских односа

– *de facto* прераста у подједнако релевантан „чврст” критеријум у процесу приступања (Uilenreef 2010, 12–13).

Широко прихваћено гледиште је да је грчко-македонски спор, примарно у вези са званичним именом државе, а који је укупно трајао скоро три деценије, одлучујући разлог стагнације ЕУ и НАТО интеграција у периоду од 2008/2009. године, па све до склапања компромисног Преспанског споразума 2018. године. Потоње изненадно отварање „конфликта” са другим суседом, Бугарском, условило је поновни застој, при чему ће билатерални спор и надаље чинити неизвесним европски пут Северне Македоније. Циљ овог рада је сагледавање и компаративна анализа билатералних спорова Северне Македоније са Грчком и Бугарском, као екстерних препрека у контексту евроатлантских интеграција, и испитивање њихових сличности и разлика. Стога, полазећи од дефинисаног циља компарације нетипичних спољнополитичких препрека у процесу интеграције у међународне евроатлантске структуре, радом нису обухваћени унутрашњи изазови и проблеми Северне Македоније као релевантни фактори застоја, нити је разматрана релативна „тежина” сваке групе фактора.

У првом делу биће дат преглед процеса приступања (Северне) Македоније ЕУ и НАТО, затим ће бити анализиран грчко-македонски спор до закључивања Преспанског споразума, да би потом, користећи се, у методолошком смислу, компаративном методом, био разматран спор са Бугарском и импликације, уз извођење закључака.

(ПРЕ)ДУГ ПУТ (СЕВЕРНЕ) МАКЕДОНИЈЕ КА ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И НАТО

Након успешног референдума за независност у септембру 1991. године, усвојен је нови Устав Републике Македоније. Почетком следеће године, Европске заједнице су признале Македонију, али због тадашње позиције Грчке пуни дипломатски односи нису успостављени све до 1995. године. После потписивања Привременог споразума у Њујорку између Македоније и Грчке, Европска унија је у децембру 1995. године установила дипломатске односе и омогућила отварање македонске дипломатске мисије у Бриселу (Karadzoski and Adamczyk 2014, 213). У истом временском распону, започета је и сарадња са НАТО, по доношењу македонске резолуције о приступању тој организацији 1993. године, да би већ две године касније, крајем

1995, била успостављена прва чврста институционална веза уласком Македоније у НАТО иницијативу Партнерство за мир (Ministry of Defence of the Republic of North Macedonia n.d.). На јубиларном самиту НАТО у Вашингтону 1999. године Македонија је званично постала кандидат за чланство (Ministry of Defence of the Republic of North Macedonia n.d.).

Почетна позиција Македоније унутар тзв. регионалног приступа, који је Европска унија увела 1997. године, (бирокарски) креирајући регион Западног Балкана, била је релативно повољнија у поређењу са другим земљама. Након завршетка сукоба на простору АП Косова и Метохије, крајем 1999. године, ЕУ је представила Процес стабилизације и придруживања (ПСП) за земље Западног Балкана. Овај процес, званично покренут 2000. године, замишљен је са циљем изградње политичких и економских веза између ЕУ и држава у региону (Kostoska 2018, 57). Македонска влада је започела преговоре већ 2000, а у априлу 2001. године је Македонија постала прва држава на Балкану која је потписала Споразум о стабилизацији и придруживању (Mojsoska 2021, 563). Тиме је успостављена прва формално-правна веза између Македоније и Европске уније. Имплементација споразума била је кључна за даље кораке у европским интеграцијама, јер је на самиту Европског савета у Санта Марија де Феири 2000. године објављено да су све државе укључене у „Процес потенцијални кандидати за чланство у ЕУ” (European Council 2012). Пре званичног ступања на снагу споразума, Македонија је поднела захтев за чланство у ЕУ у марту 2004. године. После позитивног мишљења Европске комисије, годину и по дана касније, а тачно деценију након успостављања дипломатских односа, Европски савет је у Бриселу у децембру 2005. године доделио Македонији статус кандидата (Demjaha 2020, 13). Тиме се Македонија, уз Хрватску, позиционирала као лидер у европским интеграцијама у региону. У погледу „атлантске” компоненте, постепено је продубљивана сарадња и потписивање тзв. Јадранске повеље о партнерству са САД, заједно са Хрватском и Албанијом, од 2003. године *de facto* је уврстило Македонију у реалног кандидата „јадранске групе држава” за трећи талас постхладноратовског проширења НАТО (Stojanovski and Marolov 2017, 283).

Када је Македонији 2005. године додељен статус ЕУ кандидата, није одређен формални датум за почетак приступних преговора. За Македонију, жељени следећи корак се догодио 2009.

године, након што је Европска комисија први пут дала позитивно мишљење и препоручила отварање преговора (European Commission, n.d.). Ипак, у периоду од 2009. до 2022. године, Македонија је стагнирала у процесу европских интеграција, јер преговори о чланству нису покренути. Са друге стране, очекивани официјални позив за приступање НАТО је уместо пројектоване 2008. године одлаган читаву деценију, до 2018. године (Pamuk 2018). Тако је Македонија, некада предводник региона, постала држава која заостаје за осталим земљама Западног Балкана у евроатлантским интеграцијама (*laggard*).

ПРОБЛЕМИ СА СУСЕДИМА КАО ПРЕПРЕКА ЕВРОАТЛАНТСКОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ

Најдужи спољнополитички спор у историји (Северне) Македоније и грчка блокада евроатлантских интеграција

Након стицања независности, Македонија се суочила са релативно неповољним регионалним окружењем, услед прокламованих захтева суседних држава, у чему се налазио заметак будућих спорова. Од почетка 1990-их година па до 2018, свакако најконтроверзније питање у спољним односима је везано за спор са Грчком, који је временом директно утицао на евроатлантске интеграције Македоније. У складу са ширим консензусом, може се оценити да је грчка политика додатног условљавања, као и њено противљење почетку македонских преговора, најважнији појединачни фактор који је зауставио напредак Македоније ка ЕУ и НАТО након више од деценије убрзаних корака између 1999. и 2009. године.

Иако се у широј јавности углавном говори о „спору око имена”, изворни грчко-македонски спор обухватио је и питања државних симбола и делова македонског Устава (Pavlica 2009, 45–46). Грчка је у првој половини деведесетих година применом различитих средстава притиска у билатералној равни тежила да постигне своје максималистичке циљеве. Међутим, такође се интензивно противила уласку Македоније у међународне организације под уставним именом, тако да су се последице спора око имена, симбола и уставних одредби већ у иницијалној фази манифестовале на процес

међународних интеграција Македоније (51–52). Уз посредовање Сједињених Америчких Држава (САД) 1995. године су две државе договориле тзв. Привремени споразум (*Interim Accord*), према којем су решена бројна спорна питања, а Грчка је признала Македонију под привременом референцом и обавезала се да неће ометати њен улазак у међународне организације под том референцом (Бивша Југословенска Република Македонија) (United Nations Peacemaker n.d.). Европска унија је, као што је истакнуто, успоставила потпуне дипломатске односе са Македонијом тек тада, крајем 1995. године, док је у истом периоду Македонија и приступила, под привременим именом, НАТО иницијативи Партнерство за мир.

Евидентна је, стога, спремност званичне Атине да преноси ефекте (*spillover*) билатералног спора на међународни ниво у континуитету, како би инструментализовала сопствену снажнију међународну позицију у преговорима. Након Привременог споразума, питање званичног имена ће остати нерешено у наредне две деценије, представљајући камен спотицања. Преговори су обнављани и вођени под покровитељством Уједињених нација, које су именовале 1999. године Метјуа Нимица (*Matthew Nimetz*) као специјалног изасланика за разговоре између Грчке и Македоније. Његово посредовање у спору је најдуже у историји УН (UN Political and Peacebuilding Affairs n.d.). Од средине 2000-их година, иако је преко 120 држава света, укључујући европске земље и САД, признало Републику Македонију под уставним именом, Грчка је почела да повезује (успорене) преговоре око имена са процесом евроатлантских интеграција – македонског приступања прво у НАТО, а потом и Европску унију (Pavlica 2009, 55).

Када је Европски савет 2005. године доделио Македонији статус кандидата за чланство, Грчка је, интересантно, упркос текућим преговорима, гласала позитивно (Karadzowski and Adamczyk 2014, 218). Међутим, недостатак фактичког напретка у постизању компромиса наредних година резултовао је радикализацијом грчког става, што је први пут кулминирало на НАТО самиту у Букурешту 2008. године (European Stability Initiative 2012). Формално, званична Атина се позивала на укупно кршење принципа добросуседских односа од стране Македоније, не истичући *de iure* захтев око имена у први план, и на тај начин успела да НАТО консензусом не усвоји одлуку о позиву за чланство Македонији (Арнаутов 2021, 113). Суштински, Грчка је изнова интернационализовала проблем

из билатералних односа, играјући на „карту места за столом” и повезујући претходно решење спора око уставног имена Македонија у складу са својом максималистичком позицијом са подршком одлуци НАТО о интеграцији Македоније. Из данашње перспективе, догађај се може сматрати кључним тренутком за спољнополитичку позицију Македоније, јер је постављена препрека без преседана у евроатлантским интеграцијама. У закључцима НАТО самита се наводи условни отворени позив за Македонију „чим буде постигнуто међусобно прихватљиво решење за спор око имена” чиме је и на нивоу алијансе формализован захтев-предуслов чланства (НАТО 2008).

Додатно, грчки вето из 2008. године покренуо је нову фазу драстичног погоршања билатералних односа, што је сузило простор за решење, креирајући контекст континуиране грчке блокаде (Daskalovski 2023, 67). Само годину дана касније, 2009. године, након првог позитивног мишљења Европске комисије, Европски савет није донео одлуку о отварању преговора, јер се Грчка успротивила, захтевајући решење спора око имена као услов за промену свог става (Rajčinovska Pandeva 2021, 105). На тај начин, Македонија је, поред постојећих европских критеријума, добила додатни билатерални услов за отварање преговора.

Узевши у обзир потребу за једногласном одлуком унутар Европске уније (и НАТО) приликом отварања преговора са кандидатима, Грчка се профилисала као снажан вето играч, вешто користећи асиметричност односа између државе чланице организације и земље која тежи да то постане. У атмосфери ниског међусобног поверења и високих емоционалних тензија које је питање „имена” изазивало у обе државе, Грчка је искористила своје чланство у ЕУ (и НАТО) као средство притиска, захтевајући од Македоније да прихвати њене услове. Ова „билатерализација” приступног процеса – кроз вето на отварање преговора и грчко условљавање даљег напретка билатералним питањем – довела је до тога да ни Европска унија од 2009. године није могла да понуди јасну и кредибилну перспективу за Македонију. С обзиром и унутрашње факторе – притисак националистички настројеног јавног мњења и недостатак политичке воље – обе стране су се придржавале тврдокорних ставова, смањујући шансе за компромис упркос покушајима нових међународних посредовања (ESI 2012). Тако је Македонија остала у *status quo* позицији кандидата чији су преговори *de facto* замрзнути.

Карактеристично је, у контексту рефлектовања грчко-македонског билатералног спора на евро(атлантске) интеграције, ипак ограничено ангажовање ЕУ. Унија се свакако уздржавала од напора ка евентуалној европеизацији тог питања, поучена и ранијим искуствима, док се, са друге стране, у складу са чешће примењиваним тзв. приступом меке дипломатије укључивала у сферу билатералних спорова само у случају расламсавања (Djolai and Nechev 2018, 6).

У околностима нарушених односа између Грчке и Македоније, који су додатно оптерећени након пресуде Међународног суда правде, још једне инстанце на коју се Македонија (неуспешно) ослонила, о грчком кршењу Привременог споразума из 1995. године, на самиту Европског савета 2012. године, не само да нису отворени преговори са Македонијом, већ је наглашено да ће приступање ЕУ зависити од осигуравања добросуседских односа (Gafuri and Muftuler-Bac 2021, 15). Европска унија је неформално и постепено све више легитимизовала захтев за решавањем спора око имена у процесу евроинтеграција за Македонију. О томе колико су далеко од компромиса биле две владе, укупане у максималистичким позицијама, илустративно сведочи и то што током грчког председавања Унијом 2014. године македонска кандидатура није ни била тема на самиту лидера ЕУ у Атини (Karadzoski and Adamczyk 2014, 223).

Промене власти у Грчкој и Македонији 2015. и 2017. године, уз одлазак националистичких партија десног центра у опозицију, су отвориле ипак одређени нови простор за преговоре. За македонску страну специфично, моментум произведен формирањем нове владајуће коалиције након скоро деценије означио је кључну прилику за оживљавање евроатлантских интеграција. Влада Зорана Заева је фокус усмерила на домен спољне политике. Постављена су два комплементарна циља – превазилажење сукоба са суседима и убрзање евроатлантских интеграција (Đukanović 2019, 99). У том контексту, користећи и замах Берлинског процеса, чији циљ је између осталог окончање билатералних спорова на Балкану, након застоја су обновљени и интензивирани преговори са Грчком крајем 2017. и током 2018. године, уз декларативну подршку ЕУ и САД (Bandović 2018, 5). На обали језера Преспа, на граници Грчке и Македоније, 17. јуна 2018. године, министри спољних послова су, у присуству међународних представника и премијера двеју држава, потписали споразум којим је окончан спор око имена. Преспански

споразум, структурно подељен на два дела, односи се на решавање отворених билатералних питања и успостављање стратешког партнерства. Македонска страна је пристала на промену имена у Република Северна Македонија – на шта претходне владе нису биле спремне, док је и Грчка умерила позицију, одустајући од својих максималистичких захтева за уклањањем назива Македонија. Грчка се такође обавезала да неће блокирати пријем у међународне организације, у првом реду у ЕУ и НАТО (United Nations Treaty Collection n.d.). Преспански споразум садржи и одредбе о ширим идентитетским питањима – која су у међувремену такође прерасла у тачке разилажења Скопља и Атине – предвиђајући различито разумевање историјског (античког) наслеђа и прихватање одредница „македонски језик и држављанство” (Rohdewald 2018, 578).

Споразумом није само окончан најдужи спор у историји државе, већ је уклоњена до тада највећа спољнополитичка препрека отварању преговора и напредовању Македоније ка ЕУ и НАТО. Формализовање заокрета саме ЕУ, у финалној фази грчко-македонског спора, према проблему билатералних спорова у региону читава се у Стратегији проширења са почетка 2018. године у којој је први пут експлицитно одређено дефинитивно и обавезујуће решавање свих спорова као услов за приступање (Petrović and Wilson 2021, 204). У сваком случају, решење дугогодишњег регионалног чвора представљало је успех и за Унију. Сматрало се да би Преспански споразум могао бити пример трансформације суседских односа. На унутрашњем плану, најважнији аргумент у прилог споразуму, као и главни извор подршке, било је очекивање да ће покренути са „мртве тачке” пут ка ЕУ и НАТО, базирано на обећањима европских званичника (Bechev 2023, 711). Најучесталије посете европских лидера Скопљу након потписивања споразума допринеле су стварању чврсте перцепције да је реч о прекретници у евроатлантским интеграцијама (Dimovski 2021, 21). Експлицитно позивање на реализацију стратешких циљева, који уживају неоспорни легитимитет и подршку у држави, у преовлађујућој мери је помогло спровођењу комплексног и контроверзног билатералног договора.

Током лета 2018. године Савет ЕУ је дао условну сагласност за отварање преговора са Северном Македонијом 2019. године, уколико буде имплементиран Преспански споразум у целости, док је на годишњем самиту НАТО поново упућен званичан позив у чланство. У „атлантској” димензији интеграција Северна Македонија

је знатно брже напредовала и већ у фебруару 2019. године, када је ратификација и примена Преспанског споразума комплетирана, потписан је протокол о приступању НАТО (Ministry of Defence of the Republic of North Macedonia n.d.). Марта 2020. године је Северна Македонија постала 30. чланица Алијансе, остваривши један од кључних спољнополитичких приоритета (Reuters 2020). За евроинтеграције земље, пак, самит Европског савета у октобру 2019. године је, неочекивано, представљао негативни обрт, производећи разочарање, јер је Француска блокирала отварање преговора и изазвала даље одлагање читавог процеса (Mojsavska 2021, 564). Обећања о реалној европској перспективи пала су у други план. Из македонске перспективе, након пробоја у дугогодишњој стагнацији, поново су спољни фактори успорили напредак ка ЕУ.

Француски потези одражавају дубље унутрашње расправе и изазове унутар Европске уније, али су утицали на Комисију да у фебруару 2020. године предложи ревидирану методологију, која би се прво применила на Северну Македонију (и Албанију), а која је убрзо и одобрена. Као резултат, преговарачки процес постао је сложенији и више политички, са наглашенијим утицајем држава чланица, него икада пре. Негативан аспект таквих промена лежи у могућности да државе чланице додатно политизују процес. Управо са таквом ситуацијом суочила се Северна Македонија 2020. године, када је Бугарска, њен други „проблематични” сусед, стопирала усвајање ЕУ преговарачког оквира.

СПОР СА БУГАРСКОМ – ДРУГАЧИЈА БИЛАТЕРАЛНА ПРЕПРЕКА НА ЕВРОПСКОМ ПУТУ

Од стицања независности, македонски односи са Бугарском су пролазили кроз различите фазе успона и падова, али уз континуиране разлике око осетљивих идентитетских лингвистичко-историјских елемената. Бугарска је прва признала Македонију под уставним именом и деценијама подржавала, у одређеним моментима као највокалнији партнер, афирмацију македонске државности на спољнополитичком плану и евроатлантске интеграције јужног суседа (Kuchukov 2021, 4). Илустративна је чињеница да је управо на бугарску иницијативу кондиционирани позив Македонији унет у закључке НАТО самита 2008. године, како сложени процес преговора не би морао да буде покренут у потпуности изнова у будућности (4).

Међутим, изван домена спољнополитичке сарадње, у политичком и јавном дискурсу су опстајале несугласице и конфликтни погледи о језику, етничкој посебности и историји. Политички естаблишмент и интелектуална заједница у Бугарској, махом, третирају македонски језик као регионални дијалект бугарског језика, доводе у питање етничку различитост и инсистирају на наративима о заједничкој прошлости и специфичним тумачењима историјских догађаја и наслеђа у Македонији (Avakumovic-Pointon 2022). Први покушај за приближавањем разлика у лингвистичко-историјским питањима на међудржавном нивоу је учињен 1999. године када су премијери две државе потписали заједничку, правно необавезујућу, Декларацију о добросуседским односима (Marolov 2022, 20). Конкретни резултати у пракси у наредним годинама нису постизани, али је Бугарска одржавала опрезнији и конструктивнији приступ билатералним спорним питањима, избегавајући ескалацију. Управо се ту огледа важнија разлика између контекста грчко-македонског и бугарско-македонског спора – док је грчки приступ од самог почетка био знатно оштрији, уз константу инструментализовања „места за столом” у међународним организацијама као „полуге утицаја” у решавању билатералних питања, бугарски став је тек постепено еволуирао.

Бугарска начелна подршка европским интеграцијама Македоније је тестирана повремено, потврђујући да није безусловна. На самиту 2012. године, Бугарска је по први пут *de facto* употребила „вето” и придружила се Грчкој у противљењу „зеленом светлу” за отварање преговора са Македонијом. Реч је о одговору на перципирани пораст „анти-бугарског” национализма, због чега је затражено потписивања споразума о добросуседским односима, који ће обухватити питања језика и националне историје (Panov, Sasanovska and Angelovska-Panova 2021, 225). Бугарска је у наредним годинама, пак, ублажила своју позицију и није више понављала „вето” потез. Свакако, први спољнополитички успех нове владе Зорана Заева, који је чак претходио Преспанском споразуму, било је потписивање Уговора о пријатељству, сарадњи и добросуседским односима са Бугарском 2017. године (Ђукановић 2019, 97). Уговором је утврђена правна основа билатералних односа, надограђујући се на декларацију из 1999. године. Уз компромисне формуле око назива језика, концепт „заједничке историје” и превазилажење разлика у историјским тумачењима су стављени у средиште споразума

оснивањем заједничке стручне комисије ((мак.) *Заедничка комисија за историски и образовни прашања помеѓу Северна Македонија и Бугарија*), у циљу решавања спорних питања (Brunnbauer 2022, 730).

У октобру 2019. године два документа су сигнализирала нагли, и за многе посматраче изненадни, спољнополитички заокрет Бугарске у контексту билатералних односа са Северном Македонијом. Оквирном позицијом (меморандумом) бугарске владе послатом на ниво ЕУ и потоњом парламентарном декларацијом, коју су подржале све политичке партије, оштро је критикована, из бугарске перспективе дискутабилна, имплементација уговора из 2017. године, недостатак правно-обавезујућих механизма на македонској страни, која се „оптужује” на етнички и језички инжењеринг, недовољно ангажовање у заједничкој комисији за историјска питања и ограничавање права бугарске мањине, због чега је дистрибуирана листа специфичних захтева који се очекују од Северне Македоније током приступних преговора (Brunnbauer 2022, 725–726). Бугарска је обновила билатерални спор и на површину истакла захтеве са значајним међународним импликацијама. Уочљива је сличност са фазама заоштравања грчко-македонског спора у прошлости, на које су утицали унутрашњи фактори, попут констелације владајућих коалиција са десним националистички орјентисаним партијама на важним позицијама, које су артикулисале максималистичку националну реторику. Тадашња „десна” бугарска влада, под притиском радикално националистичких опција, је дефинисане закључке поново приложила у засебној изјави Савету ЕУ у марту 2020. године, након што је усвојена нова ЕУ методологија и све државе чланице, укључујући и Бугарску, гласале за отварање преговора са Северном Македонијом, али без утврђеног датума (Fouere 2023, 9–10).

Бугарским унилатералним потезима су практично интернационализована директна питања из односа са Северном Македонијом. Бугарска се ослонила на ЕУ оквире. Истакнута је спремност да ускрати сагласност за одређивање датума почетка преговора пре него што буде осигурано решавање билатералних захтева. Бугарска је инсистирала на њиховом укључивању у преговарачки оквир, како би спровођење билатералних договора Северне Македоније са државама чланицама ЕУ постало део посебног поглавља, те како би се добросуседски односи афирмисали као хоризонтални критеријум у току целокупног преговарачког процеса

(Kyuchukov 2021, 4). С обзиром да су друге чланице негодовале на нову тврдокорну позицију званичне Софије у вези са формалним инкорпорирањем билатералних аспеката, након што је Европска комисија проследила нацрт преговарачког оквира, у другој половини 2020. године је Бугарска сигнализирала „црвено светло” усвајању оквира за Северну Македонију и датуму почетка преговора (Damjanovski 2021, 16).

Неодлучност ЕУ да проактивно делује и адекватно награди политичку вољу македонског руководства, након прекретнице са Преспанским споразумом, отворила је простор за нову „билатерализацију и политизацију” пута Северне Македоније ка ЕУ и ометајуће потезе суседних земаља. У случају бугарско-македонског спора који се „прелива” на евроинтеграције, поступци Бугарске су „олакшани” и посредно легитимизовани као (ненамеравана) последица ревидиране ЕУ методологије проширења којом је оснажена политичка „тежина” појединачних чланица у читавом процесу, на шта се званична Софија и ослонила (Fouere 2023, 10).

Док је Грчка користила асиметричну позицију „за столом” како би своју сагласност за отварање преговарачког процеса условљавала „само” претходним решењем спора, Бугарска је, са друге стране, иницијално настојала да захтеве из билатералног домена инкорпорира у читав преговарачки процес. Фундаментална разлика између два билатерална спора и њихових ефеката на евро(атлантске) интеграције се огледа у томе. За Грчку је Преспански споразум била финална тачка након које је била спремна да „подигне” блокаду, док је за бугарску страну Уговор из 2017. године полазна основа, а уношење тих одредби и других спецификованих захтева у преговарачки оквир било почетни услов за „зелено светло”, након чега би континуирано из позиције „вето играча” контролисала реализацију током даљег тока преговарачког процеса. Другим речима, суштински разлог због чега је обновљени спор са Бугарском била другачија врста препреке пред Северном Македонијом је захтев за својеврсном дугорочном европеизацијом питања из билатералних односа.

Када је Бугарска поставила (максималистичке) услове пред Северну Македонију (и ЕУ), отворен је простор и за потенцијалне нове негативне преседане у пољу европских интеграција – попут уношења језичких, етничких и историјских елемената у процес, ризикујући непредвидиве негативне последице у будућности, уколико се посматра наслеђе региона из којих долазе други кандидати

(Trajanovski 2020; Vangelov 2023, 210). Чињеница је, са друге стране, да специфично искуство Северне Македоније са билатералним споровима и „стопирањем” њених међународних интеграција већ открива препреке и услове са којима се ниједна друга држава никада није суочила. Компарацијом два случаја, очљиве су, свакако, битне разлике у садржинском погледу захтева, али и делимично преклапање око идентитетских аспеката, у смислу инсистирања и Грчке и Бугарске на одређењу назива језика и посебном тумачењу историјског наслеђа у Македонији. Из македонске перспективе, чини се да ескалација спора са Бугарском, будући да директно задире у осетљивија идентитетска питања, изазива значајно оштрије реакције и негативнију контра-кампњу. Истраживања у континуитету указују на драстично погоршање перцепције Бугарске у македонском јавном мњењу, чак испод нивоа на којима се Грчка налазила, и прилично обухватније противљење било каквом компромисном решењу које укључује спровођење бугарских услова (Спасеновски 2022, 36).

Приступи у покушајима превазилажења билатералних препрека у интеграцијама такође откривају битну различитост. Огледа се у степену и нивоу ангажовања саме ЕУ, која је преузела знатно опсежнију дипломатску активност у посредовању између Бугарске и Северне Македоније и предлагању компромисних солуција. Насупрот константности грчке, бугарска влада је, са друге стране, показала већу отвореност за прилагођавање става, те се од почетка 2022. године оријентисала на мекши приступ и преусмерила (реторички) фокус са контроверзних лингвистичко-историјских на питања формалне равноправности и заштите бугарске мањине у Македонији (Kuchukov 2021, 12). Дипломатска офанзива ЕУ на самом крају француског председавања Унијом у јуну 2022. године исходвала је компромисом. Иницирањем тзв. француског предлога ЕУ је обезбедила повлачење бугарског „вета” за почетак преговарачког процеса, истовремено обавезујући Северну Македонију да у наредним фазама процеса реализује захтеве суседне земље. Документ је потом усвојен у обе националне скупштине, али уз отпор и у Бугарској, где је Влада изгубила парламентарну већину, и у Северној Македонији, где су опозиционе партије организовале масовне протесте (Petrov 2022, 21). Будући да је, према постигнутом договору, напредак у појединим питањима обухваћеним Уговором из 2017. године укључен у приступни оквир за Северну Македонију, те да ће гарант имплементације бити Европска комисија, направљен

је преседан (Brunnbauer 2022, 734). Унија је учинковито подржала становиште Бугарске – државе чланице – преносећи по први пут специфична билатерална питања, идентитетског карактера, на европску разину. Фактичка европеизација (решења) спора ствара додатне неизвесности у будућности. Основано је приметити да тзв. француски предлог не ставља тачку, већ практично пролонгира билатерални спор, али сада под формалним европским окриљем.

Иако су крајем јула 2022. године на међувладиној конференцији коначно започети преговори, напредак у корацима Северне Македоније ка чланству, поред дефинисаних критеријума, и надаље ће зависити од испуњавања посебних предуслова (European Western Balkans 2022). Оправдано се примећује да укључивање билатералних захтева у дугорочни приступни процес даје могућност Бугарској да у било ком тренутку будућих преговора поново арбитарно употребљава (претњу) вето *vis-a-vis* Северне Македоније, при чему нису садржане ни гаранције против евентуалног проширивања захтева. Тренутно као централна мера је предвиђена измена македонског Устава како би се бугарска етничка мањина признала као конститутивна у Северној Македонији. Спровођење уставне ревизије је уједно кључни услов, према француском предлогу, да земља комплетира почетну фазу приступних преговора и уђе у фазу отварања и затварања поглавља. Међутим, унутрашња политичка динамика и опозиционо супротстављање онемогућили су до сада једини покушај усвајања уставних амандмана у августу 2023. године (Ivković 2024). Након овогодишњих пролећних избора, на којима су у негативном тону доминирале теме тзв. француског предлога и односа са Бугарском, националистичка опозициона ВМРО-ДПМНЕ се вратила, после седам година на власт (Keranov and Metodieva 2024). Нова влада најављује покушај поновног преговарања компромисног аранжмана, са алтернативним предлогом одлагања примене уставних амандмана док Северна Македонија не постане чланица ЕУ (Ivković 2024). Реално је претпоставити да пре свега Бугарска неће прихватити ревидирање ранијег договора, док се ни на страни ЕУ не може очекивати ентузијазам за новим преговорима. Чињеница је да Северна Македонија и две године после отварања преговарачког процеса остаје „заглављена” без иједног отвореног поглавља, између осталог, услед ефеката европеизовања билатералног спора. У околностима пораста неповерења и изостанка гаранција у тзв. европском решењу у вези са потенцијалним новим билатералним

условљавањима, европски пут ће паралелно зависити од „игре на два нивоа” – унутрашњем и билатералном *vis-a-vis* Бугарске – што сугерише да (не)предвидиви спољни изазови настављају да примарно усмеравају (европске) интеграције Северне Македоније.

ЗАКЉУЧАК

Са временске дистанце, данас помало заборављено делује чињеница да је Северна Македонија почетком и средином 2000-их година била управо међу водећим државама у региону у евроатлантским интеграцијама. Додатно, све до актуелног тренутка постоји доследно висока подршка јавног мњења европском путу и чланству у НАТО, у самом врху у поређењу са другим западнобалканским актерима, уз номинални консензус дуж читаве политичке сцене о стратешким спољнополитичким приоритетима (Спасеновски 2022, 28–29).

Северна Македонија је држава из региона која је (била) најизложенија непосредним спољнополитичким препрекама у евроатлантским интеграцијама. Оквирна оцена, без улажења у свеобухватнију расправу о односу унутрашњих и спољних чинилаца, је да су билатерални спорови, сврстани у факторе екстерне (спољне) природе, битно обликовали пут ка чланству Северне Македоније у ЕУ и НАТО и утицали на то да је званично Скопље тек након приближно две деценије постало део Алијансе, док је процес евроинтеграција успорен и разводњен у мери да се на отварање преговарачког оквира 2022. године чекало пуних 17 година, при чему ће димензија билатералних (спољних) односа и надаље стављати „вео неизвесности” пред европску перспективу Северне Македоније.

Македонски случај је специфичан, јер се ни друге државе Западног Балкана, нити ранији кандидати за чланство, нису суочили са тако израженим опструкцијама од стране суседних или појединих држава чланица Европске уније, које су користиле своју позицију за додатно условљавање кандидата, нарочито у вези са идентитетски осетљивим и политички сложеним питањима из билатералних односа.

Компаративним сагледавањем и анализом билатералних спорова Северне Македоније са суседима, а у погледу евроатлантских интеграција, утврђене су сличности у грчком и бугарском тактичком коришћењу позиције „за столом” и асиметричног односа између државе чланице и кандидата како би ефективном „блокадом”

наметнуле билатералне захтеве; затим сличности у домену унутрашњих фактора који су покретали заоштравање спорова, те у делимичном преклапању садржине условљавања. Са друге стране, поред другачије природе централних питања, битна је разлика у контексту, будући да је спор са Грчком представљао препреку за оба македонска стратешка спољнополитичка приоритета – и ЕУ и НАТО интеграције – као и што је са временске дистанце уочљиво да је тада постојао ипак већи простор и ентузијазам унутар Северне Македоније за постизањем компромисног решења које би деблокирало и убрзало темпо интеграционог процеса. Кључна разлика између билатералних спорова Северне Македоније са суседним државама се види, пак, у спољним приступима решавању и, повезано, суштинској дугорочној „европеизацији” бугарско-македонског спора, подвођењем специфичних билатералних услова под формално европско окриље. Док је Преспанским споразумом затворено поглавље грчке „блокаде” евроатлантских интеграција, на основу тзв. француског предлога, базираног на посредовању ЕУ, бугарско-македонски спор је *de facto* привремено пролонгиран, али су нова мерила инкорпорирана у читав преговарачки процес, стварајући континуирану неизвесност и ризике пред македонском спољном политиком. Европска унија није развила ефикасне механизме за решавање спорова између држава чланица и кандидата, те се изнова потврђује образац да у контексту интеграција Северне Македоније спољни актери, пре свега ЕУ, се више појављују као део проблема, него решења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Арнаулов, Митко. 2021. „Стратегија спољне политике Републике Македоније од 2006. до 2015. године.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

Спасеновски, Александар. 2022. *30 години надворешна политика и одбрана (Анализа и истражување на јавното мислење)*. Скопље: Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија.

Avakumovic-Pointon, Isabelle. 2022. “Hostages of History: North Macedonia, Bulgaria, and the Hazards of EU Accession.” *Eurasiatique*. 3 April 2022. <https://eurasiatique.ca/2022/04/03/hostages-of-history-north-macedonia-bulgaria-and-the-hazards-of-eu-accession/>.

- Bandović, Igor. 2018. *Macedonia's Path Towards the EU and NATO and the Regional Implications*. Skopje: Open Society Foundation.
- Bechev, Dimitar. 2023. "The EU and Dispute Settlement: The Case of the Macedonian Name Issue." *East European Politics and Societies* 37 (2): 698–717. DOI: 10.1177/08883254221101905.
- Brunnbauer, Ulf. 2022. "Side Effects of 'Phantom Pains': How Bulgarian Historical Mythology Derails North Macedonia's EU Accession." *Comp. Southeast Europe Studies* 70 (4): 722–739.
- Damjanovski, Ivan. 2021. *Analysis of public opinion on North Macedonia's accession to the European Union (2014–2021)*. Skopje: Konrad Adenauer Foundation.
- Daskalovski, Zhidas. 2023. "The Impossible Reconciliation of Historical Narratives: The Macedonian Name Dispute and Prospects for the Future." In *Macedonia's Long Transition*, eds. R. Hudson and I. Dodovski, 61–75. Cham: Palgrave Macmillan.
- Demjaha, Agon. 2014. "The Path of North Macedonia towards the European Union." *Justicia – International Journal of Legal Sciences* 8 (13–14): 9–16.
- Dimovski, Ilče. 2021. "EU and the Republic of North Macedonia – relations and influence, after the renaming period." *International Academic Institute*. 22 September 2021. <https://ia-institute.com/wp-content/uploads/2021/09/IAI-Book-of-Abstracts-22-September-2021-1-1.pdf>.
- Djolai, Marika, and Zoran Nechev. 2018. *Bilateral Disputes Conundrum: Accepting the Past and Finding Solutions for the Western Balkans*. Graz: BiEPAG.
- Đukanović, Dragan. 2019. "North Macedonia and its Neighbours: Challenges and Perspectives." *Croatian International Relations Review* 25: 90–114.
- European Commission. n.d. "EU-North Macedonia relations." *European Commission*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/north-macedonia_en.
- European Council. 2000. "Conclusions of the Santa Maria da Feira European Council (19–20 June 2000)." *CVCE*. 25 October 2012. https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_of_the_santa_maria_da_feira_european_council_19_20_june_2000-en-042a8da3-def7-44ac-9011-130fed885052.html.

- European Stability Initiative. 2012. "Macedonia's dispute with Greece." *European Stability Initiative*. <https://www.esiweb.org/macedonias-dispute-greece>.
- European Western Balkans. 2022. "EU holds first intergovernmental conferences with North Macedonia and Albania." *European Western Balkans*. 19 July 2022. <https://europeanwesternbalkans.com/2022/07/19/eu-holds-first-intergovernmental-conferences-with-north-macedonia-and-albania/>.
- Fouere, Erwan. 2023. *EU enlargement and the resolution of bilateral disputes in the Western Balkans*. Brussels: Centre for European Policy Studies.
- Gafuri, Adea, and Meltem Muftuler-Bac. 2021. "Caught between stability and democracy in the Western Balkans: a comparative analysis of paths of accession to the European Union." *East European Politics* 37 (2): 267–291.
- Ivković, Aleksandar. 2024. "EU and Bulgaria unlikely to accept VMRO's proposal for re-negotiating constitutional change." *European Western Balkans*. 12 July 2024. <https://europeanwesternbalkans.com/2024/07/12/eu-and-bulgaria-unlikely-to-accept-vmros-proposal-for-re-negotiating-constitutional-change/>.
- Karadzoski, Mladen, and Artur Adamczyk. 2014. "Macedonia and Her Difficult Neighbours on the Path to the EU." *Yearbook of Polish European Studies* 17: 209–225.
- Keranov, Dimitar, and Asya Metodieva. 2024. "The Bulgarian Factor in North Macedonia's Elections and EU Prospects." *The German Marshall Fund*. 2 May 2024. <https://www.gmfus.org/news/bulgarian-factor-north-macedonias-elections-and-eu-prospects>.
- Kostoska, Olivera. 2018. "Macedonia's Stalled Bid for EU Membership: Is the Solution in Sight?" *Romanian Journal of European Affairs* 18 (2): 54–76.
- Kyuchukov, Lyubomir. 2021. *Where History Crosses Politics: Relations Between Bulgaria and The Republic of North Macedonia*. Sofia: Friedrich Ebert Stiftung.
- Marolov, Dejan. 2022. "A Study of the Two Documents that Create the Framework of the Contemporary Relations between Republic of Macedonia and Bulgaria." *European Journal of Economics, Law and Politics* 9 (1): 16–36.

Ministry of Defence of the Republic of North Macedonia. n.d. "The Road of the Republic of North Macedonia to NATO." *Ministry of Defence of the Republic of North Macedonia*. <https://mod.gov.mk/road-to-nato/>.

Mojsovska, Silvana. 2021. "North Macedonia: Politics versus Policy of EU Integration." *Contemporary Southeast Europe Studies* 69 (4): 561–574.

North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 2008. "NATO decisions on an open-door policy." *North Atlantic Treaty Organization*. <https://www.nato.int/docu/update/2008/04april/e0403h.html#:~:text=At%20the%20Bucharest%20Summit%2C%20NATO,reforms%20in%20Ukraine%20and%20Georgia>.

Pamuk, Humeyra. 2018. "NATO formally invites Macedonia to join the alliance." *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-nato-summit-declaration/nato-formally-invites-macedonia-to-join-alliance-idUSKBN1K12AR/>.

Panov, Mitko, Ruzhica Cacanovska and Maja Angelovska-Panova. 2021. "Macedonian Nation Between Self-Identity and Euro-Atlantic Integration: Implications of the Agreements with Bulgaria and Greece." In *Researching Yugoslavia and its Aftermath: Sources, Prejudices and Alternative Solutions*, eds. Branislav Radeljić and Carlos Gonzalez-Villa, 223–252. Cham: Springer Nature.

Pavlica, Branko. 2009. „Grčko-makedonski spor u vezi sa imenom Makedonije." *Međunarodna politika* 60 (1136): 4–63.

Petrov, Angel. 2022. "How Instability in Bulgaria Helped Maked the North Macedonia Deal?" *SüdostEuropa Mitteilungen* 62 (5–6): 19–21.

Petrović, Milenko, and Garth Wilson. 2021. "Bilateral relations in the Western Balkans as a challenge for EU accession." *Journal of Contemporary European Studies* 29 (2): 201–218.

Rajčinovska Pandeva, Irena. 2021. "North Macedonia: The Name in Exchange for European Union Membership?" In *Euroscepticism and the Future of Europe*, eds. Michael Kaeding, Johannes Pollak and Paul Schmidt, 105–108. New York: Palgrave Macmillan.

Reuters. 2020. "NATO welcomes North Macedonia as 30th ally." *Reuters*. 2 April 2020. <https://www.reuters.com/article/world/nato-welcomes-north-macedonia-as-30th-ally-idUSKBN21K2SD/>.

- Rohdewald, Stefan. 2018. "Citizenship, Ethnicity, History, Nation, Region, and the Prespa Agreement of June 2018 between Macedonia and Greece." *Südosteuropa* 66 (4): 577–593.
- Stojanovski, Strasko, and Dejan Marolov. 2017. "Republic of Macedonia, the 30th Member of NATO?" *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research*, 281–294.
- Trajanovski, Naum. 2020. "Bulgarian-North Macedonia's history-dispute: Whose 'shared history' in the name of which European values?" *Heinrich Böll Stiftung*. 16 November 2020. <https://ba.boell.org/en/2020/11/16/bulgarian-north-macedonias-history-dispute-whose-shared-history-name-which-european>.
- Uilenreef, Arjan. 2010. *Bilateral barriers or good neighbourliness? The role of bilateral disputes in the EU enlargement process*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- UN Political and Peacebuilding Affairs. n.d. "Personal Envoy Greece – the former Yugoslav Republic of Macedonia." *UN Political and Peacebuilding Affairs*. <https://dppa.un.org/en/mission/personal-envoy-greece-former-yugoslav-republic-of-macedonia>.
- United Nations Peacemaker. n.d. "Interim Accord between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia." *United Nations Peacemaker*. <https://peacemaker.un.org/greecefyrom-interimaccord95>.
- United Nations Treaty Collection. n.d. "Greece and The former Yugoslav Republic of Macedonia – Final Agreement for the settlement of the differences." *United Nations Treaty Collection*. https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/55707/Part/I-55707_0800000280544ac1.pdf.
- Vangelov, Ognen. 2023. "An Analysis of Bulgaria's Rejection of the Macedonian Ethno-Linguistic Identity and Its Implications." In *Macedonia's Long Transition*, eds. R. Hudson and I. Dodovski, 207–222. Cham: Palgrave Macmillan.

Igor Miroslavjević**Faculty of Political Sciences, University of Belgrade*

OLD AND NEW EXTERNAL OBSTACLES TO THE EUROATLANTIC INTEGRATION OF NORTH MACEDONIA – BILATERAL DISPUTES WITH GREECE AND BULGARIA FROM A COMPARATIVE PERSPECTIVE

Resume

None of the Western Balkans candidate countries for membership in the European Union is without open disputes with their neighbours. In the past two decades, bilateral disputes in the (Western) Balkans have mostly been resolved. The effects of disputes, however, often go beyond bilateral frameworks and have appeared as a direct obstacle to international integration. North Macedonian disputes with neighbours are indicative examples. The paper aims to review and analyze, from a comparative perspective, the disputes of North Macedonia with Greece and Bulgaria in the context of their reflection on EU (and NATO) integration and to examine similarities and differences. North Macedonian case is certainly specific because neither previous nor current membership candidates faced such pronounced obstructions from (neighbouring) EU (and NATO) member states, which used their position for additional conditioning of candidates, especially about identity-sensitive and politically complex issues from bilateral relations. From a comparative point of view, in addition to the observed similarities in the approaches of Greece

* Email address: igormiroslavjevic5@gmail.com; ORCID: /.

and Bulgaria, conclusions can also be drawn about the differences between the two disputes in the context of the Euro (Atlantic) integration of North Macedonia. Along with the different nature of the central issues and the unequal space for compromise overcoming disputes framed in broader strategic foreign policy priorities, the key difference can be seen in the external (international) approaches to dispute resolution and, relatedly, long-term “Europeanization” of the Bulgarian-Macedonian dispute, by bringing specific bilateral conditions under formal European auspices. Regarding the Bulgarian-Macedonian dispute, the EU has de facto effectively supported the position of the member state by transferring for the first time identity-sensitive bilateral issues to the European level, as a result of which there is a danger of creating a negative precedent with implications for the perspective of mutual relations between both candidate countries from the Western Balkans and their European neighbours.

Keywords: *North Macedonia, Euro-Atlantic integration, bilateral disputes, good neighbourly relations, Western Balkans, Greece, Bulgaria.*

Лазар Стојановић*

Институт за европске студије, Београд

Јана Марковић**

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

МОЋ И ТЕОРИЈА РЕАЛИЗМА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак

Моћ представља веома важну категорију међународних односа, од које умногоме зависи позиција државе у оквиру међународног поретка. Стога, актери су усмерени ка надограђивању и усавршавању димензија и ресурса моћи. Имајући у виду наведени значај, многи теоријски обрасци анализирају аспекте моћи, долазећи до суштински различитих налаза. На том путу, реализам уз супротстављени либерализам, представља најзначајнију теорију, са дугом традицијом. Преостали обрасци схватања моћи јесу савремене школе мишљења базиране доминантно на критици реализма или либерализма. Свој пун потенцијал реализам остварује након Другог светског рата, услед неуспеха либералних схватања, када почиње његово златно доба. Рационална окренутост реалистичном погледу је унела новине, које су ишле у корак са хладноратовском епохом. Штавише, реалисти биполарну структуру међународног поретка сматрају најстабилнијом, те је блоковска

* Имејл адреса: lazarfb97@gmail.com; ORCID: 0009-0009-4777-7152.

** Имејл адреса: jana.markovic@fb.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0003-0676-8213.

подела током Хладног рата представљала практичну примену ове теорије. Стога, циљ рада је довођење у везу моћи државе са постулатима теорије реализма, у периоду након Другог светског рата. Истраживање прати историјску генезу ових појмова, указује на кључне консеквенце и модификације, сходно динамичности међународних односа. На пољу теорија моћи то подразумева синтезу разматрања најзначајнијих теоретичара, док конкретизацијом реализма настају синтагме са епитетима класични, офанзивни и дефанзивни. Рад има амбицију да кроз примену квалитативног истраживачког приступа приближи употребу моћи у савременим међународним односима, кроз адекватне примере, који потврђују или оповргавају премисе теорије реализма.

Кључне речи: *моћ, сила, теорија реализма, међународни односи, међународни поредак.*

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Међународни односи представљају комплексну и динамичну дисциплину. Стога, њихово разумевање је умногоме зависно од временске етапе, која се узима као референтна. Историјски догађаји могу представљати важне прекретнице, које одређују будућност међународних односа. Сукоби глобалних размера, у првом реду, мењају односе снага међу државама, што се ефикасно рефлектује и на друге области. Наведено је најевидентније кроз примере великих ратова током прве половине 20. века, који су успешно ревидирали међународне односе, као тада већ респектабилну и плодносну научну дисциплину.

Елем, имајући у виду неодвојивост теорије и праксе, сваки од тих историјских периода прати адекватна теоријска артикулација, за којом се посеже. Иако савремена наука о међународним односима нуди прегршт образаца и школа учења, треба истаћи, да се као две доминантне, издвајају либерализам и реализам. Реч је о дијаметрално супротним погледима на односе моћи међу државама, који их са позиције крајности посматрају. Сви млађи обрасци, којих је заиста пуно, настају и развијају на основу критичког осврта на

неку од доминантних теорија, те их је стога немогуће посматрати у потпуности изоловано, односно неодвојиво од либерализма и реализма.

Моћ, са аспекта предметне тематике, представља важан појам, са присуством и посебном улогом у свим друштвеним периодима и епохама, те је њено одређење битна полазна основа. Најпре, иако ће аутори различитих дисциплина, попут теологије, политикологије, филозофије, војне стратегије, користити термин *моћ*, неће под њом подразумевати иста значења. Потврда историјској свеприступности моћи су разматрања Тукидида, која су забележена још у 5. веку пре нове ере. Он је моћ видео као елемент који ремети равнотежу у доношењу праведних одлука, које су могуће само када постоји склад између обима моћи двеју страна (Woodruff 2014, 117). Расел (Rasel 2022, 60), истакнути британски филозоф и логичар, сматра да моћ резултује намеравањем последицама. Не усуђујући се да исту дефинише, услед ширине појма и непостојања прецизних критеријума, истиче да нема дилеме да је реч о кардиналном појму друштвене науке, пандан енергији у физици. Ниче кандидује термин *Воља за моћ* у свом истоименом, најважнијем, делу. Овај концепт се сматра као унутрашњи осећај или порив, који сили даје истинску суштину. Воља за моћ се доминантно тумачи као мисао која води ка остваривању доминације, иако то није њено једино тумачење у сагледавању моћи државе. Воља за моћ је особина и инфериорнијих актера, те је у том смислу усмерена ка идеалу слободе, независности и опстанка (2022, 362–422). Према Веберу (*Max Weber*) моћ се користи за наметање своје воље, док Лукс (*Steven Lukes*) истиче промену интереса, услед испољавања моћи (Lošonc 2009, 10). Хобс, као теоретичар реалполитике, целовито анализира жељу ка стицању моћи, која је стална и неограничена, по моделу „моћи никад доста” (Хобс 1991, 111).

Сва поменута разматрања нуде погледе на моћ, али општеприхваћена дефиниција изостаје. У наставку рада, моћ се аналитички везује за међународне односе, чиме се њено значење сужава. Стога, након овог неопходног увода следи анализа моћи из угла међународних односа, са пратећим теоријским обрасцима. Фокус је стављен на период након Другог светског рата и теорију реализма, која је тада у свом *златном добу*.

МОЋ У МЕЃУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Као што је поменуто, иако моћ егзистира у оквиру многих научних дисциплина, она у међународним односима заузима кључну позицију. Поред тога, дефиниција моћи и у овој дисциплини није јединствена, те различити аутори посежу за фаворизовањем различитих димензија моћи. Моргентхау (Morgenthau 1948, 27), утемељивач класичног реализма, моћ, односно борбу за стицање моћи, посматра као интригантан и интердисциплинаран процес, који се налази у сржи међународних односа. На другој страни Гилпин (Gilpin 1981, 13) га уздиже на ниво проблематике. Ужа поимања моћи у оквиру међународних односа су неретко базирана на односима који се успостављају међу државама, као актерима међународне политике. На том трагу, према Роберту Далу (*Robert Dahl*), моћ је способност једног актера, да другог актера примора да учини нешто, што иначе не би учинио. Други аутори истичу да им моћ даје могућност да своју судбину узму у своје руке (Barnett and Duvall 2005, 45).

Уз сву евидентност флуидности појма моћи, она се у оквиру међународних односа може тумачити кроз три доминантне концепције, и то: схватања моћи као контроле над ресурсима, контроле над актерима или контроле над догађајима и исходима. Првопоменуто схватање, које моћ доводи у везу са ресурсима, креирано од стране Шварценбергера (Schwarzenberger 1951, 14), најучесталије је. На основу њега јављају се покушаји квантификације моћи, кроз поседовање одређених ресурса, док се као значајни уопштени показатељи издвајају територија, број становника и бруто домаћи производ. Иако има много покушаја извођења формула о моћи државе, као једна од упечатљивијих је она у којој аутор моћ сагледава кроз површину државе, број становника, привредну активност, војну снагу, и опционо нуклеарни потенцијал (German 1960, 141). Међутим, критичким сагледавањем тезе о посматрању моћи кроз поседовање ресурса је закључено да се исти ресурси не понашају ни приближно исто у различитим ситуацијама. Такав приступ пренебрегава друге чиниоце, попут вештине и способности управљања ресурсима или њихове правовремене употребе (Hart 1976, 289). Алтернативна тумачења фокус са материјалне компоненте пребацују на актере, односно односе који се успостављају међу њима. Тиме се моћ доста шире сагледава. Док последња перцепција

у овом низу контролу над догађајима сматра одлучујућом. Према њој, незаинтересованост за одређене епизоде не значи одсуство моћи, већ се она везује за доминацију у исходима који се сматрају пресудним и нарочито важним у односима међу државама.

Џозеф Нај (*Joseph Nye*), истакнути професор међународних односа на Универзитету Харвард, је значајан део свог истраживачког опуса посветио управо улози моћи у међународним односима. Наиме, он своја разматрања отпочиње општом перцепцијом да је моћ све оно што доводи до промене, или њеном одупирању. Али у својој дубљој анализи, моћ најпре грана на меку, војну, економску и паметну, као целине подложне аутономном разматрању и истраживању (Нај 2012, 22).

Мека моћ је најједноставније представљена као вештина да усмерите друге да желе исто што и ви, без примене силе, само путем привлачности (Nye 2002, 9). У циљу прецизнијег одређења, овај аутор меку моћ сагледава кроз политичку, дипломатску, културну и образовну димензију. Политички аспект се тиче функционисања политичког система државе и његових институција, дипломатска моћ се везује за спољнополитичке активности, док образовна и културна моћ делају на пољу формалног образовања, медија, стицања знања и вештина, креирања нових и очувања традиционалних културолошких образаца. Мек карактер ове моћи уме да заваља, одавајући утисак да таквим деловањем не могу настати значајне последице, што је погрешно на више нивоа. Наиме, деловање меке моћи може садржати деструктивне елементе попут манипулације, уцене, осуде, са широким сведруштвеним импликацијама. Поједини аутори износе критике на рачун меке моћи, те чак доводе у питање и њено постојање, сматрајући је интересовањем које претендује да у будућности може прерасти у моћ. Критички осврти овог типа не споре њену важност, већ давање статуса моћи (Gelb 2009, 219).

Војна моћ је дакако прецизнији појам, са значајно мање дилема у погледу дефинисања. Њени јасни, учестало квантитативни показатељи, као што су број обучених и професионалних војника, опрема и средства којима се располаже, омогућавају неки вид позиционирања и вредновања држава по том основу. Намена таквих средстава може бити различита, полазећи од физичке принуде, као прве асоцијације на војну моћ, преко претње принудом, све до заштите и помоћи (Нај 2012, 64). Кроз примере, војна моћ је истовремено предузимање војног напада или интервенције, исто

тако и претња или застрашивање њоме, креирање војних савеза али и помоћ војних снага у случају природних или антропогених незгода и несрећа.

За економску моћ се може применити слична аналогија, која је своди на мерљиве категорије, попут бруто домаћег производа, као најзначајнијег међу њима. Међутим, економска моћ, у контексту међународних односа, постаје значајна на многим пољима. Најпре су ту економске организације, које интеграцијама на регионалном или глобалном нивоу утичу на стање светске економије. Затим се може говорити о моћи санкција, као средства које се налази у рукама економске моћи. Реч је о награди или казни, то јест подршци или неслагању, које се предузима са циљем измене понашања и остваривања жељених политичких интереса (Naj 2012, 95). Такође, треба истаћи да ова моћ има примарну позицију, будући да је могуће довести је у везу са свим другим врстама моћи, па и војном. Према тој тези, муниција, пушка или војни ваздухоплов је део економског улагања, тј. стања државе.

Финално, паметна моћ представља својеврсну синтезу свих претходних врста моћи, односно исправно располагање димензијама моћи. Паметна моћ је својеврстан хронолошки алгоритам, праћен јасном стратегијом, који отпочиње одређењем приоритета и интереса, а завршава жељеним епилогом (Naj 2012, 248–249).

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ РЕАЛИЗМА

Реализам представља теорију са дугом традицијом, која се доминантно развијала у делима Моргентау (*Hans Morgentau*), Миршајмера (*John Mearsheimer*), Кара (*Edward Carr*), који се сматрају примарним представницима овог значајног правца у науци о међународним односима. Реалистичко становиште не негира стање мира, већ га сматра неостваривим у свом динамизму односа међу државама (Carr 1946, 10). Стога, државе морају тежити остваривању доминације или надмоћи над другим актерима, те је константна борба за моћ основа реализма. На том путу, моралност поступака није најважнија, те државе предузимају све активности који их воде ка опстанку, као крајњем циљу (Miršajmer 2017, 45–47). Иако се овакво схватање везује за индивидуализам и окренутост личним интересима, тиме се не спори могућност сарадње међу државама. Моменти преклапања и поистовећивања интереса могу резултовати

настајањем савеза, са вером у обострану корист. Међутим, реч је о још једној флуидној категорији, те тренутни савезници то не морају бити и у будућности. Национални интереси су покретачи и усмеривачи таквог односа.

Извор реализма се налази у људској природи. Индивидуа – појединац је тај који жели што више моћи (Lomia 2020, 596). Та њихова природна потреба се преноси и рефлектује на сложеније нивое организације, у овом контексту и на државе. Међутим, није реч о актерима који пред собом имају имагинарне циљеве. Постоји јасна дистинкција између реалних могућности државе на тлу међународних односа и жеља или надреалних амбиција (Elman and Jensen 2014, 50).

Типологија реализма

Како то обично бива једна теоријска концепција се током времена надограђује, усавршава и мења, те је случај и са реализмом. У том смислу прави се разлика између класичног, офанзивног и дефанзивног реализма (Табела 1). Реч је о модификацијама једне теорије, иако се постулати традиционалних реалиста умногоме разликују од савремених следбеника.

Табела 1 – Типови реализма и однос према моћи

Тип реализма	Класични реализам	Офанзивни реализам	Дефанзивни реализам
Карактер моћи	Природна потреба	Зависност од међународног поретка	Зависност од међународног поретка
Циљ моћи	Хегемонија	Хегемонија	Равнотежа снага

Извор: Miršajmer 2017, 53.

Класични реализам је типичан представник општих поставки теорије, који је остварио доминацију током наредне три деценија, почев од завршетка Другог светског рата. Према њему државе теже константном увећању моћи, које никад није довољно. Моргантау, у делу Политика међу нацијама, борба за моћ и мир (*Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*), које је обележило епоху након Другог светског рата, потенцира на важности моћи, која пролази кроз различите фазе, од њеног настајања, опстанка, увећања и испољавања (Morgenthau 1948, 21). Овакво схватање међународне политике, иако сурово или радикално према многим критикама,

као циљ има настајање хегемоније, односно остваривање апсолутне надмоћи и превласти над другим актерима.

Протоком времена долази до генезе која ублажава реализам, у класичној варијанти. Као резултат таквог приступа настаје структурални реализам, са поткласификацијом на офанзивни и дефанзивни. Наиме, до промена долази са Кенетом Волцом (*Kenneth Waltz*) и његовим делом Теорија међународне политике (*Theory of International Politics*). Он је сматрао да државе немају природно усађену жудњу ка моћи, већ је реч о остваривању што већег нивоа безбедности. На том путу позитивно се гледа на равнотежу снага (Waltz 1978, 126). Самим тим војна сарадња, као облик удруживања ресурса и снага држава у циљу опстанка, представља ефикасан модел. Таквом поставком се конструише суштина дефанзивног реализма (Tang 2009, 588). Државе са статусом хегемона доводе у питање опстанак мањих држава, те је стога далеко сигурнији приступ са успостављањем равнотеже моћи. Постојање полова, то јест биполарна структура међународног поретка, са приближно једнаким капацитетима моћи, отвара могућност малим државама да приближавањем некој од страна гарантују своју безбедност, односно опстанак.

Приступ офанзивног реализма је очекивано супротан. Фокус се са одбране преусмерава на напад, те је сукоб учестало стање. Државе увећавају своју моћ, офанзивно су орјентисане и усмерене ка хегемонији, као највишем циљу (Miršajemer 2017, 52). Насупрот дефанзивном облику, који стање међународне политике анализира из угла малих држава, офанзивни реализам превасходно сагледава позицију великих сила, перципирајући их као кључне, док се други актери налазе у њиховој позадини. Обе варијанте реализма су сагласне да међународним односима влада анархија. Међутим, кључне разлике се огледају у особинама, попут сарадње и страха од моћи других држава, као карактеристика дефанзивног; и доминацији и тактичком нападању супротстављених актера, као праксе која се идентификује са офанзивним реализмом.

Дух савременог доба додатно долази са *неореализмом*. Реч је о концепцији која полази од става да се државе у међународној политици воде истим циљевима, али да се разликују способности, односно обим и полуге моћи, којима управљају. Овим појашњењима теорија о реализму добија ново рухо, постајући рационалан принцип разумевања односа међу државама.

Критика реализма – Теоријски неистомишљеници

Либерализам, као једна од важних класичних теорија, представља најреспектабилнијег противника, који је противуречан са великим бројем принципа реализма. Главни идеал је слобода, на коју се надовезује пацифизам, док је међународна политика структурисана око троугла демократичности, економске повезаности и наднационалних институција (Rousseau and Walker 2010, 26), те је у таквом окружењу сукоб мање вероватан и излишан. Само у том случају је реч о добрим државама, док су лоше државе оне које се поистовећују са постулатима ратоборности и стицања превласти. Либерали критикују равнотежу снага, сматрајући да управо тај магловит појам уводи државе у континуирани сукоб, са широким последицама (Stern 2000, 160). Присутан је идеализам, наспрам радикализма код реализма. Либералну концепцију у овом смислу карактерише оптимизам и вера у систем друштвених идеја, вредности, институционалне умрежености и сарадљивости који обликују понашање држава на међународном плану (Moravcsik 1997).

Преостале школе мишљења се развијају на критици реализма и либерализма. Најзначајнији међу њима јесте социјални конструктивизам, који је надоместио недостатке реализма, кроз истицање важности контекста за разумевање стварности. Том логиком нуклеарни потенцијал Француске је безбеднији, од оног који припада земљама Блиског истока у времену постојања конфликта на том простору. Такође, конструктивисти не сагледавају међународну политику као нужну датост, већ као поље на које је могуће утицати кроз увођење начела, правилности и норми (Adler 2013, 123). Вишедимензионално сагледавање односа међу актерима, које социјални конструктивизам кандидује, шири дијапазон могућих дешавања и следствено томе умањује неочекиване сценарије.

У овом смислу осврт дају и друге теорије или школе мишљења попут критичких теорија, које сматрају да све интензивнија употреба позитивизма погрешно делује на друштвене науке, тиме што запоставља важност људске еманципације у превазилажењу баријера (Diez and Steans 2005, 129). На том трагу наставља и Копенхашки институт за истраживање мира (*Copenhagen Peace Research Institute*), који се критиком бави доминантно из угла студија безбедности.

СПРЕГА МОЋИ И РЕАЛИЗМА НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Циљ овог дела рада је да моћ и представљене теоријске оријентације стави у контекст конкретне историјске епохе. У том смислу примат је свакако на теорији реализма, која се од средине 20. века намеће као најзначајније становиште у разумевању односа међу државама.

Идеје класичних либерала о *минималној држави и ноћном чувару* су дуго биле покретач међународних односа (Sladeček 2008, 105), нарочито крајем 19. и почетком 20. века. Међутим, Лига народа, створена 1920. године, која је стремилa мирном решавању конфликта, разоружавању, држави благостања, није успела у својој мисији. Нови сукоб глобалних размера је ипак уследио, чиме је дошло до пада вере у либерална становишта и грађења једног новог света и поретка.

Хладноратовска равнотежа снага

Завршетком Другог светског рата, најсмртоноснијег сукоба у историји човечанства, долази до заокрета у међународним односима, те реалистички поглед на свет узима примат. Конституише се биполарна структура поретка, услед постојања два табора, који обимом и димензијама моћи значајно превазилазе преостале актере (Miršajmer 2017, 416). Но, то не би било спорно да не постоји суштинска различитост полова на коју је указао Џорџ Кенан (*George Kennan*), у Дугом телеграму из 1946. године. Овај документ је разлике капиталистичког и социјалистичког друштва сматрао непремостивим, а сарадњу немогућом (Kennan 1946, 19–31). Надасве супротстављени интереси *Северноатланског савеза*, на челу са Сједињеним Америчким Државама и Варшавског уговора, који предводи Совјетски Савез, су означили почетак Хладног рата (Вукадиновић 2004, 161). Овај период у науци о међународним односима остаје обележен *равнотежом снага и безбедносном дилемом*, појмовима својственим реалистичкој традицији.

На равнотежу снага, која је том приликом настала, се различито гледа. Волц (Waltz 1978, 126) овај период сматра стабилним, будући да постоје два актера који управљају односима моћи на глобалном нивоу, воде посредничке конфликте, притом ескивирајући директан

сукоб. Што је у начелу усмерено ка постизању глобалне безбедности. Но, други аутори ту привидну безбедност виде као оличење страха по сопствени опстанак, које доводи до груписања других држава око неког од полова. Мур (Moore 1924, 310) је ово назвао примитивним инстинктом самоодбране. Равнотежа снага стога није мирнодопски концепт, будући да овај период не подразумева одсуство силе, већ је реч о покушају спречавања хегемоније, односно значајније доминације једног од актера (Donnadieu 1900, 111). У том смислу теоријски се идентификује са поставком дефанзивног реализма (Табела 1).

Периоди криза, односно, прокси ратова (*proxy war*) до којих је долазило су се доминантно одвијали на простору других држава, уз недвосмислену подршку или интересе носиоца биполарног хладноратовског поретка. Прва у низу иранска криза је настала 1946. године, због совјетског заузимања дела територије. Кинески грађански рат је био оличење идеолошке борбе, затим грчки грађански рат, као прва послератна комунистичка побуна и берлинска криза, којом је блокирана економска веза између Берлина и Западне Немачке. Корејски рат, уз америчко савезништво са Јужном Корејом и совјетску подршку северном суседу. Кубанска ракетна криза 1961. године, настала услед распоређивања совјетских ракета на овом острву у Средњој Америци, свет је довела на ивицу нуклеарног сукоба (Ganzer 2018, 174). У овом низу значајно је поменути и ратове у Вијетнаму и Авганистану, са значајним људским жртвама.

Елем, Кегли (*Charles Kegley*) читав период Хладног рата сагледава кроз три фазе (Кегли и Виткоф 2006, 199; Јефтић и Радојевић 2021, 134–136): *Прва фаза* (1945–1962) је обележена доминацијом Сједињених Америчких Држава, која проистиче из спољнополитичке стратегије ограничавања супротног табора, формиране Трумановом доктрином (Кегли и Виткоф 2006, 199–200); Током *Друге фазе* (1963–1978) долази до уједначавања моћи, те епилог постаје сарадња или нуклеарни сукоб. У том периоду је дошло до дипломатске сарадње и споразума о ограничавању стратешког наоружања (*Strategic Arms Limitation Talks – SALT*); У *Трећој Фази* (1979–1991) је нарушен детант, превасходно совјетском интервенцијом у Авганистану током 1979. године. Реакција на тај чин је била Картерова доктрина (1980), којом је Америка приступ нафти у Персијском заливу дефинисала као витални интерес, штићен чак и војном силом (Јефтић и Радојевић 2021, 136). На овај начин је

истакнут значај енергетске безбедности, али и Персијског залива, као турског тла које може бити почетна тачка за развој конфликта ширих размера.

Безбедносна дилема, као термин својствен реализму, је своју праву примену доживео током периода Хладног рата. Наиме, војно оснаживање једне стране се перципира као претња по безбедност, која изазива реакцију супротне стране и тиме се улази у својеврсну трку у наоружању (Jervis 1978, 175). Ова конкуренција није била најзначајнија до 1950. године, али већ у наредној декади постаје стожер америчке војнополитичке доктрине. Убрзо је број комада нуклеарних бојевих глава Сједињених Америчких Држава био приказан петоцифрено, док је противник са супротне стране гвоздене завесе значајно заостајао, бар у том моменту. Уследила је совјетска нуклеарна експанзија, која је пред крај Хладног рата по квантитету сустигла Америку (Miršajmer 2017, 297–298). На тај начин долази до гомилања војне моћи два блока, која је суштински довела у питање опстанак човечанства. Ова ирационална тежња ка супериорности у односу на конкурента, је у теоријском смислу објашњива постулатима офанзивног реализма, кроз стремљење ка доминацији или хегемонији.

Иако је велики број прогноза хладноратовског надметања глобални сукоб сматрао могућим епилогом, то се није догодило. Буран и непредвидив четрдесетпетогодишњи период је завршен неочекивано мирно и без испаљеног метка, симболичним падом Берлинског зида (1989), уједињењем Немачке (1990) и дисолуцијом Совјетског Савеза на петнаест независних држава (1991). Такав сценарио се није налазио у предвиђањима постојећих класичних теорија, што се може сматрати њиховим неуспехом, који је подстакао развој алтернативних тумачења, у првом реду социјалног конструктивизма. Наиме, начином на који је завршен Хладни рат оповргнут је један од постулата реализма, чиме је доказано да државе могу побећи од безбедносне дилеме (Lebow 1994).

Постхладноратовски заокрет

Почетак последње деценија 20. века донео је значајне промене. Дневни ред више није био зависан од баланса међу актерима, већ су Сједињене Америчке Државе аутономно креирале поредак у настајању. Поједини аутори овај модел структурисања сматрају најстабилнијим, у складу са Теоријом хегемонистичке стабилности (*Hegemonic*

stability theory) (Wohlforth 1999, 7). Међутим, у пракси је опстанак овог система јако тежак, имајући у виду да је заснован на страху од носиоца поретка. Миршајмер (Miršajmer 2017, 424) указује да су друге државе у тим моментима, сходно реалполитици, склоне удруживању и склапању савеза ради обезбеђивања безбедности, те период униполарности веома често представља краткорочну и прелазну фазу, која бива замењена биполаризмом или мултиполаризмом.

У освит 21. века Сједињене Америчке Државе су заиста представљале јако доминантну силу, што је видљиво сагледавањем свих врста моћи. Према свеобухватном схватању војне моћи поред употребе силе САД посеже и за претњом принудом, заштитом и помоћи. Наведено је видљиво кроз постхладноратовско укључивање оружаних снага САД у војним интервенцијама, савезничким активностима, доминантно у оквиру Северноатланског савеза, али и изградњи мира или помоћи током катастрофа (Torreon and Plagakis 2020, 17–56).¹ Интервенционистичка политика, карактеристична за период хегемоније, је значајна полуга америчке моћи у овом периоду, поред свих покушаја минимизирања конвенционалних метода. Адекватан пример тога јесте бомбардовање Савезне Републике Југославије (1999), без сагласности СБ УН, интервенције у Авганистану (2001), Ираку (2003), Либији (2011) и хуманитарна катастрофа у Јемену, која је отпочела 2015. године (Ganzer 2018, 10–13). Циљеви војног укључивања могу бити различити. Један од учесталих је активација на периферији, простору који је физички јако далеко, али је важан због одржавања реда у оквиру система (Taliaferro 2004, 178–179) и правдања епитета *светског полицајца*. Други разлози војне интервенције могу бити лукративне природе, вођени материјалним или другим интересима.

Врсте моћи се свакако не могу у потпуности континуирано развијати. Међутим, држава са статусом хегемона мора остваривати доминацију у сваком сегменту моћи. Сходно томе, према подацима Светске банке из 2023. године, Сједињене Америчке Државе су и даље највећа економија света, са бруто домаћим производом од 27.360,935 милиона долара (World Bank Group 2023). Имајући у виду да увоз и извоз представљају важне категорије за једну економију, по том основу могу настајати санкције, као средство економске моћи. Нај (Naj 2012, 95) санкције види као мере агитовања или санкционисања,

¹ Детаљнији преглед наведене референце омогућава детаљан увид у сваки вид укључивања оружаних снага Сједињених Америчких Држава у постхладноратовској ери (1991–2022).

са намером остваривања жељеног исхода или утицаја. Најчешће их предузимају велике силе, које таквим поступањем могу продуковати несагледиве последице другим државама. За овом стратегијом су посегле и Сједињене Америчке Државе у постхладноратовском периоду, те су само у раздобљу од 1996. до 2001. године применили чак 85 негативних санкција према другим државама (Gottmoeller 2007/8, 100). Међутим, економске санкције могу имати и позитивну конотацију, када имају карактер помоћи, погодности или повластица, у комбинацији са елементима дипломатије. На том путу располагање најразличитијим, пре свега ретким и ограниченим ресурсима представља важну стратешку предност.

Широка лепеза средстава меке моћи и развој сајбер моћи, као нове димензије са значајним потенцијалом, додатно учвршћују позицију хегемона у периоду након Хладног рата. У поступању Сједињених Америчких Држава су свакако видљиви постулати реализма, пре свега офанзивног, који постаје неодвојив од димензија моћи у међународној политици.

ЗАКЉУЧАК

Истине ради, ниједна теоријска оријентација није у значајној мери успела да предвиди релације међу државама током периода криза. На том основу настајала су нова теоријска гледишта, која су допуњавала празнине постојећих. Иако је Хладни рат златно доба реализма, његов изненадни мирнодопски завршетак се није налазио у пројекцијама реалистичке теорије, која није успела да препозна унутрашње потенцијале држава, политичку хетерогеност и лакоћу модификације државних приступа и уједно интереса. Мимо тога, разматрања која су изнели Моргентау и Кар, односно нешто касније Волц или Миршајмер, веома успешно, са дистанце садашњег тренутка, проналазе историјске догађаје који потврђују почетне тезе аутора, представљајући значајно штиво у сагледавању савремене међународне политике. С тим у вези, рад се умногоме бави теоријским освртом чија темељна начела у значајној мери добијају практичне пандане приликом сагледавања међународних односа након Другог светског рата. Овим се додатно потврђује учестала фраза о неодвојивости теорије и праксе.

Још једну значајну корелацију теорија реализма успоставља са појмом моћи. Управо на основу овог усаглашавања, реализам

се након Другог светског рата уздигао изнад либералних идеја, које су идеалистички посматрале однос надређених и подређених актера у међународној политици. Вера у једнакост и слободу је маргинализована, док су се сила и однос према њој нашли у првом плану. Реалистичким сагледавањем моћ је најпре прецизно дефинисана и класификована, а затим и демистификована њена употреба од стране држава. Но, реализам то неретко чини на јако радикалан начин, те колико год намере биле сурове, речником реалисте ће звучати још разорније и погубније. С тим у вези, развијају се критике које ублажавају почетна становишта, али подстичу и ревидирање у оквиру теорије, кроз разликовање класичног реализма од савремених модификација оличених у офанзивном и дефанзивном типу.

Приликом анализе периода након Другог светског рата указује се на моделе и начине функционисања међународног поретка. Најпре је реч о биполарној структури заснованој на равнотежи снага и континуираној безбедносној дилеми, док крај 20. века доноси униполарни моменат са доминацијом Сједињених Америчких Држава. Иако је моћ централни појам обе епохе, значајно је прављење разлике у њеном коришћењу. Период супарништва је заглаван у уравнотежење, те се моћ сагледава у односу на конкурента. Активности једне стране, у складу са безбедносном дилемом, повлаче идентичне потезе на другој страни. Док постхладноратовски период има другачију агенду, која је фокусирана на гомилање моћи. Дакле, носилац униполарног поретка се налази на врху, те је његов циљ опстанак на тој позицији, који се остварује кроз одржавање значајне разлике у димензијама моћи у односу на све друге актере система. На овај начин утврђене правилности о моћи државе иду у корак са реализмом, омогућавајући добијање ширих налаза, који могу бити од значаја за будућност међународних односа. Наиме, нека нова биполарна или униполарна структура ће у основи одговарати теоријским постулатима, али и поступцима виђеним током (пост) хладноратовског надметања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукадиновић, Радован. 2004. *Међународни односи од Хладног рата до глобалног поретка*. Загреб: Политичка култура.
- Јефтић, Драган, и Радојевић, Слободан. 2021. „Хладни рат и државоцентрични концепт безбедности: искуства и паралеле.” *Политичка ревија* 70 (4): 129–151.
- Кегли, В. Чарлс Јуниор, и Виткоф Р. Јуџин. 2006. *Светска политика – Тренд и трансформација*. Београд: Прометеј.
- Ниче, Фридрих. 2022. *Воља за моћ*. Београд: Алгоритам.
- Хобс, Томас. 1991. *Левијатан, књига I*. Ниш: Ђордано Бруно.
- Adler, Emanuel. 2013. “Constructivism in international relations: Sources, contributions, and debates.” *Handbook of international relations* 2: 112–144.
- Barnnet, Michael, and Raymond Duvall. 2005. “Power in International Politics.” *International Politics* 59 (1): 39–75.
- Carr, Edward Hallet. 1946. *The Twenty Years’ Crisis: An Introduction to Study of International Relations*, 2nd edition. London: Macmillan and Co.
- Donnadieu, Léonce. 1900. *Essai sur la théorie d’équilibre*. Paris.
- Diez, Thomas, & Steans, Jill. 2005. “A useful dialogue? Habermas and International Relations.” *Review of International Studies* 31 (1): 127–140.
- Elman, Colin, and Michael Jensen. 2014. *The realism reader*. London and New York: Routledge.
- Ganzer, Danijele. 2018. *Protivzakoniti ratovi*. Beograd: Laguna.
- Gelb, H. Leslie. 2009. *Power Rules: How Common Sense Can Rescue American Foreign Policy*. New York, New York: HarperCollins.
- German, Clifford. 1960. “A Tentative Evaluation of World Power.” *Journal of Conflict Resolution* 4: 138–144.
- Gilpin, Robert. 1981. *War and change in world politics*. New York: CambridgeUniversity Press.
- Gottemoeller, Rose. 2007/8. “The Evolution of Sanctions in Practice and Theory.” *Survival* 49 (4): 99–110.

- Hart, Jeffrey. 1976. "Three approaches to the measurement of power in international relations." *International Organization* 30 (2): 289–305.
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation under the security dilemma." *World politics* 30 (2): 167–214.
- Kennan, George. 1946. The long telegram. *Origins of the Cold War. The Novikov, Kennan, and Roberts "Long Telegrams"*, 19–31.
- Lebow, Richard Ned. 1994. "The long peace, the end of the Cold War, and the failure of realism." *International Organization* 48 (2): 249–277.
- Lomia, Ekaterine. 2020. "Political Realism in International Relations: Classical Realism, Neo-realism, and Neo-Classical Realism." *International Journal of Social, Political and Economic Research* 7 (3): 591–600.
- Lošonc, Alpar. 2009. *Moć kao društveni događaj, o intenziviranju i slabljenju moći*. Novi Sad: Adresa.
- Miršajmer, Džon. 2017. *Tragedija politika velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Moore, John Bassett. 1924. *International Law and Some Current Illusions*. New York: The Macmillan Company.
- Moravcsik, Andrew. "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics." *International Organization* 51 (4): 513–553.
- Morgenthau, Hans. 1948. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Naj, Džozef. 2012. *Budućnost moći*. Beograd: Arhipelag.
- Nye, Joseph. 2002. *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*. New York: Oxford University Press.
- Rasel, Bertrand. 2022. *Moć*. Beograd: Miba Books.
- Rousseau, David, and Thomas Walker. 2010. "Liberalism." In: *The Routledge Handbook of Security Studies*, eds. Myriam Cavelty and Victor Muer, 21–33. London and New York: Routledge.
- Schwarzenberger, Georg. 1951. *Power Politics: A study of International Society*. London: Stevens.

- Sladeček, Michal. 2008. *Politička zajednica: koncepcija političke zajednice u liberalno-komunitarnom sporu*. Beograd: Filip Višnjić.
- Stern, Geoffrey. 2000. *Structure of International Society: An Introduction to the Study of International Relations*. London: A&C Black.
- Taliaferro, Jeffrey. 2004. "Power Politics and Balance of Risk: Hypotheses on Great Power Intervention in the Periphery." *Political Psychology* 25 (2): 177–211.
- Tang, Shiping. 2009. "The Security Dilemma: A Conceptual Analysis." *Security Studies* 18 (3): 587–623.
- Torreón, Barbara Salazar, and Sofia Plagakis. 2020. *Instances of use of United States armed forces abroad, 1798–2020*. Washington DC: Congressional Research Service.
- Waltz, Kenneth. 1978. *Theory of International Relations*. University of California, Berkeley: Addison-Wesley.
- Woodruff, Paul. 2014. *Reverence: Renewing a Forgotten Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
- World Bank Group. 2023. "GPD (current US\$)." *World Bank Group*.
- Wohlforth, William. 1999. "The Stability of a Unipolar World." *International Security* 24 (1): 5–41.

Lazar Stojanović*

Institute of European Studies, Belgrade

Jana Marković**

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

THE POWER AND THEORY OF REALISM IN INTERNATIONAL RELATIONS AFTER THE SECOND WORLD WAR

Resume

Power represents an essential category of international relations on which the position of the state within the international order largely depends. Therefore, the actors are directed towards upgrading and perfecting the dimensions and resources of power. Given this importance, many theoretical models analyze aspects of power, arriving at fundamentally different findings. On that path, realism, along with opposing liberalism, represents the most significant theory with a long tradition. The remaining patterns of understanding power are contemporary schools of thought based dominantly on the critique of realism or liberalism. Realism realizes its full potential after the Second World War due to the failure of liberal concepts when its golden age begins. A rational orientation to a realistic view introduced the newspaper, which kept pace with the Cold War era. What's more, realists consider the bipolar structure of the international order to be the most stable, and the bloc division during the Cold War was a practical application of this theory. Therefore, the paper aims to bring the state's power into relation with the postulates

* Email address: lazarfb97@gmail.com; ORCID: 0009-0009-4777-7152.

** Email address: jana.markovic@fb.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0003-0676-8213.

of the theory of realism in the period after the Second World War. The research follows the historical genesis of these concepts and points to key consequences and modifications according to the dynamism of international relations. In theories of power, this implies a synthesis of the considerations of the most influential theorists, while the concretization of realism creates syntagms with the epithets classic, offensive and defensive. The work has the ambition to bring closer the use of power in contemporary international relations by applying a qualitative research approach through adequate examples which confirm or refute the premises of the theory of realism.

Keywords: *power, force, theory of realism, international relations, international order.*

Лука Петровић*

Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу

ИНИЦИЈАТИВА „ОТВОРЕНИ БАЛКАН” И ЊЕН УТИЦАЈ НА ПОЛИТИЧКЕ ОДНОСЕ ДРЖАВА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Сажетак

Иницијатива „Отворени Балкан” представља важну регионалну стратегију намењену успостављању економске сарадње држава Западног Балкана. Основни циљ поменуте иницијативе је стварање заједничког привредног подручја, по узору на јединствено тржиште ЕУ. Први кораци у реализацији ове идеје учињени су 2019. године на међудржавном самиту у Новом Саду, када су лидери Србије, Албаније и Северне Македоније потписали приступну декларацију о оснивању иницијативе под именом „Мини Шенген”, да би 2021. године иницијатива променила име у „Отворени Балкан”. Аутор у раду анализира утицај ове иницијативе на односе држава Западног Балкана. Процена поменутог утицаја представља актуелну тему с обзиром да је балкански регион оптерећен хипотеком нерешених историјских сукоба који у битноме отежавају не само економску, већ и културну размену. Стога, постављамо питање може ли иницијатива „Отворени Балкан” поред економског утицати и на политичко зближавање балканских народа, смиривање политичких тензија и

* Имејл адреса: lpetrovic@jura.kg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-1045-9555.

превазилажење историјских конфликта. Сматрамо да се такав утицај иницијативе може постићи интензивирањем политичке сарадње у циљу придруживања других држава Западног Балкана и промовисањем заједничких економских циљева око којих би се балканске државе окупиле. Ако би се у томе успело, иницијатива „Отворени Балкан” могла би представљати прекретницу за превазилажење акутних спорења и нормализацију међудржавних односа. Ради ваљане анализе, у раду се користимо најпре правним методом који се јавља у облику догматског и нормативног. Затим, ту је социолошки метод који нам одговара на нека питања на која не може да одговори правни, јер је он оријентисан на друштвене феномене. Такође, користимо аксиолошки, историјски и компаративни метод.

Кључне речи: *Отворени Балкан, Западни Балкан, Европска Унија, Берлински Процес, економска сарадња.*

ОД МИНИ ШЕНГЕНА ДО ОТВОРЕНОГ БАЛКАНА

Јединствено тржиште ЕУ званично је успостављено 1993. године и сматра се једним од најзначајнијих достигнућа ове организације. Идеја о јединственом тржишту реализована је са циљем да се у оквирима тзв. Европског економског простора омогући остваривање четири велике слободе: кретање робе, услуга, људи и капитала. Бенефити које Унији данас обезбеђује јединствено тржиште детерминанта су њене економске, а тиме и политичке моћи у међународним односима.

Готово истовремено са успостављањем јединственог тржишта ЕУ, на југозападу Балканског полуострва говорило се о томе да би и овај регион требало да пође путем стварања заједничког тржишта. Поменуто идеју је у сам центар политичких збивања, тада већ уморан Балкан, прво покушао пласирати албански премијер Фатос Нано. Албанија, која је у то време и даље трпела последице због економске изолације настале под режимом Енвера Хоџе, више од осталих држава на полуострву препознавала је значај економских

интеграција. Међутим, реализацију Нанове идеје осујетиће крвави сукоби у којима је престала да постоји СФРЈ, држава без које је било скоро немогуће замислити јединствено тржиште на Балкану.

Идеја о стварању јединственог балканског привредног подручја доживеће своју поновну рефлексију у наративу регионалних политичара готово три деценије касније. Међу првима ће иза ове иницијативе поново симболично стати албански премијер Еди Рама, а у томе ће му се одмах придружити Премијер Републике Северне Македоније и Председник Републике Србије. Тако ће тзв. западнобалканска тројка на међудржавном самиту, одржаном у Новом Саду 10. октобра 2019. године, потписати приступну декларацију о оснивању иницијативе неформално назване „Мини Шенген”.

Споразумом из Новог Сада оснивачи „Мини Шенгена” обавезали су се да ће елиминисати граничне провере и друге препреке за слободно кретање унутар региона најкасније до 2021. године, путовање људи широм региона са важећом личном картом, као и радно ангажовање било где у региону уз признавање диплома и квалификација. Акценат је посебно стављен и на сарадњу у борби против организованог криминала и међусобно помагање, односно заједничко реаговање на ванредне ситуације као што су природне катастрофе и пандемије (видети Serbian Chamber of Commerce 2019a)

Заједничке амбиције постављене приступним актом додатно су оплемењене и допуњене најпре на самиту одржаном у новембру исте године у Охриду (Serbian Chamber of Commerce 2019b), а затим и у децембру у Тирани (Serbian Chamber of Commerce 2019c). Међутим, ова интензивна активност западнобалканске тројке биће накратко успорена због пандемије вируса COVID-19. У периоду од 2020. до друге половине 2021. године лидери Србије, Албаније и Северне Македоније одржали су неколико *online* састанака на којима су се договорили да ће започету сарадњу на остваривању задатака утврђених споразумима потписаним 2019. у Новом Саду, Охриду и Тирани, интензивирати након сузбијања пандемије.

Наредни корак ка јединственом балканском тржишту без граница учињен је на самиту у Скопљу 29. јула 2021. године. Осим што је тада одлучено да ће иницијатива убудуће носити име „Отворени Балкан”, лидери три балканске државе потписали су три стратешка документа којима ће операционализовати претходно договорене циљеве. Ти документи су: Меморандум о разумевању о трговинским олакшицама, Меморандум о разумевању о радним дозволама, и

напоследку Меморандум о разумевању о сарадњи у катастрофама. Убрзо ће уследити и потписивање других стратешких докумената као што су: Споразум о условима за слободан приступ тржишту рада на Западном Балкану, Споразум о разумевању о сарадњи у области туризма на Западном Балкану, Споразум о разумевању и о сарадњи у области културе, Споразум о међусобном признавању академских квалификација, као и Оперативни план у области цивилне заштите.

Међутим, и поред врло амбициозног приступа тројице лидера идеји да се четири слободе несметано реализују на Западном Балкану, међународно-правни и политички статус иницијативе остаће готово недефинисан до данас. Иако се оснивачи Отвореног Балкана непрестано труде да истакну да се ради о пројекту са европским предзнаком, као и да се свим предузетим акцијама жели убрзати процес регионалне интеграције, и даље изостаје недвосмислен став ЕУ званичника о самој иницијативи. Док једни о Отвореном Балкану говоре врло резервисано, скрећући притом пажњу на Берлински процес који укључује и друге западнобалканске привреде, други пак пружају одређену подршку овом виду регионалне сарадње.

Такође, значајан проблем Отвореног Балкана лежи и у томе што је заправо реч о неформалној регионалној иницијативи, односно пројекту који нема јасно дефинисану процедуру, нити органе, нити стални секретаријат дефинисан одређеним оснивачким уговором или статутом о начину функционисања. Заправо, иницијатива Отворени Балкан је неформална регионална иницијатива између држава-учесница које саме одређују правила функционисања оквира иницијативе, те се саме, без конкретних правила, договарају о томе у којим доменима ће сарађивати или неће сарађивати. Када је реч о уговорним обавезама, такође свака држава-учесница нема обавезу стриктно да у својим националним парламентима ратификује оно што је прихватила, а тиме нити обавезу да поштује и спроводи оно што је потписала (Арнаутов 2023б).

ОТВОРЕНИ БАЛКАН: КАТАЛИЗАТОР РЕГИОНАЛНОГ ПРОГРЕСА ИЛИ АЛТЕРНАТИВА ЗА ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ?

Вишегодишња неусаглашеност званичног Брисела о пројекту Отворени Балкан утицала је на то да се неповерење које традиционално постоји на релацији водећих политичких чинилаца

на Западном Балкану лако прелије и на развојни пут регионалне економске интеграције. Берлински процес, као аргумент који се потпуно неутемељено истиче увек када се Отворени Балкан појави на дневном реду, постаје зато политички одбрамбени механизам у речнику оних који Отворени Балкан не желе, а добре разлоге зашто су против нису у стању да понуде.

Резервисаност ЕУ према Отвореном Балкану утемељена је у чињеници да истом, за разлику од Берлинског процеса, недостаје инклузивност. Истини за вољу, управо ова тврдња представља тренутно и најзначајнију слабост иницијативе. Границе Отвореног Балкана фактички се не подударају са границама Западног Балкана, зато што се не укључују у процес интеграције свих „шест” привреда региона. Овде се мисли на привреде које се налазе под ингеренцијама Сарајева, Подгорице и привремених институција у Приштини, а који одбијају да постану део Отвореног Балкана.

Објективно посматрано, однос Берлинског процеса и Отвореног Балкана никако се не може третирати као однос конкурентности и искључивости. Отворени Балкан могао би се једино окарактерисати као функционална допуна Берлинском процесу јер нас оба програма суштински воде ка истим циљевима, а то су: регионална сарадња, интеграција и помирење. Међутим, амалгам политичких мотива који генеришу ставове европских и регионалних политичких чинилаца о овом питању, постао је временом једнако комплексан као и Гордијев чвор.

Ваља истаћи да се почетна замисао оснивача иницијативе огледала у томе да ће преостале три западнобалканске привреде препознати значај овог пројекта и да ће се следствено томе брзо придружити Отвореном Балкану. Међутим, ратна заоставштина деведесетих година на Балкану опет ће постати камен око врата идеји да се овај регион удружи по било ком питању. Противљење је најпре изразила званична Подгорица, а на истој линији стајали су представници привремених институција у Приштини, те ће зато њихов привредни простор за Отворени Балкан до даљњег остати затворен.

Поразом Мила Ђукановића на председничким изборима у Црној Гори, *de facto* дошло је и до благе промене политичке климе, како према суседној Србији, тако и према Отвореном Балкану. Нови црногорски председник Јаков Милатовић показивао је извесну благонаклоност по питању придруживања Црне Горе процесу

интеграције (РТС Портал 2023). Он је чак у новембру 2023. године присуствовао и свечаном отварању сајма вина „Винска визија Отвореног Балкана” у Београду, а у свом говору поручио је да свету жели да пошаље поруку да је регион Западног Балкана регион који међусобно сарађује (Портал Соколац 2023). Међутим, и поред реалних очекивања, до промене става званичне Подгорице још увек није дошло.

За разлику од Црне Горе, ситуација у Сарајеву је по готово уобичајеном шаблону обележена подељеним ставом. Три конститутивна народа су се по питању Отвореног Балкана сврстала у два тора. Први очекивано чине представници српског народа који се јасно залажу за придруживање Босне и Херцеговине иницијативи, док други чине представници бошњачког и хрватског народа који донекле деле ставове Подгорице и Приштине. Поново у недостатку аргументације *pro et contra*, по већ опробаном рецепту, позвали су се на своју лојалност европском путу и Берлинском процесу.

У анализу сложености проблема са којима се пројекат Отворени Балкан сусреће треба укључити још два важна политичка момента. Ради се о изјавама отворене подршке коју су исказале САД и Русија. И док је подршка САД на регионалном плану утицала можда чак и позитивно на легитимитет иницијативе, подршка званичне Москве била је сасвим довољан разлог регионалним скептицима да поткрепе своју аргументацију противљења Отвореном Балкану (Aktuelno.me 2022). Постојала је чак и бојазан да би поруке подршке са истока могле да угрозе опстанак иницијативе, с обзиром да су исте наишле на врло оштре реакције у Тирани и Скопљу.

Сагледавањем свих проблема са којима се годинама уназад суочава иницијатива Отворени Балкан, чини се да је оно што суштински овом пројекту недостаје заправо подршка Европске Уније. Посматрано из друге перспективе, управо резервисаност ЕУ партнера отвара маневарски простор Подгорици, Сарајеву и Приштини да се успротиве придруживању Отвореном Балкану. Стога треба оставити отворено питање о томе: да ли је политика ЕУ према Отвореном Балкану заиста недефинисана, тј. резервисана, или је пак резервисаност политички инструмент како би се посредством преосталих актера у региону овај пројекат зауставио?

Ипак, и поред резервисаности званичног Брисела, не може се оспорити значај Отвореног Балкана. Овај пројекат генерише у своју суштину оне циљеве и вредности на којима ЕУ безусловно

инсистира, те је зато неспорно да је ова иницијатива ништа друго него најзначајнији вид самосталне регионалне операционализације Берлинског процеса, а не његова алтернатива. Такође, непотпуна инклузија као најзначајнија мана пројекта могла би се превазићи уколико би Унија недвосмислено подржала Отворени Балкан, чиме би се обезбедио потпуни легитимитет пројекту. Тек тада постојала би и реална шанса да се границе Отвореног Балкана фактички подударе са границама Западног Балкана, а иницијатива оствари свој пуни економски потенцијал. Одређени аутори чак сматрају да Отворени Балкан има већи потенцијал да допринесе дубљој економској интеграцији и знатно вишем степену политичких билатералних и мултилатералних односа између Републике Србије, Републике Албаније и Републике Северне Македоније услед регионалног власништва над овом иницијативом и бржег испуњавања преузетих обавеза у односу на Берлински процес (видети Ранковић и Милутиновић 2023, 51–68).

ПОЛИТИЧКИ КАПАЦИТЕТИ ОТВОРЕНОГ БАЛКАНА: МОЖЕ ЛИ РЕГИОНАЛНА ЕКОНОМСКА ИНТЕГРАЦИЈА УСПЕТИ?

Регионално повезивање на простору Балканског полуострва увек је у највећем делу био задатак „спољних” актера, односно представника међународне заједнице, али и великих и моћних земаља, које су покушавале кроз различите моделе и оквири регионалног повезивања да утичу на превазилажење постојећих изазова и спорова у региону као целини, али и на решавање бројних билатералних и унутар-државних неслагања (Арнаутов 2023а, 46–58). Политичка и безбедносна размимоилажења држава и народа у региону, не само да одувек представљају реалну препреку на путу ваљане економске интеграције, већ су и она стална хипотека која не дозвољава да било која корисна иницијатива оствари свој очекивани и могући потенцијал. Међутим, оно што иницијативу Отворени Балкан чини суштински другачијим приступом односи се на чињеницу да је управо ова идеја регионално власништво, односно иницијатива коју су у политичку збиљу Западног Балкана пласирали регионални лидери. Стога се као веома важно намеће и питање: да ли је изостанак спољнополитичког менторства у реализацији овог пројекта његова основна предност или непремостиви недостатак?

У разлоге предности треба убројати то што су одређена истраживања јавности показала и да се већина грађана Западног Балкана, чак 69% слаже да су повезаности у региону веће од разлика и подела међу њима, а њих чак 76% мисли да је регионална сарадња добра за њихове економије – резултати су истраживања Балкан Барометра (*Balkan Barometer*) који указују на оправданост и неопходност развоја регионалних иницијатива управо попут „Отвореног Балкана” (Regional Cooperation Council 2023) (видети Станковић и Крстић 2023, 113–125).

Поред израженог интереса грађана региона за економску интеграцију и сарадњу, ваља напоменути да је Отворени Балкан донео освежење у сфери регионалних односа. Наиме, с обзиром на тензију која неминовно постоји у односима држава балканског поднебља, није било за очекивати да ће две, у битноме политички супротстављене државе, као што су Србија и Албанија, успети да се усагласе по било ком важном регионалном питању без страног политичког менторства. Ипак, на изненађење многих управо то се овог пута десило. Баш зато, као предност Отвореног Балкана треба истаћи да је овај пројекат показао да би самосталне регионалне иницијативе могле имати у будућности много већи политички капацитет од оних које су споља наметнуте, и које подразумевају неки вид спољнополитичког притиска на путу сопствене реализације. Запажања многобројних аутора који су се у одређеном тренутку упустили у анализу политичких, економских, правних и безбедносних дилема везаних за Отворени Балкан, могла би се свести на то да се у основи ове иницијативе заиста препознаје простор у оквиру кога би државе Западног Балкана могле закорачити на пут превазилажења историјских конфликта које Балкан чине неуралгичном тачком Европе.

Главни корак у правцу „могућег” захтевао би и промену постојећег политичког приступа регионалних актера по питању Отвореног Балкана као економске интеграције. То у ствари значи да је даљи напредак иницијативе могућ само под условом да уместо идентификације потенцијалних проблема због акутних политичких неслагања, поглед на пројекат постане прагматичан, јер се једино тако могу препознати могуће економске користи. Зато ћемо у наставку покушати да укажемо на оне реалне користи које би Отворени Балкан могао да донесе региону.

Прво, ако би Отворени и Западни Балкан изједначили своје границе, економска перспектива овог пројекта огледала би се прво у установљењу заједничког регионалног тржишта, које би представљало плодносан амбијент за развој регионалних економија. Управо то тржиште било би више него интересантна привредна област, како за стране инвеститоре, тако и за реализацију заједничких пројеката самих регионалних чинилаца. Следствено томе, нови економски потенцијал одразио би се и на позиционирање читавог Западног Балкана на међународном плану, тј. утицао би на концентрацију економске моћи свих актера иницијативе, чиме би се, како њихов, тако и стратешки положај овог региона унапредио.

Друго, концентрацију економске моћи пратио би и пораст политичке моћи. Тако би врло брзо интегрисане привреде Западног Балкана схватиле да се спољнополитички циљеви могу лакше остварити заједничким деловањем него дисолутивним приступом. Наравно, у те циљеве убрајамо и процес европских интеграција коме сви регионални актери теже, па би баш зато ЕУ требало да представља и пример свим политичким чиниоцима у региону, како се од Економске заједнице може доћи до најдоминантнијег политичког и привредног савеза у овом делу света.

Тек потпуном реализацијом економске интеграције долазимо и до питања могућег политичког потенцијала. Става смо да се у амбијенту економске повезаности политичка неслагања могу знатно ефикасније превазилазити и решавати. Нови фокус региона усмерен на то да се одржи достигнути ниво економског благостања приморао би регионалне актере да улажу труд у правцу превазилажења оних проблема који би представљали реалну опасност по економску интеграцију. Такође, економска размена подразумевала би неминовно и културну размену, већу покретљивост грађана унутар граница Отвореног Балкана, као и успостављање не само привредних контаката, већ и веза међу грађанством. Управо на тим основама градио би се пут међунационалног разумевања и солидарности, без чега нема ни регионалног помирења.

На крају треба истаћи и једну сасвим прагматичну опаску. У функционалном смислу је Отвореном Балкану *de facto* потребан правни и институционални оквир. Зато би носиоци ове иницијативе у следећем ступњу њеног развоја морали да размисле о формализацији сарадње у виду утврђивања процедура и правила по којима ће сарадња на пројекту Отворени Балкан функционисати, као и установљавању

заједничких органа који ће представљати централну администрацију по угледу на органе ЕУ. На овај начин не само да се постиже сигурност да ће бити реализовано управо оно што је договорено, већ и да ће реализација бити заиста ефикасна.

ЗАКЉУЧАК

Истраживање утицаја регионалне иницијативе „Отворени Балкан” на политичке односе држава западнобалканског поднебља отпочето је са оне дистанце која нам омогућава да сагледамо историјски развој идеје која је суштински инкорпорирана у саму бит овог превасходно економског пројекта. Та идеја огледа се у замисли да се на подручју (Западног) Балкана успостави јединствено тржиште по угледу на тржиште ЕУ. Иако смо утврдили да сама замисао датира још с почетка деведесетих година, до њене реализације дошло је тек када су политичке прилике у региону сазреле у оној мери да се и сам процес економске интеграције могао сагледавати растерећено од безбедносних и политичких несугласица регионалних актера.

Главна особеност третираног пројекта рефлектује се у чињеници што се у овом случају ради о изворно регионалној иницијативи, односно програму који је власништво регионалних политичких лидера. Отворени Балкан зато представља и потпуну новину у домену регионалних односа, јер је управо његовом реализацијом пробужена вера у то да је могуће очекивати да ће и будућност релација држава и народа на Западном Балкану бити обележена смањењем националних и политичких тензија и повећањем сарадње.

Отворени Балкан се међутим суочава и са одређеним слабостима. Те слабости ипак нису непремостива препрека. Прво, иницијативи се као замерка упућује то што се њени циљеви идентификују са циљевима који су постављени Берлинским процесом, па се зато у одређеним политичким круговима она или сматра сувишном тј. непотребном, док поједини истичу и то да је иста конкурентна и супротна Берлинском процесу. На ове аргументе се надовезује и чињеница да је Берлински процес инклузивнији приступ од Отвореног Балкана јер окупља свих „шест” привреда западнобалканског региона, а не само три. Та одлика иницијативе последица је става одређених актера у региону да ипак они не желе да учествују у Отвореном Балкану.

Како би се изнете замерке превазишле, иницијатори пројекта покушавали су да на различите начине обезбеде спољнополитичку подршку за своје активности. Поред тога, уложен је и значајан труд како би се показало да се активности на пољу економске сарадње могу реализовати самостално, као и да исте могу дати завидне резултате. Зато је убрзо уследила подршка спољних чинилаца, али је ипак изостала она суштинска, а то је подршка ЕУ која је по овом питању остала и даље резервисана.

С обзиром да све привреде западно-балканског региона теже придруживању Европској Унији, питање подршке званичног Брисела је од суштинског значаја за даљи развој иницијативе. Подршка Европске Уније обезбедила би зато Отвореном Балкану потпуни легитимитет који би се даље рефлектовао и на питање инклузије преосталих западнобалканских привреда, јер би се отклонила свака сумња у супротстављеност ове иницијативе и Берлинског процеса, али и отклонила сумња у скривене намере покретача пројекта. Та чињеница ипак не би променила особеност пројекта у оном смислу да је исти право регионално власништво, нити би подршка ЕУ нужно значила успостављање спољашњег менторства, већ би само учинила неупитним његов европски предзнак.

У претпостављеним околностима створиле би се и реалне шансе да се границе Отвореног и Западног Балкана фактички изједначе, и успостави јединствено тржиште без граница. Економски домети таквог тржишта представљали би значајан развојни фактор за читав регион и утицали би на концентрацију економске и политичке моћи Западног Балкана. Велико тржиште отвара и велике могућности, како за стране инвестиције, тако и за реализацију заједничких пројеката. Регионални актери би у таквом амбијенту више били окупљени око бенефита које би им обезбедила нова економска интеграција, а не око међусобних несугласица и проблема који овај регион деценијама уназад оптерећују. Стога, треба и закључити да предметна иницијатива заиста у себи инкорпорише политички потенцијал који би могао представљати важан фактор за будућност регионалних односа.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Арнаулов, Митко. 2023а. „Улога Отвореног Балкана у актуелним регионалним односима из перспективе стратешке политике и европских интеграција.” *Напредак* 4 (1): 46–58.
- Арнаулов, Митко. 2023б. *Отворени Балкан – Економска интеграција између политичких и безбедносних размимоилажења*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Портал Соколац. 2023. „Милатовић афирмише Отворени Балкан: Балкан је најљепши кад је отворен.” 17. новембар 2023. [https:// www.opstinasokolac.net/2023/11/17/milatovic-afirmise-otvoreni-balkan-balkan-je-najljepsi-kad-je-otvoren/](https://www.opstinasokolac.net/2023/11/17/milatovic-afirmise-otvoreni-balkan-balkan-je-najljepsi-kad-je-otvoren/).
- Ранковић, Петар, и Петар Милутиновић. 2023. „Доприноси и донети регионалних економских иницијатива у унапређењу политичких односа између држава Западног Балкана.” *Годишњак ФПН* (29): 51–68.
- Радио Телевизија Србије [РТС]. 2023. „Милатовић: Отворени Балкан политизован у Црној Гори, иницијатива може да донесе добро.” *РТС*. 16. јун 2023. <https://rts.rs/vesti/region/5214546/milatovic-otvoreni-balkan-politizovan-u-crnoj-gori-inicijativa-moze-da-donese-dobro.html>.
- Станковић, Марко, и Зоран Крстић. 2023. „Перспективе српско-албанских односа у светлу иницијативе ‘Отворени Балкан’” *Национални интерес* 45 (2): 113–125.
- Aktuelno.me. 2022. „Sad je sve jasno. Lavrov: Želio sam da podržim inicijativu Otvoreni Balkan!” *Aktuelno.me*. 6. јун 2022. <https://www.aktuelno.me/clanak/sad-je-sve-jasno-lavrov-zelio-sam-da-podrzim-inicijativu-otvoreni-balkan>.
- Serbian Chamber of Commerce. 2019a. “Joint Declaration on Implementing the EU four freedoms in the Western Balkans.” *Serbian Chamber of Commerce*. 10 October 2019. https://api.pks.rs/storage/assets/Deklaracija_Novi_Sad1.pdf.
- Serbian Chamber of Commerce. 2019b. “Accelerating the implementation of the EU four freedoms in the Western Balkans Ohrid summit.” *Serbian Chamber of Commerce*. 10 November 2019. <https://api.pks.rs/storage/assets/wb6-ohrid-summit-declaration.pdf>.

Serbian Chamber of Commerce. 2019c. “Chair’s conclusions.” *Serbian Chamber of Commerce*. 21 December 2019. https://api.pks.rs/storage/assets/Deklaracija_Tirana.pdf.

Luka Petrović*

Faculty of Law, University of Kragujevac

THE “OPEN BALKANS” INITIATIVE AND ITS INFLUENCE ON THE POLITICAL RELATIONS OF THE COUNTRIES IN THE WESTERN BALKANS

Resume

The “Open Balkans” initiative represents an important regional strategy to establish economic cooperation between the Western Balkans countries. The main goal of the aforementioned initiative is to create a common economic area modelled after the EU single market. The first steps in the realization of this idea were made in 2019 at the interstate summit in Novi Sad when the leaders of Serbia, Albania and North Macedonia signed the accession declaration on the establishment of the initiative under the name “Mini Schengen” so that in 2021 the initiative would change its name to “Open Balkans”. In the paper, the author analyzes the impact of this initiative on the relations between the Western Balkans countries. The assessment of the aforementioned impact is a current topic, given that the Balkan region is burdened by the mortgage of unresolved historical conflicts, significantly hindering economic and cultural exchange. Therefore, we ask the question of whether the “Open Balkans” initiative can, in addition to the financial impact, also influence the political rapprochement of the Balkan peoples, the calming of political tensions and the overcoming of historical conflicts. Such an impact of the initiative can be achieved by intensifying political cooperation to join other Western Balkan countries and

* Email address: lpetrovic@jura.kg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-1045-9555.

by promoting common economic goals around which the Balkan countries would gather. If it succeeds, the “Open Balkans” initiative could represent a turning point for overcoming acute disputes and normalizing interstate relations. We use the legal method in the paper for a valid analysis, which appears dogmatic and normative. Then, there is the sociological method that answers some questions that cannot be answered by the legal method because it is oriented towards social phenomena. We also use axiological, historical and comparative methods.

Keywords: *Open Balkans, Western Balkans, European Union, Berlin Process, economic cooperation.*

Милица Илић*

Институт за европске студије, Београд

ИНКРИМИНАЦИЈА ЕКОЦИДА У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сажетак

Транснационална природа еколошких кривичних дела претпоставља ангажовање законодавних, управних и правосудних органа, како на националном, тако и на међународном нивоу, у сврху усвајања једног координисаног приступа њиховом санкционисању. У том погледу, Европски парламент је усвојио Директиву о заштити животне средине кроз кривично право (познату и под називом Нова Директива о еколошким кривичним делима), која између осталог, предвиђа унапређење правног оквира за борбу против квалификованих еколошких кривичних дела, „која се могу упоредити са екоцидом”. Нова Директива има за циљ да прошири оквире права заштите животне средине у материјалном смислу и да осигура строже и ефикасније санкције за кршење права животне средине. Без одговарајуће дефиниције, Директива посредно наводи појам екоцида и тиме ефективно инкриминише овај квалификовани облик кривичног дела. Новим правним решењем се подстиче сарадња на националном и међународном нивоу, укључујући кооперацију између држава чланица и држава изван простора Уније, будући да кривична дела против животне средине често не познају државне границе. Државе чланице су обавезне да у одговарајућем року имплементирају циљеве

* Имејл адреса: milica.ilic@ies.rs; ORCID: 0009-0001-9246-3488.

Директиве у своја национална законодавства. У раду се настоји осветлити појам екоцида као кривичног дела од међународног значаја и домети Директиве у погледу санкционисања кривичних дела против животне средине. У контексту наведених новина у законодавству ЕУ, у раду се разматра и релевантно поглавље преговарачког процеса приступању Србије ЕУ, који се односи на екологију и право заштите животне средине. Напошетку, поставља се и питање утицаја Директиве на законодавство Србије, путем њене евентуалне имплементације у домаће право.

Кључне речи: *Европско законодавство, Директива о еколошким кривичним делима, Екоцид, Зелена криминологија, Преговори о приступању Републике Србије ЕУ.*

УВОД

Глобална свеprisутност еколошких криза и катастрофа, све већи број еколошких миграната, угроженост здравља и живота људи, довеле су до појаве тзв. зелене криминологије. Зелена криминологија је грана криминологије која се бави истраживањем кривичних дела, која наносе штету животної средини и нарушавају екосистеме, људски живот, животињске и биљне врсте. Развој ове дисциплине укључује различите приступе, од правних студија које истражују могућност увођења кривичних одговорности за екоцид, до социолошких анализа утицаја економских активности на животну средину.

Кривична одговорност за дела против животне средине, постала је константа у националним правним системима. Међутим, овај концепт и даље тешко налази своје место у међународном праву. У међународном кривичном праву, тешка дела против животне средине, наишла су на одговор међународне заједнице кроз бићератних и других злочина против међународног права, али не и као појединачни еколошки злочин – екоцид (Gillet 2017, 225).

Стога, у раду настојимо да разјаснимо основне поставке кривичноправне заштите животне средине, појам и правни оквир злочина екоцида и домете европског законодавства у погледу санкционисања таквих кривичних дела. У контексту недавних

новина у законодавству ЕУ, разматрамо и релевантно поглавље преговарачког процеса приступању Србије ЕУ, који се односи на заштиту животне средине и утицај ревидираног европског еколошког законодавства на домаће право.

ЕВОЛУЦИЈА ПРАВА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Развој права заштите животне средине Европске уније и формулисање европских еколошких стандарда, настао је као последица индустријског и техничког напретка човечанства. Право ЕУ у области заштите животне средине, директна је последица утицаја бројних међународних правних инструмената, усвојених под окриљем Уједињених нација. Почевши од Стокхолмске декларације, Рио конвенције, па све до Еспо (1991) и Архуске конвенције, успостављају се темељи права заштите животне средине на међународном нивоу.

Стокхолмска декларација први пут уводи појам права на здраву животну средину као фундаментално људско право, у категорији права на слободу и једнакост. Тако устројено право, дефинише се као „право на одговарајуће услове за живот у окружењу таквог квалитета који омогућавају достојанствен живот и благостање” (Stockholm Declaration, Принцип 1). Нормирање новог људског права у почетку је било програмске природе, будући да Декларација није садржала процесна правила судских или управних поступака путем којих би се дефинисано право могло остваривати. Процесне слабости Стокхолмске декларације, нешто касније надоместиће принципи Рио декларације (1992).

Стокхолмска декларација, усвојена је, између осталог, да би пружила одговор на питање одговорности државе за штету на животној средини друге државе. Потврђујући чувене одлуке арбитражних панела у случајевима прекограничне штете *Trail Smelter Case* и *Lake Lanoux Arbitration*, Декларација ограничава суверена права држава чланица и уводи забрану проузроковања штете на територији других држава, на сопственој територији, као и отвореном мору или областима под посебном управом (Stockholm Declaration, Принцип 21).

Нову фазу у развоју права заштите животне средине, означило је усвајање Рио декларације о животnoj средини и развоју (1992).¹ Првим принципом Рио декларације, одређују се људска бића као носиоци одговорности за бригу о постизању одрживог развоја (*Rio Declaration*, Принцип 1). Дефинише се и одговорност државе за кумулативне ефекте загађења (Принцип 7; 16).

Агендом 21, оснажује се улога јавности у заштити животне средине. У склопу Акционог плана, Генерална скупштина УН, усвојила и Агенду одрживог развоја од 2015. до 2030. године, која се састоји од 17 циљева одрживог развоја, базираних на четири стуба одрживог развоја (United Nations General Assembly [UNGA] A/RES/70/1). Агенда 2030 примењена је у праву ЕУ кроз Европски зелени договор. Европски зелени договор садржи смернице које ће омогућити да Европа постане први климатски неутрални континент до 2050. године. Изданак Европског зеленог договора јесте и Европска агенда за Западни Балкан, која укључује и Републику Србију. Агенда представља регионални одговор и део Економског и инвестиционог плана за Западни Балкан, који је развијен како би земље региона постале еколошки одрживије и прилагодили своје економије стандардима Европске уније.

Еспо конвенција (Конвенција о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту 1991) има за циљ да обавезе државе на процену потенцијалних еколошких утицаја инвестиционих и других пројеката пре извођења, посебно ако би могли негативно утицати на животну средину других држава. Државе потписнице су се обавезале да обавесте и консултују друге државе, уколико пројекти на сопственој територији могу имати прекограничне ефекте на животну средину (*Espoo Convention* чл. 1. ст. 1, тч. 1 и 2). Еспо конвенцијом је предвиђено и да држава сноси одговорност за прекограничну еколошку штету проузроковану активностима под њеном јурисдикцијом. Међутим, сама конвенција не предвиђа санкције или директну накнаду штете, већ се више ослања на превентивне мере и сарадњу међу државама.²

¹ Том приликом су усвојена три системска инструмента: Декларација о животnoj средини и развоју (Рио декларација), Оквирна конвенција УН о климатским променама и Конвенција о биолошкој разноврсности и Агенди 21.

² У погледу одговорности државе за прекограничну штету, Међународни суд правде је више пута расправљао о кршењу међународног права у овој области. Најпознатији случајеви јесу *Pulp Mills on the River Uruguay* (Аргентина против Уругваја 2010). *Case Concerning Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area* (Костарика против Никарагве 2015).

Архуском конвенцијом о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на праведну заштиту у питањима животне средине (1998), допуњује се и разрађује концепт људског прва на животну средину.³ Објекти који се штите људским правима су одређене вредности, попут људског достојанства, живота или приватности. Архуска конвенција је овим вредностима додала нову – адекватно окружење за људско здравље и добробит (Etinski 2013, 83).

Наведени универзални инструменти заштите права на животну средину, као и бројни други документи, допринели су развоју међународног еколошког права, подизању свести о неопходности адекватне заштите и поставили су темеље савременом поимању ове области. Најновије тенденције, крећу се у правцу кривичноправне заштите.

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ЕВРОПСКОМ ПРАВУ

Изворно предвиђени правни оквир Европске уније није обухватао кривичну надлежност, остављајући кривична дела и санкције у искључивој надлежности држава чланица. Међутим, с развојем европског законодавства у другим областима, постало је јасно да без система заједничког санкционисања, законодавство остаје „мртво слово на папиру”.

Прва интенција кривичноправне заштите животне средине, родила се под окриљем Савета Европе у облику Конвенције о кривичноправној заштити животне средине, 1998 (*Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, ETS No. 172*). Кривичноправна одговорност, предвиђена овом Конвенцијом није успостављена, будући да никада није ступила на снагу, јер ју је ратификовала само једна држава Савета Европе. Касније, Конвенција је послужила као основ конституисања кривичноправне заштите животне средине у оквиру ЕУ, кроз Директиву 2008/99/ЕЗ о кривичноправној заштити животне средине (*European Union, Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the Protection of the Environment through Criminal*

³ Њена важност лежи у томе што успоставља правни оквир који повезује људска права и животну средину, ојачавајући улогу јавности у заштити животне средине и осигуравајући права на информације, учешће у одлучивању и приступ правди у еколошким питањима, што чини три стуба Архуске конвенције (*Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters* 1998. чл. 4).

Law). Директиве ЕУ, као вид хоризонталног законодавства, уводе минималне стандарде у областима које уређују и не претендују на дословну примену у државама чланицама.

Под окриљем Савета Европе, били су учињени и знатни напори ка кодификацији и грађанскоправне одговорности за штету услед активности опасних по животну средину (Council of Europe 1993). Међутим, никада није ступила на снагу, јер ниједна држава чланица Савета Европе која је потписала Конвенцију, није исту ратификовала.

У европском законодавном простору, основни, минимални кривични стандарди у овој области, постављени су Директивом 2008/99/ЕЗ о кривичноправној заштити животне средине. Директивом из 2008. године, инкримисани су поједине активности усмерене ка нарушавању екосистема. Предвиђене кажњиве активности су наведене у члану 3. Директиве и тичу се: испуштања, емисије или било каквог другог испуштања опасних супстанци у ваздух, тло или воду; сакупљања, превоза, прикупљања или одлагања опасног отпада; отпреме значајне количине отпада; управљања индустријским постројењем у којем се одвијају опасне делатности или у којем су похрањене опасне супстанце (нпр. фабрике у којима се производе боје или хемикалије); производње, прераде, похране, употребе, превоза, увоза, извоза или одлагања нуклеарног материјала и опасних радиоактивних супстанци; убијања и поседовања значајних количина заштићених животињских и биљних врста или трговине њима; оштећивања заштићених станишта; производње, трговине или коришћења супстанци које оштећују озонски омотач (нпр. хемикалије у апаратима за гашење пожара или растварачи за чишћење) (Directive 2008/99/EC, art. 3).

Обавеза држава чланица је да осигурају да незаконита понашања из члана 3. буду санкционисана делотворно и пропорционално тежини учињеног дела, а санкција мора имати одвраћајуће дејство (Directive 2008/99/EC, art. 5). Кажњиво је основно дело, подстрекавање на извршење, помагање у извршењу и саучесништво. Такође, у оквиру својих националних законодавстава државе морају предвидети одговорност физичких и правних лица. Од држава чланица се захтева прописивање ефективне, пропорционалне и одвраћајуће санкције. Одговорност правних лица не искључује утврђивање индивидуалне кривичне одговорности учинилаца, подстрекача или саучесника у кривичним делима из Директиве.

НОВА ДИРЕКТИВА О КРИВИЧНИМ ДЕЛИМА ПРОТИВ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ – УВОЂЕЊЕ ЕКОЦИДА У *ACQUIS COMMUNAUTAIRE*

Деценију касније, Европска комисија је утврдила да Директива није имала очекивани učinak. У међувремену, веома мали број учинилаца кривичних дела против животне средине је ваљано процесуиран. Штавише, просек изречених санкција на нивоу Уније, окарактерисан је као пренизак, стога недовољно ефикасан и неодвраћајући (Evaluation of Directive 2008/99/EC). Евалуација је показала битне недостатке у спровођењу закона у свим државама чланицама и унутар свих институција јавне власти и судства. Идентификовани су недостаци и у погледу ресурса, специјализованог знања, свести о животној средини, прекограничне сарадње и координације. Утврђено је и да не постоје свеобухватне националне стратегије за борбу против еколошких кривичних дела.

Недостаци примене Директиве из 2008. године, навели су Европску комисију на ревизију еколошког законодавства. Тако, нова Директива ЕУ о еколошким кривичним делима, (*Directive 2024/1203 of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law*), представља ревидирано решење и чини значајан корак ка јачању правног оквира и ефикасније заштите животне средине на простору Уније.

Основни допринос нове Директиве огледа се у проширеној дефиницији кривичних дела против животне средине. Обухват кривичних дела, простире се и на нека нова дела, попут: пласирања на тржиште производа који, кршењем обавезујућих захтева, узрокују значајну штету животној средини; озбиљних кршења законодавства ЕУ о хемијским супстанцама, којима је проузрокована велика штета на животној средини или здрављу људи; испуштања загађујућих материја из бродова; неовлашћене трговине дрветом; заобилажења захтева за спровођење процене утицаја на животну средину; неовлашћене производње, промета, употребе или емисија флуорисаних гасова који доводе до ефекта стаклене баште (*Directive 2024/1203, pg. 5*).

Директивом је предвиђен и квалификовани облик кривичног дела. Наиме, „када је извршењем дела неком лицу нанета тешка телесна повреда или је дошло до смрти (...), уколико је кривичним делом проузрокована значајна и неповратна или дуготрајна штета

на целокупном екосистему, упоредива са екоцидом” (Directive 2024/1203, art. 16), то ће представљати квалификаторну околност.

Ревидиране су и пооштрене кривичне санкције за учиниоце кривичних дела против животне средине. Тако су члановима 3. и 4, предвиђене следеће санкције за физичка лица: „Ако еколошки прекршај изазове или би могао изазвати смрт или озбиљну повреду било које особе, казна износи максимално десет година затвора. Прекршаји као што су нелегалне емисије, руковање опасним супстанцама или неправилно одлагање опасног отпада кажњавају се казном затвора од најмање шест година. Други озбиљни еколошки прекршаји, као што су они који се односе на биљни и животињски свет, нелегално сакупљање или забрањене активности, кажњавају се казном затвора до четири године. Додатне санкције могу укључивати новчане казне, обавезу санације животне средине, забрану приступа јавним фондовима, дисквалификацију из јавних функција или одузимање дозвола.”

Правна лица која учествују у овим преступима могу бити „санкционисана новчано, обавезом да надокнаде штету причињену животној средини, искључењем из јавних бенефиција или чак затварањем пословних објеката. Новчане казне изречене компанијама могу достићи до 5% њиховог укупног светског прихода за најозбиљнија кривична дела, или до 3% за друге прекршаје. Додатне санкције укључују привремене или трајне забране пословних активности и забрану приступа јавним фондовима” (Directive 2024/1203, art. 6).

Након ступања на снагу Нове директиве, 20. маја 2024. године, државе чланице Уније обавезне су да имплементирају стандарде и циљеве Директиве у своја национална законодавства. Обавезе држава чланица подразумевају уподобљавање кривичних и других закона одредбама Директиве, што укључује и квалификоване облике. Потом, државе су обавезне да усвоје нови минимални стандард санкција за еколошка кривична дела, унапреде надзор над спровођењем законске заштите животне средине и побољшају међународну сарадњу у борби против еколошких кривичних дела, а све у сврху постизања циљева Европског зеленог договора.

ПОЈАМ ЕКОЦИДА У МЕЂУНАРОДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Термин „екоцид” потиче од старогрчких речи *oikos*, што значи кућа/дом (данас се користи у различитим контекстима, укључујући екологију и одрживи развој, где се повезује с концептом локалне економије или стаништем), и *cide*, што значи убиство. Реч „екоцид” сковао је Артур Галстон (*Arthur Galston*), биолог, који је позвао међународну заједницу да се удружи против „убиства природе”. Галстонову идеју је развио Ричард Фалк (*Richard A. Falk*) 1973. године предлажући Међународну конвенцију о кривичном делу екоцида (Minkova 2021, 69).⁴

Правни оквир екоцида

Појам екоцида се не може наћи у законодавству ЕУ, нити је његова дефиниција формулисана у јуриспруденцији европских судова. Екоцид не представља законску категорију, већ појам новије теорије, коју је изнедрио цивилни сектор у оквиру својих иницијатива за инкриминацију квалификованих облика кривичних дела против животне средине. Сам назив екоцида имплицира на елементарну сличност са појмом геноцид, несумњиво најтежим кривичним делом у међународном праву, који је дефинисан у Статуту сталног Међународног кривичног суда (Римски статут).⁵

Једна одредба Римског статута инкриминише еколошку штету, у склопу оружане акције. Наиме, члан 8(2)(б)(ив) забрањује намерно покретање напада знајући да ће такав напад проузроковати „широку, дугорочну и озбиљну штету на природној средини” и да ће бити

⁴ Идеја о злочину екоцида потекла је у вези са Вијетнамским ратом. Током рата, Сједињене Државе су користиле хемијске запаљиве оружје, као што је агент Оранж, и систематско обрађивање земље како би очистиле подручје од вегетације и ускратиле заштитни покривач Националном ослободилачком фронту (Minkova 2021, 69).

⁵ Ради упоређивања геноцида и екоцида, и указивања на тежину ових сродних злочина, изложићемо дефиницију геноцида: појам геноцида, дефинисан је у члану 6. Статута Међународног кривичног суда (Римски статут), и подразумева било коју од следећих радњи, извршених с намером да се уништи, у целини или делимично, национална, етничка, расна или верска група. Радње извршења јесу убиства чланова групе, тешко наношење физичког и менталног бола члановима групе, излагање чланова групе условима живота који ће довести до њеног делимичног или потпуног уништења, предузимање мера за спречавање рађања унутар групе и присилно премештање групе. *Mens rea*, односно геноцидна намера, обухвата искључиво директни умислај управљен ка потпуном уништењу дела групе или групе у целиности и доказује се у сваком конкретном случају.

очигледно прекомерно у односу на предвиђену војну предност. Међутим, ова рестриктивна одредба, односи се искључиво на међународне оружане сукобе (Minkova 2023, 63). Овакво ограничење не иде у прилог ефективної заштити животне средине, будући да до штета великих размера долази најчешће у доба мира. Животна средина је током оружаног сукоба заштићена одредбама еколошког, међународног кривичног и међународног хуманитарног права.⁶

Имајући на уму размере злочина геноцида, као елементи екоцида претпостављају се посебне околности, као што су специфичне радње извршења, неповратна или дугорочна штета великих размера, настала као последица радње извршења, као и постојање *mens rea* – „екоцидне намере.” *Nullum crimen, nulla poena sine lege*, односно начело законитости, као темељ кривичног права, забрањује пресуђивање о стварима које нису предвиђене одговарајућим правним инструментом. Када је реч о Међународном кривичном суду, сва дела која спадају у јурисдикцију суда, побројана су у Римском статуту, који поред геноцида наводи и злочин против човечности, ратни злочин и злочин против мира (агресија).

У досадашњој јуриспруденцији Суда, појавила су се питања кривице за дела против животне средине, а Суд је проналазио начин да заснује надлежност и о њима суди. Тако на пример, Предистражно веће је у предмету против бившег суданског председника Омара Ал-Башира (2010) утврдило да су акти контаминације водених пумпи представљали део геноцидне намере. Радња извршења је квалификована као излагање чланова групе условима живота који су били предузети у циљу физичког уништења делова етничких група Фур, Масалит и Загава (ICC 2010 para. 38). Суд је у овом предмету подвео загађење животне средине под дефиницију геноцида и на тај начин премостио правну празнину у погледу еколошких кривичних дела. Са аспекта законитости, чини се једино могући овакав антропоцентрични приступ Суда, чије се одредбе односе искључиво на штету која је нанета појединцима и људским групама, док је штета на животној средини само инциденталне, колатералне природе и неутужива. Међународни суд правде је у свом Саветодавном мишљењу о легалности претње или употребе нуклеарног оружја (ICJ Reports 1996), указао на значај неантропоцентричног појма штете на животној средини. Суд је навео да је „животна средина свакодневно

⁶ Члан 1(1) Конвенције о модификацији животне средине (ENMOD), чланови 35(3) и 55(1) Додатног протокола I (API) уз Женевске конвенције и члан 8(2)(б)(ив) Римског статута.

угрожена” и потврдио да „животна средина није апстракција, већ представља животни простор, квалитет живота и само здравље људских бића, укључујући и нерођене генерације,” и тако предвидео општу обавезу држава да обезбеде заштиту животне средине, као међународну обавезу (Independent Expert Panel 2021, pg. 6).

Да би се заштитила животна средина као тоталитет, не само у вези са штетом на здрављу и животу људи, потребно је да се законски предвиди такво кривично дело које би за примарни заштитни објект имало животну средину.

Елементи дефиниције екоцида

Доктринарни покушаји дефинисања екоцида, могу се наћи у дефиницији Комисије за међународно право УН из 2010. године. У свом предлогу, Комисија је одредила екоцид као „опсежно слабљење, уништење или губитак екосистема одређене територије, било као резултат људске активности или других узрока, што је довело до значајног смањења могућности за мирољубиво коришћење дате територије” (ILC 2010, 20). Још неколико иницијатива Комисије за међународно право, остале су без дејства. Најзначајнији је предлог да се у Нацрт чланова о одговорности државе за противправни акт (2001) унесе одредба која би успоставила индивидуалну кривичну одговорност за злочин против животне средине (Нука 2022, 12). Предлог није уродио плодом, будући да се Нацрт тиче одговорности држава, а не појединаца. Кривична одговорност је по дефиницији индивидуална.

Јуна 2021. године, независни експертски панел (у даљем тексту: НЕП) под окриљем Фондације *Stop Ecocode*, формулисао је нацрт акта у коме се предлаже дефиниција екоцида (*Stop Ecocide n.d.*). У члану 8тер. нацрта, стоји да се под екоцидом подразумевају „незаконите или безобзирне радње које су учињене са знањем да постоји значајна вероватноћа да ће те радње проузроковати озбиљну и или широко распрострањену или дугорочну штету на животној средини.”

Дефиниција се састоји од неколико елемената. Прво, „безобзирност” означава степен кривице учиниоца, односно, пристајање на штетну последицу која је евидентно непропорционална очекиваној економској користи (*Stop Ecocide* 2017, чл. 8тер. ст. 2). Не мора свака штета на животној средини бити незаконита. Наиме,

у складу са начелом одрживог развоја, животна средина често бива „жртвована” зарад економског прогреса земље. У том циљу, спровођењем инвестиционих пројеката, настаје штета, коју је законодавац предвидео и која мора бити сразмерна очекиваној економској добити. Међутим, уколико је штета непропорционална добити и ако се може предупредити, а то није учињено, говоримо о безобзирном поступању, као једном од елемената дефиниције екоцида. Концепт одрживог развоја у контексту екоцида, чини се, није сасвим сврсисходан. Дугорочна штета на животној средини, која по дефиницији настаје услед кривичног дела екоцида, трајно и ненадокнадиво нарушава „адекватно окружење за добробит људи,” не само тренутних, већ и свих будућих генерација које насељавају један простор.

Друго, „озбиљна штета” означава знатан негативни утицај на екосистем, здравље и живот људи, природне, економске ресурсе или културне споменике (Stop Ecocide 2017, чл. 8ter. ст. 3). Надаље, „широко распрострањена штета” је она штета која превазилази одређен географски простор, било да су у питању државне границе или границе једног екосистема, било да је таквом штетом погођен велики број људи (чл. 8ter. ст. 4). „Дугорочна штета” је неповратна или не може бити отклоњена природним опоравком у разумном временском периоду (чл. 8ter. ст. 5). Најзад, „животна средина” у нацрту дефиниције означава Земљу, њену биосферу, криосферу, литосферу, хидросферу и атмосферу, укључујући и свемир (чл. 8ter. ст. 6).

Кривична одговорност почива на две групе елемената – објективни елементи (*actus reus*), радња чињења, нечињења или пропуштања (Independent Expert Panel n.d., 10), и субјективни елемент (*mens rea* или степен кривице). *Mens rea* из дефиниције екоцида, одудара од геноцидне намере, дефинисане чланом 30. Римског статута.⁷ Уместо директног умишљаја, намере управљене ка извршењу злочина геноцида, у дефиницији НЕП-а проналазимо

⁷ Члан 30. Римског статута Међународног кривичног суда дефинише подразумевани ментални елемент за кривична дела у оквиру Статута. Он гласи: „Осим ако није другачије предвиђено, особа сноси кривичну одговорност и може бити кажњена за злочин у надлежности Суда само ако је радња почињена с намером и знањем. За потребе овог члана: а) Особа има намеру: (i) У односу на радњу, ако жели да изврши ту радњу; (ii) У односу на последицу, ако жели да се та последица догоди или је свесна да ће се та последица догодити у обичном току догађаја. б) ‘Знање’ означава свесност да постоје околности или да ће последица наступити у обичном току догађаја. Реч ‘зна’ и њени изведени облици тумаче се у складу с овом дефиницијом.”

евентуални умишљај (*dolus eventualis*), као знатно нижи праг потребне кривице. НЕП је оценио да је подразумевана *mens rea* према члану 30. сувише уска и да не би обухватила предузимање аката са знањем да постоји „значајна вероватноћа да ће те радње проузроковати озбиљну и или широко распрострањену или дугорочну штету на животној средини.” Стога се Панел определио за *dolus eventualis*, што подразумева свест о вероватноћи тешке и/или дугорочне штете и пристајање на њу (11).

Одређење екоцида које је предложио НЕП проширује опсег инкриминације из члана 8. Римског статута и на кривична дела против животне средине учињена у мирнодопском периоду. Стога, Фондација је стала иза иницијативе за измену Римског статута, предлажући увођење петог злочина међународног права – екоцида (Stop Ecocide 2021). Упркос ранијим напорима да се злочин против животне средине инкриминише, поменута иницијатива је наишла на одобравање цивилног сектора широм света, као и отворену подршку појединих држава (Minkova 2021, 64).

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И УСКЛАЂЕНОСТ СА ПРАВОМ ЕУ

Усаглашавање домаћег законодавства о заштити животне средине са европским стандардима започело је подношењем захтева за чланство у Европској унији, у децембру 2009. године. Две године касније, Европски парламент је ратификовао Споразум о стабилизацији и придруживању Републике Србије Унији.

Први документ који процењује ниво усаглашености домаћег права са правним системом ЕУ (*acquis communautaire*) јесте Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине (*National Strategy for Environmental Approximation*) усвојена 2011. године. Циљ Националне стратегије је да дефинише кораке, приоритете и рокове за увођење и примену европских стандарда у домаће еколошко право. Стратегија предвиђа редовно праћење и извештавање о напретку у процесу усаглашавања, као и сарадњу са међународним организацијама и фондовима који подржавају еколошке пројекте и реформе у овој области.

Тренутно најважнији документ за Републику Србију у области заштите животне средине јесте Зелена агенда за Западни Балкан, из

2020. године. У Зеленој агенди се истичу области у којима је неопходно унапредити еколошку политику и законодавство, узимајући у обзир специфичности и потребе региона ради остваривања циљева предвиђених Европским зеленим договором (Дреновак-Ивановић 2021, 120). Напредак Србије у оквиру кластера 4 (Зелена агенда и одржива повезаност) у преговорима о приступању Европској унији, предмет је оцене Европске комисије у најновијем извештају из 2023.⁸ Кластер 4 обухвата четири поглавља: 14 (Политика транспорта), 15 (Енергија), 21 (Трансевропске мреже) и 27 (Животна средина и климатске промене), у којима је примећен напредак Србије, уз поједине нерешене изазове. Кластер и сва припадајућа поглавља су отворена у децембру 2021. године, након што је Србија испунила преостале захтеве, који су се тicali акционог плана о залихама нафте и акционог плана о одвајању гаса. Овај кластер је основ Зелене агенде за Западни Балкан и у чврстој је вези са Програмом економских реформи Србије и Економским и инвестиционим планом Комисије (European Commission 2023, 126). Имплементација нове Директиве захтевала би измене одговарајућих закона и других аката у овој области, међу којима и измену Кривичног законика (КЗ), главе 24 – кривична дела против животне средине.

Република Србија одавно у свом законодавству препознаје животну средину као заштићену вредност. Домаће право инкриминише еколошка кривична дела још 1977. године (Lazić et al. 2021, 475), али тек изменама КЗ, 2005. године долази до обједињавања, кодификовања ових кривичних дела, кроз Кривични законик Републике Србије. Иако је Директива 2008/99/ЕС о заштити животне

⁸ У Извештају је констатован напредак Србије, посебно у области трансевропских мрежа, где је Србија унапредила своју инфраструктуру, гасни интерконектор Србија–Бугарска итд. У оквиру борбе против негативних последица климатских промена, Србија је усвајањем Стратегије развоја с ниским емисијама угљен-диоксида 2023–2030, на путу остваривања циљева Зелене агенде за Западни Балкан. У наредном периоду, Србија је позвана да своје ресурсе усредсреди на следеће области: побољшавање приоритизације инвестиција, планирање и управљање у свим областима; наставак реформе железнице и побољшање стратешког транспортног оквира у складу са стратегијама одрживе и паметне мобилности ЕУ и Западног Балкана. Комисија предлаже и хитну имплементацију акционог плана о одвајању гаса и даљу диверзификацију гасних рута и испорука, како би се смањила енергетска зависност од Русије; усвајање националног енергетског и климатског плана у складу са циљем Европске зелене агенде о нултим емисијама до 2050. године и појачавање напора на спровођењу и примени законодавства о животnoj средини и клими, посебно у области процене утицаја на животну средину, управљања отпадом, квалитета ваздуха и воде, прекограничне сарадње и спровођења закона од стране државних органа (European Commission 2023, 126.).

средине кроз кривично право усвојена три године након реформе Кривичног законика Републике Србије, нема већих неусклађености националног законодавства са захтевима члана 3. Директиве (Ćemalović 2016, 900).

Закон предвиђа кривичноправну заштиту животне средине, од члана 260. до 277. Кривична дела која су побројана, односе се на: Загађење животне средине (260), Непредузимање мера заштите животне средине (261), Противправну изградњу и стављање у погон објеката и постројења која загађују животну средину (262), Оштећење објеката за заштиту животне средине (263), Оштећење животне средине (264), Уништење, оштећење и изношење у иностранство и уношење у Србију заштићеног природног добра (265), Уношења опасних материја у Србију и недозвољено прерађивање, одлагање и складиштење опасних материја (266), Недозвољену изградњу нуклеарних постројења (267), Повреду права на информисање о стању животне средине (268), Пустошење шума (274) итд. (Кривични законик). Међутим, најважнији део српског кривичног законодавства који је остао неусклађен са одредбама Директиве 2008/99/ЕС односи се на одговорност правних лица (Ćemalović 2016, 900).

ЗАКЉУЧАК

Истраживање о инкриминацији екоцида имало је за циљ да анализира релевантне одредбе Директиве ЕУ и у том контексту објасни теоријске поставке појма екоцид као квалификованог облика кривичног дела против животне средине. Историјским освртом на универзалне инструменте заштите животне средине, покушали смо указати на утицај правних аката донетих под окриљем УН, на еколошко право ЕУ. Појачана расправа о међународним кривичним инструментима, последица је све веће еколошке кризе чији смо сведоци. Иако национални правни системи предвиђају кривичну одговорност за дела против животне средине, на универзалном плану се постојање овог проблема занемарује. А управо међународна кривична одговорност даје потпуне гаранције за поштовање права.

У погледу статуса Републике Србије, као кандидата за чланство у Унији, законодавна власт је обавезна да хармонизује своје прописе са *acquis communautaire*, што укључује директиве које се односе на заштиту животне средине. Хармонизација се одвија путем националних стратегија, акционих планова и других инструмената

усклађивања, који су од стране Европске комисије препознати као позитиван напредак Србије ка приступању Унији. С тим у вези, Нова Директива о еколошким кривичним делима може имати утицај на домаће право, будући да је претходна у потпуности имплементирана у домаће законодавство.

У светлу нових законских оквира које доноси Директива о еколошким кривичним делима, можемо уочити проактивнији приступ ЕУ у борби против тежих облика еколошких кривичних дела, упоредивих са екоцидом. Ова еволуција правног система ЕУ представља не само правну, већ и моралну одговорност према будућим генерацијама; крупне кораке ка остваривању еколошке правде као саставног дела европског идентитета.

РЕФЕРЕНЦЕ

Дреновак-Ивановић, Мирјана. 2021. *Еколошко право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Кривични законик Републике Србије. „Службени гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.

Ćemalović, Uroš. 2016. “Harmonisation of Serbian National Legal System with European Union Acquis – The Case of Environment.” *Економика пољопривреде* 63 (3): 891–904. DOI: 10.5937/ekoPolj1603891C

Council of Europe [CoE]. ETS No. 150. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 21 June 1993.

Council of Europe [CoE]. ETS No. 172. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, 4 November 1998.

Directive [EU] No. 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the Protection of the Environment through Criminal Law. OJ L 328, 6 December 2008.

Directive [EU] No. 2024/1203 of the European Parliament and the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law. OJ L 203, 15 July 2024.

European Commission [EC], *SWD (2023) 695 final: Serbia 2023 report, 8 November 2023*

European Commission [EU]. Commission Staff Working Document: Evaluation of Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the Protection of the Environment through Criminal Law (Environmental Crime Directive). SWD/2020/259 final, 28 October 2020.

Gillett, Matthew. 2017. "Eco-Struggles: Using International Criminal Law to Protect the Environment During and After Non-International Armed Conflict." In *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles, and Practices*. eds. Carsten Stahn, Jens Iverson, and Jennifer S. Easterday, 220–254. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oso/9780198784630.003.0011

International Court of Justice [ICJ], *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, Judgment of 16 Dec 2015 ICJ 665.

International Court of Justice [ICJ], *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, Judgment 20 April 2010 ICJ 14.

International Criminal Court (ICC). *Al-Bashir*. ICC-02/05-01/09-94, Second Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest. Pre-Trial Chamber I, 12 July 2010.

Lazić, Dragana, Ž. Miladinović, Bogavac, Vuković, Jelena, Damnjanović, Aleksandar i Slobodan Petrović. 2021. „Krivičnopravna zaštita životne sredine u Republici Srbiji i njeno usklađivanje sa zakonodavstvom Evropske unije.” *Ecologica* 28 (103): 473–480. DOI: 10.18485/ecologica.2021.28.103.19

Minkova, Liana. 2021. "The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of 'Ecocide.'" *Journal of Genocide Research* 25 (1): 1–22. DOI: 10.1080/14623528.2021.1964688.

Nyka, Maciej. 2022. "Crime against the natural environment – ecocide – from the perspective of international law." *Eastern European Journal of Transnational Relations* 6: 9–16, DOI: 10.15290/eejtr.2022.06.02.01.

Rome Statute of the International Criminal Court [ICC], adopted 17 July 1998, 2187 UNTS 90.

UN Commission on International Law [ILC], "Report on the Work of the International Law Commission" A/65/10, 29 October 2010.

Stop Ecocide Foundation. 2021. "Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Text." *Stop Ecocide Foundation*. <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fae2201d03407f/1624368879048/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf>, last accessed 5 November 2024.

United Nations Conference on Environment and Development [UNCED]. Rio Declaration on Environment and Development. A/CONF.151/26 (Vol. I), 14 June 1992.

United Nations Conference on the Human Environment [UNCHE]. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration). A/CONF.48/14/Rev.1, 16 June 1972.

United Nations Economic Commission for Europe [UNECE]. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. ECE/CEP/43, 25 June 1998.

United Nations Economic Commission for Europe [UNECE]. Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention). ECE/MP.EIA/2, 25 February 1991.

Vlada Srbije. *Nacionalna strategija za usklađivanje sa zakonodavstvom Evropske unije*, br. 402-00-25/2018-04, 19. decembar 2019.

Milica Ilić**Institute of European Studies*

CRIMINALISATION OF ECOCIDE IN EUROPEAN UNION LAW

Resume

*The global, pervasive nature of environmental crises and disasters, the escalating numbers of environmental migrants, and growing threats to human health and life have catalyzed the development of green criminology. This branch of criminology examines crimes that damage the environment and destabilize ecosystems, impacting human life and animal and plant species. The evolution of green criminology encompasses diverse approaches, from legal studies on establishing criminal liability for ecocide to sociological analyses of how economic activities impact the environment. Research on ecocide incrimination examines explicitly the relevant provisions of the EU Directive on the Protection of the Environment through Criminal Law. In this context, it explores the theoretical underpinnings of ecocide as a severe environmental offense. A historical review of universal environmental protection instruments further underscores the influence of UN-sponsored legal acts on EU environmental law. The heightened discourse around international criminal instruments directly responds to the intensifying environmental crisis. While national legal systems may impose criminal liability for environmental offenses, such measures are underrepresented at the universal level. Here, international criminal responsibility offers essential guarantees for rights protection. As an EU candidate country, Serbia is obligated to align its regulations with the *acquis communautaire*, including*

* Email address: milica.ilic@ies.rs; ORCID: 0009-0001-9246-3488

EU directives on environmental protection. This harmonization progresses through national strategies, action plans, and other alignment mechanisms, which the European Commission acknowledges as significant steps in Serbia's EU accession journey. The new Directive on Environmental Crimes will likely impact Serbia's domestic law following the full integration of the prior directive. The most important document for the Republic of Serbia in environmental protection is the Green Agenda for the Western Balkans from 2020. The Green Agenda highlights the areas where environmental policy and legislation need improvement, considering the region's specificities and needs to achieve the goals outlined in the European Green Deal. Strengthening oversight of environmental legal protections and enhancing international collaboration against environmental crimes reflect the European community's determined efforts to fulfill the objectives of the European Green Deal. This makes green policy a core component of the European identity and reinforces environmental protection as a shared European priority.

Keywords: *European legislation, Directive on Environmental Crimes, Ecocide, Green criminology, Serbia's EU accession negotiations.*

Миљан Васић*

Институт за филозофију,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

ШТА ЈЕ ЕПИСТЕМИЧКО У ЕПИСТЕМИЧКОЈ ДЕМОКРАТИЈИ?

Сажетак

Епистемичка демократија, која током последњих деценија постаје доминантан приступ проучавању демократије унутар савремене политичке филозофије, подразумева широк спектар теорија које демократију доводе у везу са питањима истине, знања и формирања веровања. Традиционално, епистемичку демократију можемо одредити као скуп аргумената којима се брани способност „широких маса” да доносе исправне одлуке, а који своје почетке дугоју филозофима просветитељства, пре свега Русоу и Кондорсеу. Унутар савремене епистемичке традиције, можемо уочити четири паралелна тока истраживања: испитивање агрегације судова приликом већинског гласања, испитивање епистемичких својстава јавне делиберације, приступ који се ослања на филозофију прагматизма и приступ заснован на епистемологији врлина. У овом раду ћемо испитати шта је заједничко сваком од ових приступа. У том циљу, епистемичку демократију ћемо довести у везу са два најчешћа вида аргументовања у прилог демократије: процедурализмом и инструментализмом. Према процедурализму, демократија је пожељна јер је сам процес одлучивања у којем у једнакој мери и на слободан начин учествују сви грађани интринсично

* Имејл адреса: miljan.vasic@f.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2161-7977.

правичан. Инструментализам подразумева гледиште да је демократија пожељна у односу на недемократско одлучивање јер доводи до повољних исхода, као што су економски раст или испуњавање интереса највећег броја грађана, али и до избегавања неповољних, као што су глад или ратови. Иако највећи број заступника епистемичке демократије истовремено (барем у некој мери) заступа и инструментализам, тврдићемо да се свако инструменталистичко одређење епистемичке демократије суочава са приговором да се не може пружити прецизан критеријум за разликовање исправних од несправних одлука. Насупрот томе, показаћемо, чисто-процедурални епистемички аргументи у прилог демократије не западају у исти проблем, због чега им треба дати предност.

Кључне речи: демократија, епистемичка демократија, процедурализам, инструментализам, исправност, прагматизам, епистемологија врлина.

КРАТКА ИСТОРИЈА ЕПИСТЕМИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Епистемичка теорија демократије јавља се током осамдесетих година прошлог века, као реакција на изазове које је пред демократску теорију поставила теорија друштвеног избора. Један од најважнијих резултата теорије друштвеног избора је Ероуова (*Kenneth Arrow*) теорема немогућности, која показује да групна рационалност понекад не може да задовољи исте услове као индивидуална (*Arrow* 1963). Овај резултат је коришћен као доказ у прилог тврдње да су резултати демократског одлучивања ирационални, арбитарни и бесмислени (*Riker* 1982). Као одговор на ову тврдњу, јавили су се другачији приступи проучавању демократије, који су узрок проблема видели у централним претпоставкама теорије друштвеног избора: да се демократско одлучивање изједначава са гласањем, као и то да се кроз демократско одлучивање изражавају личне преференције. Делиберативна теорија демократије одбацује прву претпоставку и истиче вредност процедуре јавне делиберације у односу на гласање (*Fishkin* 1991). Епистемичка теорија демократије није антагонистички

настројена према гласању, али доводи у питање другу централну претпоставку теорије друштвеног избора – да се гласањем изражавају личне преференције. Уместо тога, епистемичка теорија демократије, барем у свом класичном облику, гласање посматра као изражавање веровања у погледу тога које опције представљају *опште добро*. Један од кључних елемената ове концепције је претпоставка о постојању стандарда исправности политичких одлука, који је независан од процедуре одлучивања (Cohen 1986).

Због своје оријентисаности на питања општег добра, епистемичка демократија се обично посматра као теорија која у први план истиче квалитет демократски донетих одлука. Идеја да постоји опште добро, спојена са претпоставком да демократија подразумева колективну процедуру одлучивања као што је гласање, доводи до одређења епистемичке демократије као теорије која брани способност маса за доношење *исправних* одлука (Schwartzberg 2015, 188–189), где се исправност одлуке тумачи као усаглашеност са општим добром. Епистемичку демократију, међутим, можемо одредити и у нешто ширем смислу. Током последњих деценија, дешава се епистемички заокрет у демократској теорији, те је приметна тенденција да се у средиште демократске теорије поставе питања истине, знања и формирања веровања (Palumbo 2012). Иако постоје теоретичари који настоје да испитају епистемичка својства гласања (Goodin and Spiekermann 2018), скретање фокуса на епистемичка питања није заобишло ни делиберативну теорију. Због тога неки теоретичари испитују епистемичка својства јавне делиберације (Estlund 2008; Landemore 2012). Поред тога, можемо издвојити и прагматички приступ епистемичкој демократији (Anderson 2006; Misak 2009), као и приступ који се ослања на епистемологију врлина (Farrelly 2012; Landemore 2018). Усмереност на епистемичка питања је заједничка свим овим приступима, а већина њих прихвата и претпоставку да је могуће повући разлику између исправних и неисправних политичких одлука. У овом раду ћемо, међутим, тврдити да ова претпоставка представља највећи изазов за епистемичку теорију демократије.

Упркос томе што представља савремено поље истраживања, епистемичка теорија демократије има дугу предисторију. Заступници ове теорије издвајају неколико значајних историјских извора у којима је могуће пронаћи основе епистемичког оправдања демократије (Landemore 2013, 53–81; Schwarzberg 2015, 190–194). Најранији међу овим изворима је Платонов дијалог *Протагора* у којем насловни лик,

софиста Протагора, брани гледиште према којем је политичко знање распрострањено међу свим људима, наспрот Платоновом Сократу који заступа тезу да политичко знање поседују само најмудрији појединци (322c–322d). Међутим, упркос томе што тврди да свака особа поседује у себи неки део политичке мудрости, Протагора не показује на који се начин од ових делова може доћи до колективних мудрих одлука, због чега се у најбољем случају може тврдити да је ово прото-епистемички аргумент у прилог демократије (Landemore 2013, 55). Далеко значајнији антички извор у прилог епистемичке теорије демократије је Аристотелова *Политика*, у којој се налази одбрана „мудрости мноштва”. Аристотел, наиме, тврди да ће група људи, чак и ако нико од њих није највећи зналац, колективно доћи до бољих решења у поређењу са само једном особом, макар она појединачно била најмудрија (1281b). Иако је могућа скромнија интерпретација ове Аристотелове мисли, према којој филозоф тврди само то да је неко мање извршно тело бољи доносилац одлука у поређењу са једним владаром, теоретичари епистемичке демократије се опредељују за снажније тумачење према којем, када говори о групама, Аристотел има у виду читаву популацију полиса (Landemore 2013, 62; Waldron 1995, 564). У том случају, Аристотела можемо назвати првим представником епистемичке демократије у историји филозофије.

Када је у питању модерни период, највећи допринос епистемичкој теорији демократије долази од стране двојице представника француског просветитељства, Русоа (*Jean-Jacques Rousseau*) и Кондорсеа (*M. J. A. N. C. Marquis de Condorcet*). Русоова идеја *опште воље* као критеријума на основу којег се процењује исправност одлука, а која се открива кроз гласање, може се тумачити као основа епистемичког аргумента у прилог демократије (Landemore 2013, 69). Према Русоу, када се пред скупштину коју сачињавају сви грађани стави предлог неког закона, грађани не треба да се воде тиме да ли подржавају предлог или не, већ тиме да ли је он сагласан са општом вољом. На тај начин, када свако искаже своје мишљење, резултат гласања биће одраз те воље. Будући да се процена сагласности одлуке са општом вољом врши пре самог чина гласања, из Русоове теорије следи да општа воља постоји независно од гласања и да није њиме генерисана. Гласање је, међутим, поуздан показатељ опште воље јер, уколико су сви грађани гласали водећи се општом вољом као критеријумом, одлука већине ће, сматра Русо, сасвим

сигурно бити исправна, а грађани који се нађу у мањини морају да се приклоне одлуци већине (Ruso 1993, 104). Кондорсеов допринос епистемичкој теорији лежи у *теорему пороте*, математичком резултату којим се показује да вероватноћа да ће већина гласача донети исправну одлуку расте са бројем гласача (Condorcet 2001, 151). Под условом да су испуњени одређени (иако строги) услови о којима ће бити више речи нешто касније, теорема пороте може бити снажан аргумент у прилог способности маса да доносе исправне политичке одлуке. Због тога се ова теорема често наводи раме уз раме са Русоовом идејом опште воље када се говори о темељима епистемичког оправдања демократије.¹

Од каснијих аутора, међу важна имена за епистемичку демократију се убрајају Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*), као и Џон Дјуи (*John Dewey*). Иако скептичан према непосредној демократији и идеји да већинско гласање може да производи мудре одлуке, Мил се залаже за скуп институција које чувају индивидуалне слободе, а које заузврат омогућавају слободну размену аргумената која треба да доведе до откривања истине (Mil 2018, 99; Schwarzberg 2015, 193). Због тога Милову опште гледиште треба интерпретирати као позицију епистемичког либерализма, пре него епистемичке демократије (Landemore 2013, 76). Ипак, у расправи *О представничкој влади*, Мил даје и један епистемичко-демократски аргумент када критикује идеју „доброг деспота”. Према Милу, разлог због којег је боље имати мноштво које одлучује уместо просвећеног појединца лежи у чињеници да би највећи део становништва остао ускраћен за знање и способност неопходних за морално делање (Mill 2001, 51–52). Ово је негативно формулисан епистемички аргумент у прилог демократије, јер Мил овим заправо тврди да би грађани *уколико* би им се заправо пружила прилика, били сасвим компетентни за самостално политичко одлучивање (Landemore 2013, 77). Дјуијева филозофија је, пак, утицала на оне облике епистемичке демократије који одлазе даље од посматрања гласања као главног вида демократског одлучивања (Anderson 2006). За Дјуија је јавност та која поседује инхерентну епистемичку компетентност, али се она мора неговати кроз образовање и активно учешће у јавној делиберацији. Због тога за Дјуија демократија не подразумева само процедуру гласања, већ процес у којем се јавном

¹ О томе да ли је је Кондорсеова намера била да теоремом пружи математичко утемељење Русоове филозофије (видети Grofman and Feld, 1988; Estlund et al., 1989).

дискусијом разјашњава шта представља опште интересе и потребе (Dewey 2016, 223–224). Учешћем у дискусијама, грађани стичу бољу представу о друштвеним проблемима, чак и онда када нису експерти за решавање истих. С друге стране, сами експерти – схваћени као појединци који имају техничко знање – не могу да решавају јавне проблеме без увида јавности. Вредност демократије, дакле, лежи у њеном развијању *друштвене интелигенције* кроз колективне процесе истраживања и дискутовања (233). Дјуија због тога можемо одредити као зачетника епистемичке концепције делиберативне демократије (Landemore 2013, 83).

ПРОЦЕДУРАЛИЗАМ И ИНСТРУМЕНТАЛИЗАМ

Постоје два традиционално супротстављена одговора на питање због чега у политичком одлучивању демократији треба дати предност у односу на недемократске начине доношења одлука. Према једном гледишту, које се назива *процедурализам*, демократија је пожељна јер се сам процес одлучивања сматра интринсично правичним, будући да у њему – у једнакој мери и на слободан начин – учествују сви чланови политичке заједнице. Према заступницима процедурализма, дакле, демократија има интринсичну вредност под условом да њене процедуре третирају све грађане на једнак и правичан начин (Christiano 2003, 7). Према супротстављеном гледишту, демократија има предност у односу на недемократско одлучивање када је у питању квалитет одлука које се доносе. Ово је гледиште које се назива *инструментализам*. За представнике инструментализма, демократија је пожељна јер доводи било до повољних исхода, као што су економски раст, испуњавање интереса највећег броја грађана или повећање њихове среће, било до избегавања неповољних, као што су глад или ратови (Christiano 2003, 6; Landemore 2021, 363). У овом раду ћемо под инструментализмом подразумевати само један његов облик: епистемички инструментализам. Епистемички инструменталисти прихватају гледиште да се на (макар нека) политичка питања може одговорити исправно или неисправно, а да су демократске процедуре на добром трагу да открију исправне одговоре. Демократија је, дакле, према овом гледишту оправдана јер се њоме доносе исправне одлуке.

Међутим, епистемичка теорија демократије као таква се често, иако не увек, смешта у инструменталистичке оквире.² Ипак, важно је нагласити да епистемичку демократију овде нећемо изједначити са епистемичким инструментализмом, будући да постоје епистемичке теорије демократије које трагају за средњим путем између процедурализма и инструментализма (Anderson 2006; Estlund 2008), као и оне које су епистемичке, али у потпуности одбацују инструментализам (Peter 2008). Заступници процедурализма и (епистемичког) инструментализма се, дакле, слажу у ставу да су демократски облици владавине бољи од недемократских – оно у чему се разликују су разлози због којих демократији треба дати предност. За процедуралисте, политички исходи би требало да буду правични, док би према инструменталистима они требало да буду исправни (List and Goodin 2001, 277).³

Упркос овој супротстављености, многи савремени видови оправдања демократије у исто време укључују процедуралне и инструменталне аргументе, премда у различитој мери. Заправо, неки теоретичари сматрају да различите теорије демократије формирају спектар у погледу епистемичких захтева које стављају пред грађане (Estlund 2008, 102; Kelly 2012, 54). На једном крају овог спектра налази се теорија друштвеног избора која – уколико уопште оправдава демократију – демократију брани на чисто процедуралном нивоу. На супротном крају спектра налазе се строго епистемички-инструменталне теорије према којима су демократске одлуке оправдане ако и само ако су исправне. Међутим, између ове две крајности, налази се низ теорија које комбинују оба правца

² Због тога се централна дистинкција између два начина оправдања демократије понекад повлачи, не између процедуралног и инструменталног, већ између процедуралног и *епистемичког* оправдања демократије (Fuerstein 2019; List and Goodin 2001).

³ Расправа између инструменталиста и процедуралиста се понекад смешта у оквире Ролсовог (*John Rawls*) разликовања несавршене и чисте процедуралне правде. *Несавршену* процедуралну правду, коју Ролс илуструје аналогijом са судским процесом, одликује постојање независног критеријума исправности, али јој недостаје процедура (ово је истовремено разликује од Ролсовог трећег типа процедуралне правде – савршене) која у свакој ситуацији доводи до повољног исхода. Примере *чисте* процедуралне правде налазимо тамо где не постоји независни критеријум исправности, али постоји правична процедура таква да ће исход, какав год био, и сам бити правичан под условом да је процедура исправно спроведена. Ролс овај тип процедуралне правде илуструје на примеру учествовања у некој коцкарској игри: под условом да ниједно правило игре није прекршено, било који износ који особа освоји у игри биће правичан резултат (Rols 1998, 92–93). Заступници инструменталног и процедуралног оправдања демократије се слажу у ставу да треба имати демократију – разлика је у томе што инструменталисти демократију најчешће виде као несавршену процедуру (Landmore 2013, 211), а процедуралисти као чисту (Peter 2008, 49–50).

истраживања, међу којима се истичу епистемички процедурализам Дејвида Естлунда (*David Estlund*) и дјуијевски приступ Елизабет Андерсон (*Elizabeth Anderson*). Овим теоријама је заједничко одбацивање оштре поделе на процедурално и инструментално оправдање демократије као неодрживе.

Према Естлунду, сви облици процедурализма почивају на идеји да демократске процедуре имају интринсичну вредност независну од исхода одлучивања; међутим, самим позивањем на процедуралне вредности, ове теорије признају постојање одређених супстантивних стандарда којима се објашњава због чега је демократија боља од, на пример, насумичног одлучивања (Estlund 2008, 65). Строго инструментална оправдања демократије – која Естлунд назива теоријама исправности – заснивају се на претпоставци да је политичка одлука легитимна само уколико је исправна на основу неког стандарда који је одвојен од процедуре, што је, као што смо видели, Русоова позиција. Естлунд одбацује ове теорије јер се њима претпоставља да они који се на слажу са одлуком већине *морају* да прихвате да нису били у праву (103–104). Као одговор на оба гледишта, Естлунд предлаже *епистемички процедурализам*, приступ који комбинује процедуралну правичност са гледиштем да демократија производи исправније исходе у поређењу са насумичним доношењем одлука. Ово гледиште је епистемичко јер се њиме тврди да постоје исправне одлуке и да су грађани у доброј епистемичкој позицији да утврде које су те одлуке, али је у исто време и процедурално јер се сматра да демократске процедуре морају да буду прихватљиве са различитих тачки гледишта (102).

Андерсонова је, као и Естлунд, критична према традиционалној дихотомији између процедурализма и инструментализма, те тврди да адекватна концепција демократија мора истовремено да укључи и критеријуме процедуралне правичности, али и супстантивне критеријуме независне од процедуре. Она предлаже *експериментални* модел, заснован на дјуијевском схватању демократије. Према овом моделу, демократија има три кључна елемента: диверзитет, дискусију и динамичност (Anderson 2006, 10). Ови елементи подразумевају то да адекватна концепција демократије мора узети у обзир епистемички диверзитет који постоји међу грађанима, прихватити дискусију као конструктивно обележје демократије, али и предвидети механизме којима се на динамичан начин преиспитују донете одлуке, у светлу својих последица. Андерсонова сматра да дјуијевска концепција

демократије у себи садржи сваки од ових елемената, чиме истовремено испуњава и процедуралне и инструменталне критеријуме (14).

ЕПИСТЕМИЧКА ДЕМОКРАТИЈА И ЊЕНИ МЕХАНИЗМИ

Указали смо на то да епистемичка концепција демократије представља скуп аргумената у прилог тврдње да су (велике) групе грађана у доброј епистемичкој позицији за доношење исправних политичких одлука. Међутим, епистемички аргумент у прилог демократије обично почива на механизмима којима се објашњава таква способност група. Механизми епистемичке демократије су (често формални) модели који показују због чега групе узете у целини, под одређеним идеализованим условима, постижу боље резултате од најкомпетентнијих чланова тих истих група. У литератури о епистемичкој демократији, фокус се обично ставља на три математичка модела: Кондорсеову теорему пороте, чудо агрегације и Хонг-Пејцов модел (Brennan 2016, 175–182; Landemore 2012, 265–271; 2021, 367–369; Schwarzbach 2015, 196). Четврти важан механизам је већ поменути дјуијевски концепција демократије. Ипак, да би се било који од ових модела уопште могао интерпретирати као механизам епистемичке демократије, неопходно је довести у везу основне претпоставке тог модела и процес колективног одлучивања, али и показати то да идеализовани услови на којима модел почива не пружају разлоге за скептицизам у погледу примене модела на околности које владају у стварном свету (Vasić 2022, 281–282).

Већ смо истакли значај Кондорсеа као једног од главних претеча епистемичке концепције демократије. Теорема пороте, која носи име по овом филозофу и математичару, представља први модел који је препознат као механизам епистемичке демократије. Овај модел претпоставља постојање две опције – једне исправне, а друге неисправне – и групу гласача који бирају између те две опције већинским правилом. Под претпоставком да ће сваки појединачни гласач изабрати исправну опцију са вероватноћом која је већа од насумичне, теоремом пороте се доказује да ће група таквих гласача изабрати исправну опцију са вероватноћом која је далеко већа од вероватноће да ће исправну опцију изабрати неки појединачни члан. Штавише, са повећањем броја гласача, повећава се и вероватноћа да ће већина изабрати исправну опцију, а при великим групама гласача

та вероватноћа се приближава апсолутној извесности (Goodin and Spiekermann 2018, 20).

Чудо агрегације представља феномен који се понекад може уочити онда када збрајање мноштва појединачних просуђивања од стране мање информисаних индивидуа доводи до прецизнијих резултата него просуђивање које би направила једна добро информисана индивидуа или мања група таквих особа. Овај феномен се често илуструје на примеру погађања тежине неког објекта. Иако појединачна особа тешко може погодити тачну тежину неког предмета у грамима, просечан одговор који би дала велика група процењивача може бити веома близу тачне вредности (Surowiecki 2005, 6). Као и Кондорсеова теорема пороте, овај резултат почива на *закону великих бројева*.⁴ Ови модели претпостављају да су гласачи налик неисправном новчићу који претеже на једну страну (List and Goodin 2001, 285–286). Са довољно великим бројем бацања, склоност новчића да чешће пада на једну од две стране испољаваће се све јасније. Појединачни гласач је, према овим моделима, на добром трагу да исправно одговори на политичка питања, али велика група таквих гласача биће готово непогрешива.

Математичарка Лу Хонг (*Lu Hong*) и друштвени теоретичар Скот Пејџ (*Scott Page*) развили су модел којим се показује под којим условима *разноликост побеђује способност*. Хонг-Пејџов модел представља симулацију поступака и интераговања различитих индивидуа и група која има за циљ да, у изузетно идеализованим условима, утврди како групе сачињене од различитих индивидуа колективно учествују у процесу решавања проблема. Након што сваки доносилац одлука у моделу покуша да самостално реши проблем и дође до њему доступног најбољег решења, из скупа свих доносилаца одлука се издвајају две групе: прву сачињава одређени број „најспособнијих” (односно, оних који су индивидуално дошли до најсупериорнијих решења), а другу исти број насумично одабраних појединаца. Након тога, свака од група покушава да колективно реши исти проблем. Упоређивањем резултата прве и друге групе, Хонг-Пејџов модел показује да ће насумично одабрана група конзистентно побеђивати групу најспособнијих доносилаца одлука (Hong and

⁴ Неки аутори истичу да се заправо ради о различитим облицима истог механизма (Landemore 2012, 265; Vermeule 2012, 344–346). Иако се, за разлику од Кондорсеове теореме пороте, чудо агрегације не односи искључиво на одлуке донете већином гласова, већ се може уочити у ширем скупу феномена, онда када се интерпретира као механизам којим се објашњава већинско гласање, овај модел почиње да се своди на теорему пороте.

Page 2004). Схваћен као механизам епистемичке демократије, Хонг-Пејцов модел је битно другачији од претходна два модела, јер се њиме не бране епистемичке способности великих група, већ оних са већом унутрашњом разноликошћу. Због тога овај модел не може бити аргумент у прилог епистемичке супериорности већинског гласања, али може представљати аргумент у прилог епистемичког оправдања процедуре јавне делиберације. Уколико јавну делиберацију интерпретирамо као процес колективног решавања проблема, Хонг-Пејцов модел може пружати добре разлоге за укључивање учесника са што већом когнитивном разноликошћу (Landemore 2013, 97).⁵

Дјуијевска концепција демократије, интерпретирана као механизам епистемичке демократије, почива на прагматичком схватању процеса истраживања који се заснива на расправи, експериментисању и гледишту да политичке одлуке морају бити подложне ревизији. Као заступница овог модела, Андерсенова је критична према другим механизмима епистемичке демократије (Anderson 2006, 12–13). Она замера Кондорсеовој теореме пороте на недостатку истицања диверзитета и дискусије међу грађанима (штавише, у класичном облику теореме се претпоставља да гласачи одлуке доносе независно једни од других). Осим тога, овај модел, као и Хонг-Пејцова теорема, полази од претпоставке да постоје унапред одређени исправни одговори на политичка питања, независни од процедуре. Иако објашњавају епистемичке бенефите групног одлучивања на различитим основама (велике групе наспрам разноликих група), оба модела воде ка закључку да су групне одлуке готово извесно и исправне, што значи да не предвиђају механизме за ревизију једном донетих одлука. Дјуијевски модел, пак, истиче континуирану тежњу за усавршавањем, што га, према мишљењу Андерсонове, чини значајно другачијим механизмом епистемичке демократије.

⁵ Отворено је питање до које мере демографску разноликоост треба схватити као гарант когнитивне разноликости; односно, да ли треба очекивати да ће фактори попут пола, година, различитих животних услова, или културних вредности, утицати на различитост приступа решавању проблема, посебно оних који су политичке природе (Page 2007, 7–8).

ПРОБЛЕМ ИСПРАВНОСТИ У ЕПИСТЕМИЧКОЈ ДЕМОКРАТИЈИ

Оно што је заједничко различитим приступима унутар епистемичке демократије је њихова усмереност на питања истине или формирања веровања грађана у погледу тога како треба да изгледају „исправни” политички исходи. Међутим, претпоставка да се на политичка питања могу дати исправни одговори није својствена само епистемичкој теорији демократије. Она је, такође, и основна претпоставка *епистократије* – гледишта да политичко одлучивање треба препустити само најбоље информисаним појединцима (Brennan 2016). Епистократска теорија, чији се најранији облик може приписати већ Платону, полази од претпоставке да постоји сазнатљива разлика између исправних и неисправних политичких одлука, као и претпоставке да се грађани међусобно разликују у погледу својих способности да процене исправност неке одлуке. На основу тих претпоставки, заступници ове теорије закључују да политичко одлучивање не треба да буде задатак свих грађана, већ само мале групе експерата. Ипак, епистемичка демократија из сличних претпоставки извлачи сасвим супротан закључак – да су масе грађана у доброј епистемичкој позицији да открију исправност политичких одлука. Оптимистичност у погледу епистемичких способности грађана заснива се на описаним механизмима епистемичке демократије. Проблем је у томе што сваки од ових механизма – без обзира да ли демократију посматра као процес праћења истине (што је случај са теоремом пороте и чудом агрегације) или решавања проблема (што је карактеристично за Хонг-Пејџов модел и Дјуијево схватање демократије) – полази од претпоставке да се на политичка питања могу понудити исправни одговори.⁶

У овој претпоставци лежи главна слабост инструменталистичког приступа демократији. Уколико је све што се од демократије захтева доношење исправних политичких одлука, поставља се питање због чега демократија треба да има предност над недемократским начинима доношења одлука, уколико они могу довести до подједнако исправних исхода, и то на ефикаснији начин (на пример,

⁶ Због тога се ови механизми често показују као мач са две оштрице. Ово је посебно уочљиво у случају Кондорсеове теореме пороте која, у под претпоставком да појединци нису довољно компетентни за процењивање исправности одлуке, води ка закључку да ће већинска одлука готово сасвим сигурно бити погрешна.

препуштањем политичких одлука малој групи зналаца). Позиције Естлунда и Андерсенове представљају покушаје да се на ово питање одговори путем помирења процедуралних и епистемичких циљева. Према њиховом гледишту, демократија је не само добар начин за доношење исправних одлука, већ је истовремено и интринсично правична. Проблем са позицијама „скромног” инструментализма је у томе што им се могу упутити исте замерке као строжим верзијама инструментализма.

Критичари инструментализма истичу да се свако позивање на независне стандарде исправности суочава са инхерентним ограничењем да је такав стандард тешко дефинисати ако у исто време прихватамо вредносни плурализам који влада у демократским друштвима (Peter 2008, 36). Позиција епистемичког инструментализма захтева критеријуме за разликовање исправних од неисправних политичких исхода, али међу грађанима може постојати разложно неслагање у погледу природе тих критеријума. Естлундов покушај да одговори на такве примедбе је сугерисање да постоји листа „примарних зала”⁷ које демократија треба да поуздано избегава. У том случају, могуће је суздржати се од позитивних дефиниција тога шта треба да представља заједничке циљеве и вредности у демократском друштву. Проблем је у томе што чак и негативно формулисани стандарди још увек могу бити предмет неслагања, тако да се оваквом стратегијом главна слабост инструментализма само привидно избегава (Gaus 2011). Дјуијевски модел какав заговара Андерсенова, демократију не види као процес праћења истине, већ као процес решавања проблема. Међутим, и овај модел је облик скромног инструментализма због своје усмерености на последице. Према дјуијевском моделу, успешност демократије се процењује на основу тога у коликој мери успева да задовољи заједничке циљеве, али се још увек претпоставља да су ови циљеви спољашњи у односу на демократску процедуру. Због тога се и ова теорија суочава са приговором да је неспојива са идејом вредносног плурализма. Иако ова теорија прихвата постојање диверзитета епистемичких перспектива, не узима у обзир могућност диверзитета у погледу вредности, због чега се дјуијевском моделу може приговорити да су сасвим могуће ситуације у којима једноставно не постоје

⁷ Естлунд примарна зла предлаже као инверзију Ролсове идеје примарних добара (Rols 1998, 96–97). У примарна зла, Естлунд убраја ратове, глад, епидемије, геноцид, као и економски или политички колапс (Estlund 2008, 163).

заједнички друштвени циљеви, те да у таквим ситуацијама таква одбрана демократије престаје да буде адекватна (Peter 2008, 44–45).

Као закључак, сугерисаћемо начин на који се демократија може бранити на епистемичким основама, али без обавезивања на инструментализам. У питању је позиција која се ослања на идеју да епистемичке врлине могу имати процедуралну вредност (Vasić 2023, 109–110). Ова позиција је блиска теорији коју заступа Фабијен Петер (*Fabienne Peter*), коју ауторка назива „чисти епистемички процедурализам”. Према Петеровој, демократија кроз процедуру јавне делиберације има интринсичну епистемичку вредност због тога што се њоме промовише међусобна одговорност, а не зато што се помоћу ње долази до исправних одговора на политичка питања (Peter 2008, 2013). Ово гледиште је у контрасту са Естлундовим епистемичким процедурализмом који укључује стандарде независне од процедуре, али и са дјуијевском демократијом, која са собом повлачи опасност од принудног неговања оних вредности за које се процени да представљају највеће друштвено добро.

Ипак, и позицији Петерове се може упутити епистократски противаргумент према којем, чак и ако се напусти гледиште да демократија треба да води исправним одговорима на политичка питања, квалитет јавне делиберације још увек може да варира у зависности од тога да ли се она одвија између лаика или експерата. Због тога позицији чистог епистемичког процедурализма придружујемо гледиште да елемент „епистемичког” у епистемичкој концепцији демократије треба тражити у епистемичким врлинама. Док неки теоретичари и саме епистемичке врлине смештају у оквире инструментализма (Misak 2008), овде ћемо усвојити гледиште према којем епистемичке врлине имају интринсичну вредност.

Према овом гледишту, епистемичке врлине (у које убрајамо искреност, епистемичку скромност, интегритет, епистемичку отвореност и друге) подразумевају окренутост ка истини, али се не вреднују у зависности од тога да ли *производе* истину. Нека особина се сматра епистемичком врлином, не због тога што представља поуздан показатељ истине, већ зато што се сматра пожељном за оне који *теже да сазнају* истину (Montmarquet 1987). Спојена са позицијом чистог епистемичког процедурализма, концепција интринсичне вредности епистемичких врлина представља епистемички аргумент у прилог демократије који се не позива на независне стандарде исправности.

Легитимност демократског одлучивања лежи у демократском процесу трагања за истином.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anderson, Elizabeth. 2006. "The Epistemology of Democracy." *Episteme* 3 (1–2): 8–22. DOI:10.3366/epi.2006.3.1-2.8.
- Aristotel. 2003. *Politika*. Beograd: BIGZ.
- Arrow, Kenneth J. 1963. *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley & Sons.
- Brennan, Jason. 2016. *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Christiano, Thomas. 2003. "Introduction." In *Philosophy and Democracy: An Anthology*, ed. Thomas Christiano, 3–13. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, Joshua. 1986. "An Epistemic Conception of Democracy." *Ethics* 97 (1): 185–231. DOI:10.1086/292815.
- Condorcet, M. J. A. N. C., Marquis de. 2001. „Ogled o primjeni analize na vjerovatnost odluka dobivenih većinom glasova.” U *Condorcet: O napretku ~ O izborima i drugi spisi*, ur. Rade Kalanj i Radule Knežević, 141–227. Zagreb: Politička kultura.
- Dewey, John. 2019. *The Public and its Problems: An Essay in Political Inquiry*. Athens, Ohio: Swallow Press. DOI: 10.1177/0090591795023004001
- Estlund, David, Jeremy Waldron, Bernard Grofman and Scott L. Feld. 1989. "Democratic Theory and the Public Interest: Condorcet and Rousseau Revisited." *American Political Science Review* 83 (4): 1318–1340. DOI: 10.2307/1961672
- Estlund, David. 2008. *Democratic Authority: A Philosophical Framework*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Farrelly, Colin. 2012. "Virtue Epistemology and the 'Epistemic Fitness' of Democracy." *Political Studies Review* 10: 7–22. DOI: 10.1111/j.1478-9302.2011.0024.
- Fishkin, James. 1991. *Democracy and Deliberation. New Directions for Democratic Reform*. New Haven and London: Yale University Press.

- Fuerstein, Michael. 2019. "Epistemic Proceduralism." In *The Routledge Handbook of Social Epistemology*, eds. Miranda Fricker, Peter J. Graham, David Henderson and Nikolaj J. L. L. Pedersen, 377–385. New York: Routledge.
- Gaus, Gerald. 2011. "On Seeking the Truth (Whatever That Is) through Democracy: Estlund's Case for the Qualified Epistemic Claim." *Ethics* 121 (2): 270–300. DOI: 10.1086/658141.
- Goodin, Robert, E. and Kai Spiekermann. 2018. *An Epistemic Theory of Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Grofman, Bernard, and Scott L. Feld. 1988. "Rousseau's General Will: A Condorcetian Perspective." *American Political Science Review* 82 (2): 597–576. DOI: 10.2307/1957401.
- Hong, Lu, and Scott E Page. 2004. "Groups of diverse problem solvers can outperform groups of high-ability problem solvers." *PNAS* 101 (46): 16385–16389. DOI: 10.1073/pnas.0403723101.
- Kelly, Jamie Terence. 2012. *Framing Democracy: A Behavioral Approach to Democratic Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Landemore, Hélène. 2012. "Democratic Reason: The Mechanisms of Collective Intelligence in Politics." In *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms*, eds. Hélène Landemore and Jon Elster, 251–289. Cambridge: Cambridge University Press.
- Landemore, Hélène. 2013. *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence and the Rule of the Many*. Princeton: Princeton University Press.
- Landemore, Hélène. 2018. "What Does It Mean to Take Diversity Seriously? On Open-Mindedness as a Civic Virtue." *Georgetown Journal of Law & Public Policy* 16: 795–805.
- Landemore, Hélène. 2021. "An Epistemic Argument for Democracy." In *The Routledge Handbook of Political Epistemology*, eds. Michael Hannon and Jeroen de Ridder, 363–373. London and New York: Routledge.
- List, Christian, and Robert Goodin. 2001. "Epistemic Democracy: Generalizing the Condorcet Jury Theorem." *The Journal of Political Philosophy* 9 (3): 277–306. DOI: 10.1111/1467-9760.00128
- Mil, Stjuart Džon. 2018. *O slobodi*. Beograd: Akia M. Princ.

- Mill, Stuart John. 2001. *Considerations on Representative Government*. London: Elecbook Classics.
- Misak, Cheryl. 2008. "A Culture of Justification: The Pragmatist's Epistemic Argument for Democracy." *Episteme* 5 (1): 94–105. DOI: 10.1353/epi.0.0027.
- Montmarquet, James A. 1987. "Epistemic Virtue." *Mind* 96 (384): 482–497.
- Page, Scott E. 2007. *The Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Palumbo, Antonio. 2012. "Epistemic Turn or Democratic U-Turn? On the Tension Between Philosophical Reasoning and Political Action in Deliberative Democracy." *Teoria Politica* 2: 269–291.
- Peter, Fabienne. 2008. "Pure Epistemic Proceduralism." *Episteme* 5: 33–55. DOI: 10.3366/E1742360008000221
- Peter, Fabienne. 2013. "The Procedural Epistemic Value of Deliberation." *Synthese* 190: 1253–1266. DOI: 10.1007/s11229-012-0119-6.
- Platon. 2023. *Protagora*. Beograd: Dereta.
- Riker, William. 1982. *Liberalism Against Populism: A Confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. Long Grove, Illinois: Waveland Press, Inc.
- Rols, Džon. 1998. *Teorija pravde*. Beograd: JP službeni list SRJ.
- Ruso, Žan-Žak. 1993. *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić.
- Schwartzberg, Melissa. 2015. "Epistemic Democracy and Its Challenges." *Annual Review of Political Science* 18: 187–203. DOI: 10.1146/annurev-polisci-110113-121908.
- Surowiecki, James. 2005. *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*. New York: Anchor Books.
- Vasić, Miljan. 2022. "How Realistic Is the Modeling of Epistemic Democracy?" *Critical Review* 34 (2): 279–298. DOI: 10.1080/08913811.2022.2055899.
- Vasić, Miljan. 2023. "The Procedural Value of Epistemic Virtues." In *Virtues and vices – between ethics and epistemology*, ed. Nenad

Cekić, 91–118. Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

Vermeule, Adrian. 2012. “Collective Wisdom and Institutional Design.” In *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms*, eds. Hélène Landemore and Jon Elster, 338–367. Cambridge: Cambridge University Press.

Waldron, Jeremy. 1995. “The Wisdom of the Multitude. Some Reflections on Book 3, Chapter 11 of Aristotle’s *Politics*.” *Political Theory* 23 (4): 563–584.

Miljan Vasić**Institute of Philosophy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade*

WHAT IS EPISTEMIC IN EPISTEMIC DEMOCRACY?

Resume

This paper examines the foundations and approaches within epistemic democracy – a field in political philosophy that links democracy with truth, knowledge, and belief formation. We explore four main approaches to epistemic democracy: judgment aggregation in voting, the epistemic qualities of public deliberation, a pragmatist approach, and virtue epistemology. The paper explains procedural and instrumental defenses of democracy: proceduralism values democracy for its fair and inclusive decision-making process. At the same time, instrumentalism sees democracy as superior because it produces favourable outcomes, such as meeting the public interest and avoiding social harm. Key mechanisms for epistemic democracy include Condorcet's jury theorem, the "miracle of aggregation", the Hong-Page diversity-trumps-ability model, and John Dewey's deliberative model. Each mechanism suggests that large and diverse groups can make better decisions under ideal conditions than individual experts or small, homogenous groups. The paper discusses the tension between proceduralism and instrumentalism in epistemic democracy, noting that a purely instrumental approach faces the challenge of defining clear criteria for "correct" political decisions, given the diversity of values in democratic societies. We maintain that epistemic democracy could overcome this issue by incorporating procedural fairness without rigid standards of correctness. Ultimately, we suggest a version

* Email address: miljan.vasic@f.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2161-7977.

of a “pure epistemic proceduralism” theory, emphasising democracy’s intrinsic epistemic value in promoting mutual responsibility and fostering a collective pursuit of truth rather than arriving at externally defined correct answers. This approach, combined with the inherent value of epistemic virtues (like openness and intellectual humility), offers an epistemic defense of democracy that respects pluralism and democratic legitimacy without relying on strict standards of correctness.

Keywords: *democracy, epistemic democracy, proceduralism, instrumentalism, correctness, pragmatism, virtue epistemology.*

Невена Јовановић*

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

СТРАТЕГИЈА УОКВИРАВАЊА ПРЕДСЕДНИЧКИХ ИЗБОРА У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА 2024. ГОДИНЕ У ГОВОРИМА И ДЕБАТАМА ПРЕДСЕДНИЧКИХ КАНДИДАТА

Сажетак

У овом тексту ауторка полази од истраживања Ервинга Гофмана и Роберта Ентмана и ослањајући се на теорију уоквиравања или „фрејминг“, бави се овогодишњим председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама. О теорији уоквиравања биће више речи у првом делу рада. Други део посвећен је прегледу друштвено-политичког контекста ових избора, након чега следи анализа говора председничких кандидата Доналда Трампа и Камале Харис на њиховим страначким конвенцијама, интервјуа и председничких дебата са циљем да се идентификују главни „оквири“. У тексту настојимо да дамо одговор на питање како су председнички кандидати са циљем да обезбеде подршку америчких бирача стратегијом уоквиравања председничких избора покушавали да истакну оне аспекте и теме који су им ишли на руку, занемаривши оне друге, те настојали да представе како се на председничким

* Имејл адреса: nevena.jovanovic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0006-8084-9849

изборима одлучује баш о оним питањима за која им бирачи дају више поверења.

Кључне речи: *председнички избори 2024. године, Сједињене Америчке Државе, Доналд Трамп, Камала Харис, уоквиравање, Роберт Ентман.*

УВОД

Немали број аутора који се бави изборним стратегијама види политичке кампање као „рат за мисли људи” (Nimmo 1970, 111; Славујевић 2009, 189). Управо говорити људима шта и како да мисле о нечему је начин на који се врши политички утицај у друштвима без принуде. Ово постаје посебно значајно у предизборном периоду када је потребно обезбедити подршку бирача на предстојећим изборима. Имајућу у виду да поменути „рат за мисли људи” у САД може оставити последице широм света, разумљиво је зашто се председнички избори у овој и даље водећој сили, посматрају са посебном пажњом.

Тешко би се могао разумети ток овогодишње председничке кампање, па и сам начин комуникације председничких кандидата, без разумевања друштвено-политичког контекста у ком се она одвијала. Наиме, изборни процес започео је са двојцом кандидата (које нико није желео)¹ и који су иза себе већ имали по један мандат, што се претходно десило још само 1892. године када је Гровер Кливленд (*Grover Cleveland*) победио тада актуелног председника Бенџамина Харисона (*Benjamin Harrison*). Након што се тренутни председник Џозеф Бајден (*Joseph Biden*) као главни кандидат Демократске странке повукао из председничке кампање у јулу 2024. године тек нешто више од три месеца пред изборе и подржао своју потпредседницу, као кандидати две водеће политичке странке у САД преостају Доналд Трамп (*Donald Trump*) и Камала Харис (*Kamala Harris*).² Након тога истраживања јавног мњења све до изборног дана показивала су да оба кандидата имају приближну подршку бирача што је изборе

¹ Видети „Председнички избори у Сједињеним Америчким Државама 2024. године и будућност америчке улоге у међународном поретку” са прошлогодишње конференције *Перспективе политичких наука у савременом друштву*.

² Последњи амерички председник који је одустао од реизбора био је Линдон Џонсон (*Lyndon B. Johnson*) 1968. године.

учинило неизвесним попут оних између Џона Кенедија (*John Kennedy*) и Ричарда Никсона (*Richard Nixon*), или Џорџа В. Буша (*George W. Bush*) и Ал Гора (*Albert Al Gore*), а реторику кандидата још оштријом.

Имајући у виду неизвесност исхода и републиканци и демократе припремали су се за дуге правне процесе након избора (Richer, Long and Whitehurst 2024), што не треба претерано да изненађује ако знамо како је претходни изборни циклус завршен. Доналд Трамп и један део Републиканске странке који је остао веран његовом покрету „Учинимо Америку поново великом” (*Make America Great Again [MAGA]*), наставио је да оспорава резултате избора из 2020. године што је без сумње преседан у америчком политичком животу. Поред Трамповог упорног одбијања да призна изборне резултате на председничким изборима 2020. године, ту су и на десетине подигнутих оптужби против њега широм земље, укључујући и оне због мешања у изборе. Уз све то, треба додати и одлуку Врховног суда САД да председници имају имунитет када је реч о кривичном гоњењу, два покушаја атентата на Доналда Трампа у свега два месеца, као и неуспешно инициран процес импичмента Џозефа Бајдена од стране републиканаца у америчком Конгресу.

За политички живот у САД, без обзира на све разлике које постоје између две водеће политичке странке, дуго је важило постојање консензуса макар по неким кључним политичким питањима. Међутим, са растом политичке и друштвене поларизације и све већим јазом између две водеће политичке странке, тај консензус временом се губио, па чак постао и непожељна појава. Тако се дошло до тога да једино око чега се двоје тренутних председничких кандидата могу усагласити јесте то да су ови избори од историјског значаја након којих више ништа неће бити исто. Ипак, њихова виђења узрока зашто је то тако се разликују. Све претходно речено допринело је врло комплексном и нимало типичном друштвено-политичком контексту у ком су се одвијали амерички председнички избори 2024. године, што је последично утицало и на начин комуникације оба председничка кандидата.

А како су се Американци снашли у оваквом контексту, те која питања су за њих била од посебног значаја да се наслутити из истраживања јавног мњења. Према истраживањима јавног мњења Истраживачког центра Пју (*Pew Research Center*) економија је остала важан фактор доношења изборне одлуке бирача, али не и

једини. Преко 60% бирача рекло је да су им важни и здравствена нега, именовања Врховног суда, криминал, имиграција и спољна политика. Приметне су разлике по овим питањима између присталица Доналда Трампа и Камале Харис. Међу Трамповим присталицама, економија (93%), имиграција (82%) и криминал (76%) су водећа питања. За присталице Харисове, питања као што су здравствена заштита (76%) и именовања у Врховни суд (73%) су од највеће важности, а затим се наводи економија (68%) и питање абортуса (67%) као важне теме. Овде ваља обратити пажњу и на то да су Американци имали више поверења у Трампа него у Харисову када је реч о економској, имиграционој и спољној политици, а имао је и благу предност када је реч о теми спровођења и поштовања закона. Кандидаткињи демократа предност је давана по питању абортуса и расе, верујући да ће ту доносити боље одлуке но Трамп (видети Pew Research Center 2024).

У складу са претходно наведеним, циљ рада је одговор на главно истраживачко питање – како су председнички кандидати са циљем да обезбеде подршку америчких бирача, стратегијом уоквиравања председничких избора, покушавали да истакну оне аспекте и теме који су им ишли на руку, те настојали да представе како се на председничким изборима одлучује баш о оним питањима за која им бирачи дају више поверења. Одговор на истраживачко питање биће понуђен уз употребу квантитативно-квалитативне анализе садржаја говора председничких кандидата Доналда Трампа и Камале Харис на њиховим страначким конвенцијама, интервјуа и председничких дебата са циљем да се идентификују главни „оквири”.³

СТРАТЕГИЈА УОКВИРАВАЊА

У овом раду теорија уоквиравања заснива се на Гофмановом (*Erving Goffman*) раду из 1974. године у ком се оквири описују као релативно стабилни, друштвени системи категорија које људи

³ За разлику од страначких конвенција на којима се кандидати претежно обраћају присталицама у оквиру своје политичке странке, на председничким дебатама циљају на знатно ширу публику. Због гледаности и значаја које председничке дебате имају у америчком политичком животу, као и простора за сучељавање различитих ставова председничких кандидата, дебате пружају могућност кандидатима за ширење подршке међу бирачима. Даље, када је реч о интервјуима који су предмет анализе, ради се о опширним и дубинским интервјуима у којима су кандидати имали простора да обухвате више различитих тема и пренесу своје ставове бирачима по тим питањима. То су интервјуи које су кандидати дали за следеће релевантне медије: *Time*, *CNN*, *FOX News*, *CBS News*.

користе да би класификовали нове информације (Goffman 1974, 24). Уоквиравање у суштини укључује селекцију и истакнутост одређених елемената. За Ентмана (*Robert Entman*), који је наставио Гофманов рад, уоквирити значи одабрати неке аспекте опажајне стварности и учинити их истакнутијим у тексту који се комуницира, и то на такав начин да промовише одређену дефиницију неког проблема, каузално тумачење, моралну процену и/или препоруку решења тог проблема. Тако оквири обично дијагностикују и дефинишу проблеме, доносе моралне процене и предвиђају последице проблема и ефекте и предлажу решења (Entman 2007, 164; Entman 1993, 52). Оквири сугеришу шта је спорно, а шта важно код друштвено релевантних догађаја, они скрећу пажњу на одређене аспекте описане стварности, што логично значи да ти кадрови истовремено усмеравају пажњу даље од других аспеката.

Моћ привлачења и мобилизације оквира зависи од његове усклађености са: догађајима у реалном свету (емпиријска веродостојност), свакодневним искуством и здравим разумом чланова групе (искуствена упоредивост) и њиховим културолошким моделима (наративност) (Snow and Benford 1988, 202). Најмоћнији оквири су они који су у потпуности у складу са шемама које има већина чланова друштва (Entman 2003, 420).

Политичким елитама је, наравно, стало до тога шта људи мисле јер желе да се они понашају на одређени начин, подржавајући или барем толеришући њихове активности, а с обзиром на то да не могу контролисати саме догађаје, могу контролисати контекст у којем се догађаји виде. Као што Џозеф Нај (*Joseph Nye*), говорећи о „мекој” моћи, каже да је моћ способност да утичемо на друге како бисмо постигли жељене резултате, говорити људима шта и како да мисле о нечему је начин на који се врши политички утицај у друштвима без принуде. Један од начина на који политички актери то постижу јесте управо кроз уоквиравање (Entman 2007, 165).

Дакле, ови приступи уоквиравању заснивају се на два претпоставкама. Прво, уоквиравање се односи на различите начине приказивања исте ствари, што резултира тиме да су презентоване информације информативно еквивалентне у различитим оквирима. Друго, примаоци поруке тумаче поруку у складу са контекстом у који је постављена и немају разлога да сумњају у то да би другачије уоквирена, а иста порука, могла имати другачије значење. Ваља имати у виду да је ова друга претпоставка ипак помало вештачка јер не

узима у обзир сву сложеност људског окружења, где је формирање става вођено међусобном интеракцијом комплементарних или супротстављених оквира (Scheufele and Iyengar 2014, 619–632).

ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У „ОКВИРУ” ДОНАЛДА ТРАМПА

Ако погледамо говоре бившег америчког председника Доналда Трампа и овогодишњег председничког кандидата Републиканске странке, на овим изборима превасходно се одлучује о безбедности. Сетимо се да оквири дају каузално тумачење, моралну процену и/или препоруку решења одређеног проблема. За Трампа сасвим је јасно да је главни кривац угрожене безбедности Американаца председник Бајден и његова администрација, укључујући и Камалу Харис као његову потпредседницу. Према његовом тумачењу, узроци кризе су многобројни, и то на првом месту илегални уласци странаца у САД, јачање левичарских политика, екстремно залагање за абортус, лоше вођена спољна политика и крађа избора коју спремају демократе. Дакле, безбедносни оквир постао је у Трамповој комуникацији доминантан оквир кроз који је посматрао све остале теме.

За Трампа један од водећих узрока невоља јесте „инвазија” (Trump 2024) милиона људи који улазе у земљу и то из затвора и болница за психијатријске болести (Hoffman 2024), понављајући да су САД зато окупирана земља (Collinson 2024). Оквир у који он поставља тај проблем је такав да се из њега може закључити да мигранти угрожавају саме Американце, отимају им послове, и то претежно Афроамериканцима и Хиспаноамериканцима, као и здравствену и социјалну заштиту (Trump 2024), преузимају градове и то насилно, те једу кућне љубимце људима у Спрингфилду (Hoffman 2024). Према његовим речима, они су улични криминалци, а неки од њих чак и терористи, те представљају озбиљну безбедносну претњу (Hoffman 2024), шире беду, злочине, сиромаштво, болест и разарају локалне заједнице. Колико је ствар озбиљна, тврди Трамп, најбоље се види из података да је стопа криминала у државама из суседне им Јужне Америке опала (Hoffman 2024; Trump 2024), те ће, уколико на изборима победе демократе, следећу републиканску конвенцију моћи да одрже чак у Венецуели. У складу са тим он није пропустио ниједну прилику да спомене како је управо Харисова била задужена у Бајденовој администрацији за питање имиграције

и безбедности америчких граница, тврдећи у једном од својих последњих обраћања да је она била чак „гранични цар” (Dale 2024), сугеришући да је управо Харисова требало да држи ствар у својим рукама, означивши је тако као главну одговорну особу за безбедносну кризу због лоше имиграционе политике. Обећавајући да ће синове и ћерке Американаца учинити безбедним, Трамп је тврдио да он никада не би пустио све те криминалце и убице у земљу (Trump 2024). Зато разрешење кризе Трамп види у масовним депортацијама оних који годишње убијају на стотине хиљада људи широм земље и у заустављању инвазије изградњом зида на јужној граници (Trump 2024).

Чинећи улице безбедним, помоћи ће стабилизацији света, тврдио је кандидат републиканаца уводећи тако и тему спољне политике као једну од главних безбедносних изазова. Кључни узроци ове кризе, наравно, налазе се у лоше вођеној спољној политици његових противника који су, према његовим речима, наследили свет мира и претворили га у свет рата (Trump 2024). За њега, који није започео ниједан рат, и није пропустио ниједну прилику да то истакне, САД су нација у опадању (Hoffman 2024), други светски лидери им се смеју због слабости и лоше политике. Трамп чак иде толико далеко да тврди да се Бајденова администрација, дајући милијарде долара Украјини и попуштајући Европљанима, игра Трећим светским ратом, а Иран има новац да финансира тероризам и близу је поседовања и нуклеарног оружја, јер су му укинули санкције (Trump 2024; Hoffman 2024). Разрешење ове безбедносне кризе је једноставно – са победом на изборима у новембру, године рата, слабости и хаоса биће готове, а ратове ће зауставити једним телефонским позивом (Trump 2024).

Додатна опасност која прети од кандидаткиње демократа јесте ширење екстремних левичарских политика, а Трамп иде чак толико далеко тврдећи да је Камала Харис марксиста (Hoffman 2024), чије су политичке идеје чак више лево и од оних које заступа сенаторка Елизабет Ворен (*Elizabeth Warren*) (Trump 2024b). Треба подсетити да је реч о држави која је водила дуг Хладни рат са једном комунистичком државом, те да су другу половину двадесетог века провели у страху од ширења комунистичких идеја не само широм света, већ и у самим САД. Трамп додатно повећава панику тврдећи да ће радикално леви либерали пустити криминалце из затвора, дозволити процес прилагођавања пола трансродних особа, односно

илегалних странаца који се налазе у америчким затворима, одузети оружје Американцима, зауставити експлоатацију нафте и гаса (*fracking*) у Пенсилванији и на крају, отићи толико далеко да ће легализовати абортус све и до девог месеца трудноће (Hoffman 2024). Када је реч о оптужбама и судским процесима који се воде против њега, Трамп је то такође ставио у оквир „лова на вештице” радикалних левичара који је усмерен на политичке неистомишљенике, злоупотребљавајући тако правосудни систем како би њему нанели штету (Hoffman 2024).

Уз све то, безбедност Американаца додатно је угрожена могућом крађом избора, с обзиром на то да је Трамп остао при томе да су му изборе пре четири године украли (Trump 2024b). Тако је он дешавања која су се одиграла 6. јануара 2021. године, односно упад на Капитол, покушао да представи као патриотски чин, а деловање његових присталица као мирно и патриотско исказивање незадовољства (Cortellessa 2024).

У говору на конвенцији Републиканске странке приликом и званичног прихватања номинације, а који је трајао чак 90 минута, што га чини најдужим говором са конвенција у модерној ери, најавио је да ће заједно покренути нову еру безбедности, просперитета и слободе за грађане свих раса, боја и вероисповести, те да ће под његовим вођством САД поново бити поштоване, ниједан непријатељ неће сумњати у америчку моћ, границе ће бити потпуно сигурне, а економија ће расти. Уз то ће вратити и ред и закон на америчке улице, патриотизам у школе и, како каже, оно најважније, вратиће мир, стабилност и хармонију широм света (Trump 2024).

Као што се да приметити, Трамп у својој комуникацији користи изразе попут окупација, инвазија, очај и депресија, убице, затим говори о нуклеарном оружју и Трећем светском рату, поштовању реда и закона, о жртвама илегалних миграната, прави паралеле са околностима у Немачкој од пре једног века. То је у складу са оквиром у који је поставио овогодишње председничке изборе и доприноси утиску о безбедносној кризи и са циљем да појача страх код бирача. Овакав начин комуникације за последицу имао је да се, премда претерано, његова реторика доводи у везу са Хитлером, Стаљином и Мусолинијем (Applebaum 2024), као и храбре тврдње да би други Трампов мандат могао да оконча демократију у САД и започне нов облик ауторитарног политичког поретка (Cortellessa 2024, 30). У интервјуима за Њујорк тајмс (*The New York Times*) и Атлантик (*Atlantic*

magazine) бивши шеф особља Трампове Беле куће Џон Кели (*John Kelly*) тврдио је да се Трамп уклапа у дефиницију фашисте, као и да је изразио жељу за генералима какве је Хитлер имао.

ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У „ОКВИРУ” КАМАЛЕ ХАРИС

Оно што је за Доналда Трампа безбедност, то је за председничку кандидаткињу демократа Камалу Харис слобода.⁴ Са тим у вези, може се приметити да тема демократије остаје присутна у кампањи, премда са мање значаја и важности након повлачења Џозефа Бајдена из изборног такмичења. Окосница Бајденове кампање била је уоквиравање избора као борбе да сачувају демократију и „душу америчке нације” (Liptak et al. 2023), а Трампа као главне претње. Његова потпредседница полако напушта овај оквир и помера се ка теми слободе, а узрок тога можемо наћи у истраживањима јавног мњења Американаца код којих теме попут демократије и људских права нису биле један од приоритета.

Дакле, у оквиру у који Харис смешта овогодишње изборе превасходно се одлучивало о слободи. У њеним говорима овај оквир широко је постављен, али свеprisутна тема је право на абортус, односно репродуктивна слобода жена. Такође, ту је и тема демократије и борбе за средњу класу, само што је она комуницира у овом оквиру, означивши без задршке Трампа фашистом, те као главну претњу по амерички начин живота, демократију и слободе Американаца, који би дошао у Белу кућу са листом непријатеља, планирајући освету (Bradner et al. 2024).

У контекст одбране слободе Американаца, Харис смешта и тему која је у кампањи демократа имала значајно место, а то је питање абортуса. Тако она абортус проматра у смислу права жена на репродуктивну слободу, односно слободу жена да саме доносе одлуке о сопственом телу. Говори Камале Харис по правилу садрже примере како би изгледала земља уколико би Трамп потписао закон за забрану абортуса који би важио у целим САД (Hoffman 2024), те да се доктори и сада због одлуке Врховног суда суочавају са претњом да заврше у затвору само зато што желе да сачувају живот својих пацијенткиња (Harris 2024). Према њеним речима, Трампове намере су јасне с обзиром на то да је циљано за време свог председничког

⁴ Као химну кампање Бијонсе (*Beyoncé*) је уступила на коришћење своју истоимену песму.

мандата поставио конзервативне судије Врховног суда које су касније поништиле *Roe v. Wade* и тако онемогућили абортус па чак и у изузетним случајевима. Додатно, она је позивајући се на „Пројекат 2025”⁵ тврдила како би Трамп увео чак и централизовани мониторинг трудноћа и побачаја за целу земљу, те да верује да Американци посебно слободу доношења одлука о сопственом телу не би никада поверили влади (Hoffman 2024; Harris 2024; Lim 2024).

У овај оквир Камала јеместила и питање демократије и одбране људских права, а означивши Трампа као фашисту тврдила је да нација неће преживети његов други мандат (Bradner et al. 2024). Опасност је посебно изражена ако се има у виду одлука Врховног суда да председници не могу бити кривично гоњени, те Трамп као председник не би имао никаква ограничења, а правосудни систем користио би против својих политичких непријатеља. Кандидаткиња демократа је у том контексту посебно истицала Трампову умешаност у догађаје од 6. јануара, апелујући на Американце да не смеју да дозволе да имају председника који би да мења вољу бирача на слободним и поштеним изборима. Како би појачала опасност, Харисова је у више наврата говорила о томе да је Трамп експлицитан у намери да прогања новинаре, политичке противнике и свакога за кога сматра да му је непријатељ, те да би користио чак и војску против својих грађана (Harris 2024; Lim 2024).

Слобода је оквир у ком Камала Харис посматра и спољну политику, будући да према њеном схватању није угрожена само слобода Американаца, већ и читавог света. Главни узрок је Трампово дивљење диктаторима, те његова жеља да се у Белој кући и он сам понаша као диктатор (Hoffman 2024). Самим тим, да је Трамп председник, Путин би већ седео у Кијеву, а како тврди, познато је да се он ту не би зауставио (Hoffman 2024; Whitaker 2024). Са друге стране, диктатори широм света навијају за Трампа баш зато што могу да манипулишу њиме ласкањем. Уместо тога, САД би требало да остану лидер који предводи поштовање међународних правила и негује савезе тако што брине о својим пријатељима, а не фаворизује непријатеље, уместо да брине о демократији. Дакле, САД су у Камалиној интерпретацији гарант слободе целог света, а Трамп то

⁵ „Пројекат 2025” (*Project 2025*) је политички план на скоро хиљаду страна за будућег републиканског председника иза ког стоји конзервативна Херитиџ фондација. Иако је Трамп више пута покушао да стави до знања да ни он, ни његова кампања не стоје иза тог документа, демократе су наставиле да га повезују са тим и оптужују за садржај документа (видети Project 2025 n.d.).

директно угрожава својом наклоношћу диктаторима, симпатијама према Владимиру Путину и Ким Џонг Уну и нарушавањем односа са америчким савезницима претњама да ће напустити НАТО. За Харисову решење је јасно – слободу света сачуваће улагањем у савезништва и јачањем америчког глобалног лидерства. Посматрајући међународне односе као борбу између демократије и тираније, рекла је да нема дилему где САД припадају, јер су наследници највеће демократије у историји света (Harris 2024).

Уоквиравање избора и осталих тема као борбе за слободу било је можда најочитије у говору Камале Харис приликом прихватања номинације на конвенцији Демократске странке у Чикагу, када је тврдила да ће се на овим изборима одлучивати о многим основним слободама (Harris 2024). Том приликом навела је слободу Американаца да живе безбедно без претње од насиља оружјем, било у школама, локалним заједницама или богомољама. Затим слободу да воле кога желе отворено и са поносом, слободу да удишу чист ваздух, пију чисту воду и живе без загађења које подстиче климатску кризу. И на крају, слободу, која је, како каже, кључ свих осталих, а то су слободни избори (Harris 2024). Борбу за будућност означила је, такође, као борбу за слободу. Тако је Харисова заокружила своју кампању, односно започела је и завршила у истом тону и оквиру, инсистирајући на једној од важних тема своје кампање да Трамп представља егзистенцијалну претњу по демократију (Collinson 2024). За свој говор на крају кампање, који је њен тим означио као „завршну реч”, симболично одабрала је место надомак Беле куће одакле се Трамп, тада одлазећи председник, пре више од три године обратио окупљенима и позвао их да бране своје гласове, након чега је уследио упад на Капитол 6. јануара (Lim 2024).

Када је реч о осталим темама, иако питање имиграционе политике свакако јесте значајно и у њеној кампањи, то је у мањој мери но код Трампа, говорећи о овој теми превасходно из угла одбране Бајденове администрације. У том смислу истицала је закон који су предложили Конгресу, којим би започели решавање проблема безбедности америчких граница, те да је Трамп главни кривац зашто закон није успео јер је тражио од републиканаца у Конгресу да не гласају за закон (Whitaker 2024; CNN 2024). Такође, једна од основних Камалиних теза јесте да би избор Доналда Трампа вратио Америку назад, те да глас за њега значи глас за прошлост, позивајући се тако често на његову одговорност за упад на Капитол

6. јануара 2021. године, као и да верује да Американци не иду назад већ су усмерени на будућност спремни да окрену страну ка новој генерацији лидерства (Whitaker 2024; Harris 2024).

Такође, као један од главних елемената сопственог представљања Харисова је користила своје порекло из породице средње класе, правећи контраст између ње и противкандидата Трампа другачијег порекла и који се, насупрот њој, бори само за себе и своје пријатеље милијардере (Harris 2024; Lim 2024). Тако да је кандидаткиња демократа готово у свакој прилици поред подсећања на своје порекло и породицу, комуницирала своје економске мере, попут смањења пореза за породице средње класе, а повећање пореза за оне најбогатије, приступачније здравствене заштите и услова становања (Harris 2024; Lim 2024). Њене програмске мере, ипак, остају на једном општем нивоу и у сенци пажње усмерене на противкандидата.

У својој „завршној речи” надомак Беле куће непосредно пред изборе, Камала Харис у свом говору директно је споменула Трампа чак 24 пута, а на конвенцији Демократске странке приликом прихватања номинације 15 пута. У складу са тиме и оним претходно реченим, морају се прихватити као исправна запажања да је Харисова више била усмерена на уоквиравање Трампа као претње по демократију, него на истицање својих политика и разлика у односу на свог противкандидата (Bradner et al. 2024). Иако је у једном интервјуу рекла да њена кампања није само борба против Трампа, већ је и борба за будућност (Alter 2024, 32),⁶ један од главних аргумената ипак остаје то да је Трамп нестабилан и неподобан за функцију председника САД (Bradner et al. 2024). Тако се она неретко позивала на изјаве шефа кабинета, секретара одбране, затим саветника за националну безбедност и потпредседника бившег председника да није способан за ту функцију, да је нестабилан и опасан (Wolf 2024; Bradner, Alvarez and Davis 2024; Wilson 2024), те да је фашиста у својој бити, како је то рекао и некадашњи начелник Генералштаба Марк Мили (*Mark Milley*) у књизи Рат (*War*) Боба Вудворда (*Bob Woodward*), објављеној ове године.

Већ је било речи о томе како је једино око чега се двоје председничких кандидата могу сагласити то да су ови избори од

⁶ Истина је да по први пут након Барака Обаме, демократе заиста и имају некога ко може да буде носилац те поруке, за разлику од претходних кандидата Хилари Клинтон и Џозефа Бајдена.

пресудног значаја за будућност САД. Тако су за Камалу Харис ово једни од најважнијих избора још од настанка нације (Harris 2024), на којима се бира између земље укоренење у слободи за сваког Американца и земље у којој владају хаос и поделе (Lim 2024). Како каже, Америка је рођена када се пре скоро 250 година ослободила тиранина, након чега су генерације чувале ту слободу и шириле је, тако да се нису борили и положили своје животе само како би Американци данас потчиници своје основне слободе вољи неког другог ситног тиранина (Lim 2024), наравно, у овом случају мислећи на Трампа.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Када је анализирано како су двоје председничких кандидата настојали да уоквире и представе изборе, али и теме којима су се претежно бавили у својим кампањама, очито се намеће питање зашто је то тако. На овом месту ваља се подсетити ставова самих Американца. Наиме, Американци су имали више поверења у Трампа него у Харисову када је реч о економској, имиграционој и спољној политици, а имао је и благу предност када је реч о теми спровођења и поштовања закона. Док су кандидаткињи демократа предност давали по питању абортуса и расе, верујући да ће ту доносити боље одлуке но Трамп. Дакле, кандидати су уоквиравањем настојали да представе како се на председничким изборима одлучује баш о оним питањима за која им бирачи дају више поверења. Уз то, за разлику од Трампа коме су ови избори, како смо видели, представљали и идеолошку борбу са левичарима, код Камале тога нема. Како би привукла гласове и неких републиканаца незадовољних кандидатом своје странке, ствар је поставила шире, представљајући изборе као борбу за слободу и одбрану темељних америчких принципа, истовремено настојећи да не запостави ни економска питања, посебно она која се тичу америчке средње класе.

На крају, може се приметити и да је инсистирање Камале Харис на слободи не баш типично за демократе. Сам концепт слободе републиканци су прихватили као свој још од председничке кампање Роналда Регана, и то, подсетимо се Исаије Берлина и разлике коју прави између негативне и позитивне слободе, у виду негативне слободе, односно слободе од државне моћи и ограничења овлашћења и надлежности владе САД. Камала Харис поново

оживљава концепт слободе, али у позитивном смислу самоостварења сваке индивидуе, баш онако како су демократе шездесетих година посматрали позитивну слободу као могућност да се оствари нечији потенцијал без ограничења. Тако је она, уместо да води кампању о праву на абортус, ставила то питање у оквир слободе, приближивши га тако традиционално конзервативном појму. Може се говорити о покушају кандидаткиње демократа да пронађе средњи пут између позитивне и негативне слободе, односно средњи пут у класичној дебати између концепата слободе и једнакости (Stengel 2024).

Без обзира на оштру реторику и изразе којима су називали свог противкандидата, попут фашисте и комунисткиње, и што су све и до последњих обраћања након избора остали при својим „оквирима” председничких избора,⁷ и без обзира на храбра предвиђања о суноврату америчке демократије, чињеница је да је америчка демократија ипак показала отпорност. Камала Харис честитала је Трампу на победи, и по свему судећи, процес председничке транзиције моћи ће овог пута мирно да почне.

РЕФЕРЕНЦЕ

Бубања, Ива. 2023. „Стратешко уоквиравање у извештавању о кризним ситуацијама у програмима телевизија са националном фреквенцијом у Србији.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Славујевић, Зоран Ђ. 2009. *Политичко комуницирање, политичка пропаганда, политички маркетинг*. Београд: Графокард.

Alter, Charlotte. 2024. “Her Moment.” *Time* 204 (5–6): 30–37.

Applebaum, Anne. 2024. “Trump Is Speaking Like Hitler, Stalin, and Mussolini.” *The Atlantic*. Last accessed 7 November 2024. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2024/10/trump-authoritarian-rhetoric-hitler-mussolini/ 680296/>.

⁷ Приликом првог обраћања након избора Камала Харис рекла је да иако признаје резултате избора, не признаје да одустане од борбе коју је водила у кампањи, односно од борбе за слободу, правичност и достојанство свих Американаца, те од борбе за школе и улице без оружаног насиља, за демократију, те за будућност у којој ће жене имати слободу саме да одлучују о свом телу, а не да им влада говори шта да раде (Time 2024). Док је, са друге стране, Трамп у свом говору у ком је прогласио и победу на изборима наставио да говори о снажној, безбедној, успешној Америци, сигурним границама и заустављању ратова (Previl and Aziz 2024).

- Bradner, Eric, Gregory Krieg, Arit John and Daniel Strauss. 2024. "Takeaways from Kamala Harris' CNN town hall." *CNN*. <https://edition.cnn.com/2024/10/23/politics/takeaways-kamala-harris-town-hall/index.html>. Last accessed 7 November 2024.
- Bradner, Eric, Priscilla Alvarez and Ebony Davis. 2024. "Kamala Harris spars with Fox News anchor in a testy interview." *CNN*. 7 November 2024. <https://edition.cnn.com/2024/10/16/politics/kamala-harris-fox-news-interview/index.html>
- Collinson, Stephen. 2024. "Trump unveils the most extreme closing argument in modern presidential history." *CNN*. <https://edition.cnn.com/2024/10/28/politics/trump-extreme-closing-argument/index.html>. Last accessed 7 November 2024.
- Cortellesa, Eric. 2024. "If He Wins." *Time* 203 (17–18): 30–38.
- CNN. 2024. "READ: Harris and Walz's exclusive joint interview with CNN." *CNN*. <https://edition.cnn.com/2024/08/29/politics/harris-walz-interview-read-transcript/index.html>. Last accessed 7 November 2024.
- Dale, Daniel. 2024. "Fact check: Debunking 16 false claims Trump made at Madison Square Garden." *CNN*. Last accessed 7 November 2024. <https://edition.cnn.com/2024/10/27/politics/fact-check-trump-false-claims-madison-square-garden/index.html>.
- Entman, Robert M. 1993. "Framing: Toward clarification of a fractured paradigm." *Journal of Communication* 43 (4): 51–58.
- Entman, Robert M. 2003. "Cascading Activation: Contesting the White House's Frame after 9/11." *Political Communication* 20 (4): 415–432.
- Entman, Robert M. 2007. "Framing bias: Media in the distribution of power." *Journal of Communication* 57 (1): 167–173.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Hoffman, Riley. 2024. "Read: Harris-Trump presidential debate transcript." *ABC News*. Last accessed 7 November 2024. <https://abcnews.go.com/Politics/harris-trump-presidential-debate-transcript/story?id=113560542>.
- Lim, Naomi. 2024. "Read in full: Harris's closing argument on Ellipse." *Washington Examiner*. Last accessed 7 November 2024. <https://www.washingtonexaminer.com/harris-closing-argument-ellipse>.

washingtonexaminer.com/news/campaigns/presidential/3208426/read-in-full-harris-closing-argument-on-ellipse/#google_vignette. Liptak, Kevin, Arlette Saenz, Maegan Vazquez and Jeremy Diamond. 2023. "Biden announces reelection bid, saying battle for nation's soul isn't complete." *CNN*. Last accessed 7 November 2024. <https://edition.cnn.com/2023/04/25/politics/joe-biden-running-2024/index.html>.

Nimmo, Dan. 1970. *The Political Persuaders*. New Jersey: Prentice Hall.

Pew Research Center. 2024. "In Tied Presidential Race, Harris and Trump Have Contrasting Strengths, Weaknesses." *Pew Research Center*. Last accessed 7 November 2024. https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/20/2024/09/PP_2024.9.9_harris-trump_REPORT.pdf.

Previl, Sean and Saba Aziz. 2024. "Read the transcript of Donald Trump's remarks as he claimed election win." *Global News*. Last accessed 7 November. <https://globalnews.ca/news/10855138/donald-trump-transcript-election-night-2024/>.

Richer, Alanna Durkin, Colleen Long and Lindsay Whitehurst. 2024. "Republicans and Democrats Are Both Preparing for Long Legal Battles Over the 2024 Election Results". *Time*. Last accessed 7 November 2024. <https://time.com/7095316/republicans-democrats-preparing-legal-battles-over-2024-election-results/>.

REV. 2024. "Donald Trump Latrobe, Pennsylvania Rally Speech." Last accessed 7 November 2024. <https://www.rev.com/transcripts/donald-trump-latrobe-pennsylvania-rally-speech-transcript-september-3>.

Scheufele, Dietram A. and Shanto Iyengar. 2014. "The State of Framing Research: A Call for New Directions." In *The Oxford Handbook of Political Communication*, eds. Kate Kenski, Kathleen Hall Jamieson, 619–632. Oxford: Oxford University Press.

Snow, David A. and Robert D. Benford. 1988. "Ideology, frame resonance, and participant mobilization." *International social movement research* 1 (1): 197–217.

Stengel, Richard. 2024. "How Kamala Harris Took 'Freedom' Back from the GOP." *Time*. Last accessed 7 November 2024.

<https://time.com/7012007/at-the-democratic-convention-kamala-harris-will-use-the-language-republicans-used-to/>.

Time staff. 2024. "Read Vice President Kamala Harris' Full Concession Speech." *Time*. Last accessed 7 November 2024. <https://time.com/7173617/kamala-harris-concession-speech-full-transcript/>.

Whitaker, Bil. 2024. "Kamala Harris makes the case in 60 Minutes interview for why she should be president." *CBS News*. Last accessed 7 November 2024. <https://www.cbsnews.com/news/kamala-harris-2024-election-interview-60-minutes-transcript/>.

Wolf, Zachary B. 2024. "Key lines from Kamala Harris vs. Fox News." *CNN*. Last accessed 7 November 2024. <https://edition.cnn.com/2024/10/17/politics/kamala-harris-fox-what-matters/index.html>.

Wilson, Taylor. 2024. "Harris pressed on immigration, Biden in tense Fox News interview." *USA Today*. Last accessed 7 November 2024. <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2024/10/17/harris-pressed-on-immigration-in-fox-news-interview-the-excerpt/75714217007/>.

Nevena Jovanović*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

FRAMING UNITED STATES PRESIDENTIAL ELECTIONS 2024 IN PRESIDENTIAL CANDIDATES SPEECHES AND DEBATES

Resume

In this article, the author researches this year's presidential elections in the United States, relying on the framing theory. Framing involves the selection and prominence of certain elements. The paper is based on the research of Erving Goffman and Robert Entman; therefore, to frame means to select some aspects of perceived reality and make them more prominent in the text being communicated in such a way as to promote a specific definition of a problem, a causal interpretation, a moral assessment and/or a recommendation for a solution to that problem. Thus, frames usually diagnose and define problems, make moral assessments, predict the consequences of the problem and propose solutions. Frames suggest what is controversial and crucial in socially relevant events; they draw attention to certain aspects of the described reality, which logically means that these frames simultaneously direct attention away from other aspects. Telling people what and how to think about something is a way of exerting political influence in non-coercive political systems, and one of how political actors achieve this is precisely through framing. The first part of the paper will discuss framing theory. The second part will provide an overview of the context of this election and then move on to an analysis

* Email address: nevena.jovanovic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0006-8084-9849.

of the presidential candidate's speeches at their party conventions, interviews, and presidential debates to identify frames. The main conclusion is that both Kamala Harris and Donald Trump used framing to present the same thing – the presidential election – differently, i.e., in the right light for them, by emphasizing certain aspects and ignoring others.

Keywords: *presidential election 2024, United States of America, Donald Trump, Kamala Harris, framing, Robert Entman.*

Невена Нешић*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЈАВНА УПРАВА И ПРИВАТИЗАЦИЈА УСЛУГА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ НА ТЕРИТОРИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НАКОН УСВАЈАЊА ЗАКОНА О СОЦИЈАЛНОЈ ЗАШТИТИ 2011. ГОДИНЕ

Сажетак

Последњих деценија на социјалну политику деловале су реформе јавне управе засноване на процесима рационализације, децентрализације и плурализма у пружању социјалног благостања. У овом раду настојимо да одговоримо на питање како су се реформе одразиле на пружање услуга социјалне заштите у Србији након усвајања Закона о социјалној заштити 2011. године? Главна хипотеза гласи: Реформе јавне управе отвориле су могућност пружања услуга социјалне заштите од стране приватног сектора, али је јавна управа сачувала легитимитет у доношењу правила његовог функционисања. Методом анализе садржаја нормативних аката и мапирања услуга социјалне заштите, можемо констатовати повећање удела приватних пружалаца услуга, нарочито услуга помоћи у кући, личног пратиоца и домског смештаја. Битно је напоменути да постоје ограничења приватном сектору у сферама где се заштита најугроженијих мора гарантовати од стране државе, попут усвојења, а у областима

* Имејл адреса: nevena.n.724@gmail.com; ORCID: 0009-0008-7163-8358.

где је дозвољено да пружа услугу, свака приватна установа мора бити лиценцирана и поштовати заједничке минималне стандарде којима држава гарантује квалитет пружене услуге. Мапирање услуга показује да су програми помоћи у кући и дневни боравци за особе са инвалидитетом јако мало развијени компаративно посматрајући локалне самоуправе, па би приватни сектор могао обезбедити већу доступност услуга. Приватни пружаоци домске неге за старије смањили су предугачке листе чекања у државном сектору, па се услед изазова попут старења становништва, представљају као најадекватнија алтернатива, нудећи потенцијалним корисницима већи избор и квалитет услуга. Међутим, недостатке видимо у томе да су многи од њих добили забрану рада због незадовољења прописаних стандарда, па истичемо неопходност унапређења механизма контроле приватног тржишта у области социјалне заштите и одржавања легитимитета јавне управе.

Кључне речи: *јавна управа, приватни сектор, услуге социјалне заштите, минимални стандарди пружених услуга, државна регулација.*

УВОД

Последњих деценија, почев од деведесетих, а нарочито након 2000. године, социјалну политику у Србији карактеришу транзиционе промене које се односе на смањење значајне улоге коју је, као социјалистичка држава благостања, имала у обезбеђивању социјалне сигурности грађана уз редуковање права која се остварују преко јавног система. Разлог томе налази се у чињеници да држава благостања више није могла да буде финансијски одржива за пружање издашних накнада и права које је гарантовала, стога се јавила потреба за социјалним реформама. „Од самог почетка, социјална транзиција одвијала се у правцу афирмисања тржишних начела” (Vuković i Perišić 2012, 13). Реформе су биле обележене увођењем неолибералних принципа и доктрине менаџерске управе у

раду државних социјалних служби, као и процесима рационализације државних функција и децентрализације, односно бројне области које су се тичале државне сфере све више су почеле да се регулишу на локалним нивоима, а ту долази и до укључивања недржавних актера попут оних из невладиног и приватног сектора.

У самом систему социјалне заштите у Србији мере које се предузимају требало би да пружају свеобухватну негу и подршку најрањивијој популацији у друштву, што се најпре сврставало искључиво у одговорност државне управе, али је временом утицај модерне управе и приватизације постајао све снажнији, нарочито након усвајања Закона о социјалној заштити 2011. године и његових одредби које су омогућиле плурализам социјалног благостања. Према мапирању услуга социјалне заштите које је спровео Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије 2020. године, удео корисника услуга које је обезбеђивао јавни, државни сектор, износио је 58% и значајно је био мањи у односу на 2015. годину када је износио 74%. Удео корисника услуга које су реализоване од стране непрофитних организација од 35% у 2018. такође је показивао повећање у односу на удео од 26% у 2015. години. Подаци показују и да је први пут регистрована појава пружалаца услуга из приватног профитног сектора с обухватом корисника од 7% (Matković i Stranjaković 2020). Захваљујући новим могућностима лиценцирања за пружање услуга, приватни пружаоци укључили су се на тржиште услуга социјалне заштите, трансформишући традиционалне одлике јавне управе.

У наставку рада методом анализе садржаја нормативних аката и извештаја о пруженим услугама социјалне заштите обрадиће се основне карактеристике приватног сектора у социјалној заштити са циљем да се представи његов значај и утицај на функционисање јавне управе и њену перцепцију дуго сматраног главног актера у социјалној заштити. Анализа полази од чињенице да је у Србији контекст у коме се реализују услуге формиран „у спреси тренутних јавних политика које у складу с неолибералним тенденцијама на изванредан начин инструментализују јавну управу, лишавајући је неких хуманистичких тековина” (Ćeriman i dr. 2016, 13).

Разматрана тема је актуелна, друштвено и научно значајна. Научни значај огледа се у доприносу теоријском оквиру који се тиче предности и недостатака приватног сектора у пружању услуга социјалне заштите. Мапирање услуга социјалне заштите у Србији

нуди практичне увиде у предности и недостатке појаве приватних пружалаца услуга социјалне заштите. Ова тема је друштвено значајна за унапређење мера, норми и практичних делатности, односно могу се понудити смернице за даље побољшање пословања приватног сектора у области социјалне заштите, а указује се и потреба за даљим истраживањима овом тематиком на националном нивоу.

ТЕОРИЈСКА АНАЛИЗА ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

„Спровођење јавних политика првенствено је посао државне управе у једној земљи, а делимично и креирање, односно усмеравање, при чему се под државном управом подразумева посебна организациона подструктура органа државне управе на централном нивоу” (Milenković 2019, 16). Социјална заштита представља круцијални део социјалне политике, а истовремено и јавне политике чије су мере усмерене на подршку појединцима, породицама и специфичним друштвеним групама које се нађу у стању социјалне потребе (Lepić 2018). Према Закону о социјалној заштити из 2011. године дефинише се као „организована друштвена делатност од јавног интереса чији је циљ пружање помоћи и оснаживање за самосталан и продуктиван живот у друштву појединаца и породица, као и спречавање настајања и отклањање последица социјалне искључености” (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 2). Ради адекватног имплементирања ове одредбе, планирају се и реализују разноврсне услуге социјалне заштите, које теже задовољавању потреба корисника и унапређују квалитет њиховог живота. Пружају се од стране лиценцираних организација или установа, у складу са правилима и стандардима рада дефинисаним нормативним оквирима.

Као део јавне политике дуго је надлежност установа социјалне заштите поседовао државни сектор на централном нивоу. Међутим, период након усвајања Закона о социјалној заштити из 2011. године уско је повезан са доктрином менаџерског управљања, карактеристичном по увођењу неолибералних принципа у функционисање јавне управе, ради постизања ефикасности и конкретних резултата рада, што доводи до смањене интервенције државне управе (Milenković 2019). То подразумева примену нових пракси као пожељних у управљању установама социјалне заштите, али уз уважавање специфичности које их разликују од осталих

јавних служби, попут непрофитности рада, придавања важности индивидуалним потребама корисника, подељене одговорности између органа државне управе и јединица регионалне и локалне самоуправе, као и партиципације и оснаживања корисника и партнерства са приватним сектором (Lepir 2018).

Отварање могућности децентрализације која подразумева преношење појединих функција са националног нивоа на ниже нивое државне организације, али и на друге недржавне субјекте (Nišavić 2012) укључило је и потенцијалне актере из приватног сектора, с обзиром да подршка јавног сектора у области социјалне заштите више није била довољна (Matković 2006; МИНРЗС 2005, бр. 108). Приватни сектор има доминантну улогу у многим економским, привредним и културним сферама данашњег друштва. Прва асоцијација на приватно предузеће јесте перспектива неолиберализма, односно принципи пословања засновани на профиту (Ćeriman i dr. 2016). Услуге социјалне заштите пружају организације или фирме чије је власништво приватно и као такве оне често могу показивати тежњу ка остварењу економске користи од своје делатности, како за своје власнике, тако и за заинтересоване стране као и партнере у заједничким подухватима пословања на приватном тржишту.

У области пружања услуга социјалне заштите приватни пружаоци се могу појавити и на страни понуде и на страни потражње. На страни понуде то подразумева да, поред државног сектора и невладиних организација, приватне фирме пружају услуге које су законом регулисане тако да их може пружати приватни сектор, попут помоћи у кући, личног пратиоца детета и домског смештаја за старије. На страни потражње, приватни сектор се може наћи као идеалан ресурс за реализацију циљева којима тежи децентрализација, а који подразумевају да „кроз механизме тражње, избором услуге, плаћањем дела трошкова, партиципацијом грађана у процесу одлучивања, сви актери, а не само држава, утичу на квалитет и врсту понуде на локалном нивоу” (Matković 2006, 10). Међутим, укључивање приватног сектора у социјалну заштиту, одвија се под контролом државе и засновано је на нормативним оквирима, тако да се реализацијом услуга од стране приватног сектора и даље тежи основним принципима хуманости и социјалне правде (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 24–33; MINRZS, 42/2013, 89/2018 i 73/2019). У том контексту може се истаћи ограничење приватног сектора и критика заснована на ризицима услед пословања на тржишним

принципима, уз неопходност задржавања легитимности државе тамо где је то обавезно, као што показује пример непостојања приватних затвора, јер би то значило отпуштање затвореника због престанка постојања установе (Spiker 2013).

За разлику од економског сектора однос понуде и потражње на тржишту услуга детерминисан је задовољавањем општег јавног интереса и интереса корисничке популације (Lepir 2018). Због тога се у управљању приватним услугама социјалне заштите посебно истиче контрола и надзор од стране јавне управе, а од техника се адекватно могу искористити стратешко планирање, такмичарски дух, организација и управљање људским ресурсима, као и евалуација и мониторинг и сарадња свих актера у заједници тако да се повећа ефикасност, али на тај начин да се одржава промовисање хуманости. Често се истиче да је битно да се од пуког смањења трошкова помери акценат на квалитет услуге због саме природе пословања и циљева заснованих на задовољењу потреба социјално угрожених категорија становништва, а тиме се постепено прелази на доктрину „добре управе” (Milenković 2019, 93).

С друге стране, неки аргументи у којима се сматра да приватни сектор у оквиру пружања услуга социјалне заштите не треба изједначавати искључиво са пословањем на тржишним принципима, већ може допринети ефикасности, заснивају се на идејама да приватни сектор може да допринесе социјалном благостању и кроз „окупационо благостање, које представља обезбеђивање услуга запосленима; делегиране активности у сфери благостања, када приватни сектор поступа у својству владиног заступника; ангажованост у креирању политика и процесима управљања, на пример, кроз учешће у лобирању или партнерства, као и кроз филантропске активности” (Spiker 2013, 233).

РЕГУЛАЦИЈА ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У ЗАКОНУ О СОЦИЈАЛНОЈ ЗАШТИТИ ИЗ 2011. ГОДИНЕ

Закон о социјалној заштити из 2011. године прописује да неопходне услуге које се обезбеђују путем јавне управе у Србији, а не могу се обезбедити у потребном обиму у оквиру њених установа социјалне заштите могу се набавити преко лиценцираних пружалаца услуга који се појављују као удружења, предузетници и привредна друштва (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 17). Тиме

је омогућено отварање приватних установа социјалне заштите. Међутим, предвиђено је да „центар за социјални рад може основати само јединица локалне самоуправе, а завод за социјалну заштиту и установу за васпитање деце и омладине, само Република Србија односно аутономна покрајина”, што потврђује чињеницу да закон поставља и ограничења приватном сектору (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 10). Закон предвиђа следеће групе услуга социјалне заштите: „1) услуге процене и планирања; 2) дневне услуге у заједници; 3) услуге подршке за самосталан живот; 4) саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге; и 5) услуге смештаја”, а од наведених услуга наглашава се да приватна установа не може пружати „услуге процене и планирања које пружа центар за социјални рад у вршењу јавних овлашћења, услуге неодложне интервенције, услуге које пружају установа за васпитање деце и омладине и завод за социјалну заштиту, у вршењу јавних овлашћења и услуге породичног смештаја” (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 64). Констатује се да приватни сектор, присутан често у виду приватних агенције за пружање услуга социјалне заштите, може пружати: 1) Дневне услуге у заједници – дневни боравак; помоћ у кући, односно услуге које подржавају боравак корисника у породици и непосредном окружењу; 2) Услуге подршке за самосталан живот – лични пратиоци, персонална асистенција; обука за самостални живот које нуде подршку неопходну за активно учешће корисника са инвалидитетом у друштву; 3) Услуге домског смештаја – приватни домови за старе и домови који пружају услуге намењене особама са инвалидитетом” (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 40).

Не постоји опште слагање да се становање може сврстати у услуге социјалне заштите, али се услуге становања везују за одговорност државне управе када треба да обезбеди услове становања онима који се нису снашли на тржишту рада – „бескућницима, особама које имају специјалне потребе и онима који живе у неразвијеним подручјима” (Spiker 2013, 146). Поставља се питање да ли приватни сектор може да се јави као актер у овој области социјалне заштите, с обзором на развијеност приватне стамбене политике. Према резултатима мапирања услуга Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, можемо сазнати да је услугу становања уз подршку за младе који напуштају систем социјалне заштите пружао искључиво јавни сектор, а и за услугу становање уз подршку за особе са инвалидитетом, корисници и

даље преферирају јавни сектор (Matković i Stranjaković 2020). Дакле, постоје ограничења приватном сектору у сферама где се заштита најугроженијих мора гарантовати од стране државе. Такође, постоје и случајеви где је држава ограничена од стране приватног тржишта, када се јавља као гарант вулнерабилним појединцима и групама, али и када остане без средстава којим би могла да отплати тај гарант (Spiker 2013). Због тога је битно да при пружању било које врсте услуга постоји сарадња и партнерство са приватним сектором, у „духу“ толеранције и прихватања плурализма благостања у области социјалне заштите, са нагласком на значај поделе одговорности између различитих актера.

Да би се успостављена услуга у заједници окарактерисала као пружена у складу са одредбама Закона о социјалној заштити, пружалац услуге треба да испуњава захтеване минималне стандарде, односно основни квалитет услуга који се мора обезбедити (Јеремић и Младеновић 2017). Испуњеност ових стандарда услов је за добијање лиценце за пружање услуге од стране социјалних установа, укључујући и приватне актере. Свака приватна установа која почиње да се бави пружањем услуга мора да испуни услове предвиђене за почетак рада и стекне лиценцу на основу одредби правилника којим је уређено лиценцирање организација, али и да поштује заједничке минималне стандарде током читавог процеса рада након стицања лиценце, како би могла да је обнови након шест година. Минимални функционални стандарди односе се на стручне поступке и активности, док се минимални структурални стандарди се односе на материјалне (инфраструктурне), кадровске и организационе аспекте (Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja [MINRZS], 42/2013, 89/2018 i 73/2019).

Улогу приватног сектора у пружању услуга додатно дефинише Стратегија развоја социјалне заштите за период од 2005. до 2009. године, представљајући га као битног у принципима реформе система социјалне заштите да би се обезбедио континуитет заштите и могућност избора услуга и пружаоца услуга. Овај документ је основ за унапређење стратешког деловања кроз нову Стратегију социјалне заштите за период од 2019. до 2025. године и Стратегије деинституционализације и развоја услуга социјалне заштите у заједници за период од 2022. до 2026. године, које су наставиле да продубљују темеље приватизације у социјалној заштити.

ЕМПИРИЈСКА АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА МАПИРАЊА УСЛУГА СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије је јуна 2020. године представио резултате интервјуа са запосленима у области социјалне заштите који указују на то колико је учешће различитих сектора у пружању услуга. Примарни актер у пружању великог броја социјалних услуга је државни сектор, а најчешће локални центри за социјални рад. Значајну улогу имају и организације грађанског друштва, односно невладине организације и организације особа са инвалидитетом. Оне су традиционално замењивале државни сектор у пружању социјалне заштите, посебно у сфери пружања подршке за самосталан живот. Притом, више пружалаца услуга, који су интервјуисани, навело је да је дошло до све већег пријављивања приватних пружаоца услуга на јавне тендере. Њихову позицију додатно олакшава законска одредба која сматра све пружаоце услуга социјалне заштите равноправним, без обзира на њихову политичку и економску природу. Још једна чињеница која указује на повећање улоге приватног сектора у социјалној заштити је та да су се у почетку приватни пружаоци услуга најчешће оријентисали на сферу пружања дуготрајне неге у домовима за старије особе. Касније је, поред повећања броја приватних пружаоца услуга и све више лиценцираних приватних домова за старе, постајала значајнија њихова улога и у другим сферама, па је примећен пораст њиховог броја у услугама дневне неге и услугама подршке за самосталан живот (Matković i Stranjaković 2020).

Сврха дневних услуга у локалној заједници је обезбеђивање флексибилнијег и подстицајнијег боравка корисника услуге у породици и заједници да би се избегавале рестриктивне мере њиховог смештаја у специјализовану услугу и изолација од друштва (Јеремић и Младеновић 2017). Подаци показују да су 2015. године ове услуге пружали искључиво јавни сектор и непрофитне организације, док приватни сектор практично није ни постојао (Matković i Stranjaković 2020; Đukanović 2021). Конкретно, у њих се убрајају услуге помоћи у кући за чије пружање је јавни сектор у 2018. години био у највећој мери задужен, односно 57% корисника је користило ове услуге, док су непрофитне организације пружале ову услугу приближно сваком трећем кориснику (34%). Приватни пружаоци су се први пут појавили у извештајима пружајући услуге приближно сваком десетом кориснику (9%) (Matković i Stranjaković 2020).

Услуге подршке за самосталан живот се пружају са циљем унапређења квалитета живота особа са инвалидитетом и стварања могућности да они самостално, као равноправни чланови функционишу у својој околини. Обухвата услуге попут личног пратиоца и персоналне асистенције, а пружа се од стране невладиних организација, организација особа са инвалидитетом или приватних пружалаца услуга (Јеремић и Младеновић 2017). Приватни сектор је највише био присутан у пружању услуга личног пратиоца детета и обезбеђивао је услугу у једанаест локалних самоуправа (Matković i Stranjaković 2020). Али у интервјуу са једним од главних пружалаца услуга персоналне асистенције, сазнало се да се приватни пружаоци услуга бирају на тендерима јер нуде нижу цену, а тако постају конкуренција невладиним организацијама које имају дугогодишње искуство у локалним заједницама. Притом, пружање услуга подршке за самосталан живот је неодрживо у појединим подручјима државе, а чак и када се створи могућност да се обезбеди није доступно током целе године, него, рецимо, само у току неколико месеци. Слаба доступност услуга се јавља као последица тога што општине додељују сва финансијска средства почетком године. Након тога могу се ослонити једино на потенцијално додатно финансирање у току године, које најчешће могу добити од приватних донатора, из грантова и слично. Због финансијских недостатака се јављају дугачке листе чекања за услугу личног пратиоца, нарочито у руралним подручјима, па се морају тражити алтернативна решења кроз пружање могућности рада додатних пружалаца услуга, што поткрепљује чињеницу да социјална заштита у данашње време не може функционисати без подршке приватног сектора (Ђукановић 2021).

Домови за старије као доминантна област приватних пружалаца услуга

Улога приватног сектора у обезбеђивању услуге смештаја старијих особа посебно је почела да се истиче усвајањем најбитнијег националног стратешког документа који се бави проблемом старења становништва и побољшањем квалитета живота старијих – Националне стратегије о старењу за период од 2006. до 2015. године. Она обухвата стратешке правце и циљеве за чије испуњење је потребно јачати улогу приватних пружалаца услуга, уз истицање значаја заједничке сарадње између различитих актера. Може се издвојити

један од стратешких праваца који се односи на „прилагођавање система социјалне заштите социјалним и економским последицама старења становништва”, а у оквиру општих циљева обухвата „обезбеђивање равномернијег приступа услугама смештаја” (Влада Републике Србије, 55/05). Међу специфичним циљевима наводи потребу укључења приватног сектора у пружању услуге смештаја (стратешки правац број IV). У евалуацији стратегије се истиче да је највише успеха у примени планираних активности постигнуто у институционалној заштити старијих људи и то у смислу повећања капацитета услед отварања приватних домова, које истовремено одликују и бољи услови смештаја и већи број активности корисника, што доприноси ширењу социјалне мреже старијих, како међусобно тако и са заједницом, а самим тим и процесу деинституционализације (Козарчанин и Милојевић 2016). Анализе указују да је напредак постигнут захваљујући приватизацији услуга домског смештаја, а у предлозима за нови стратешки оквир се истиче све већа потреба за приватним пружаоцима услуга у будућем периоду, јер је и даље потребно повећавати капацитете услуга социјалне заштите и квалитет рада свих пружаоца услуга уз јачање и повезивање јавног, непрофитног и приватног сектора (Козарчанин и Милојевић 2016).

Према подацима Републичког завода за социјалну заштиту из 2017. године, у последњих десет година пружање услуга смештаја за старије је постајало све учесталије у приватном сектору. У 2016. години од укупно 160 установа домског смештаја у јавном и приватном сектору, њих 119 су биле приватне. Најчешће се радило о домовима мањег капацитета до 30 корисника. Крајем 2016. године приближно 3.000 корисника старијих од 65 година је боравило у преко стотину приватних лиценцираних домова, а финансирање се углавном сводило на одговорност корисника. Преко 60% од укупних приватних смештајних капацитета се налазило на територији града Београда (MINRZS 2019).

Карактеристике приватних домова можемо истаћи поређењем са домовима у јавном сектору. Попут јавних домова, већина приватних установа (79 домова) је у 2018. години имала обезбеђену здравствену заштиту, као и правну заштиту и културно-забавне и рекреативне активности, значајне за адекватније коришћење потенцијала старијих особа уместо њиховог посматрања као немоћних у складу са владајућим предрасудама у друштву. Подаци указују на то да је 2016. године „90% смештајног капацитета јавних установа било

увек попуњено (приближно 11.000 корисника), док је попуњеност приватних установа износила 78,5% (6.298 корисника)” (Babović i dr. 2018, 34). Разлика се односи и на структуру запослених, па су приватни домови запошљавали здравствене раднике и пружаоце неге у проценту од 57%, а јавне 44%. То се може објаснити разликом у старосној структури корисника с обзиром су старији од 80 година чешће смештени у приватне домове и потребна им је већа заштита услед њиховог угроженијег здравственог стања, док су у јавном сектору млађи корисници. Извештаји приватних домова показују да корисници траже услугу након сазнања о теже излечивим болестима, док један број само привремено користи услугу, најчешће након болничког лечења (MINRZS 2019). Такође, корисници приватних домова чешће од корисника државних установа добровољно реше да користе ову услугу сматрајући да је у приватном сектору она организована са већим квалитетом (Babović i dr. 2018).

Као недостатак приватних домова доминантно се представља недовољна контрола и инспекција над њиховим радом, с обзиром да у држави постоји свега десетак инспектора за овај сектор. Притом, приватни сектор може у свом пословању чешће бити инспирисан стварањем профита, за разлику од првобитног мотива постојања домова за старе да се обезбеди социјална сигурност старијих особа коју је током историје неговао државни сектор. Међутим, трендови који су довели до слабљења државе благостања и реформе социјалних система, у комбинацији са све већим бројем старијих као последице демографског старења становништва, доносе са собом пружање услуга у приватним домовима као најбољу алтернативу, а очекује се да ће доћи до повећања њиховог обухвата у области домског смештаја старијих у будућем периоду, па се све више ставља нагласак на што бољем квалитету услуга које би они могли да понуде потенцијалним корисницима (Козарчанин и Милојевић 2016).

ФИНАНСИРАЊЕ И КОНТРОЛА УСЛУГА ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

„Кроз ‘уговарање’ са приватним сектором општине и градови ‘преносе’ вршење таквих услуга на приватни сектор кроз поступак јавних набавки и расписивањем јавних тендера” (Milenković 2019, 104). У складу са модерном управом, Закон о социјалној заштити из 2011. године предвиђа да је приликом пружања услуга социјалне

заштите од стране свих потенцијалних актера, укључујући и приватни сектор, неопходно поштовати начело ефикасности, под којим се подразумева да се „социјална заштита остварује на начин који обезбеђује постизање најбољих могућих резултата у односу на расположива финансијска средства” (Zakon o socijalnoj zaštiti 2011, čl. 28).

Када посматрамо услуге социјалне заштите, можемо навести три главна начина њиховог финансирања. Основи вид финансирања односи се на јавни буџет, на основу ког се може прикупити највећи износ јавних средстава, а додатно се могу обезбедити средства из наменских трансфера на нивоу локалних самоуправа намењених услугама социјалне заштите. Још један начин финансирања преко ког се могу обезбедити додатна средства јесу појединачни пројекти, који могу да потичу из јавног сектора, али се посебно истиче улога приватног сектора, где пружаоци услуга знатна средства могу да обезбеде преко фондација, приватних и иностраних донатора и слично, а у складу са неолибералном перспективом предвиђа се и партиципација корисника услуга (Đukanović 2021; Jovanović 2020).

За највећи број услуга, попут поменутих дневних услуга у заједници или услуга подршке за самосталан живот, управљање и финансирање се регулише на локалном нивоу. Планирање услуга функционише тако што градови и општине доносе одлуку о реализовању одређене услуге, уколико установе да је она потребна, а онда објављују тендер на који се пријављују пружаоци услуга социјалне заштите.¹ Основни концепт је да се преко конкуренције на приватном тржишту обезбеђују што квалитетније услуге корисницима. Јединице локалне самоуправе, на основу установљених потреба које треба задовољити одређена услуга социјалне заштите у датој локалној средини, при усвајању годишњег буџета утврђују тачан износ новчаних средстава за ову намену и објављују план јавних набавки на Порталу јавних набавки и на интернет страници јединице локалне самоуправе, на основу чега се пријављују потенцијални пружаоци услуге, укључујући актере из приватног сектора (Jovanović 2020).

Јединице локалне самоуправе покрећу сарадњу са потенцијалним пружаоцима услуга истичући своје захтеве и очекивања у вези са радом самог пружаоца услуге, која ће касније

¹ Правила поступка јавних набавки од стране наручилаца регулисана су Законом о јавним набавкама („Сл. гласник РС”, бр. 91/2019).

дефинисати у документацији о набавци, а тако ће стећи и увид у потенцијалне проблеме који се могу појавити у самој реализацији услуге од стране пружаоца услуге. Локална самоуправа као наручилац услуге може да захтева од потенцијалног пружаоца услуге да испуни одређене услове да би могао да пружа услугу социјалне заштите, а на тај начин већ на самом почетку успоставља границе и контролу над приватним сектором као актером у социјалној заштити. Може захтевати, на пример, да привредни субјект докаже да је уписан у регистар привредних субјеката, судски или професионални регистар, а може и да захтева да докаже поседовање дозволе за обављање одређене делатности, односно лиценцу за пружање конкретне услуге социјалне заштите (Jovanović 2020). Уколико законом прописани услови нису испуњени, инспекција ће приватном пружаоцу услуге дати одређени рок да исправи своје неправилности, а у крајњем случају та приватна установа ће се наћи на листи која се односи на забрану рада у области социјалне заштите.

ПРЕДНОСТИ И МАНЕ ПРИВАТНОГ СЕКТОРА У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Основна предност укључивања приватног сектора у домен пружања услуга социјалне заштите јесте та да се повећава конкуренција што доводи и до побољшања услуга и већег избора који се ставља у оптицај потенцијалним корисницима (Nišavić 2012). Дакле, и поред пословања на профитним принципима, приватни сектор се у област социјалне заштите укључује нудећи флексибилност и ефикасност услуга, које у отежаној финансијској позицији државе, централне, а и локалне власти и институције могу понудити регионално неуједначено и са нижим нивоом квалитета (Matković 2006).

Упркос анализи позитивних аспеката приватног сектора, он још увек није довољно развијен у домену социјалне заштите. Иако је забележен пораст броја приватних пружалаца услуга, потребна је даља промена када су критеријуми за регистрацију приватног сектора из ове области који су ригидни, па из ових разлога део приватног сектора још увек остаје нерегистрован и изван система, али би се у таквим случајевима требало првенствено водити рачуна о заштити корисника и адекватном задовољењу њихових потреба и што је најбитније, обезбедити адекватан механизам контроле

пружања услуга на тржишту рада. Установама приватног сектора заинтересованим за пружање услуга социјалне заштите у заједници за сада остаје могућност да, позивајући се на Закон о социјалној заштити, изборе за добијање статуса овлашћеног пружаоца услуге (Јеремић и Младеновић 2017).

Додатно, услуге предвиђене Законом о социјалној заштити најчешће се финансирају кроз државни буџет, али се у периоду реформи све више јавља учешће приватних донатора и актера, што додатно истиче значај приватног сектора у сфери социјалне заштите. Али ту можемо видети и значајне неусклађености у пружању услуга на различитим подручјима. Мапирање услуга социјалне заштите показује да су програми помоћи у кући и дневни боравци за особе са инвалидитетом, и поред пораста броја приватних пружалаца услуга, јако мало развијени када се разврстају по општинама. Генерално, ситуација је неповољна у мањим општинама, оним које су мање развијене као и оним у којима нису били присутни чак ни донаторски фондови или пројекти за социјалне иновације. Такође се у мањим општинама може уочити и мање познавање специфичности проблематике социјалне заштите и неразумевање реформи и ситуације са којим се сусрео сектор социјалне заштите (Matković i Stranjaković 2020).

С обзиром да модерна управа подразумева диверзитет у начину финансирања услуга социјалне заштите, јединице локалне самоуправе истичу и значај учешћа корисника у трошковима услуга (Ђукановић 2021; Јовановић 2020). У том смислу до изражаја посебно долазе одлике приватног тржишта које негује либералне принципе, индивидуализам и преусмеравање одговорности за сопствени живот на самог појединца, повећавајући могућност избора корисницима. Различите приватне домове за старе корисници могу да бирају у складу са својом финансијском ситуацијом, што с друге стране може проузроковати неједнакости међу корисницима. Притом, установе могу почети више да се баве адекватним приказивањем статистике пословања и привлачењем корисника бољег материјалног статуса. Недостатак либералних принципа може се јавити и у виду ривалитета између корисника, истичући добијање бољег квалитета услуге на основу лукавства и снажљивости, а све то води угњетавању хуманитарног карактера социјалне заштите (Ćeriman i dr. 2016).

Често је и сам рад приватних установа у овој сфери отежан услед недовољне информисаности јавности о њиховом пословању, али и због употребе превише стручних термина који су често

страни потенцијалним корисницима. Могуће је очекивати да ће, како због инерције, тако и због различитог разумевања „духа” Закона о социјалној заштити, корисници услуга чешће прибегавати коришћењу услуга у оквиру постојећих јавних установа социјалне заштите, пре свега центра за социјални рад, него да услуге користе од приватних институција. Несигурност грађана у институције је заправо веома битан фактор у области социјалне заштите, с обзиром да се функционисање једног друштвеног система не заснива се само на добрим правним нормама или добро дефинисаним стандардима његове структуре рада и функционалне организације, већ је битна компонента перспектива грађана због којих један систем функционише, као и значај успостављања добре комуникације и поверења између система и грађана. Највећи узроци неповерења јесу потенцијални ризици пословања на принципима приватног тржишта (Нешић 2023).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Социјална сигурност коју је кроз историју нудила држава благостања све је мања услед финансијске неодрживости, па реформа јавне управе у области социјалне заштите тежи ка доктрини модерне менаџерске управе засноване на неолибералном управљању. Теоријском анализом смо истакли да плурализам благостања, децентрализација и приватизација услуга социјалне заштите иду у прилог отварању могућности укључивања недржавног сектора у области пружања услуга социјалне заштите, доводећи у питање првобитну одрживост хуманитарног карактера јавне управе и њеној тежњи општем добру. Бројни аргументи против приватизације социјалних услуга заснивају се управо на ризицима пословања и тржишним принципима, док с друге стране, постоје аргументи према којима пословање приватног сектора у социјалној заштити може допринети без пуког изједначавања са пословањем по тржишним принципима. Оно се може успешно употребити кроз јавно-приватна партнерства и различите донације. Може се констатовати да приватизација социјалне заштите нуди потенцијалне користи корисницима у виду већег избора услуга, иновације, повећане ефикасности, али услед потенцијалних ризика приватног сектора и несигурности грађана, захтева пажљиво управљање како би се заштитиле најугроженије категорије становништва и одржало социјално благостање којем је кроз историју тежила јавна управа.

Како би приватни сектор могао да се укључи у пружање услуга социјалне заштите, односно у сферу која се претежно сматрала одговорношћу државе, као алтернативно решење за њену кризу, његова улога је морала бити регулисана нормативним оквиром Републике Србије. На тај начин јавна управа врши контролу пружања услуга од стране приватног сектора и одржава свој легитимитет. Пословање приватног сектора предвиђено је у виду лиценцираних приватних агенција за пружање услуга социјалне заштите и то најчешће дневних услуга у заједници и личног пратиоца детета. Доминантно се појављује и у пружању услуга домског смештаја, а постоје ограничења приватном сектору у пружању услуга социјалне заштите у сферама где се заштита најугроженијих мора гарантовати од стране државе, попут усвојења.

Емпиријска анализа резултата мапирања услуга социјалне заштите описује како су се дати нормативни оквири имплементирали у пракси, указујући на повећање удела приватних пружалаца услуга социјалне заштите последњих година, нарочито услуга пружања помоћи у кући и личног пратиоца. Приватни пружаоци услуга снажну улогу имају у сектору дуготрајне домске неге за старије особе, који су нагло почели да се отварају да би смањили предугачке листе чекања за ову услугу у државном сектору и карактерише их бољи квалитет услуга и већи избор који нуде потенцијалним корисницима, а значајну улогу могу имати и у финансирању услуга – приватних донација. Али многи од њих су проузроковали неједнакост међу корисницима услед пословања на тржишним принципима, а неки нису поштовали државни ауторитет и тиме добили забрану рада од стране јавне управе због незадовољења потребних услова. Анализа указује и на проблем неуједначености доступности услуга по регионима, наглашавајући потребу за бољим имплементирањем законских одредби и потребу спровођења ригорознијих контрола реализовања услуга од стране приватног сектора, што захтева ангажовање и обуку већег броја стручњака у овој области социјалне заштите. Потребно је подизати свест у друштву о значају партнерства актера из различитих сектора који се баве услугама социјалне заштите, нарочито у доба кризе државе благостање и модерних трендова попут старења становништва, када се пружање услуга у приватном сектору нуди као алтернатива, али само уз адекватне механизме контроле.

Коначно, у читавој анализи квантитативних и квалитативних података о приватном сектору у области социјалне заштите, потребно је да се даља истраживања, поред анализе нормативних и статистичких података, све више укључују и перспективу и поверење корисника и потенцијалних корисника, односно јавности уопште. Перспектива грађана најбоље може описати шта им је и на који начин најпотребније за повећање неговања поверења у установе социјалне заштите и будуће креирање мера и одлука у области социјалне заштите. Могу се користити различите методе за испитивање ставова и потреба грађана са циљем већег узимања у обзир у доношењу политичких одлука, нарочито у доба када се очекује њихова све већа партиципација. Тиме се може значајно унапредити квалитет услуга и адекватно испунити њихова сврха и циљ, негујући хуманитарна начела на којима се заснива јавна управа у социјалној заштити иако је трансформисана либералним тржишним принципима. Уједно се промовише адекватан животни стандард и партиципација свих појединаца и друштвених група у демократском друштву.

РЕФЕРЕНЦЕ

Влада Републике Србије, Национална стратегија о старењу за период од 2006. до 2015. године, бр. 55/05, 2006. https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Nacionalna%20strategija%20o%20starenju_1.pdf.

Јеремић, Бранкица, и Иван Младеновић. 2017. *Водич за локалне самоуправе – модели и препоруке за унапређење спровођења законодавног оквира у области социјалне заштите*. Београд: Савез градова и општина Србије.

Козарчанин, Лидија, и Славица Милојевић. 2016. *Евалуација примене Националне стратегије о старењу Владе РС за период од 2006. до 2015. године. и предлози за нови стратешки оквир*. Београд: Популациони фонд Уједињених нација.

Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања [МИНРЗС], Стратегија развоја социјалне заштите за период од 2005. до 2009. године, бр. 108, 6. децембар 2005.

Нешић, Невена. 2023. „Поверење младих у пензијски систем у Србији.” *Геронтологија* 51 (1): 41–79.

- Babović, Marija, Katarina Veličković, Stefan Stefanović, Nataša Todorović i Milutin Vračević. 2018. *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*. Beograd: Crveni krst Srbije.
- Ćeriman, Jelena, Sanja Milutinović Bojanić, i Verica Pavić Zentner. 2016. *Siromaštvo, ruralnost, rod: Istraživanje funkcionisanja sistema socijalne zaštite u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Đukanović, Nina. 2021. *Srbija – Finansiranje usluga socijalne zaštite osoba sa invaliditetom*. Policy Impact Lab.
- Jovanović, Vladan. 2020. *Vodič za obezbeđenje usluga socijalne zaštite u jedinicama lokalne samouprave*. Beograd: GIZ.
- Lepir, Ljubo. 2018. „Menadžeri u ustanovama socijalne zaštite.” *Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli* 4 (4): 57–72.
- Matković, Gordana, i Milica Stranjaković. 2020. *Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije.
- Matković, Gordana. 2006. *Decentralizacija socijalne zaštite u Srbiji*. Beograd: Centar za liberalno–demokratske studije.
- Milenković, Dejan. 2019. *Savremene teorije i moderna uprava*. Beograd: Čigoja.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije [MINRZS], Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019, 9. maj 2013. <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2013/42/3/reg>.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja [MINRZS]. 2019. „Nacrt Strategije socijalne zaštite u Republici Srbiji za period od 2019. do 2025. godine – Inicijalna verzija.” *Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite*. 27. mart 2019. <https://www.udruzenjesz.rs/images/PDF/nacrt-strategije-socijalne-zastite-2019-2025-27032019.pdf>.
- Nišavić, Vukašin. 2012. „Socijalna zaštita u Republici Srbiji: Prednosti i mane novog zakona o socijalnoj zaštiti.” *Fondacija Centar za javno pravo*. https://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Vukasin_Nisavic.pdf.

Spiker, Pol. 2013. *Socijalna politika - teorija i praksa*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Vuković, Drenka, i Natalija Perišić. 2012. „Socijalna sigurnost u tranziciji – Izazovi i (ne)rešena pitanja reformi.” U *Lavirinti tranzicije*, ur. Zoran Stojiljković, 133–145. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung i Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka.

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011 i 117/2022.

Nevena Nešić*

Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić

PUBLIC ADMINISTRATION AND PRIVATIZATION OF SOCIAL PROTECTION SERVICES IN THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF SERBIA AFTER THE ADOPTION OF THE LAW ON SOCIAL SECURITY PROTECTION IN 2011

Resume

In recent decades, social policy has been affected by public reform administration based on processes of rationalization, decentralization and pluralism in providing social welfare. In this paper, we try to answer how reforms were reflected in the provision of social protection services in Serbia after adopting the Law on Social Protection in 2011. The central hypothesis is that public reform administrations opened up the possibility of providing social protection services by the private sector. Still, the public administration preserved its legitimacy in adopting its rules. By content analysis of normative acts and service mapping social protection, we can state an increase in the share of private service providers, especially home help, personal companion and home accommodation services. It matters to note that there are restrictions on the private sector in the spheres where the protection of the most vulnerable must be guaranteed by the state, such as adoption. In areas where it is allowed to provide the service, each

* Email address: nevena.n.724@gmail.com; ORCID: 0009-0008-7163-8358.

private establishment must be licensed and comply with the common minimum standards by which the state guarantees the quality of the services provided services. Service mapping shows that home care programs and daycare centres for people with disabilities are very little developed compared to the local one's self-government so that the private sector could ensure greater availability of services. Private home care providers for the elderly have reduced excessively long waiting lists in the state sector. Due to challenges such as the ageing of the population, they are presented as an adequate alternative, offering potential users more excellent choices and quality service. However, we see the shortcomings in that many of them were banned from working due to non-satisfaction with the prescribed standards, so we emphasize the necessity of improving private market control mechanisms in social protection and maintaining the legitimacy of public administration.

Keywords: *public administration, private sector, social protection services, minimal standards of services provided, state regulation.*

Немања Пурић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

НОВИ ПЛАН РАСТА ЗА ЗАПАДНИ БАЛКАН – ПОДСТИЦАЈ ПРОШИРЕЊУ ИЛИ НОВА НЕУСПЕЛА РЕФОРМА?

Сажетак

Имајући у виду значај геополитичког тренутка у безбедносној и политичкој архитектури Европе, Европска унија и њене државе чланице препознале су важност нових подстицаја за политику проширена. Један од заокрета у приступу Западном Балкану учињен је када је Европска комисија представила „Нови план раста за Западни Балкан” (New growth plan for the Western Balkans). Том приликом економској конвергенцији дат је приоритет уз коментар да тренутна динамика односа са Западним Балканом не задовољава очекивања. У основи плана налази се идеја укључивања економија Западног Балкана у јединствено тржиште Европске уније пре самог тренутка приступања, односно остваривања конкретних користи од дуготрајног процеса приступања за саме грађане. Додатно, предвиђа се и нова динамика за убрзавање фундаменталних реформи, односно владавине права. Генеа развоја политике проширења и њених реформи сугерише нам да Нови план раста представља материјализацију идеје фазног приступања, прилагођене инситуционалној реалности, односно могућностима сарадње са држава кандидатима

* Имејл адреса: nemanja.puric@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0000-6783-864X

које пружа правни оквир Уговора из Лисабона. У том контексту, постављају се два важна питања; прво, да ли ће Нови план раста подстаћи динамику приступања Унији у довољној мери да се превазиђе тренутни замор од приступања; и друго, да ли концепт фазног приступања представља удаљавање од чланства промовишући идеју „чланства са умањеним правима” за будућу реформу оснивачког уговора Уније. Рад анализира институционалне аспекте учешћа у јединственом тржишту Уније уз посебан фокус на геополитичке аспекте раздвајања приступа проширења према Западном Балкану и новим кандидатима Источног партнерства. Аутор користи упоредни приступ у анализи потенцијала укључивања свих шест економија Западног Балкана, као приступ новог институционализма у анализи различитих идеја фазног приступања.

Кључне речи: *Западни Балкан, Политика проширења, Нови план раста, Јединствено тржиште, регионална сарадња.*

ПОЛИТИКА ПРОШИРЕЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ – СТАЛНА ПОТРЕБА ЗА ЕВОЛУЦИЈОМ

Пад Берлинског зида и фундаменталне промене у политичкој и безбедносној архитектури Европе пружили су могућност државама Централне и Источне Европе да се у потпуности трансформишу, а једна од кључних компоненти била је и захтев за „повратком у Европу” односно чланством у Европској унији. Подстакнута тим захтевима и објективно далеко компликованијим задатком нових преговора о чланству, Европска унија креирала је своју најмлађу политику – политику проширења. У сврху нашег истраживања важно је нагласити да политика проширења није настала као група *ad hoc* правила која су настала у тренутку конституисања, већ да су прва правила настала као производ искустава претходних проширења уз детерминанту политичких и економских особености држава Централне и Источне Европе. У ту сврху креирани су Критеријуми из Копенхагена који су подељени на политички, економски и правни,

уз четврти, неформални који називамо „апсорпциони капацитет“ (Mišević 2009, 147). Политички критеријум подразумева државу која има изграђене институције које гарантују демократске процесе, као и капацитете који гарантују владавину права, основна права као и права мањина; економски критеријум подразумева тржишну економију спремну да одговори на све задатке економске интеграције које се односе на чланство у Унији, док правни критеријум значи да је држава која приступа Унији спремна да преузме обавезе из чланства, односно да усвоји и имплементира европску правну баштину, односно европски *acquis* (European Union 1993). Последње поменути апсорпциони капацитет представља неформални услов који се може прочитати из политичке изјаве, а који подразумева способност Уније да одговори на будућа проширења. Речју, уколико Унија и државе чланице, нису у могућности да одговоре на захтеве проширења, самог проширења неће бити.

Према политичком и економском опсегу претходно наведених критеријума, али и историјском контексту стања држава Централне и Источне Европе након пада Берлинског зида намеће се закључак да, за разлику од типичних међународних организација у којима су правила приступања у највећем броју случајева везана за област деловања организације у најужем смислу, Политика проширења Европске уније постаје инструмент који Унији даје могућност да делује трансформативно на државе појединачно као и на различите регионе у којима делује (Пурић 2023, 253). Међутим, искуства Великог проширења 2004. године показала су неколико проблема са институционалним дизајном Политике проширења. Та искуства су углавном постприступна. Први проблем се односи на систем условљавања и промоцију владавине права у државама које преговарају чланство. Очекивано, ове државе су се суочавале за озбиљним недостацима у области владавине права, а задатак Комисије био је да усмерава процес реформи. Политика проширења детерминисана претходно наведеним искуствима Уније доживела је своју прву суштинску промену. Она се огледа у приоритизацији, а можемо рећи и есенцијализацији владавине права у процесу приступања. Промовисање реформисаног оквира за преговарање почело је представљањем „новог приступа у преговорима о чланству“ (*New Approach to the EU Negotiations*).

Пракса је показала да ова фундаментална промена није дала одговарајуће резултате, пре свега на примерима Црне Горе и Републике

Србије које, упркос дугом процесу преговора нису постигле очекивани напредак. Додатно детерминисана дугогодишњим проблемом почетка преговора за Северну Македонију и Албанију, политика проширења доживела је још једну, али ипак не фундаменталну промену, када је представљена нова методологија преговора. Она је у цео процес унела снажну политичку димензију, као и нову техничку динамику (Petrović and Tzifakis 2021). Међутим, примена Нове методологије није донела напредак економијама Западног Балкана у преговорима о чланству. Почетак преговора са Албанијом и Северном Македонијом и добијање кандидатског статуса за Босну и Херцеговину снажно су детерминисани ратом у Украјини. У прилог овој тези говори и чињеница да су у исто време кандидатски статус добили и Украјина и Молдавија, а затим и Грузија. У питању су државе Источног партнерства, суседске политике Уније које до почетка рата нису имале перспективу чланства. Стога, претходно идентификовани прогрес држава производ је тежње Европске уније да инструментализује политику проширења у циљу спољнополитичког деловања, а не институционалних прилагођавања.

Може се закључити да је пре Рата у Украјини, а закључно са релативно лошим резултатима примене Нове методологије политика проширења дошла у стање познато као замор од проширења. Важно је нагласити да постоје две димензије замора – замор од проширења у самој Унији, што је и предвиђено као могућност још од Критеријума из Копенхагена. Друга димензија је замор од приступања, односно успореност реформи у државама у процесу приступања који је последица замрзнуте динамике.

У ПОТРАЗИ ЗА НОВОМ ФОРМОМ САРАДЊЕ – ОД ФАЗНОГ ПРИСТУПАЊА ДО ЈЕДИНСТВЕНОГ ТРЖИШТА

Претходно идентификовани проблеми политике проширења, односно немогућност Уније и држава чланица да пружи кредибилну перспективу чланства Западном Балкану подстакла је низ теоријских и практичних дебата о будућности проширења. Прецизније, поставило се питање проналажења модалитета институционалне сарадње која ће пружити конкретну и практичну корист кандидатима пре самог тренутка приступања. Та врста дебате представљала је одговор на константне критике да процес приступања траје превише дуго, да

учестале реформе не дају жељене резултате, као и да је у питању непотребна бирократизација.

У том светлу, развиле су се расправе у правцу развијања модела фазног приступања. Основна идеја фазног приступања јесте креирање нових модела сарадње Европске уније као међународне организације и треће државе. У пракси то значи да би нове државе чланице имале статус „чланства са ограниченим правима”, односно да би одређени временски период (до 10 година) од тренутка ступања у чланство имале ограничена права гласања у органима Уније као и немогућност употребе вета у Европском савету (Суботић 2024, 299). Основни подстицај државама чланицама да омогуће ову иновацију политике проширења јесте идеја превазилажења замора од проширења и страха да Унија нема довољан апсорпциони капацитет за нове чланице (Митровић 2024, 284). Ограничена чланска права дају гаранцију државама чланицама да се неће нарушити институционални баланас. С друге стране, аутори наглашавају важност привременог карактера статуса чланице са ограниченим правима, без потенцијалног проблема стварања трајног „чланства другог реда” (Bloemans 2023).

Међутим, имајући у виду институционални оквир Европске уније дефинисан Уговором из Лисабона, предлози ове врсте чине се преамбициозним. Наиме, међународно институционално право не препознаје могућност чланства које искључује могућност чланица да гласају; гласачка права су основни израз воље државе у међународној организације, а једини изузетак представља привремена суспензија гласачких права због неиспуњених обавеза проистеклих из чланстава. Стога, овај предложени модалитет можемо окарактерисати искључиво као форму *придруживања*, а не чланства у Европској унији.

С друге стране међународно институционално право препознаје институт *придруживања* као правни оквир дефинисања најближих веза међународне организације и треће државе, а које не подразумевају чланство (Димитријевић и Рачић 2011). У том смислу, међународне организације препознају два модалитета придруживања: придруживање уз учешће у раду сталних органа и придруживање уз креирање посебних органа придруживања (Мишчевић 2009, 24). Европска унија у том смислу има богату праксу закључивања споразума о придруживању уз стварање посебних органа придруживања са различитим државама и са различитим интересом. Детерминисани том линијом, могу се поделити на

споразуме о придруживању са и без перспективе чланства. Обе врсте споразума су дефинисане Уговором из Лисабона (TEU, art. 217).

У складу са претходно наведеним принципима међународног институционалног права предложени модел чланства са ограниченим правима можемо дефинисати као институт *придруживања уз учешће у сталним органима*. Како Уговор из Лисабона не предвиђа могућност те врсте придруживања, претходно наведени предлози чине се као легално неутемељени и неоствариви у тренутном институционалном оквиру Европске уније. Ипак, потреба за реформом политике проширења која ће ублажити уочене недостатке препозната је и од стране Уније. Један од конкретних корака учињен је 8. новембра 2023. године када је Европска комисија представила „Нови план раста за Западни Балкан” (*New growth plan for the Western Balkans*). Економској конвергенцији дат је приоритет у процесу приступања Унији, уз коментар да тренутна динамика не задовољава очекивања. Стога Унија препознаје потребу за подстицајима који би дали нову динамику уз нагласак на институционалном дизајну који би грађанима омогућио директну корист. Нови план би омогућио партнерима на Западном Балкану да значајно убрзају процес приступања Унији, као и раст економије (European Commission 2023).

Представљени План има неколико димензија које су наглашене. Прво, он је комплементаран са постојећом методологијом приступања, а основни циљ поред убрзања процеса преговора јесте већа корист видљива пре самог тренутка приступања. У пракси, то се односи на могућност укључивања економија Западног Балкана у одређене аспекте Јединственог тржишта који би омогућили економски подстицај за грађане. Друго, план представља екстензију Споразума о стабилизацији и придруживању у смислу нових аспеката трговинске сарадње. План препознаје постојеће Споразуме о стабилизацији и придруживању економија Западног Балкана као адекватан легалистички оквир за остваривање циљева. На тај начин се превазилазе ограничења претходно представљених планова за реформу. Треће, подстицај економске сарадње у регионалном контексту за циљ има и превазилажење билатералних проблема који су идентификовани као један од фактора успоравања процеса приступања региона Западног Балкана Европској унији. План предвиђа додатни подстицај за Заједничко регионално тржиште, које према економским анализама има потенцијал да повећа обим економије региона до 10% (Gomez et al. 2023).

Поред институционалног укључивања региона Западног Балкана у Јединствено тржиште Европске уније предвиђен је и нови инструмент финансијске помоћи. Уз постојећи Инструмент предприступне помоћи (ІРА), за остваривање новопостављених циљева предвиђен је нови фонд који за циљ има управо брже укључивање у Јединствено тржиште. Међутим, важно је нагласити да су досадашње реформе политике проширења у циљу прилагођавања проблемима региона Западног Балкана ишле у правцу приоритизације у области владавине права (Mišćević and Mrak 2017). Нови план раста предвиђа додатно условљавање у области владавине права за могућност отварања новопредвиђеног фонда (European Commission 2023, 8). У теоријском смислу, постојеће условљавање изазива дебате о степену ефикасности, а о томе ћемо више говорити у наставку истраживања.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ АСПЕКТИ ИНТЕГРАЦИЈЕ ЕКОНОМИЈА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ЈЕДИНСТВЕНО ТРЖИШТЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Фокусирајмо се на институционалне аспекте интеграције у Јединствено тржиште Европске уније. Потребно је идентификовати основне области у којима је предвиђено укључивање Западног Балкана, односно шест економија. Планом раста предвиђено је седам области интеграције у јединствено тржиште:

Табела 1: Области интеграције у Јединствено тржиште Европске уније

1. Слобода кретања роба
2. Слобода кретања радника и услуга
3. Приступ Јединственој европској зони плаћања (Single Euro Payments Area – SEPA)
4. Олакшан транспорт
5. Интеграција и декарбонизација енергетских тржишта Западног Балкана
6. Приступ дигиталном јединственом тржишту
7. Интеграција у индустријске ланце снабдевања

Извор: European Commission 2023

За сваку од наведених области у Новом плану раста предвиђени су кораци за убрзану интеграцију, као и конкретне мере које је потребно предузети. Имајући у виду да је од највеће важности за нашу

анализу истражити институционалне капацитете Уније да сарађује са придруженим државама и економијама ближе од оквира који нуди Споразум о стабилизацији и придруживању, фокусираћемо се на инситуције Уније, помоћне органе и програме у којима је учешће ових економија неопходно да би се остварили циљеви из Плана раста. Као што смо нагласили, то не могу бити главни органи Уније у којима би ове економије биле стално представљене без уживања гласачких права. На основу претходно идентификовани области, у наредној табели представимо тренутни степен институционалне интеграције свих шест економија, као и циљеве предвиђене планом раста.

Табела 2: Институционално укључивање економија Западног Балкана

Назив сарадње	Очекивани исход	Србија	Црна Гора	Албанија	С. Мак.	БиХ	Косово*
Транспортна заједница	Чланство	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица
Европски комитет за стандардизацију CEN	Чланство	Чланица	/	/	Чланица	/	/
Европски комитет за електротехничку стандардизацију CENELEC	Чланство	Чланица	/	/	Чланица	/	/
Европска асоцијација националних института за метрологију EURAMET	Чланство	Чланица	Чланица	/	Чланица	Чланица	/
Европско тело за акредитацију	Чланство	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица
Информациони и комуникациони систем за надзор тржишта ICSMS	Укључивање у систем	/	/	/	/	/	/
European Higher Education Area	Промовисање и укључивање у програм European Universities Initiative	Учесница Болоњски процес	Учесница Болоњски процес	Учесница Болоњски процес	Учесница Болоњски процес	Учесница Болоњски процес	/
ERASMUS+	Чланство у програму	Придружен статус	Трећа држава ССП	Трећа држава ССП	Трећа држава ССП	Трећа држава ССП	Трећа држава ССП

Јединствена европска зона плаћања SEPA	Укључивање у систем	/	/	/	/	/	/
IMI Internal market information system	Укључивање у систем	/	/	/	/	/	/
ERRU European Register of Road Transport Undertakings	Укључивање у систем	/	/	/	/	/	/
Енергетска заједница	Чланство	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица	Чланица
Европска агенција за сајбербезбедност ENISA	Сарадња у циљу јачања капацитета	/	/	/	/	/	/
Програм Дигитална Европа	Нови план пуног институционалног учешћа у програму	Делимично учешће	Делимично учешће	Делимично учешће	Делимично учешће	Делимично учешће	Делимично учешће
Савез за сировине	Промовисање чланства за друге компаније и удружења	Euro Lithium чланица	/	/	Euronickl Industries	/	/
Савез за Батерије	Промовисање чланства за друге компаније и удружења	Euro Lithium чланица	/	/	Euronickl Industries	/	/
Horizon Europe	Укључивање у стратегије Climate-Neutral and Smart Cities i Restore our Ocean i Waters	Придружен статус	Придружен статус	Придружен статус	Придружен статус	Придружен статус	Придружен статус

Извор: Обрада аутора

Потребно је пружити додатни коментар и анализирати тренутни ниво институционалне укључености економија Западног Балкана. Квантификовано, Република Србија од 17 институционални аранжмана предвиђених Планом раста чланица је 8, док има институционалну везу са још четири институционална аранжмана, а за које је предвиђен виши степен сарадње у односу на постојећи. У

поређењу са другим економијама, Србија показује највиши степен институционалне укључености, што је оправдано и чињеницом да најдуже преговара чланство у Европској унији. Исти степен институционалне укључености показује и Северна Македонија. Иако су преговори са Северном Македонијом отворени у децембру 2022. године, Северна Македонија добила је статус кандидата 2005. године, али је почетак преговора био блокиран нерешеним билатералним питањима са Грчком, а затим и Бугарском. У том смислу, висок степен институционалне укључености не чини се изненађујућим.

Иако је Црна Гора прва почела своје преговоре о чланству, 2013. године, ова држава показује релативно низак степен институционалне укључености. Од наведених 17 институционалних аранжмана, чланица је свега четири, а са још четири има институционалне везе за које се захтева виши степен. Албанија и Босна и Херцеговина чланице су три институционална аранжмана а имају везу са још четири. На самом зачељу налази се Косово* као ентитет са нејасном перспективом чланства које је чланица два институционална аранжмана, а има институционалну везу са још три. Косово* је потписало Споразум о стабилизацији и придруживању. Тај споразум за разлику од других има спада у тзв. „чисте” споразуме, односно споразуме које је потписала Европска унија као правно лице, али не и државе чланице што је уобичајена процедура за закључивање споразума о придруживању (Van Elsuwege 2017, 395).

Имајући у виду да је Нови план раста за Западни Балкан нов предлог за подстицај региону, чини се да је почетни степен институционалне укључености на високом нивоу. Међутим потребно је обратити пажњу на саме институције које је План раста обухватио. Прво, захтевано је чланство у две регионалне организације: Транспортној заједници и Енергетској заједници. У питању су две регионалне међународне организације настале у сврху сарадње у Југоисточној Европи са посебним фокусом на регионалну сарадњу на Западном Балкану у оквиру Процеса стабилизације и придруживања. Дакле у питању су обавезе преузете из члана 14 Споразума о стабилизацији и придруживању (Министарство за европске интеграције [МЕИ] n.d.). Све економије Западног Балкана су чланице ове две међународне организације од тренутка њиховог оснивања. Такође, научни и образовни програми, *ERASMUS+*, *European Higher Education Area*, Програм Дигитална Европа и *Horizon Europe* још од Процеса стабилизације и придруживања, а

затим и фазе приступања представљени су као конкретна корист за грађане.

Детаљном анализом Плана раста можемо закључити да постоји корист за економије Западног Балкана и њихове грађане, а која у досадашњем процесу приступања Унији није постојала. Она се огледа у две сфере; у домену финансијских трансакција, односно укључивања региона у Јединствену европску зону плаћања, као и у домену сајбер безбедности и дигиталног надзора тржишта. У ту сврху, потребно је ускладити се са са Уредбом о електронској идентификацији и услугама заштите за електронске трансакције на унутрашњем тржишту (eIDAS Regulation 2014), као и са Уредбом о утврђивању мера за повећање солидарности и капацитета у Унији за откривање сајбербезбедносних претњи и инцидената, припрему и одговор (European Parliament 2024). Иако је корист неупитна, можемо констатовати да се степен институционалног укључивања Планом раста представља превише амбициозно, те да очекиване домете у складу са претходном анализом морамо оценити конзервативно.

РЕФОРМСКА АГЕНДА

– ПРИОРИТИЗАЦИЈА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА

У првом делу истраживања представили смо еволутивни карактер политике проширења. Управо владавина права, односно приоритизација овог питања на основу претходних искустава из 2004. и 2007. године, доживела је једну од највећих трансформација. Претходне реформе приоритизовали су владавину права до мере да целокупан напредак у процесу зависи од напретка у овој области. Конкретно, поглавља 23 и 24 се прва отварају, а последња затварају, а услед континуираног назадовања у овој области процес приступања може бити заустављен (*imbalance clause*). Иако неопходна, приоритизација владавине права у процесу приступања показала је своје недостатке. Прво, сам термин владавине права проблематичан је из угла Европске уније и држава чланица. У питању су „европске вредности”, термин који је наведен у члану 49. Уговора из Лисабона а који се односи на чланство у Унији. Члан 49. не говори о вредностима, већ о поштовању истих као предуслову за чланство, а упућује на члан 2. који их таксативно наводи (TEU, art. 2). Међутим, према оцени аутора, вредности које су наведене нису прецизно дефинисане и као такве подложне су тумачењу (Kochenov

2017, 11). Приоритизација такве, недовољно прецизно дефинисане области доводи до институционалног проблема *дилеме и двоструке дилеме владавине права* (Mišćević 2018). То значи да државе чланице Уније након Великог проширења немају консензус око разумевања појма владавине права (дилема). У исто време, државе у процесу приступања такође немају истоветно разумевање појма, али ни могућност примене концепта у пракси (двострука дилема). На тај начин, кандидати и поред свих реформи политике проширења нису у могућности да адекватно одговоре на захтеве Уније. Додатно, проблем представља и немогућност чланица да непристрасно оцене напредак у овој области (трострука дилема) (Purić i Lazarević 2021).

Ипак додатна приоритизација владавине права учињена је и овом приликом. Конкретно, финансијска помоћ додатно је условљена у односу на досадашње фондове доступне државама кандидатима. Оно што представља новину јесте индивидуализација проблема у овој области. Прецизније, свака од економија у обавези је да представи Реформску агенду, документ којим се предвиђа план испуњавања реформи и као и временски оквир. Имајући у виду да је то документ сваке од економија настао у сарадњи са институцијама Уније, он пружа могућност таргетирања проблема. За студију случаја ћемо узети Реформску агенду Републике Србије представљену у октобру 2024. године.

Анализирајући реформску агенду у домену владавине права, преузете обавезе можемо поделити у два сегмента. Прво, у питању су већ постојеће обавезе преузете акционим плановима за поглавља 23 и 24, а затим и потврђене ревидираним акционим плановима за иста поглавља. Друга врста обавеза јесу оне које се односе на политичке процесе због којих је Унија, односно њене институције у својим редовним извештајима изразиле забринутост за стабилност демократије и владавине права.

Када говоримо о првом сету обавеза, у питању је постављање временских одредница за усвајање различитих закона. То су Кривични законик, Законик о кривичном поступку, Закон о спречавању насиља у породици као и Породични закон (Влада Републике Србије 2024, 95–97) Такође, превиђено је и доношење више акционих планова који за сврху имају ефективну заштиту рањивих појединаца. У питању су Акциони план за остваривање права националних мањина, Акциони план против родно заснованог насиља, као и успостављање евиденције за све видове насиља

обухваћене Истанбулском конвенцијом. Додатно, предвиђа се и читав низ акционих планова и реформи закона у домену борбе против организованог криминала (97–101). Дакле, највећим делом су у питању легислативне активности у циљу испуњења обавеза из поглавља 23 и 24. С друге стране, у самом Плану раста се инсистира на аргументу да је у питању *додатно* условљавање за отварање нових фондова, а не испуњавање већ преузетих обавеза (European Commission 2023, 9). Наравно, чак и уколико нису у питању нове обавезе, након почетка рата у Украјини државе чланице су инсистирале на приоритизацији питања усклађивања са резолуцијама из домена Заједничке спољне и безбедносне политике. Овај приступ, иако не уноси новину, можемо тумачити као реорганизацију приоритета, односно враћању приоритизацији владавине права уз нови временски оквир.

Новину ипак представља институционализација претходно поменутих политичких процеса који су оцењени као назадовање демократије, пре свега у извештајима Европског парламента и Комисије. У складу са тим захтева се измена Закона о електронским медијима, Закон о јавном информисању и медијима као и нови Закон о јавним и медијским сервисима. Такође, захтева се и наставак на реформама које се односе на мењање начина рада Савета Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ). У светлу изазова одржања демократских стандарда парламентарних и локалних избора планом се преузимају обавезе у циљу спровођења препорука за унапређење изборног процеса, као и побољшању Јединственог бирачког списка (Влада Републике Србије 2024, 14).

Управо у овом сегменту можемо видети највеће резултате нове приоритизације владавине права у процесу приступања. Ови проблеми, идентификовани у претходном периоду, сада су институционализовани. Управо то можемо третирати као додатно условљавање на којем се инсистирало приликом представљања Новог плана раста за Западни Балкан.

ЗАКЉУЧАК

Стање политике проширења, али и будућности деловања Европске уније у региону Западног Балкана предмет је опсежних дебата у последњој деценији. Замор од проширења, настао услед мултидимензионалне кризе Уније детерминисане економским, мигрантским, здравственим и безбедносним кризама, као и по први

пут у историји процесом иступања једне државе чланице резултирао је најдужим периодом у историји Уније без нових држава чланица. Парадоксално, криза изазвана ратом у Украјини проширила је границе политике проширења која сада обухвата нове државе. Међутим, као противтежа су се појавили континуирани захтеви економија Западног Балкана за убрзаном интеграцијом. План раста за Западни Балкан, иако амбициозно представљен, у пракси има ограничене домете. Претходном анализом смо показали да план укључивања у Јединствено тржиште јесте креиран у складу са ограничењима које има статус кандидата, али такође и да циљеви представљени планом су већ приоритизовани другим документима.

Амбициозно представљен план условљавања финансијске помоћи напретком у области владавине права има своје утемељење у еволутивној природи политике проширења. Унија је конзистентна у овом захтеву од самог почетка креирања посебног приступа према региону, уз изузетак рата у Украјини када се приоритет усклађивања са Заједничком спољном и безбедносном политиком Уније ставио у исту раван. Новина јесте делимична индивидуализација обавеза за сваку од економија уобличена кроз Реформску агенду, али се то, имајући у виду обим преузетих обавеза не може третирати као претерано велики квалитативни скок у приступу према региону.

Ипак, План раста доказује континуирани институционални развој политике проширења. То можемо третирати као позитиван сигнал према региону у тренутку појаве нових кандидата за чланство. Међутим, као и код претходних покушаја реформи политике проширења, постоји опасност упадања у стање хиперинституционализације. На тај начин политика проширења и правила приступања постају институција сама за себе без остваривања сврхе, односно без конкретног доприноса у виду чланства у Европској унији.

РЕФЕРЕНЦЕ

Пурић, Немања. 2023. „Украјинска криза и промена перспектива политике проширења Европске уније.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, ур. Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић, 251–269. Београд: Институт за политичке студије.

Димитријевић, Војин, и Обрад Рачић. 2011. *Међународне организације*. Београд: Службени гласник.

Министарство за европске интеграције [МЕИ]. n.d. „Споразум о стабилизацији и придруживању [ССП].” *Министарство за европске интеграције*. <https://www.mei.gov.rs/srl/srbija-i-eu/sporazum-o-stabilizaciji-i-pridruzivanju/>.

Влада Републике Србије. 2024. „Инструмент за реформи и раст за Западни Балкан – Реформска агенда [РА].” 2024. *Влада Републике Србије*. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/reformaska_agenda_rs_2024_2027.pdf.

European Commission. 2023. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – New growth plan for the Western Balkans”. *Eur-Lex*. 8 November. 2023. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=COM:2023:691:FIN>.

European Union. 1993. “Accession criteria (Copenhagen criteria) [Accession criteria].” *European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>.

European Parliament. 2024. “Cyber Solidarity Act [CSA].” *European Parliament*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0355_EN.html#title2.

European Parliament and Council of the European Union. 2014. “Regulation (EU) No 910/2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing [eIDAS Regulation].” *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0910>.

Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union [TEU]. 2007. OJ C 306, 17.12.2007, p. 1–271.

Blockmans, Steven. 2023. "The legality of temporal suspension of veto rights for new EU Member States." *Centre for European Policy Studies and European Policy Centre*. June 2023. <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2023/07/Legality-of-a-temporal-suspension-of-veto-rights.pdf>.

Dimitry, Kochenov. 2017. "The Acquis and Its Principles: The Enforcement of the 'Law' versus the Enforcement of 'Values' in the European Union." In *The Enforcement of EU Law and Values: Ensuring Member States' Compliance*, eds. András Jakab and Dimitry Kochenov, 9–27. Oxford: Oxford University Press.

Gomez, Ortiz, Maria Del Mar, Zarate Vasquez, Roman David and Daria Taglioni. 2023. "The Economic Effects of Market Integration in the Western Balkans." *World Bank Group*. 20 June 2023. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099544006202322289/idu062c50b5106fe8046d1080530898bbe45d6fa>.

Miščević, Tanja. 2009. *Pridruživanje Evropskoj uniji*. Beograd: Službeni glasnik.

Miščević, Tanja, and Mojmir Mrak. 2017. "The EU Accession Process: Western Balkans vs EU-10." *Croatian Political Science Review*, 54 (4): 185–204.

Miščević, Tanja. 2018. "Legislative obligations of Serbia in the accession process to the European Union – The case of fundamental rights." In *Yearbook Human Rights Protection*, ed. Zoran Pavlović, 333–348. Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman and Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade.

Mitrović, Sava. 2024. „Rat u Ukrajini i politika proširenja Evropske unije: Novi kandidati, inovativni predlozi i test geopolitičke zrelosti EU.” U *Proširenje EU, geopolitika i Rusko-ukrajinski rat*, ur. Ivan Stanojević i Nemanja Purić, 275–290. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Petrovic, Milenko, and Nikolaos Tzifakis. 2021. "A geopolitical turn to EU enlargement, or another postponement? An introduction." *Journal of Contemporary European Studies* 29 (2): 157–168.

Purić, Nemanja, i Andrijana Lazarević. 2021. „Pristupanje Evropskoj uniji u vreme krize – Zapadni Balkan i neuspela

reforma politike proširenja.” U *Razvojni pravci Evropske unije nakon pandemije Kovid 19*, ur. Goran Bandov, 343–360. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Subotić, Strahinja. 2024. „The Role of Civil Society in Re-shaping EU Enlargement Policy in the Context of Geopolitical Changes: The Model for Staged Accession to the EU as a Case Study.” U *Proširenje EU, geopolitika i Rusko-ukrajinski rat*, ur. Ivan Stanojević i Nemanja Purić, 291–319. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Van Elsuwege, Peter. 2021. “A New Legal Framework for EU-UK Relations: Some Reflections from the Perspective of EU External Relations Law.” *European Papers-A Journal on Law and Integration* 1: 785–799.

Nemanja Purić*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

A NEW GROWTH PLAN FOR THE WESTERN BALKANS – A BOOST TO ENLARGEMENT OR ANOTHER FAILED REFORM?

Resume

Given the significance of the geopolitical moment in Europe's security and political architecture, the European Union and its member states have recognized the importance of introducing new incentives for EU Enlargement Policy. One pivotal shift in approach toward the Western Balkans occurred when the European Commission presented the "New Growth Plan for the Western Balkans". On this occasion, economic convergence was given priority, accompanied by the observation that the current dynamics of relations with the Western Balkans do not meet expectations. At the core of the plan is the idea of integrating the economies of the Western Balkans into the EU single market before full accession, thereby enabling citizens to benefit tangibly from the lengthy accession process. Additionally, the plan envisions a new momentum to accelerate fundamental reforms, especially in the rule of law. The evolution of the enlargement policy and its reforms suggests that the New Growth Plan represents the materialization of a phased accession concept tailored to the institutional realities and cooperation possibilities provided by the legal framework of the Lisbon Treaty. In this context, two crucial questions arise: will the New Growth Plan stimulate the accession dynamic sufficiently to overcome

* Email address: nemanja.puric@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0000-6783-864X.

the current enlargement fatigue? Second, does the concept of phased accession signal a move away from full membership by promoting the idea of “membership with diminished rights” as part of a future reform of the Union’s founding treaty? This paper examines the institutional aspects of participation in the Union’s single market, focusing on the geopolitical dimensions of a differentiated enlargement approach toward the Western Balkans and the new Eastern Partnership candidates. The author employs a comparative approach in analyzing the potential of integrating all six Western Balkan economies, drawing on the new institutionalism framework to explore different ideas of phased accession.

Keywords: *Western Balkans, EU Enlargement Policy, New Growth Plan, Single Market.*

Ненад Спасојевић*

Институт за политичке студије, Београд

Андреа Матијевић**

Институт за политичке студије, Београд

КЉУЧНИ ИЗАЗОВИ ЕКОНОМИЈА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ФИНАНСИРАЊУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Сажетак

Овај рад испитује у којој мери се економије Западног Балкана настоје суочити са проблемима у области одрживог развоја, кроз анализу њихових политика и приступа у постизању економских, друштвених и еколошких циљева. Спровођење одрживог економског развоја захтева синергију економског раста и развоја, праћеног заштитом животне средине. Истраживање обухвата преглед главних инвестиционих стратегија и приоритета које су ове државе спровеле у последњих десетак година, узимајући у обзир специфичне националне контексте, институционалне капацитете и међународне обавезе. Рад испитује степен усклађености пракси улагања са Циљевима одрживог развоја дефинисаним од стране Уједињених нација односно у оквиру Агенде 2030, као и усклађеност са политикама енергетске транзиције и заштите животне средине Европске уније. Резултати показују разлике међу овим економијама у погледу фокуса њихових инвестиција, али и одређене

* Имејл адреса: nenad.spasojevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8677-3834.

** Имејл адреса: andrea.matijevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0001-8638-7653..

заједничке изазове као што су ограничени ресурси и макроекономска нестабилност. Рад закључује да, иако постоји напредак, неопходна је дубља интеграција одрживих пракси у националне стратегије како би се постигли дугорочни развојни циљеви. Већа спремност влада држава кроз већа улагања у различите пројекте засноване на принципима одрживог развоја креира и развојне шансе за државе Западног Балкана што последично може подстакнути њихов одрживи социо-економски развој.

Кључне речи: *Западни Балкан, одрживи развој, Европска унија, заштита животне средине.*

УВОД

Улагања у одрживи развој представљају један од најважнијих глобалних приоритета, с обзиром на растуће економске, социјалне и еколошке изазове. Савремени теоријски приступи наглашавају потребу за интегрисаним приступом који обједињује економски раст, социјалну укљученост и заштиту животне средине како би се обезбедила дугорочна одрживост (Sachs 2015; Raworth 2017). У том контексту, државе Западног Балкана, које се налазе у процесу економске и политичке транзиције, представљају специфичан пример региона где се изазови одрживог развоја преплићу са потребама за структурним реформама и испуњавањем међународних обавеза (World Bank Group [WB] 2020). Истраживања указују да су улагања у области енергетске ефикасности, обновљивих извора енергије и инклузивних друштвених програма кључне за превазилажење развојних диспропорција и приближавање региона циљевима дефинисаним у Агенди 2030 (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD] 2023; European Commission [EC] 2022). Ипак, ограничени ресурси, недостатак институционалних капацитета и политичка нестабилност и даље представљају значајне препреке за испуњење ових циљева (Zhan and Santos-Paulino, 2021). Овај рад анализира у којој мери државе региона улажу у одрживи развој, посматрајући истовремено њихову усклађеност са глобалним и регионалним стандардима и могућности за унапређење развојних стратегија.

Рад се фокусира на анализу финансирања одрживог развоја у државама Западног Балкана, са посебним освртом на њихову усаглашеност са Циљевима одрживог развоја Уједињених нација и политикама Европске уније. Значај истраживања лежи у чињеници да ове државе истовремено настоје да убрзају економски развој и постигну одрживост, што захтева ефикасно коришћење расположивих ресурса и примену иновативних стратегија. Основни циљ рада је да процени ефекте улагања у одрживи развој на економски раст, социјалну инклузију и еколошку одрживост у државама Западног Балкана. Конкретно, настоји се спровести анализа обима и врста улагања у кључним секторима кроз идентификацију заједничких изазова. Ово истраживање, квалитативно по природи, заснива се на компаративној и дескриптивној анализи, користећи податке из секундарних извора, укључујући извештаје УН, Светске банке и Европске уније. Анализирани су и статистички подаци и националне стратегије држава региона.

Након увода, у делу рада посвећеном теоријским оквиру, анализирају се основни концепти одрживог развоја, затим се испитује улога државних институција и јавних финансија у постизању одрживости у теорији и емпиријским студијама, као и регионална специфичност Западног Балкана. Трећи део рада пружа дубинску анализу тренутног стања у државама региона, кроз разматрање економских индикатора, сектора који привлаче нова улагања и изазова са којима се ове државе суочавају. Посебна пажња посвећена је процени ефеката улагања на економски раст, социјалну укљученост и заштиту животне средине. Закључак сумира кључне налазе, указује на заједничке изазове и могућности, и пружа препоруке за унапређење политика и пракси финансирања, истичући значај дубље интеграције одрживих пракси у националне стратегије развоја.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Другу половину 20. века карактерише развој нових регионалних и глобалних изазова. За већину њих решења и даље не постоје или пак недостаје довољно воље за њиховим решавањем. Еколошки проблеми и могућности за одрживим функционисањем света зарад опстанка врста једни су од савремених изазова. У сада већ чувеном извештају чланова Римског клуба (*The Club of Rome*) из године 1972. под називом Границе раста (*The Limits to Growth*), указано је кроз

закључке на ризике од трендова развоја и коришћења ресурса. Како су тада истакли аутори, у наредним деценијама одрживост ће бити нарушена достизањем граница раста (Meadows et al. 1972). Исте године услед све већег раста еколошких проблема у Стокхолму је одржан први значајнији догађај под окриљем Уједињених нација (*United Nations*), Конференција о човековој средини (*United Nations Conference on the Human Environment*). Овај догађај сматра се прекретницом у даљем организовању и решавању еколошких и са њима повезаних проблема на глобалном нивоу. Тачно 20 година од Конференције у Стокхолму, Уједињене нације организовале су Конференцију о животној средини и развоју (*United Nations Conference on Environment and Development*) у Рио де Жанеиру. Конференција је имала вишеструки значај усвајањем различитих декларација и конвенција, а између осталог и Агенде 21 (*United Nations Sustainable Development Agenda 21*) која је представљала план за акцију у домену одрживог развоја (Green 2001, 390–391). Иако је Агендом 21 одрживи развој добио димензију којом се практично подстиче акција, неизоставно је вратити се коју годину уназад тачније у 1987. када је Светска комисија за животну средину и развој (*World Commission on Environment and Development*) усвојила документ под називом Наша заједничка будућност (*Our Common Future*) познатији и као Брундтландин извјештај (*Brundtland Report*). Овим извештајем дата је и дефиниција одрживог развоја где се каже да: „човечанство има способност да учини развој одрживим како би се осигурало да задовољи потребе садашњости без угрожавања способности будућих генерација да задовоље своје сопствене потребе” (*United Nations [UN] 1987*). Настанку, али и каснијем развоју овог термина сведочиле су научне и стручне дебате. Посебно се може истаћи поларизација ставова кроз песимизам Римског клуба који је „драматизовао” нарушавање еколошке равнотеже и са друге стране оптимизма економиста и технократа који су веровали у могућност превазилажења ограничења. Све већа превага у научној сфери да је природна равнотежа нарушена, довела је до веће прихваћеност става да је неопходан нови приступ човечанству (Mebratu 1998, 503–504; Рапаић и Матијевић 2022). Иако је дефиниција одрживог развоја прихваћена од међународних организација као нова парадигма у развоју, поједини аутори јој оспоравају одређене недостатке. То се пре свега односи на њену двосмисленост, изузимање физичких закона природе, некомпатибилност између одрживог развоја и економског

раста, или пак неопходности за лингвистичким одређењима и разликама у одрживом развоју и расту (Ruggerio 2021). Међутим ова дефиниција као таква и данас остаје у свом изворном облику у употреби, док је сам концепт у погледу препознатљивости место временом „уступио” циљевима који треба да омогуће његово постигнуће.

Радећи на подстицању решавања бројних друштвено-социјалних проблема широм света, Уједињене нације су све више развијале концепт одрживог развоја. Тако је може се рећи и симболично, 2000. године усвојена Миленијумска декларација Уједињених нација (*United Nations Millennium Declaration*), а наредне године јој је придодата Мапа пута за имплементацију (*Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration*). Декларација се базирала на остваривању осам циљева до краја 2015. године. На основу базичних наслова Миленијумских циљева развоја (*The Millennium Development Goals*), примећује се да се њима у највећој мери фокус ставио на теми здравља и са њом повезаним, искорењивању болести и смањењу смртности и сиромаштва. Ту су такође и циљеви који се односе и на образовање, једнакост полова и еколошку одрживост (UN, A/RES/55/2). Остварујући континуитет у борби са глобалним проблемима у Уједињеним нацијама је 2015. године усвојена Агенда 2030 (*Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*). Агендом је постављено укупно 17 тематских циљева одрживог развоја (*Sustainable Development Goals – SDGs*), који су детаљније дефинисани у односу на претходне Миленијумске циљеве и састоје се из још 169 под циљева који треба да буду постигнути до 2030. године (UN, A/RES/70/1).

У најкраћем, одрживи развој као концепт усклађује економски раст, друштвену правду и очување животне средине, како би се задовољиле потребе садашњих генерација, а да се при томе не угрозе могућности будућих. У том оквиру, улога државних улагања постаје кључна, јер омогућавају покретање пројеката и иницијатива које подстичу одрживост и равномеран развој. Државне политике и улагања, стога, директно утичу на стварање услова за дугорочни баланс између економских, друштвених и еколошких циљева.

С тим у вези, и теоријски модели (попут модела теорије институционализма, економије стабилности, модела спреге екологије и економије, модела који наглашавају улогу државе у транзицији ка одрживом, модела транзиције ка одрживој економији, и др.) и

емпиријски налази потврђују круцијалну улогу државе и државног финансирања имплементационих мера политика одрживог развоја. Резултати емпиријских студија указују да јавна улагања у секторе производње роба и социјалних услуга значајно стимулишу одрживи развој (видети нпр: Mahgoub and Samak 2022, 376). С друге стране, такође се показује и да је у државама у развоју у ЕУ и централној Европи дугорочни утицај шокова јавног капитала на БДП често негативан. Ово сугерише да иако су јавне инвестиције кључне, њихова ефикасност зависи од ефикасне алокације и управљања ресурсима (Ocolişanu, G. Dobrotă and D. Dobrotă 2022). Као економски феномен, јавне инвестиције су нераскидиво повезане и са другим економским показатељима. Тако се на пример утврђује да је однос између јавних инвестиција и сувереног дуга веома сложен: високи нивои сувереног дуга могу отежати финансирање пројеката јавне инфраструктуре, што истиче потребу за одрживим моделима финансирања који не угрожавају економску стабилност (Agi and Koç 2018). Коначно, ефекти државних инвестиција у политике одрживог развоја зависе и од врсте инвестиција. Јавно-приватне инвестиције у енергетику показале су се као ефикасан начин за смањење емисије загађујућих материја, чиме се подржава одрживост животне средине. Ово указује да колаборативни модели инвестиција могу бити делотворни у остваривању циљева одрживог развоја који се односе на квалитет животне средине (Tabash et al. 2023). Поред овога, утврђено је и да стране директне инвестиције (СДИ) имају значајну улогу у остваривању циљева одрживог развоја у државама у развоју. Оне позитивно утичу на области као што су основна инфраструктура, чиста вода, санитарни услови и обновљиви извори енергије. Ипак, могу имати и негативне последице по животну средину, што истиче потребу за одрживим праксама улагања (Aust, Moraes and Pinto 2020; Singh and Kapuria 2021).

У Агенди 2030 на више места се помиње важност и начини инвестирања како би се остварили циљеви. Конкретно гледано предлажу се различити видови инвестирања и подршке као што су СДИ, развојна помоћ, инвестиције пословног сектора и други видови улагања у активности које су од значаја (UN, A/RES/70/1). Конференција Уједињених нација о трговини и развоју познатија и као УНЦТАД (*United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD*) радила је анализу напретка у погледу регулисања и подстицања инвестиција у одрживи развој. Према

њиховој анализи на почетку примене циљева, владе држава своје политике фокусирали су првенствено на промоцији улагања. Мере и могућности за олакшавањем инвестирања нису биле препознате у документима како држава тако и других актера ни кроз међународне споразуме. Заједничким деловањем на глобалном нивоу предложен је Глобални акциони мени за олакшице улагања (*Global Action Menu for Investment Facilitation*) који је званично одобрен и од УНЦТАД. Овим документом предвиђене су конкретне акције које су према мониторингу УНЦТАД успеле у претходним годинама да помогну напредак у инвестирању. Конкретно оне су се фокусирали на олакшицама у процедурама регулативе, институционалне транспарентности, промоцији, рационализацији рада администрације и другом (UNCTAD 2023, 5–7).

Инвестиције у циљеве одрживог развоја представљају неопходан елемент како би се превазишли постојећи проблеми, посебно у државама у развоју. Према подацима УНЦТАД из 2014. године објављеним у Светском инвестиционом извештају (*World Investment Report*) указује се да у државама у развоју постоји почетни годишњи инвестициони „јаз” од око 2,5 билиона долара. На половини примене Агенде 2030 тај јаз инвестиција се повећао на преко 4 билиона долара у 2023. години у секторима одрживог развоја (UNCTAD 2023, 8–9). Разлог овоме јесу недовољна улагања и раст додатних потреба, а посебно након пандемије Covid–19 које је умногоме пореметила финансијске токове. Финансирање из јавног сектора остаје примаран извор финансирања, те је неопходан већи прилив приватних инвестиција, посебно што оне у државама у развоју нису на довољно високом нивоу (Zhan and Santos-Paulino 2021, 167–168).

Суочавање са инвестиционим јазом у секторима одрживог развоја посебно је изазовно у регионима са специфичним економским и политичким околностима, попут Западног Балкана. Појам Западни Балкан политичког је карактера и односи се на регион који се издваја због заједничке европске перспективе територија које га чине, а која произлази из приступа Европске уније у оквиру њене политике проширења. За економије Западног Балкана успостављање основа за економски и друштвени развој представља темељни приоритет, првенствено ради унапређења животног стандарда њихових грађана, али и ради стварања услова за улазак у ЕУ. Ови предуслови једнако су важни и за пут региона у одрживост на дугорочном плану. Упркос

извесним разликама, економије Западног Балкана деле кључне проблеме и препреке даљем (одрживом) развоју. Примера ради, ранија истраживања показала су да се као неки од највећих изазова (одрживом) развоју региона могу посматрати између осталог и депопулација, тј. тзв. „одлив мозгова”, али и еколошки проблеми, тј. проблеми загађења животне средине (према Лазаревић и Матијевић 2021). У делу рада који следи аутори ће покушати и да идентификују и образложе изазове одрживом развоју за државе Западног Балкана у будућем периоду.

**ОСНОВНИ МАКРОЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЉИ
ЕКОНОМИЈА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА**

Иако ове економије деле заједнички простор и од 2000. године развијају интензивне трговинске и инвестиционе односе, оне и даље имају различите нивое економског развоја, индустријализације и постигнутих резултата (Рапаић 2021, 170). Ради илустрације ових разлика, Табела 1 пружа преглед вредности њихових основних макроекономских показатеља за 2023. годину.

Табела 1: Основни макроекономски показатељи економија Западног Балкана за 2023. годину

	Албанија	БиХ	С. Македонија	Србија	Црна Гора
Номинални БДП у текућим USD (у милионима USD)	22.980	27.054	14.716	75.187	7.404
Реални раст БДП-а (проценат)	3,4	1,7	1	2,5	6,3
Инфлација мерена индексом потрошачких цена (проценат, просек за период)	4,8	6,1	9,4	12,1	8,6
Јавни приходи (проценат БДП-а)	26,8	41,3	34,9	42,6	42,2

Јавни расходи (проценат БДП-а)	30,4	42,2	39,6	44,8	41,6
Јавни дуг (проценат БДП-а)	57,2	26,9	54,1	49,7	60,8
Извоз робе (проценат БДП-а)	8,6	32	53,5	40,2	10,3
Увоз робе (проценат БДП-а)	30	52,8	72,3	49,7	53,2
Нето извоз услуга (проценат БДП-а)	16,1	8,1	5,3	4,3	24,2
Нето прилив страних директних инвестиција (проценат БДП-а)	5,9	3,2	3,8	5,5	6,2
Спољни дуг (проценат БДП-а)	51,8	54,4	82	67,2	129,9
Стопа незапослености (проценат, просек за период)	10,7	13,2	13,1	9,4	13,1
Стопа незапослености младих (проценат, просек за период)	22,2	30,1	29,3	25	23,3

Извор: WB 2024; WB n.d.

Економски развој региона у првој половини 2024. године показује разноврсне трендове, уз јасне разлике у динамици раста БДП-а, инфлацији, јавним финансијама, трговинским билансима и стопама незапослености. Док су Србија и Албанија предњачиле у економском расту, Северна Македонија и Црна Гора бележиле су спорији напредак, а Босна и Херцеговина показује знаке опоравка након успоравања у претходном периоду.

Раст БДП-а у Србији, који је износио 4,6% у првом и 4% у другом кварталу 2024, био је вођен приватном потрошњом и инвестицијама, док је нето извоз имао негативан допринос услед

високог нивоа увоза. Албанија је остварила раст од 3,6% у првом кварталу, при чему су кључни сектори били услуге и грађевинарство, док је Северна Македонија остварила просечан раст од 1,8%, са доминацијом домаће тражње и слабијим извозним резултатима. Црна Гора је успорила са 4,4% на 2,7% раста БДП-а између првог и другог квартала, због високог увоза који је умањио ефекат повећања приватне потрошње и инвестиција. Босна и Херцеговина, с друге стране, бележи опоравак са растом од 2,7% у првом кварталу, захваљујући јачању приватне потрошње.

Инфлација је у готово свим државама у опадању. Србија је бележила континуирани пад инфлације у првој половини године, али се она благо повећала у јулу због раста цена хране изазваног сушом. Слично томе, Црна Гора је имала просечну инфлацију од 4,6%, док је у Албанији инфлација стабилизована на ниском нивоу од 2,1% до јула, захваљујући дефлацији у секторима хране и пића. Северна Македонија је смањила инфлацију на 3%, иако основна инфлација остаје висока због притисака на раст плата и цена услуга. Босна и Херцеговина, пак, бележи најнижу стопу инфлације у региону, од 1,8% у јулу, у поређењу са 4% претходне године.

Јавне финансије показују мешовите резултате. Албанија је у првој половини 2024. остварила фискални суфицит захваљујући снажном расту буџетских прихода од 8%, док је Црна Гора, и поред суфицита од 0,4% БДП-а у првих седам месеци, забележила раст расхода за 17,9% због повећаних социјалних трансфера. У Србији су буџетски приходи порасли за 14,1%, предвођени доприносима за социјално осигурање и порезима, али су расходи расли нешто брже (15,2%), што је смањило суфицит у односу на претходну годину. Насупрот томе, Северна Македонија је суочена са фискалним дефицитом који би могао достићи 5,1% БДП-а до краја године, услед повећања плата и социјалних давања, уз истовремено смањење капиталних расхода.

Што се трговинских биланса тиче, све државе бележе изазове с растом увоза и падом извоза. У Албанији се дефицит текућег рачуна продубио због смањења извоза робе, док је у Црној Гори раст увоза надмашио извоз, уз смањење прихода од туризма. Србија очекује раст дефицита текућег рачуна на 4,1% БДП-а, док је Северна Македонија забележила дефицит од 1,2% БДП-а у првој половини године, упркос релативно стабилним приходима од услуга. Босна и Херцеговина, међутим, показује побољшање у текућем рачуну, захваљујући снажним СДИ приливима.

Јавни дуг варира међу државама. Албанија је успела да стабилизује свој дуг, док је Црна Гора забележила смањење на 60,8% БДП-а, иако екстерна задуженост остаје висока (130% БДП-а). У Северној Македонији јавни дуг је порастао на 61,5%, док је у Србији, после периода смањења, забележен раст на 52,6% БДП-а у јуну.

На тржишту рада бележи се благо побољшање. Србија има најнижу стопу незапослености у региону, која је пала на 8,2%, док је у Северној Македонији смањена на 12,5%. Међутим, незапосленост младих остаје проблем у региону, нарочито у Северној Македонији (26,9%). Црна Гора бележи пад незапослености на 11,4%, док у Босни и Херцеговини незапосленост благо расте, на 13,5%.¹

У целини, регион бележи раст привреде и побољшање тржишта рада, уз пад инфлације. Међутим, трговински биланси и јавне финансије остају изазови, док високи нивои јавног и екстерног дуга, посебно у Црној Гори и Северној Македонији, захтевају пажљиву фискалну политику. Приливи страних инвестиција су стабилни, пружајући додатну подршку економском развоју.

Ови и други економски изазови са којима се суочавају економије Западног Балкана могу значајно утицати на њихове капацитете и мотивисаност за улагања у одрживи развој, будући да су макроекономски показатељи, попут раста БДП-а, инфлације, јавних прихода и расхода, трговинских биланса, јавног дуга и СДИ, директно повезани са нивоом улагања у секторе попут обновљивих извора енергије, инфраструктуре и социјалних програма.

Висок раст БДП-а, попут оног у Србији, ствара повољну климу за јавна и приватна улагања у одрживи развој. Истраживања показују да државе са већим стопама раста БДП-а имају веће капацитете за алокацију средстава у одрживе пројекте (Sadorsky 2010; Marbuah and Boateng 2022). У том контексту, позитивни трендови у Србији и Албанији могли би олакшати инвестирање у зелену енергију и ефикасну инфраструктуру.

Ниска и стабилна инфлација, као у Албанији и Босни и Херцеговини, подстиче инвестиције, јер оваква инфлација смањује ризик за инвеститоре и повећава дугорочну предвидљивост (Fischer 1993; Alfaro, Kalemli-Özcan and Volosovych 2023). Насупрот томе, висока основна инфлација у Србији и Северној Македонији може

¹ Све ове економске изазове са којима се суочавају државе Западног Балкана сумирала је Светска банка у оквиру овогодишњег јесењег издања редовног Извештаја о Западном Балкану. (видети WB 2024).

обесхрабрити инвеститоре у секторима одрживог развоја због повећаних трошкова финансирања и нестабилних цена ресурса.

Пораст буџетских прихода у Албанији и Србији отвара могућности за већа јавна улагања у енергетску транзицију и еколошке пројекте. Међутим, повећање расхода у Северној Македонији и Црној Гори усмерено на плате и социјалне трансфере, уместо на капиталне инвестиције, може ограничити потенцијал за одрживи развој. Истраживања сугеришу да је структура јавних издатака кључна за подршку одрживим иницијативама (Aschauer 1989).

Дефицити текућих рачуна, као у Србији и Албанији, могу смањити расположивост средстава за финансирање одрживих пројеката. Истраживања показују да високи трговински дефицити често захтевају девизно задуживање, што ограничава улагања у мање профитабилне, али друштвено важне пројекте (видети Su and Urban 2023).

Висок јавни дуг, попут оног у Црној Гори и Северној Македонији, често доводи до смањене способности влада да финансирају одрживе пројекте због високих каматних обавеза (Reinhart and Rogoff 2010). С друге стране, ниска задуженост, као у Босни и Херцеговини, пружа веће могућности за улагања у инфраструктуру која подржава енергетску транзицију.

Снажан прилив СДИ у Србију и Албанију представљају важан извор финансирања за пројекте обновљиве енергије и еколошке инфраструктуре. Истраживања указују да СДИ могу директно допринети одрживом развоју када су усмерене на зелене технологије (Borensztein, De Gregorio and Lee 1998).

Висока незапосленост младих, као карактеристика региона, ограничава капацитет радне снаге да се укључи у индустрије повезане са одрживим развојем. Истраживања показују да висока запосленост стимулише потрошњу, а тиме и инвестиције у одрживи развој (Blanchard and Katz 1992; видети Verick 2023).

Узимајући у обзир наведене факторе, финансирање, односно јавна улагања у политике одрживог развоја могу бити ограничена у условима нестабилних економских показатеља. Државе са стабилним јавним финансијама, ниском инфлацијом и снажним приливом СДИ имају веће изгледе да спроведу зелену транзицију и социјално одговорне политике. Међутим, висок јавни дуг и трговински дефицити остају кључни изазови за регион.

ЕФЕКТИ ФИНАНСИРАЊА И ИЗАЗОВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ

Циљеви одрживог развоја представљају кључну стратегију за суочавање са бројним глобалним и регионалним изазовима. На Западном Балкану су посебно изражени проблеми у областима енергетике, заштите животне средине, економског раста и социјалне укључености, који захтевају иновативне и одрживе приступе за њихово превазилажење. Анализа у наставку се бави истраживањем тих изазова и њиховим утицајем на развој региона.

Остваривање циљева одрживог развоја повезаних са областима енергетике и животне средине представљају једне од највећих изазова за регион Западног Балкана. Ове теме су последњих година постале веома актуелне у јавности читавог региона. То је довело и до препознавања њиховог значаја и од стране грађана, те и потребама за већим улагањима (Prelec, Cifakis and Bečev, 2023). На глобалном нивоу 2015. година није важна само због Агенде 2030, већ и због одржавања Париског климатског самита и убрзо усвојеног Париског климатског споразума (*The Paris Agreement*). Са овим споразумом почиње и нова етапа глобалне борбе са климатским изазовима (Матијевић и Спасојевић 2023, 23). Климатске акције постале су једна од главних тема глобалних актера и једно од кључних обележја које се тежи решити кроз циљеве Агенде 2030.

Када је о конкретним улагањима реч, најистакнутије јесте финансирање нових постројења за производњу „зелене енергије” из обновљивих извора. Енергетски сектор на Западном Балкану, уз делимичан изузетак Албаније, суочава се са двоструком транзицијом: са једне стране то је процес декарбонизације због огромне зависности од производње енергије из угља, а са друге стране то је отварање конкурентности тржишта које је централизовано (Đorić 2021, 74).

За прелазак на већи степен коришћења чисте енергије неопходна су значајна финансијска средства. Процене су да би у наредним годинама потенцијал инвестирања могао бити и до 35 милијарди евра када су само потенцијали из ветра и хидроенергије. Важну улогу у развоју тржишта које је претходно било умногоме централизовано, одиграле су развојне и донаторске институције. Међу њима се истичу Европска банка за обнову и развој (*European Bank for Reconstruction and Development – EBRD*), Европска инвестициона банка (*European Investment Bank – EIB*) или Инвестициони оквир

за Западни Балкан (*Western Balkans Investment Framework – WBIF*), као и многи други развојни програми (*Western Balkans Investment Framework 2020*).

Табела 2: Међународни финансијски токови као подршка истраживању и развоју чисте енергије и производњи обновљиве енергије у региону (у милионима долара)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Албанија	74.22	0.01	26.59	/	0.13	/	3.99	/	57.96	38.22
Босна и Херцеговина	104.48	176.57	7.05	3.99	89.19	1.48	22.29	3.98	0.49	0.81
Северна Македонија	20.69	/	/	0.01	5.18	8.88	0.00	23.31	11.96	138.46
Србија	14.72	3.72	4.89	19.67	412.76	107.4	14.41	11.27	13.91	42.4
Црна Гора	/	30.25	91.81	5.14	0.01	0.03	96.78	18.35	0.05	89.4

Извор: International Renewable Energy Agency [IRENA] 2024.

Табела 2 даје пресек међународних финансијских токова који доприносе укупном развоју производње чисте енергије у државама Западног Балкана. Подаци указују на постојање бројних „флукуација” у укупним годишњим износима. Иако су уложена значајна финансијска средства, проблем представља непостојање континуираног улагања. Током посматраног временског периода у највећој мери инвестиције су биле усмерене на покретање нових постројења за добијање зелене енергије из соларних и потенцијала из ветра. Ови извори у потпуности су били неискоришћени, а инвестиције су помогле делимични развој диверзификације енергетског микса ових држава (Gallop 2023, 4).

Процес декарбонизације на Западном Балкану један је од кључних изазова, али проблем са загађењем ваздуха није и једини еколошки проблем. Степен заступљености различитих еколошких проблема је веома висок, те захтева значајна финансијска средства како би се превазишли проблеми који због својих карактеристика неретко имају регионалне негативне ефекте (Matković Puljić et al. 2019). Проблеми адекватног одлагања отпада, отпадне воде и обезбеђивање квалитетне пијаће воде области су у које су неопходна улагања када је Западни Балкан у питању. Приступ пијаћој води и њен недостатак проблем су за становнике Северне Македоније, Босне и Херцеговине и Албаније (Bartlett, Bonomi and Uvalic, 2022; Arezina and Spasojevic 2022). Према подацима ОЕЦД у Србији 37% у

руралним и 56% воде у урбаним срединама испуњавају минималне захтеве квалитета (OECD 2021).

Иако не постоје званични подаци о укупним улагањима влада држава Западног Балкана када је област животне средине у питању (па и у реализацију циљева одрживог развоја уопште)², приметно је да се оне морају повећати. Државе Западног Балкана добијају значајна средства од ЕУ за потребе пројеката који се односе на заштиту животне средине (видети WBIF n.d.), међутим неопходно је и да саме владе издвајају већи удео својих БДП-а за ове проблеме (Šogorov Vučković, Piksiades and Trifunović 2022, 131–132). О овоме сведоче и истраживања почетком претходне деценије која су показала да је Србији неопходно улагање од око 10,6 милијарди евра зарад пуне имплементације ЕУ регулативе у области животне средине, док је средином прошле деценије Србија издвајала свега око 0,5% свог БДП-а за ову област (Матијевић 2020, 80–81).

Процес транзиције и међусобног преплитања кризних кретања унутар региона Западног Балкана умногоме је утицао на становништво. Услед тога долази до значајног одлива становништва и до одласка најчешће образованог младог становништва у иностранство у потрази за бољим условима живота. Према подацима из истраживања расте број особа (44% њих) који би напустили овај регион и то пре свега са жељом да оду у државе ЕУ или САД. Додатни проблем је жеља младих (њих 71%) који би напустили државе. Поред депопулације истиче се и то што млади који одлазе немају превелику жељу да се врате у матичне државе, већ своје планове углавном везују ка трајном настањивању у иностранству (Regional Cooperation Council [RCC] n.d.; Baletic 2024).

Недовољне прилике за запослење, као и услови живота приморавају младе на одлазак, што се надаље рефлектује и на

² Анализа база података званичних институција задужених за статистику у државама Западног Балкана (Албанија – *Republic of Albania Institute of Statistics – INSTAT*; Босна и Херцеговина – *Agencija za statistiku BiH*; Северна Македонија – Државен завод за статистика; Црна Гора – *Uprava za statistiku – MONSTAT*; Србија – Републички завод за статистику), показује да не постоје свеобухватни извештаји у којима су пописани подаци о инвестицијама ових држава у циљеве одрживог развоја. У склопу извештавања државе се базирају само на стопама напретка у остваривању циљева, као и пројекција даљег деловања и потреба различитих категорија становништва. Овакви подаци не постоје ни у базама релевантних међународних економских институција које су аутори анализирали (Светска банка, УН базе, ОЕЦД...). Подаци о инвестицијама и проценама остваривања циљева одрживог развоја у овим извештајима представљени су најчешће кумулативно. Западни Балкану укључен је у групацију држава Северне Америке и Европе, те је самим тим немогуће извући појединачне податке за државе Западног Балкана.

развој економија држава. Наиме, све државе региона улажу средства у образовање младих. Трошкови образовања младих расту са стадијумима школовања и док су најнижи у Црној Гори, највише се издваја (наспрам броја становника и очекивано) у Босни и Херцеговини и у Србији. Према прорачуну који укључује стадијуме образовања и броја особа које напуштају државе региона, као и губитке који настају јер те особе не утичу на развој БДП својим останком и радом (тзв. опортунитетни трошак), процењују се значајни губици. Подаци указују да трошкови особа које напуштају регион, државе коштају у опсегу од 840 милиона до 2,46 милијарди евра (Westminster Foundation for Democracy n.d.).

Сиромаштво је не случајно први на листи циљева одрживог развоја. Према подацима Евростата (*Eurostat*) за 2023. годину, на нивоу ЕУ 24,1% становника се сматрало субјективно сиромашним. Изузев Бугарске и Грчке, и делом Бугарске, Словачке и Румуније, све остале државе чланице су око наведеног просека или са бољим параметрима. Наспрам ЕУ просека, регион Западног Балкана значајно одступа, те се тако проценти крећу од око 40% у Србији, око 50% у Северној Македонији и Црној Гори, па све до близу 60% у БиХ (Eurostat 2024).

Проблеми са сиромаштвом повезани су и са приликама за запошљавање и квалитетом рада и радним правима запослених. Државе Западног Балкана пре самих улагања морају више радити на обезбеђивању основа за развој квалитетних услова рада и транспарентности послодаваца како би се заштитила права радника. У анализи параметара достојанственог рада на Западном Балкану мапирани су проблеми који се односе на поштовање права радника, квалитет посла и зарада, услове рада и безбедности на раду, начина запослења и другог. И док ови проблеми остају, државе су спремније да увезу радну снагу (Beta 2024), а домаћа радна снага одлази у земље ЕУ у потрази за бољим условима.

Остваривање циљева одрживог развоја представља глобални изазов. Миленијумски циљеви развоја постигли су напредак у бројним областима и спасили или омогућили бољи живот за милионе људи. Међутим, проблем који је остао после Миленијумске декларације јесте неуједначена регионална успешност њене имплементације (UN 2015). Један од примера јесте регион Блиског истока и Северне Африке (*Middle East and North Africa – MENA*) који погођен бројним проблемима и кризама што додатно отежава сарадњу у региону и могућности за имплементацију циљева (Stojanović i Spasojević 2022).

Наспрам примера региона са неповољним статусом као што је МЕНА, пред државама региона Западног Балкана стоје повољније могућности за развојем и сарадњом које могу учинити свеукупни квалитет живота грађана бољим. Посматрано из скоријег историјског угла, регион Западног Балкана је у највећој мери прошао процесе сукоба, територијалне дезинтеграције, санкција и стварања нових држава, што је успутно праћено тешким процесима транзиције друштва. Сходно својој незавидној позицији у европским оквирима и прошлости која и данас оставља трагове, Западни Балкан умногоме заостаје за ЕУ.

Крајем 2023. године Европска комисија је усвојила План раста за Западни Балкан (*Growth Plan for the Western Balkans*). Међу главним циљевима овог Плана издаваја се унапређење регионалне сарадње, интеграција актера у заједничко тржиште, те финансијска подршка бржем социо-економском сустизању ЕУ (ЕС 2023). Питање економске конвергенције је главни проблем који ЕУ жели да реши, с обзиром да је њеним недостатком Западни Балкан на око 35% просека ЕУ. Усвајањем новог финансијског инструмента у износу од шест милијарди евра за период 2024–2027. година, ЕУ тежи постизању двоструко већих привреда земаља Западног Балкана. Међу главним приоритетима јесу поред развоја привреде и финансијског тржишта и теме попут декарбонизације (ЕС n.d.). Напори ЕУ јесу да кроз различите видове улагања утиче на то да изазови са којима се и даље суочавају државе Западног Балкана буду превазиђени у највећој мери пре него што постану део заједнице.

У претходном делу рада истакнути су примери подршке од стране различитих актера развоју обновљивих извора енергије и подстицању решавања еколошких проблема. Реформски процеси иако често непопуларни и захтевни, поред усклађивања са политикама ЕУ кроз предприступне преговоре омогућују и директно остваривање циљева одрживог развоја. У првом реду Циљева 7 – Доступна и обновљива енергија и 13 – Акција за климу када су теме енергетике и декарбонизације. Иако је делом превазиђен проблем са отварањем тржишта и растом заинтересованост за улагања различитих инвеститора (домаћих и иностраних) у пројекте зелене енергије, остају и даље проблеми. Владе ових држава од '90-их година прошлога века нису озбиљније улагале у нове капацитете из обновљивих извора. Чак и данас инвестиције углавном долазе из приватних или подстицајних фондова. Уз то проблем представља непредвидивост

регулативе, несигурност тржишта и често нетранспарентност аукција (Frey 2024, 17–20).

Енергетска и са њоме повезана праведна транзиција један су од највећих изазова региона Западног Балкана. И даље висок степен зависност код скоро свих земаља од производње енергије из нискокалоричног угља представља проблем који се мора решити у складу са преузетим обавезама (Matković Puljić et al. 2019; Spasojević 2021). Еколошки проблеми чије се решавање огледа кроз циљеве: 6 – Чиста вода и санитарни услови, 11 – Одрживи градови и заједнице, 13 – Акција за климу, 14 – Живот под водом, 15 – Живот на земљи, такође су велики изазов. Државе Западног Балкана имају пуно посла пред собом када је питање степена квалитета животне средине у будућности. Ту се подразумевају знатно већа улагања у мониторинг квалитета основна три елемента, затим у модернизацију и отварање нових постројења за пречишћавање вода, али и бољи третман отпада. За све то неопходно је да владе опредељују више средстава из својих буџета (Ђогић 2021, 86–87).

Када је реч о димензији социјалне укључености, улагања се усмеравају на области социјалне заштите, осетљивих група и људских права, здравља, квалитета образовања, економског развоја, запошљивости и другог. Овај веома широки опус области сведен је на истицање појединих изазова који имају кључне утицаје на развој економија држава Западног Балкана, а уједно и даљег остваривања циљева. Вишедеценијска миграција пре свега младог становништва из овог региона ствара озбиљне проблеме чије последице могу бити још драстичније у будућности. С друге стране, сиромаштво, као и задовољство квалитетом живота, не само што могу имати утицај на претходно истакнуте миграције, него су још један од изазова који ове државе сврстава у групу оних са „негативним процентима”.

ЗАКЉУЧАК

Ова анализа показала је да су државе региона Западног Балкана сличне по успеху у реализацији циљева одрживог развоја и с њима повезаним инвестицијама. Регион Западног Балкана се суочава са великим проблемима у области енергетике, који укључују висок степен зависности од угља за производњу енергије, као и потребу за преусмеравањем на обновљиве изворе енергије. Такође, велики еколошки проблеми као што су загађење ваздуха и недостатак пијаће

воде захтевају додатна улагања у екосистеме, управљање отпадом и побољшање инфраструктуре. Један од кључних социјалних изазова на Западном Балкану је миграција младог становништва, која се наставља због недостатка радних места, сиромаштва и недостатка квалитетних услова живота. Процене указују да је велики број младих напустио регион, што има озбиљне последице на економски развој и будуће могућности за одрживи раст. Уз то, сиромаштво у овом региону остаје високо, са значајним одступањем од просека Европске уније. Свакако значајну улогу у развоју региона играју развојне и донаторске институције. Овај обухват финансијских ресурса омогућава неке позитивне трендове у развоју енергетских капацитета и инфраструктуре, али још увек постоји потреба за већим и континуиранијим улагањем од стране влада, које су често под великим финансијским притисцима.

Што се тиче предлога конкретних мера и политика које би могле подстаћи даље инвестиције у одрживи развој, владе држава Западног Балкана требало би да активно подстичу инвестиције у обновљиве изворе енергије и декарбонизацију. Поред европских фондова, важно је створити стабилну регулативу која ће омогућити транспарентне и сигурне аукције за приватне инвеститоре, као и побољшање инфраструктуре за складиштење енергије. Пример успешних мера из ЕУ може бити инспирација за додатно улагање у зелену енергију. За смањење миграције младих и њихову веће укључивање у развој региона, потребно је повећати инвестиције у образовни систем, као и развијати стратегије за запошљавање младих. Ово би требало да укључује стручне обуке и повећање инвестиција у иновације и предузетништво како би се створили нови пословни могућности у региону. Смањење загађења и побољшање водоснабдевања захтева значајну владину подршку. Владе би требало да издвајају већи део свог БДП-а за инфраструктуру у животној средини и примењују стратегије које ће побољшати квалитет живота и смањити регионалне неједнакости. Ово је од суштинског значаја за испуњавање циљева одрживог развоја у региону.

Економски трендови идентификовани у државама Западног Балкана, као што су висок раст БДП-а и стабилна инфлација, могу подстаћи инвестиције у одрживи развој, посебно у областима као што су обновљиви извори енергије и инфраструктура. Међутим, високи јавни дуг и трговински дефицити могу ограничити капацитете за финансирање ових пројеката. Свекупно посматрано, економска

стабилност и раст ће бити од пресудне важности за остварење циљева одрживог развоја у овом региону.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Лазаревић, Андријана, и Андреа Матијевић. 2021. „Конференција о будућности Европе – значај за регион Западног Балкана.” *Политичка ревија* 70 (4): 69–84. DOI: 10.22182/pr.7042021.4
- Матијевић, Андреа. 2020. „Кључни изазови Републике Србије у процесу приступања Европској унији у области животне средине и климатских промена.” *Администрација и јавне политике* 2020 (1): 71–87. DOI: 10.22182/ajp.1312020.4.
- Матијевић, Андреа, и Ненад Спасојевић. 2024. „Политичке науке на раскршћу? Изазови и перспективе научно-истраживачког рада.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву II*, ур. Ненад Спасојевић и Андреа Матијевић, 13–45. Београд: Институт за политичке студије.
- Рапаић, Стеван. 2021. „Привреде земаља Западног Балкана – место и улога Србије.” *Српска политичка мисао* 71 (1): 169–199. DOI: 10.22182/spm.7112021.8
- Рапаић, Стеван, и Андреа Матијевић. 2022. *Локални економски и одрживи развој у Србији*. Београд: Институт за политичке студије.
- Стојановић, Богдан, и Ненад Спасојевић. 2022. „Безбедност воде као чинилац еколошке безбедности и елемент сукоба у региону Блиског истока и Северне Африке.” *Међународна политика* 1184 (1): 7–32.
- Alfaro, Laura, Sebnem Kalemli-Özcan, and Vadym Volosovych, V. 2023. “Sovereign risks and macroeconomic stability.” *Economic Journal* 133 (649): 1187–1209.
- Aschauer, David Alan. 1989. “Is public expenditure productive?” *Journal of Monetary Economics* 23 (2): 177–200. DOI: 10.1016/0304-3932(89)90047-0
- Arezina, Vera, and Nenad Spasojevic. 2022. “Environmental Security in the Balkan Region.” In *Contemporary Issues in The*

Balkans, Middle East, Asia & Africa, ed. Nesrin Kenar, 53–68. London: IJOPEC Publication.

Ari, Ibrahim, and Muammer Koç. 2018. “Sustainable Financing for Sustainable Development: Understanding the Interrelations between Public Investment and Sovereign Debt.” *Sustainability* 10 (11): 1–25. DOI: 10.3390/su10113901

Aust, Viktoria, Ana Isabela Morais, and Inês Pinto 2020. “How does foreign direct investment contribute to Sustainable Development Goals? Evidence from African countries.” *Journal of Cleaner Production* 245 (1): 1–30. DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.118823

Baletić, Katarina. 2024. “Reversing Youth Exodus From Western Balkans Will be Hard, Report Warns.” *BalkanInsight*. 14 October 2024. balkaninsight.com/2024/10/14/reversing-youth-exodus-from-western-balkans-will-be-hard-report-warns/.

Bartlett, Will, Matteo Bonomi, and Milica Uvalić. 2022. *The Economic and Investment Plan for the Western Balkans: assessing the possible economic, social and environmental impact of the proposed Flagship projects*. Brussels: European Parliament.

Beta. 2024. „Analiza: Države Zapadnog Balkana spremnije da uvoze radnike, nego da unaprede radna prava.” *NI*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. n1info.rs/biznis/analiza-drzave-zapadnog-balkana-spremnije-da-uvoze-radnike-nego-da-unaprede-radna-prava/.

Blanchard, Oliver Jean, and Lawrence F. Katz 1992. “Regional evolutions.” *Brookings Papers on Economic Activity* 1 (1992): 1–75.

Borensztein, Eduardo, Jose De Gregorio, and Jong-Wha Lee. 1998. “How does foreign direct investment affect economic growth?” *Journal of International Economics* 45 (1), 115–135. DOI: 10.1016/S0022-1996(97)00033-0

Đorić, Žarko. 2021. „Zelena ekonomija i održivi razvoj u zemljama Zapadnog Balkana.” *Ekonomске идеје и пракса* 41: 67–91.

European Commission [EC]. 2022. *EU Enlargement Policy: Sustainable Development and Economic Integration*. European Union Publications Office.

European Commission [EC]. n.d. “Growth Plan for the Western Balkans.” *European Commission*. Poslednji pristup: 1. novembar

2024. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/growth-plan-western-balkans_en.
- Eurostat. 2024. "Subjective poverty by sex and age." *Eurostat*. Last update 4 October 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_sbfp01/default/table?lang=en.
- Fischer, Stanley. 1993. "The role of macroeconomic factors in growth." *Journal of Monetary Economics* 32 (3): 485–512. DOI: 10.1016/0304-3932(93)90027-D
- Frey, Barbara. 2024. "The Energy Transition in the Western Balkans: The Status Quo, Major Challenges and How to Overcome them." *The Vienna Institute for International Economic Studies*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://wiiw.ac.at/the-energy-transition-in-the-western-balkans-the-status-quo-major-challenges-and-how-to-overcome-them-dlp-6896.pdf>.
- Gallop, Pippa. 2023. "Sustainable renewables incentives: How are the Western Balkans doing?" *CEE Bankwatch Network*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://bankwatch.org/publication/sustainable-renewables-incentives-how-are-the-western-balkans-doing>.
- Green, Owen. 2001. "Environmental issues." In *The Globalization of World Politics*, eds. John Baylis and Steve Smith, 387–441. Oxford: Oxford University Press.
- International Renewable Energy Agency [IRENA]. 2024. *Renewable capacity statistics 2024*. Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency.
- Mahgoub, Shima, and Nagwa Samak. 2022. "Achieving Sustainable Development in Egypt: Does Public Investment Matter?" *WIT Transactions on Ecology and the Environment* 258 (2022): 367–380.
- Marbuah, George, and Kenneth Boateng. 2022. "Economic growth and green investments: Evidence from Africa." *Ecological Economics* 195 (2022): 107380.
- Matković Puljić, Vlatka, Dave Jones, Charles Moore, Lauri Myllyvirta, Rosa Gierens, Igor Kalaba, Ioana Ciuta, Pippa Gallop, and Sonja Risteska. 2019. *Hronično zagađenje ugljem: Akcija EU na Zapadnom Balkanu će unaprediti zdravlje i ekonomije širom Evrope*. Brisel. Health and Environment Alliance, Climate Action

Network Europe, Sandbag, CEE Bankwatch Network i Europe Beyond Coal.

Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William W. III Behrens. 1972. *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York: Universe Books, 1972.

Mebratu, Desta. 1998. "Sustainability and sustainable development: historical and conceptual review." *Environmental Impact Assessment Review* 18 (6): 493–520. DOI: 10.1016/S0195-9255(98)00019-5.

Ocolișanu, Andreea, Gabriela Dobrotă, and Dan Dobrotă. 2022. "The Effects of Public Investment on Sustainable Economic Growth: Empirical Evidence from Emerging Countries in Central and Eastern Europe." *Sustainability* 14 (14): 1–25. DOI: 10.3390/su14148721

OECD. 2021. *Multi-dimensional Review of the Western Balkans: Assessing Opportunities and Constraints*. Paris: OECD Development Pathways, OECD Publishing. DOI: 10.1787/4d5cbc2a-en.

Prelec, Tena, Nikolaos Cifakis, and Dimitar Bečev. 2023. „Zelene politike moći: Eksterni akteri i energetska tranzicija na Zapadnom Balkanu.” *Savetodavna grupa za javnu politiku Balkan u Evropi (BiEPAG)*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2024/01/Green-Power-Politics-External-Actors-and-Energy-Transition-in-the-Western-Balkans-SRB.pdf>

Raworth, Kate. 2017. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Chelsea Green Publishing.

Reinhart, Carmen M., and Kenneth S. Rogoff. 2010. "Growth in a time of debt." *American Economic Review* 100 (2): 573–578. DOI: 10.1257/aer.100.2.573

Regional Cooperation Council [RCC]. n.d. "Balkan Barometer 2023 Public Opinion." *Regional Cooperation Council*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. rcc.int/balkanbarometer/key_findings/2/.

Ruggerio, Carlos Alberto. 2021. "Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions." *Science of the Total Environment* 786: 1–11. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2021.147481.

Sachs, Jeffrey D. 2015. *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press.

- Sadorsky, Perry. 2010. "The impact of financial development on energy consumption in emerging economies." *Energy Policy* 38 (5): 2528–2535. DOI: 10.1016/j.enpol.2009.12.048
- Singh, Neha, and Chesta Kapuria. 2021. "The effect of sustainability on foreign direct investment inflows: evidence from developing countries." *Social Responsibility Journal* 18 (4): 681–703. DOI: 10.1108/SRJ-08-2019-0289
- Spasojević, Nenad. 2021. „Aerozagadenje kao problem regiona Zapadnog Balkana i procene poboljšanja energetske saradnje.” U *Zbornik radova Regionalni razvoj i prekogranična saradnja*, ur. Bojan S. Đorđević, 969–980. Pirot: Srpska akademija nauka i umetnosti – ogranak u Nišu.
- Su, Chiao W., and Frauke Urban. 2023. "Trade imbalances and energy transition in the Belt and Road Initiative countries." *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 170: 112897.
- Šogorov Vučković, Jelena, Dušan Piksiades, and Ivan Trifunović. 2022. "Governmental investment in the environmental economy in the Western Balkan." *The European Journal of Applied Economics* 19 (1): 121–136. DOI: 10.5937/EJAE19-33686.
- Tabash, Mosab, Umer Farooq, Suhaib Anagreh, Mamdouh Abdulaziz Saleh Al-Faryan. 2023. "Contributing to sustainable development goals (SDGs) in environmental sustainability through public-private investment in energy: empirical evidence from EAGLE economies." *International Journal of Innovation Science* 16 (5): 838–854. DOI: 10.1108/IJIS-09-2022-0178
- United Nations [UN]. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oslo: Brundtland commission.
- United Nations [UN], A/RES/55/2 (2000), Resolution adopted by the General Assembly 18 September 2000.
- United Nations [UN]. 2015. *The Millennium Development Goals Report 2015*. New York: United Nations Publications. [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf).
- United Nations [UN], A/RES/70/1 (2015), Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015.

United Nations [UN]. 2024. *The Sustainable Development Goals Report 2024*. New York: United Nations Publications. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2024/>.

United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD]. 2024. *World Investment Report 2023: Investing in sustainable energy Overview*. Geneva: United Nations.

Verick, Sher Singh. 2023. "The Challenge of Youth Employment: New Findings and Approaches." *The Indian Journal of Labour Economics* 66 (2023): 421–437. DOI: 10.1007/s41027-023-00438-5

Western Balkans Investment Framework. 2020. "Investing in Clean Energy in the Western Balkans." *Western Balkans Investment Framework*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://wbif.eu/news-details/new-wbif-publication-investing-clean-energy-western-balkans>.

Westminster Foundation for Democracy. n.d. "The Cost of Youth Emigration in Western Balkan Countries: Regional Overview." *Westminster Foundation for Democracy* Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://www.wfd.org/sites/default/files/2024-04/WFD%20COYE%20ENG%20ALL.pdf>.

World Bank [WB]. n.d. "GDP (current US\$)." *World Bank*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=B>

World Bank Group [WB]. 2020. "Western Balkans Regular Economic Report: Rising Challenges to Sustainable Growth." *World Bank*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/3ade52db-8377-55a7-adbb-999308984efa>

World Bank Group [WB]. 2024. "Western Balkans Regular Economic Report." *World Bank*. Poslednji pristup: 1. novembar 2024. <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-regular-economic-report>

Nenad Spasojević*

Institute for Political Studies, Belgrade

Andrea Matijević**

Institute for Political Studies, Belgrade

KEY CHALLENGES OF WESTERN BALKAN ECONOMIES IN FINANCING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Resume

This paper examines the extent to which the economies of the Western Balkans are addressing the challenges of sustainable development through an analysis of their policies and approaches to achieving economic, social, and environmental goals. Implementing sustainable economic development requires a synergy between economic growth and development, accompanied by environmental protection. The research includes a review of key investment strategies and priorities undertaken by these countries over the past decade, considering specific national contexts, institutional capacities, and international commitments. The paper assesses the alignment of investment practices with the Sustainable Development Goals defined by the United Nations under the 2030 Agenda, as well as their coherence with the European Union's energy transition and environmental protection policies. The findings reveal differences among these economies in terms of investment focus but also highlight shared challenges, such as limited resources and macroeconomic instability. The study concludes that, despite notable progress, deeper integration of sustainable practices into national strategies is necessary to achieve long-term development objectives. Increased

* Email address: nenad.spasojevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8677-3834.

** Email address: andrea.matijevic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0001-8638-7653.

governmental commitment through greater investments in projects based on sustainable development principles can create developmental opportunities for Western Balkan countries, ultimately fostering their sustainable socio-economic development.

Keywords: *Western Balkans, sustainable development, investments, European Union, environment protection.*

Никола Илић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРИСТУПА У ИСТРАЖИВАЊУ ПОПУЛИЗМА И ПРЕИСПИТИВАЊЕ ПОЈМА – КРИТИКА ИДЕАЦИОНОГ ПРИСТУПА ИЗ УГЛА ДИСКУРЗИВНО- ТЕОРИЈСКОГ ПРИСТУПА

Сажетак

У раду се анализира питање приступа приликом истраживања популизма. Биће испитани идеациони и дискурзивно-теоријски приступи. Циљ рада је да укаже на то који је најадекватнији приступ зарад анализе овог феномена. Испитивањем, почетно, идеационог приступа, покушаћемо да укажемо на одређене методолошке и концептуалне грешке које значајно утичу на даљи суд о овом феномену. Затим, биће наведен дискурзивно-теоријски приступ, те на који начин би он могао да служи за објективнију и квалитетнију анализу. Уз то, биће речи и о томе како последњи може додатно бити побољшан. Аргумент је да је неопходно, прво, изаћи из нормативне матрице коју садржи идеациони приступ, а затим дискурзивну анализу допунити разматрањем разлике између левог и десног популизма. Тврдња је да тек употребом теоријских и нормативних разматрања, уз емпијска истраживања, испитивање популизма добија нову димензију која омогућава да се извесни негативни

* Имејл адреса: nikolailic262@gmail.com; ORCID: 0009-0004-4546-4201.

аргументи за недемократичност и ауторитарност популизма, који су постали мејнстрим, преброне и приступи комплетнијој анализи популизма.

Кључне речи: популизам; идеациони приступ; дискурзивно-теоријски приступ; леви популизам; десни популизам.

УВОД

Популизам је све више у порасту. У тренутном политичком животу, као и у последњих пар деценија, све је већа присутност популистичких актера, партија и популистичког дискурса. Самим тим, овај феномен постаје заступљенији и у научном смислу, те се појављује све већи број студија и аутора који се њиме баве. Ипак, постоје и даље многа отворена питања у вези са њим, почевши од његове концептуализације, па све до тога какав утицај он има на политички живот и демократију. Многи аргументи, као и његова генерална перцепција су махом негативни. У раду ћемо настојати да пружимо додатан увид у то како проучавати овај феномен. То ћемо учинити третирајући једно важно питање: који приступ може на најбољи начин да послужи научницима да анализирају популизам? У овом раду ће се конкретно испитати идеациони приступ, који је најзаступљенији, као и тзв. дискурзивно-теоријски приступ. Како би се одговорило на истраживачко питање, навешћемо предности и мане оба приступа.

Структура рада је следећа. У првом делу ћемо изнети шира виђења о популизму, како би се указало на комплексност овог феномена и на неке аргументе за које сматрамо да су неадекватни и да га на необјективан начин описују. Затим, у другом делу, биће конкретније речи о идеационом приступу. Биће наведене његове предности и мане. Након тога, у последњем делу рада, биће изложен дискурзивно-теоријски приступ уз аргументацију зашто сматрамо овакав начин бављења популизмом адекватнијим.

ФЕНОМЕМ ПОПУЛИЗМА: (НЕ)ОПРАВДАНЕ КРИТИКЕ

Велико ширење популизма којем присуствујемо у последњим деценијама, оличеног у појави политичара као што су нпр. Доналд Трамп (*Donald Trump*) и Берни Сандерс (*Bernie Sanders*) у САД-у, или партија као што су Подемос (*Podemos*), Покрет пет звезда (*Movimento 5 stelle*) или Алтернатива за немачку (*Alternative für Deutschland*) широм Европе, скренули су фокус јавности на овај феномен. Популизам није ограничен ни временски ни просторно на наведене случаје. Његови први примери се могу пронаћи још током XIX века у САД-у или у Русији, а добро су познати и случајеви из Латинске Америке попут аргентинског председника Хуана Перона (*Juan Peron*). Иако су се први покушаји научног бављења овом темом одвијали још током педесетих и шездесетих година двадесетог века (Gellner and Ionescu 1969), пораст научног интересовања и простора посвећеног популизму расте сразмерно са појавом све већег броја популистичких партија и личности.

Данас постоји бројна литература и многа изучавања овог феномена и његовог утицаја. И даље имамо отворена питања око којих се сучељавају различити погледи: како разумети шта је популизам? Каква је његова природа, да ли је он ауторитаран и доводи до појаве снажног лидера? Како га треба изучавати? Какав је однос популизма и других појмова, као што је нпр. национализам? Једно од таквих питања је и то какав је однос између популизма и демократије.

Однос ова два појма већ дуго дели ауторе у два табора. С једне стране имамо научнике који сматрају да су популизам и демократија међусобно искључиви (Panizza and Stavrakakis 2020). Аргументација која се наводи иде у следећем правцу. Популизам нарушава принципе кочница и равнотежа (*checks and balancies*), као и индивидуална права. Услед његове већинске (*majoritarian*) природе, он не може бити компатибилан са либералном демократијом: у концепцији популизма нема места за мањине и (политичке) противнике, већ је народ схваћен као једна монолитна и хомогена целина. Самим тим, политика треба да одражава вољу и интересе тако схваћеног народа (Riker 1982) и не може бити простора за остале који су етикетирани као издајници, односно као да су „изван” народа. По мишљењу ове групе аутора, таква поларизујућа природа популизма

доводи до све већих подела у друштву и нарушавања политичке конкуренције и могућности дијалога (Abts and Rummens 2007; Müller 2016; Urbinati 2019). Вертикалност покрета која се огледа у улози популистичког лидера је још једна од критика, те по овом мишљењу таква карактеристика спречава развој једног заиста демократизујућег покрета који би се заснивао на једној хоризонталној мрежи (La Torre 2019).

С друге стране, постоје и аутори који наглашавају позитивне стране популизма или чак доносе суд о његовој неопходности по питању демократије. Белгијска теоретичарка Шантал Муф (*Chantal Mouffe*) и Аргентинац Ернесто Лаклау (*Ernesto Laclau*) представљају вероватно најутицајнија и најпознатија имена у том погледу. Они су, користећи идеје Грамшија, пост-структуралистичку теорију Жака Дерида и увиде из психоанализе Жака Лакана, развили један посебан приступ популизму који се назива дискурзивни, дискурзивно-теоријски или пост-марксистички, као и њихову засебну школу (*Essex School*). Њихова теорија је значајна јер популизам разуме као дискурс који „конструише народ”, штавише, стварање народа је централни задатак политичког (Thomassen 2024, 142). Другим речима, политичка субјективизација и „креирање” идентитета су кључни у популизму, а представљају и суштинска питања за демократију: из тог разлога ови аутори сматрају да је популизам неопходан како бисмо имали демократију. Додатно, Муф и Лаклау се залажу за једну другачију нормативну концепцију демократије, односно за радикалну демократију која би значила једну врсту „демократизације демократије” (Mouffe and Laclau 2014) док се за прву групу аутора (супротстављених популизму) укратко може рећи да су привржени нормативном моделу либералне демократије. То је још један од разлога због којих се њихови ставови дијаметрално разликују по питању оцене демократичности популизма, односно у зависности од тога колико су критички настројени према либерално-демократској концепцији (Moffit 2016), те одржавању неке врсте *status quo* наспрам једног трансформативног пројекта додатне демократизације са леве (оличеног у одређеним случајевима у левом популизму).

Додатан увид у ову дебату о односу популизма и демократије пружају и емпиријске студије, за разлику од пређашњих које су смештене у домену нормативно-теоријских разматрања. Ове студије долазе до сличних резултата: неопходно је популизам раздвајати на

основу типа артикулације која се одвија, односно на леви и десни популизам (Huber and Schimpf 2017). Разлог томе је што је утицај на одређене елементе демократије другачији, те код левог популизма постоји повећање репрезентативности, посебно маргинализованих група, као и ширење права запостављених група. Ипак, ове студије такође показују да популизам генерално, дакле кроз цео идеолошки спектар, доводи до нарушавања институционалних заштита, односно владавине права и транспарентности у раду државе. Уз то, популисти на власти погоршавају квалитет јавне сфере (Juon and Bochsler 2020).

Ову већ сложену дебату додатно компликује и разматрање улоге и места народа у савременој демократији. Још је Маргарет Канован (Margaret Canovan 1999) навела како је популизам заправо инхерентан демократији, те да он представља увек постојећу тежњу људи да поправе свој положај позивајући се на народни суверенитет, тј. идеју да људи могу демократским путем да поправе сопствени положај (*redemptive politics*). Када говоримо о мање заступљеним групама, тј. маргинализованим групама, постоји и гледиште о популизму као једном својеврсном новом типу републиканизма који настоји да прошири права управо тих субординисаних група. Популизам се, дакле, јавља онда када се друштвене групе и класе мобилишу изван структура предвиђених уставом, како би оспориле легитимност политичког режима и потраживале нова права позивајући се такође на суверенитет народа (Aitchison 2017).

Ово би се даље могло надовезати на критике које су упућене из правца *постполитике* (Crouch 2012; Pavićević 2016) и тзв. *постполитичког консензуса* (Mouffe 2005) које тренутни стадијум либералне демократије критикују услед недовољне демократичности. Форма демократије се одржала и постоји све време кроз изборе, али на њима народ истински не одлучује и не може да побегне из тираније не алтернативе (Mills 2015) која се огледа у даљем напретку неолиберализма, ширењу тржишта и глобализације по оваквом, досадашњем моделу. Другим речима, дошло је до деполитизације јавне сфере и свођења политике на административно вођење послова (Mudde 2004, 552), без суштине политичког, тј. могућности (другачијег) одлучивања.

О томе да истински имамо разлога за бригу по питању партиципације и стања демократије сведоче и извесни емпиријски подаци, као што је нпр. студија о томе да економске неједнакости сигнализирају појединцима из група са мањим дохотком да ће

њихови захтеви остати неиспуњени (Schäfer and Schwander 2019). Слично томе, оне групације у народу које су мање опремљене за учешће у политичком животу због недостатка политичких ресурса и вештина, такође повећавају размак између активних грађана и оних који се једноставно не осећају довољно представљеним (Russel 2017). То нас доводи, између осталог, до тзв. „јаза у репрезентацији” (*representational gap*) који популисти настоје да искористе (Merkel and Scholl 2018).

Као што се може видети, популизам је веома сложена појава о чијим последицама и утицају и даље постоје многа нерешена питања. Упркос томе, у јавности, а такође и међу научницима, доминира негативно виђење које популизам изједначава с недемократским и ауторитарним тенденцијама. Одређени аутори су указали на то да проблематика лежи још у самој употреби појма (Stavrakakis 2017; Jäger 2024), који је још од самих почетака академског бављења њиме био изједначен са ирационалним вођењем политике, односно начином који је изван онога што се сматра „нормалним” и очекиваним за политички живот, тиме гурајући популизам у један негативан калуп. У наставку ћемо испитати како, на сличан начин, употреба одређеног приступа популизму (пред)одређује наш поглед на овај феномен, те да ли можемо изаћи из оваквог обрасца који га на необјективан начин разматра и потенцијално унапред дискредитује.

ИДЕАЦИОНИ ПРИСТУП: ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ

Постоји неколицина приступа путем којих научници приступају проучавању популизма и путем којих настоје да га концептуализију. Неки од њих су нпр. популизам као политичка стратегија (Weyland 2021) или популизам као стил (Moffit and Tormey 2014). Ипак, могло би се рећи да је идеациони приступ данас најзаступљенији и да је највише коришћен у литаратури и истраживањима. Његов творац је Кас Муде (*Cas Mudde*) (2004, 543) који даје следећу дефиницију: „Дефинишем популизам као идеологију која разматра друштво као суштински подељено на две хомогене и антагонистичке групе, ‘прави народ’ и ‘корумпиране елите’, и који захтева да политика треба да буде израз опште воље (*volonté générale*) народа.”

Популизам се овде разматра као „танка идеологија” (*thin ideology*), по угледу на морфолошку анализу идеологије чији је

изворни творац Фриден (*Michael Freedon*). По овом схватању постоје тзв. танке и пуне идеологије, које се разликују по томе да ли могу да самостално стоје и понуде целокупно виђење света, као и програм и решења која проистичу из идеологије: то су пуне идеологије попут либерализма или социјализма. Супротно од тога, оне идеологије које то не могу морају да се ослоне на друге пуне или танке идеологије како би успевале да понуде идеолошку визију и путоказ својим следбеницима. То је случај са популизмом који има само ограничени кластер који се надовезује на ужи распон политичких концепата, а којем је несумњиво у основи „народ” (*the people*) (Freedon 1998).

Уз то, постоје још две важне карактеристике које Муде придодaje (Mudde 2004, 543–545), а то су разликовање популизма у односу на елитизам и плурализам, као и његову моралистичку природу (наспрам програмске). По његовој оцени, елитизам и популизам имају заједничко „манихејско” виђење света, али елитизам вреднује поглед мањине док је популизам наклоњен народу. С друге стране, плурализам потпуно одбацује и једно и друго и друштво сагледава као хетерогени скуп многих различитих интереса и мишљења. Што се моралистичке природе популизма тиче, она је његов саставни део, каже Муде, и она прави нормативно разликовање између „елите” и „народа”. Код популизма постоје само пријатељи и непријатељи, а противници нису део народа са другачијим вредностима, већ представљају зло и корумпирају „чистоту” народа.

Овакав приступ се назива још и „минимални” приступ (Mudde and Rovira Kaltwasser 2013) и његова највећа предност је што може бити употребљен за широка компаративна истраживања. То је, ипак, учињено науштрб ширих нормативних разматрања која „оптерећују” појам популизма. Замисао је да се проналаском тзв. минималних карактеристика које су заједничке ширем спектру појава популизма добије могућност за анализу кроз мноштво његових примера. Вероватно је из тог разлога овај приступ и најзаступљенији у досадашњим истраживањима и највећи број научника се њиме користи.

Које су негативне стране идеационог приступа? Асланидис (*Paris Aslanidis* 2016) износи неколико тачака критике. Као прво, појам „танке” идеологије је концептуално недовољно одређен. Он овде критикује Фриденово одређење танких и пуних идеологија. По његовом мишљењу, Фриденов начин идентификације није довољно методолошки прецизан како бисмо одредили који концепт

припада где. Свака политичка појава може да задобије статус танке идеологије све док има „мали” број концепата у свом језгру који би се онда сматрао недовољним да пружи цео пакет предлога јавне политике, што је један од захтева како бисмо имали пуну идеологију. Увек нам је неопходан „мали” сет основних атрибута како бисмо нешто дефинисали, те зашто онда не бисмо нешто попут расизма, космополитанизма, милитаризма, конзумеризма, и тако даље, сматрали за танком идеологијом? Друго, постоје методолошке грешке у самој дефиницији. Муде (2004) и Муде и Ровира (2013) чине грешку када супротстављају елитизам и плуралзам наспрам популизма, јер они припадају другачијој хијерархији концепата у односу на популизам, уколико га схватамо као танку идеологију. Самим тим и прва два концепта би требало да представљају танке идеологије како бисмо могли да их разматрамо у односу на популизам, чинивши тако јасну методолошку недоследност (поређењем концепата другачије хијерархије). Као треће, ако о популизму говоримо као о идеологији, онда долазимо до проблема да третирамо политичку партију или лидера као популисту или не, тј. без постојања градације. На исти начин када говоримо о пуним идеологијама, обично долази до раздвајања попут социјал либерала, либертаријанаца или конзервативних либерала, и још много подврста либерализма, те ту нема пуно смисла говорити о одређеним степенима једне идеологије (*degreeism*). За разлику од тога, Асланидис сматра да је много корисније разматрати политичке појаве, као што је и популизам, у разним степенима, а не у дихотомној подели – јесте или није идеологија. Он такође приговара да у великом броју случајева чак и научници који приступају емпиријским анализама користећи идеациони приступ Мудеа, на крају испитују дискурс.

За разлику од ових критика, које бисмо могли да окарактеришемо више као методолошке, Кацамбекис (*Giorgos Katsambekis*) износи (2022) нешто другачију аргументацију. Он разматра две тезе које се називају „теза хомогености” и „теза моралности” које су инхерентне у Мудеовом приступу, а које онда унапред делују искључујуће према популизму који се на један (имплицитно) нормативан начин представља као претња за плурализам и либерализам који имамо у данашњој демократији. Обе тезе су присутне у идеационом приступу, који тврди да популизам сагледава народ као хомогену целину и да је политика израз опште воље која се намеће свим осталима у политичкој заједници без могућности да се другачији гласови уваже.

Повезано с тим, за популисте се такође тврди да имају моралистички приступ, те да противнике карактеришу као корумпиране, зле *друге*. Ипак, како правилно закључује Кацамбекис, обе тезе не стоје и имамо бројне случајеве популизма који указују на то. На пример, постоје популистички покрети који су имали сасвим супротно виђење народа у односу на претпостављену хомогеност, као што је Подемос, који је имао веома инклузиван и плуралан тип грађанства на који се позивао (Gerbaudo 2017; Киоуркиолис 2019). Самим тим, теза о хомогености народа у популизму отпада. Уз то, сваки дискурс у политици се заснива на некој врсти моралног цртања граница, па је исто тако неправедно држати се овога као неопходног услова да бисмо говорили о популизму. Из претходног видимо како се на суптилан начин популизам дискредитује већ у самом његовом дефинисању, односно придодају се наводне карактеристике које чине концепт, а које у реалном свету нису нужно присутне или искључиво везане за популизам.

Још једна важна критика тиче се и покушаја заобилажења бројних нормативних питања која су спорна. Наиме, једна од прокламованих предности идеационог приступа јесте то што је наводно без нормативне преоптерећености која би довела до криве анализе феномена (*normative bias*). Као што смо већ навели, оваква минимална дефиниција онда омогућава шира емпиријска истраживања. Међутим, то како ће одређени научник да приступи изучавању популизма зависи у првој инстанци и од тога како ће појмити питање „народа”, тј. из тога ће следити одређени нормативни поглед на демократију, представљање, уставност, права појединаца, политичку солидарност, као и природу и циљ општег добра (Espejo 2017). Ако приступимо популизму из наводно „нормативно неутралне” позиције, постоји велика вероватноћа да ћемо заправо само прихватити данашње доминанте одговоре на оваква питања, као што је питање границе народа (*boundaries problem*) (Đorđević 2018). Тренутно је либерално-демократски модел демократије који се везује за тзв. концепције минималне демократије, односно избора који су „накалемљени” на демократију (Pavićević and Simendić 2016) предоминантан у симболичком кључу. Ово нас поново враћа на тезу с почетка, односно чињеницу да значајан број аутора који критикује популизам, заправо прихвата данашњу либералну демократију као такву, без разматрања неких од њених критика. У наредном делу ћемо покушати да наведемо како ови проблеми могу бити решени.

ДИСКУРЗИВНО-ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП: ПРЕДНОСТИ У ОДНОСУ НА ИДЕАЦИОНИ ПРИСТУП

Као што смо већ навели у првом поглављу, дискурзивно-теоријски приступ се у основи заснива на опусу Ернеста Лаклауа. Из његове базе, тј. из теорије пост-структурализма која види као главни циљ изградњу народа, односно политичку субјективизацију кроз одређени дискурс, развијају се даље верзије дискурзивног приступа од стране других аутора. У овом раду се нећемо бавити таквим појединостима и разликама у конкретним верзијама, већ ћемо настојати да понудимо суштинске разлоге због којих сматрамо да је овај приступ кориснији у изучавању популизма.

За разлику од Мудеове дефиниције, популизам за Лаклауа не подразумева никакав унапред одређени садржај, већ је то начин да се конструише политичко на бази интерпелације подвлашћених у циљу мобилизације против постојећег *status quo* (Howarth 2015, 266). Самим тим, може се рећи да је ово једна „формална теорија” у којој нема *a priori* конкретног популистичког садржаја у популистичком дискурсу, већ су дефинисане одређене дискурзивне структуре које чине неки дискурс популистичким (Thomassen 2024, 144; Panizza and Stavrakakis 2020, 24).

По Лаклауу, популизам се јавља онда када *логика еквиваленције* надвлада *логику диференције*. То значи да су појединачни *захтеви*, који чине основну јединицу, успели да се процесом артикулације споје и сачине једну целину (ланцима еквиваленције), односно заједнички блок, који онда испоставља захтев за променом актуелног стања, политике, система. У случају када се захтеви решавају појединачно, онда је на делу *логика диференцијације*, тј. административно решавање проблема, те не може доћи до ширег захтева за променом (Laclau 2005, ch. 3). Може се рећи да је дискурзивни приступ центриран око две кључне карактеристике на основу којих се дефинише када имамо популизам, а то су а) центрираност на народ (*people-centrism*) и б) анти-елитизам (*anti-elitism*). Што се прве тачке тиче, то значи да је „народ” означитељ и референтна тачка око које се артикулишу даља значења и идеје, а анти-елитизам доводи до дихотомне репрезентације друштвено-политичког поља између неког *нас* и *њих* – које може бити испуњено разним садржајем у зависности од одређеног типа дискурса (Stavrakakis 2017).

Са оваквим виђењем се слаже и Асланидис (2016, 97) који наводи да, када се лишимо идеолошких елемената присутних код Мудеа, остајемо у суштини са задатком проучавања „анти-елитистичког дискурса упућеног против елита, а у име сувереног народа”. Напоследку, долазимо до кључне предности дискурзивног тумачења популизма. За разлику од идеационог приступа, овим путем се избегавају унапред предодређене претпоставке о конкретним садржајима и идеолошким карактеристикама популиста, те се можемо фокусирати на то како се заправо популисти обрађају грађанима: како се дефинише „народ” и на који начин се представља сукоб између народа и елита. Тиме такође успевамо да боље анализирамо како се популисти уклапају у либерално-демократски оквир, што је у идеационом приступу искључено јер се сматра да су популистички актери некомпатибилни са либералном демократијом. Резултат је отвореније и флексибилније разумевање процеса конструисања „народа”, које може бити у оквиру либералне демократије, иако критикама упућеним према неким њеним карактеристикама, а што се потврђује и у емпирији. Укратко, овакав приступ помаже у квалитетнијем разумевању специфичности популистичког пројекта и његових потенцијалних ефеката на демократске институције, односно плуралности популистичких артикулација изван тзв. теза моралности и хомогености (Katsambekis 2020, 12–19).

Оно што је мана и у дискурзивном приступу јесте тежња ка свођењу популизма на једну минималну дефиницију, из истог разлога као и код идеационог приступа, односно зарад успешног спровођења емпиријског испитивања што већег броја случајева (видети Aslanidis 2016). То само по себи не представља нужно лошу ствар, али оставља могућност да се, слично као и у идеационој концепцији, научници недовољно баве важним нормативним питањима. Након успешног превазилажења недовољне нормативности која је присутна у идеационом приступу који дискредитује популизам као недемократски, сматрамо да би представљало грешку проучавати га из угла дискурзивног приступа занемарујући друго неопходно нормативно питање, а то је разликовање између левог и десног популизма. То је могућност услед стриктно формалистичке концепције популизма каква је присутна нпр. код Лаклауа, а која није у стању да пружи довољно добар одговор на то које су сличности али и разлике између левог и десног дискурса, те може деловати као да је и код њега присутна једна теза о „конвергенцији екстрема”.

Ово је проблематично на више нивоа, на дескриптивном – које су тачне карактеристике популизма у његовим разним формама?; експланаторном – како објаснити појаву разних типова популизма?; те нормативном – како разматрамо потенцијал популизма? (Stavrakakis 2004). Такође, може се поставити и следеће питање (Jäger and Boriello 2020; Bugaric 2019): да ли би уопште требало радикалну десницу и ауторитарне покрете анализирати истоветно као популизам?

Претходно наведено представља једну од критика упућених на рачун теорије Лаклауа која се сматра „крипто-нормативном”. Суштина је да Лаклау инсистира на формалном карактеру теорије, одређујући само неопходне карактеристике популизма, без тачног садржаја којим је испуњен, а истовремено, и често имплицитно, поистовећује популизам са демократизацијом у нормативном смислу (Thomassen 2024, 149). За разлику од њега, Муф већ доста јасније истиче своју подршку левом популизму (Mouffe 2018), али ипак остаје да је то пре свега једна стратешка интервенција у практично политичке сврхе, те да остаје отворено питање зашто би се популизам сматрао јединим решењем за излазак из пост-политичког стања – што је неопходно даље нормативно поткрепити (Kim 2022, 500–501). Из тог разлога је важно нормативно приступити питању разликовања левог и десног дискурса који је присутан код популиста. Како наводи Муф (2018, 35), важно је на који начин се „гради народ”, тј. да ли је у дискурзивну конструкцију укључена борба против експлоатације, дискриминације и разних облика доминације, те настојање да се они умање, што је главни циљ њиховог (са Лаклауом) пројекта радикалније и плуралније демократије још из Хегемоније и социјалистичке стратегије (2014), или на основу ксенофобије и искључивања *другог* како често данашњи десни популисти раде. Свакако, разговор о радикалној демократији, на пример, неминовно нас враћа у домен нормативног.

На крају, наш закључак је да је најбољи приступ изучавању популизма заправо комбинација емпиријског истраживања уз теоријски рад: најбоље разумевање овог феномена и питања која га окружују (шта је демократија, које су границе народа, итд.) ћемо добити када му приступимо и из нормативне перспективе (Espejo 2017). Такође, важно је држати се „мерења” популизма у погледе степена који одређени дискурс заузима, а како такође Асланидис предлаже (2016). Тиме избегавамо да упаднемо у замку у којој је

целокупна данашња политика изједначена с популизмом, на шта је претходно указао и Ардити (2010).

ЗАКЉУЧАК

У раду смо кренули од неких критика које се испостављају на рачун популизма. Циљ је био указати на то како погледи на овај феномен умногоме зависе од тога који се научни приступ користи како бисмо га проучавали. Затим, изнели смо шта представља тзв. идеациони приступ, које су његове позитивне стране, као и то које мане су му инхерентне. Након навођења одређених методолошких и (имплицитно) нормативних грешака које постоје, прешли смо на дискурзивно-теоријски приступ, указавши на могућности које он нуди зарад објективније анализе популизма.

У самој Мудеовој дефиницији постоје карактеристике које не морају нужно бити присутне у популизму, попут тезе о хомогености и моралности. Уз то, указали смо на могући недостатак који такође постоји у дискурзивно-теоријским приступима услед изостанка адекватног нормативног бављења левим, односно десним типом популизма. Тиме долазимо до закључка да дискурсу и дискурзивни приступ представљају бољи концептуални метод у анализи популизма, за разлику од схватања популизма као танке идеологије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abts, Koen, and Stefan Rummens. 2007. "Populism versus Democracy." *Political Studies* 55 (2): 405–424.
- Aitchison, Guy. 2017. "Three Models of Republican Rights: Juridical, Parliamentary and Populist." *Political Studies* 65 (2): 339–355.
- Aslanidis, Paris. 2016. "Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective." *Political Studies* 64 (1_suppl): 88–104.
- Arditi, Benjamin. 2010. "Review essay: populism is hegemony is politics? On Ernesto Laclau's on populist reason." *Constellations* 17 (3): 488–497.
- Bugaric, Bojan. 2019. "The Two Faces of Populism: Between Authoritarian and Democratic Populism." *German Law Journal* 20 (3): 390–400.

- Canovan, Margaret. 1999. "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy." *Political Studies* 47 (1): 2–16.
- Crouch, Colin. 2012. *Postdemocrazia*. Bari: Editori Laterza.
- Dalton, Russell J. 2017. *The Participation Gap: Social Status and Political Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Espejo, Paulina Ochoa. 2017. "Populism and the People." *Theory and Event* 20 (1): 92–99.
- Freedon, Michael. 1998. "Is Nationalism a Distinct Ideology?" *Political Studies* 46 (4): 748–765.
- Gerbaudo, Paolo. 2017. *The Mask and the Flag: Populism, Citizenism and Global Protest*. Oxford: Oxford University Press.
- Huber, R. A., and C. H. Schimpf. 2017. "On the Distinct Effects of Left-Wing and Right-Wing Populism on Democratic Quality." *Politics and Governance* 5 (4): 146–165. DOI: 10.17645/pag.v5i4.919.
- Ionescu, Ghița, and Ernest Gellner. 1969. "Populism: Its Meaning and National Characteristics." California: Macmillan.
- Juon, Andreas, and Daniel Bochsler. 2020. "Hurricane or Fresh Breeze? Disentangling the Populist Effect on the Quality of Democracy." *European Political Science Review* 12 (3): 391–408. DOI: 10.1017/S1755773920000259.
- Katsambekis, Giorgos. 2022. "Construction 'the people' of Populism: A Critique of the Ideational Approach from a Discursive Perspective." *Journal of Political Ideologies* 27 (1): 53–74.
- Kim, Seongcheol. 2022. "Taking Stock of the Field of Populism Research: Are Ideational Approaches 'Moralistic' and Post-Foundational Discursive Approaches 'Normative'?" *Politics* 42 (4): 492–504.
- Kioupkiolis, Alexandros. 2019. "Populism 2.0: New Movements Towards Progressive Populism." In *The Populist Radical Left in Europe*, 168–193. Routledge.
- Laclau, Ernesto. 2015. *Ernesto Laclau: Post-Marxism, Populism, and Critique*. London: Routledge.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London: Verso.
- Moffitt, Benjamin. 2016. *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. California: Stanford University Press.

- Moffitt, Benjamin, and Simon Tormey. 2014. "Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style." *Political Studies* 62 (2): 381–397.
- Merkel, Wolfgang, and Felix Scholl. 2018. "Illiberalism, Populism and Democracy in East and West." *Politologický časopis-Czech Journal of Political Science* 25 (1): 28–44.
- Mills, Martin. 2015. "The Tyranny of No Alternative: Co-operating in a Competitive Marketplace." *International Journal of Inclusive Education* 19 (11): 1172–1189.
- Mudde, Cas. 2004. "The Populist Zeitgeist." *Government and Opposition* 39 (4): 541–563.
- Mudde, Cas, and Cristóbal Rovira Kaltwasser. 2013. "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America." *Government and Opposition* 48 (2): 147–174.
- Mouffe, Chantal. 2005. *The Return of the Political*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal, and Ernesto Laclau. 2014. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal. 2018. *For a Left Populism*. London: Verso.
- Panizza, Francisco, and Yannis Stavrakakis. 2020. "Populism, Hegemony, and the Political Construction of 'the People': A Discursive Approach." In *Populism in Global Perspective*, 21–46. London: Routledge.
- Pavićević, Đorđe. 2016. "Postdemokratske Kritike Demokratije: Transformacija ili Urušavanje Demokratije." *Sociologija* 58 (4): 505–524.
- Riker, William H. 1982. *Liberalism Against Populism: A Confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. Illinois: Waveland Press.
- Schäfer, Armin, and Hanna Schwander. 2019. "'Don't Play if You Can't Win': Does Economic Inequality Undermine Political Equality?" *European Political Science Review* 11 (3): 395–413.
- Stavrakakis, Yannis. 2017. "How Did 'Populism' Become a Pejorative Concept? And Why Is This Important Today? A Genealogy of Double Hermeneutics." Thessaloniki: Populismus.

Stavrakakis, Yannis. 2017. "Discourse Theory in Populism Research: Three Challenges and a Dilemma." *Journal of Language and Politics* 16 (4): 523–534.

Stavrakakis, Yannis. 2004. "Antinomies of Formalism: Laclau's Theory of Populism and the Lessons from Religious Populism in Greece." *Journal of Political Ideologies* 9 (3): 253–267.

Thomassen, Lasse. 2024. "Ernesto Laclau, Chantal Mouffe and the Discursive Approach." In *Research Handbook on Populism*, eds. Yannis Stavrakakis and Giorgos Katsambekis, 142–153. Edward Elgar Publishing.

Urbinati, Nadia. 2019. "Political Theory of Populism." *Annual Review of Political Science* 22 (1): 111–127.

Weyland, Kurt. 2021. "Populism as a Political Strategy: An Approach's Enduring—and Increasing—Advantages." *Political Studies* 69 (2): 185–189.

Jäger, Anton. 2024. "Richard Hofstadter, Modernization Theory and the Birth of a Global Populism Debate." In *Research Handbook on Populism*, eds. Yannis Stavrakakis and Giorgos Katsambekis 118–130. Edward Elgar Publishing.

Jäger, Anton, and Arthur Borriello. 2020. "Left-Populism on Trial: Laclauian Politics in Theory and Practice." *Theory and Event* 23 (3): 740–764.

Nikola Ilić*

Faculty of Political Science, University of Belgrade

THE IMPORTANCE OF THE RESEARCH APPROACH IN THE STUDY OF POPULISM AND A RE-EXAMINATION OF THE CONCEPT – A CRITIQUE OF THE IDEATIONAL APPROACH FROM THE PERSPECTIVE OF THE DISCURSIVE-THEORETICAL APPROACH

Resume

This paper addresses the question of the most helpful approach to studying populism. More specifically, it analyses the ideational approach defined by Cas Mudde, which is probably the most popular and used approach in populism studies nowadays. The paper offers a critical review of his approach and looks from the perspective of the discursive-theoretical approach. Populism is constantly rising nowadays in the world politics. We are seeing more populist parties, actors and populist discourse. The media's focus, for example, is shifting towards this phenomenon. At the same time, academic research on populism is also on the rise. Even if we consider that the first studies of populism happened in the 1950s/60s, today we still have many open questions about what populism is, what are his outcomes and effects on democracy, for example, and we are still not sure about its nature and whether it is a positive or negative phenomenon. In the paper we show that the approach selection is essential and almost inevitably affects how we look upon populism. The ideational

* Email address: nikolailic262@gmail.com; ORCID: 0009-0004-4546-4201.

approach, which is the most used nowadays, has some characteristics that instil into the phenomenon inherently, a priori, by how it defines populism. In this definition populism is opposed to pluralism and is considered a way of moralistic politics. Also, the ideational approach is considered minimalistic, well suited for comparative and empirical analysis of many cases, but without enough normative debates integrated into the research. So, the paper offers a detailed critique of several things in the previous approach, methodologically and conceptually. After that, it gives some arguments to understand why and how the discursive-theoretical approach is more well-suited for analysing populism. It is less biased, in contrast to the ideational, and its focus is on discourse and the construction process of the people. This approach does not exclude the potential of populism to be a democratic force and has more space for normative and broader theoretical discussions on the phenomenon. For this reason, besides the previous critiques, we consider it better than the ideational. In conclusion, this paper shows why conceptualising populism as a “thin ideology” is not optimal and leads towards biased conclusions regarding populism. For future studies of the phenomenon, the author suggests using the discursive-theoretical approach is better.

Keywords: *populism; ideational approach; discursive theoretical approach; left populism; right populism.*

Никола Туцаков*

Институт за европске студије

ДИСКУРС И ПРАКСА У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: ПОЗИЦИОНИРАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ НАКОН ИЗБИЈАЊА СЕДМООКТОБАРСКОГ РАТА

Сажетак

Рад је усмерен на истраживање везе између званичног дискурса и праксе у спољној политици Европске уније (ЕУ) по питању рата између Израела и Хамаса, почев од седмог октобра 2023. године (Седмооктобарски рат). Конструктивистички приступ анализи дискурса претпоставља да су званични дискурси произведени на основу одређених модела саморазумевања и делања спољнополитичких актера, али и да су конститутивни за даљи опстанак тих модела и њихову будућу употребу у међународном окружењу. У складу са том конструктивистичком перспективом, као основно истраживачко питање рад поставља: Који су главни дискурзивни елементи у јавним саопштењима Европске уније по питању Седмооктобарског рата и какви су узроци и последице њихове употребе у спољнополитичкој пракси? Основна хипотеза коју овај рад поставља јесте да су ови дискурзивни елементи укоренењени у дуготрајним процесима самоодређења и одређења других актера у спољној политици Европске уније, те да је њиховом анализом могуће створити оквир

* Имејл адреса: nikola.tucakov@ies.rs; ORCID: 0009-0008-8738-2588.

за разумевање будућег поступања ЕУ у међународној сфери. Анализи је подвргнут дискурс званичних изјава и докумената издата од стране Европске службе за спољне послове. На основу те анализе, добијају се увиди о конструкцији природе самог сукоба и улоге Европске уније и других актера у њему, те о могућим правцима спољнополитичке праксе на основу тих конструкција. Тако се закључује да су претходно коришћени дискурси, попут позивања на смиривање тензија и поштовање људских прада, и спољнополитичке одлуке, попут санкција и различитих облика декларативне подршке, аналитички темељ за разумевање дискурса коришћеног након избијања рата, те да актуелни дискурс сам игра значајну улогу у концептуализацији могућих спољнополитичких одлука у будућем периоду.

Кључне речи: *Заједничка спољна и безбедносна политика, анализа дискурса, Седмооктобарски рат, Израелско–палестински сукоб, европска спољна политика.*

УВОД

Рат који је уследио након напада на територију Државе Израел и њено становништво који је седмог октобра 2023. године извела палестинска терористичка организација Хамас означио је прекретницу у савременом проматрању не само динамике палестинско–израелских односа, већ и улози свих важнијих актера Блиског истока и Европе. Седмооктобарски рат, као сукоб који је избио у непосредној близини Европске уније (ЕУ), још једном је ставио на дневни ред питање њеног позиционирања и могућностима за спољнополитичко деловање према кризама у суседству.

Сложеност којом се ЕУ карактерише у својим процесима одлучивања, нарочито појачана потребама за усаглашавањем на највишем нивоу држава чланица када је у питању спољна политика, одржава се и на специфичност спољнополитичког дискурса. Анализа дискурса у оквиру проучавања спољне политике ЕУ показала као врло плодотворан скуп истраживачких метода (видети Carta and

Morin 2014a), будући да се њима могу утврдити управо донети и границе коју поменута сложеност поставља самим могућностима артикулисања сопственог положаја и положаја других актера у међународном простору. Чак и пре конституисања спољне политике ЕУ у њеном садашњем облику, примећено је да су унутрашњи процеси преговарања и сталних институционалних промена довели до појаве једне врсте „евро–говора”, те да је језик којима се служе представници европских институција увек носио јасне особености у односу на онај у сувереним државама (Schmitter 1996). У том смислу, стављање дискурса у средиште проучавања спољне политике ЕУ додатно добија на научној оправданости због нарочитог везивања овог актера за његово дискурзивно деловање.

Рад је подељен на три главне целине. У првој целини, изнете су теоријско–методолошке основе које одређују истраживачки поступак у раду. У другој целини, изнети су сами резултати анализе одабраних дискурзивних садржаја и објашњен њихов однос према постављеним истраживачким проблемима. Најзад, у трећој целини су сумирани добијени увиди и контекстуализован њихов значај за разумевање будућих перспектива спољнополитичког понашања ЕУ у актуелним блискоисточним сукобима управо кроз призму анализе дискурса.

КОНСТРУКТИВИЗАМ И ЕВРОПСКА СПОЉНА ПОЛИТИКА

Теоријске основе

Концептуализација Европске уније као актера у анализи спољне политике представља добро познат проблем у примени традиционалних истраживачких метода практично од тренутка настанка европских заједница, али нарочито са формалним установљењем заједничке спољне и безбедносне политике на основу Мастришког уговора из 1992. године. Проблем „актерства” ЕУ нарочито је изражен при покушају примене оних приступа који се, имплицитно или експлицитно, ослањају на државе као једине моделе актера спољне политике. Како Брајан Вајт (*Brian White*) указује, остајање при овако ригидном виђењу актера теоретичаре наводи или на потпуно одбацивање могућности анализе спољне политике ЕУ саме по себи, или на прећутно преузимање модела

државе уз покушаје да се, преко идеје о „присуству” или „утицају” ЕУ извуку одређени закључци који би били могући и да се ради о државном актеру (White 2004).

Друштвено–конструктивистички приступи, са друге стране, проблематизују ригидне дефиниције актера, чиме се отвара шири аналитички простор за разумевање ЕУ као неупитног фактора у међународном окружењу. Иако сам друштвени конструктивизам представља изузетно разноврсно поље теоријско–методолошких приступа, њихова заједничка одлика свакако је наглашавање улоге друштвено конструисаних значења за разумевање друштвене стварности, односно упитне (до немогуће) могућности за увид у „стварни свет” који није посредован таквим значењима. Прилазећи из ове перспективе проблему актерства ЕУ, много је значајније утврдити да ли је ЕУ *конструисана* као актер, било од стране других или саме себе.

Идући даље од питања актерства, превасходни предмет истраживања друштвеног конструктивизма тиче се начина на који актери себе и своју улогу конструишу, нарочито насупрот других актера, те на могућности за спољнополитичко одлучивање које проистичу из таквог конструисања улоге себе и других. Један од могућих видова операционализације оваквог усмерења је путем методе анализе дискурса, при чему „дискурс”, према врло корисној општој дефиницији коју нуде Јергенсен и Филипс (Jørgensen and Phillips 2006, 1), у најширем смислу означава *одређени начин говора о свету и разумевању света*.

У проучавању спољне политике ЕУ, анализа дискурса се показала као изузетно плодотворна група методолошких приступа, међу којима су тачке разилажења углавном одређене различитим виђењима начина на који сама плуралистичка структура ЕУ и њено међународно окружење генеришу дискурсе, односно дискурса као производа или конститутивног елемента спољне политике (Carta and Morin 2014b). Када је у питању анализа спољнополитичког дискурса ЕУ из јасно конструктивистичке перспективе, Хенрик Ларсен (*Henrik Larsen*) нуди методолошки модел од три аспекта: конституисање ЕУ као актера у међународном окружењу, дефинисање врсте актера коју ЕУ представља и конституисање спољнополитичког одлучивања ЕУ (Larsen 2004). Сваки од ових аспеката подразумева истовремено обраћање пажње на дискурзивни и практични елемент праксе, чиме се оснажује основна конструктивистичка идеја о међусобној конститутивности дискурса и политичке праксе.

Док овим оквирима одговара више метода анализе дискурса, примарни метод овог истраживања заснован је на раду Нормана Ферклауа (*Norman Fairclough*) и његовој критичкој анализи дискурса. Ферклау предвиђа анализу дискурса као тродимензионални подухват који је састоји од анализе текста, анализе дискурзивних односа и анализе друштвених пракси. Анализа текста у овом случају нарочито подразумева изоловање метафора, речи и употреба граматике који су значајни за конституисање друштвених актера и односа. У оно што Ферклау означава као дискурзивне односе спадају одређени „жанрови” који се користе у тексту, непосредни услови производње текста, као и могући однос са другим текстовима (интертекстуалност или интердискурзивност) (Fairclough 1996).

Дискурс Европске службе за спољне послове

Методолошка операционализација до сада изложених теоријских премиса изведена је с обзиром на специфичности овог случаја. Две најважније одреднице за овај процес су карактер ЕССП као институционални „извор” анализираних докумената и врста јавних докумената подвргнутих анализи, то јест изјава, декларација и јавних говора пренесених путем ЕССП, што укључује обраћања ВП.

Предвиђена Лисабонским споразумом из 2007. године, ЕССП је оформљена 2010. године као својеврсна хибридна институционална структура чија је основна функција вођење међународних односа ЕУ, у оквиру компетенција које за то има Високи представник за спољну и безбедносну политику (даље у тексту: ВП), који се формално и налазу на њеном челу (Keukeleire and Delreux 2022, 98–107). Како Кнуд Ерик Јергенсен (*Knud Erik Jørgensen*) указује, специфична институционална позиција ЕЕСП диктирала је и усвајање посебних норми обраћања, између осталог јер, за разлику од државних служби за стране послове, ЕССП има дужност и обавештавања оних у чије име води спољну политику (Jørgensen 2014). Будући да је читав делокруг ЗСБП значајно ограничен пристанком држава чланица у многим подручјима, званични дискурс докумената ЕССП нужно је условљен питањима консензуса великог броја актера. Штавише, поступање ЕССП није само производ консензуса, већ се она у процесима спољнополитичког одлучивања и намеће као активан учесник процеса усаглашавања између Европске комисије и Европског савета (Onestini 2015). Ова институционална динамика у

коју је ЕССП смештена даје полазну тачку и за разумевање дискурса који производи, пре као значајно *ограничење* дијапазона могућих дискурзивних чинова.

Анализа дискурса који ЕССП користи у својим јавним обраћањима такође усмерава пажњу према најшире схваћеној публици, приближавајући се ономе што Крос (Cross 2015) карактерише као јавно–дипломатску делатност ЕССП, усмерену на очување слике ЕУ као присутног и поузданог актера у међународном простору. Када је у питању публика којом се овим каналима ЕССП обраћа, она истовремено укључује три лабаво дефинисане групе: општу јавност, заинтересовану јавност и спољнополитичке елите (Jørgensen 2015). Шароликост публике представља још један фактор „ограничења” за артикулацију спољнополитичког дискурса, будући да он за све три групе мора остварити бар минималну комуникативну вредност да би успешно остварио своју функцију.

Нормативни дискурс у израелско–палестинском сукобу

У процесу дискурзивног конструисања ЕУ као актера у међународном простору, примећена је наглашена тежња њених представника ка укључивању значајног нормативног елемента – не само да се ЕУ по правилу представља као актер који оличава вредности попут мира, људских права и демократије, већ и као актер који је посвећен проширењу тих вредности (Bengtsson and Elgström 2012). Када је у питању Израел и сукоби у којима се налази, могућности за промоцију ових вредности одређене су комплексним односима које је ЕУ до сада развијала са том државом.

С једне стране, на темељу Споразума о придруживању из 1995. године, а потом учешћа Израела у Европској политици суседства, нарочито имајући у виду посебан Европско–израелски акциони план из 2004. године, остварене су ближе економске и културне везе од вероватно било ког другог европског партнера на простору јужног Средоземља и свакако на простору Блиског истока (Pardo and Zahavi 2024). Овде није ништа мање значајан и допринос општој безбедносној повезаности путем сарадње са НАТО и САД. Са друге стране, дуги ангажман ЕУ у мировним процесима на Блиском истоку већ деценијама је подразумевао промовисање „дводржавног решења” у израелско–палестинским споровима и осуде присуства израелских насељеника на просторима заузетим након Шестодневног

рата 1967. године, тиме се противећи политици већине досадашњих израелских влада, укључујући и владу премијера Нетанјахуа формирану 2022. године.

Досадашње процене употребе нормативног дискурса у односима са Израелом и по питању израелско–палестинског сукоба одражавају ову по много чему противречну ситуацију. Како Андерс Персон (*Anders Persson*) примећује, врло су малобројни аутори који би били спремни да се успротиве идеји да се нормативна моћ ЕУ овде показала изузетно слабом и неделотворном у остваривању прокламованих вредности и циљева (Persson 2018). Док Натале Точи (*Nathalie Tocci*) сугерише да је овај раскорак између реторичких циљева и стварне политике последица подређивања читавог проблема „вишим интересима” у пракси (Tocci 2009), Хирах Азхар (*Hirah Azhar*) и Марко Пинфари (*Marco Pinfari*) истичу да таква ситуација, уз врло ограничену интеграцију региона, дугорочно додатно подрива нормативну снагу изјава ЕУ званичника (Azhar and Pinfari 2017). На основу релативно скорашњих разговора са овим званичницима, Ерик Скаре (*Erik Skare*) закључује да против кредибилности нормативног дискурса такође делује процес практичног померања од либералних вредности ка вредностима секуритизације у пракси, иако се формално позивање на владавину права, право на самоопредељење и демократију задржава на плану јавне реторике (Skare 2023). Анализа изнесена у овом тексту у великој мери потврђује ове досадашње увиде, показујући у којој мери задржавају своју вредност у новонасталој ситуацији првих једанаест месеци Седмооктобарског рата.

КОНСТРУИСАЊЕ СЕДМООКТОБАРСКОГ РАТА

Непосредан предмет анализе у овом раду чине званична документа Европске службе за спољне послове (ЕССП) издата поводом догађаја у Израелу, Појасу Газе и јужном Либану у периоду од 7. октобра 2023. године до краја септембра 2024. године. Одабир је изведен на основу званичне базе података докумената ЕССП, уз примену филтера „говори/саопштења” (*Speech/Remark*) и „Израел/Палестина” (*Israel/Palestine*) ради прецизирања претраге.

Конструисање себе и других

У овом делу, пажња је посвећена именовању кључних актера и представљању њихове улоге у тренутном сукобу, односно процесу решавања истог. На основу 33 анализирана јавна документа ЕССП, квалитативна анализа усмерена је на епитете и метафоре којима се у њима актери конструишу и описују, чиме се умногоме предодређује начин поступања према њима како у наставку дискурса, тако и у поступању према њима у формулисању спољнополитичких одлука. У категорију „епитета” сврстане су сви непосредни описи одређеног актера који се тичу одређених краткорочних или дугорочних особина које на значајан начин дефинишу његово поступање и поступање према том актеру у односу на европску спољну политику. У категорију „улоге” сврстане су изјаве које се нормативно одређују према досадашњем и будућем поступању актера у сукобу у складу са истакнутим циљевима ЕУ (видети Табелу 2), подељене на афирмативне и негативне.

Табела 1. Епитети и улоге приписани актерима у сукобу

Актер	Епитети	Улога – афирмативна	Улога – негативна
Европска унија	политички енергична; географски блиска; сложена; морално одговорна	део решења; промоција хуманитарних циљева; промоција мира, безбедности и просперитета у региону;	досадашња претерана одсутност из сукоба
Држава Израел	упозната са патњом и прогонима; оправдано бесна;	легитимно коришћење права на самоодбрану	кршење међународног права; подривање дводржавног решења; стварање препрека постизању мира
Хамас	терористичка организација; идеја већа од организације; не представља палестински народ	/	масакрирање израелских цивила; коришћење људских штитова;

Актер	Епитети	Улога – афирмативна	Улога – негативна
Палестинска управа	легитимни представник палестинског народа	део будућег мировног споразума	/

Извор: Обрада аутора према European External Action Service

Као што је раније назначено, један од основних проблема у проучавању спољне политике ЕУ јесте питање њеног „актерства”. У оквиру анализираних саопштења, званичници ЕУ нису непосредно истицали да ЕУ јесте актер у међународном окружењу, али њихове изјаве јесу упућивале на чињеницу да оне није актер као и сваки други. Неколико пута, ВП Жозеп Борел (*Josep Borrell*) је подвукао комплексност доношења спољнополитичких одлука у оквиру структура ЕУ и немогућност ЕЦП и ВП да делују тамо где не постоји консензус (EEAS Press Team [EEASPT] 2023a). Отворено адресирајући ове чињенице, ВП је утицао на дискурзивно формирање улоге ЕУ као мање унутрашњи кохерентног и тиме мање респонзивног актера, смањујући очекивања за деловање како према међународног окружењу, тако и на „унутрашњем” плану држава чланица и сопствених институција.

Други значајан елемент дискурзивног самопредстављања ЕУ огледа се у континуитету истицања сопственог статуса као моралног актера. Премда ограничених капацитета за брзо и јединствено деловање, представљање ЕУ као носиоца моралне одговорности за ангажман у решавању блискоисточног сукоба још увек се задржао као незаобилазни део европског дискурса (EEASPT 2024a). Осврт на досадашњу недовољну укљученост у сукобу (EEASPT 2023b) такође је у функцији оснаживања ове представе о себи — његова основна претпоставка је да ЕУ јесте актер посвећен остваривању својих истакнутих вредности, те да постоји одређена дужност доследног поступања у складу са тим.

Поменута мешовита историја односа са Државом Израел такође је показала свој континуитет. У посматраним саопштењима, одсуствовале су непосредне оцене тога *какав* актер је Израел, те су квалификације односиле пре свега на *поступање* израелских власти. Она врста дефинисања одређене трајне улоге која је самој ЕУ приписивана у виду моралног актера који је дугорочни фактор промовисања мира и људских права тако је изостао, упркос постојећем

степену сарадње који постоји између ова два актера који би евентуално указивао на бар минималну усклађеност њихових улога. У данима непосредно након седмооктобарског напада Хамаса на Израел, ВП је констатовао да је право на самоодбрану које су Израелске власти одлучиле да користе неупитно, али да се морају водити нормама међународног права, укључујући међународно хуманитарно право (EEASPT 2023c). Критичке оцене, које су преовлађивале, представљају поступке Израела као супротстављене постизању дугорочног мира и дводржавног решења, као и недовољне за одржавање прихватљивих стандарда поштовања људских права у палестинским територијама. Нарочит обзир при истицању критичких описа улоге Израела посвећен је аргументацији да критике власти ове државе нису нужно израз антисемитизма и да се ЕУ вредносно одређује као посвећена борби против и антисемитизма и „исламофобије, односно палестинофобије” (EEASPT 2023d).

Хамас је по својој улози доследно представљен као терористичка организација без легитимитета као равноправне стране у будућем решавању израелско–палестинског сукоба (EEASPT 2023e). Према њему су истакнути захтеви за испоручивање израелских таласа и договор око постизања примирја са Израелом, али није предвиђена било каква врста дугорочног односа према њему која није непосредно везана за постизање тих циљева.

Палестинска управа, назив за самоуправни палестински орган који функционише на простору Западне обале/Јудеје и Самарије¹ и Источног Јерусалима, издвојена је у овој анализи због вишеструког указивања на њену улогу у постизању будућег решења сукоба, иако не представља актера непосредног укљученог у борбе. Наиме, ВП Борел у више обраћања предвиђа да је управо Палестинска управа онај орган којем је неопходно поверити управу над Појасом Газе након завршетка војних операција, те да је, као легитимни представник палестинског народа, орган коме ЕУ пружа економску и политичку подршку (EEASPT 2024b).

¹ „Западна обала” (арап. *قبرغلا فاضلا*) уобичајен је назив за ово подручје који се користи на арапском говорном подручју, док је у Израелу чешћи „Јудеја и Самарија” (хебр. *יורמוש הדוה*). Због неопредељености текста по овом питању дата су оба назива.

Дискурзивна конструкција ситуације, циљева и средстава

Као и у широј области друштвеног конструктивизма, незаобилазни део проучавања спољнополитичког дискурса тиче се конструкције одређених догађаја као нарочитих *ситуација*, као прилике за деловање у којима постоје одређени циљеви и средства за њихово постизање. Улоге које су анализирани у претходном делу једино могу имати смисла у одређеним друштвеним односима и обрасцима интеракције којима се смисао мора дати сличним процесом друштвене конструкције – онога што се у Ферклауовом моделу назива „интеракционалном контролом” (*interactional control*) (Fairclough 1996, 152). У Табели 2 представљене су кључне ситуације у посматраном периоду, начин на који су дефинисане, те истакнути спољнополитички циљеви у датим ситуацијама и средства којима их ЕУ може остварити.

Табела 2.

Ситуација	Оцена ситуације	Циљеви	Средства
Седмооктобарски напад	ужасна криза; трагедија; терористички напад; масакр	заустављање насиља и повратак талаца	осуда насиља и тероризма
Рат Израела и Хамаса	легитимна употреба права на самоодбрану, али само у складу са међународним правом	хитно примирје/мир; дводржавно решење; ослобађање талаца; обнова Појаса Газе; побеђивање Хамаса	осуда тероризма; осуда убијања цивила у Појасу Газе; формулисање предлога за мир
Хуманитарна ситуација у Појасу Газе	ужасавајуће стање; позив на буђење пажње; трагедија;	побољшање хуманитарне ситуације; окончање насиља против цивила;	промовисање хуманитарних пауза; хуманитарна помоћ; сарадња са Палестинском управом; подршка Агенцији ОУН за помоћ палестинским избеглицима

Сукоб Израела и Хезболаха	забрињавајуће тензије; ризик од регионалног сукоба;	спречавање проширења рата на регион	позивање на суздржаност свих страна и поштовање Резолуције Савета Безбедности ОУН 1701; подршка Либану и Привременим снагама УН у Либану.
---------------------------	---	-------------------------------------	---

Извор: обрада аутора према European External Action Service

Аналитичко раздвајање ових ситуација изведено је на два основа. Прво, коришћење израза попут „ситуација”, „сукоба”, „криза” за груписање одређених догађаја у оквиру дугорочних спољнополитичких кретања од стране самих званичника ЕССП указује на њихово постојање као препознатљивих, иако међусобно повезаних ситуација у унутрашњој логици самог дискурса, што се одражава и на анализу. Друго, дијахронијски поглед на развој дискурзивних поступака у посматраном периоду упућује на промене које такође оправдавају одређено раздвајање, нарочито видљиво у разликама између почетних реакција на Хамасов напад и потоњих реакција на контранападе израелских снага (ове промене су детаљније размотрене у наредној целини).

Ситуација која представља непосредни повод рата, напад Хамаса на израелске војне поставе и цивилно становништво седмог октобра 2023. године, три дана касније је непосредно апострофиран у званичним саопштењима ЕССП (EEAS 2023e). Описан као масакр који је извела терористичка организација, догађај је представљен без ширих политичких обзира осим широко изнетих осуда свих облика насиља и позива на повратак отетих израелских цивила. Овакво представљање ситуације разумљиво је на основу релативно кратког времена у ком је реакција настала.

Рат Израела и Хамаса, у овом раду назван Седмооктобарски рат, уследио је у данима након самог седмооктобарског напада и још увек је у току у тренутку писања овог рада (октобар 2024. године). Док у ширем смислу овај рат представља цео предмет овог рада, у ужем смислу се као јединица анализе, односно „ситуација” подразумевају сама војна дејства која су се у датом периоду одвијала. Други аспекти рата, односно хуманитарна ситуација настала на

основу војних дејстава и повезани сукоб у Либану, третирају се као посебне ситуације управо из разлога наведених на почетку овог поднаслова. Од почетка рата, изјаве пренете путем ЕССП афирмисале су начелно право на самоодбрану које Држава Израел може користити, али уз доследно наглашавање да оно постоји само уз поштовање норми међународног (хуманитарног) права.

Хуманитарна ситуација у Појасу Газе представља ситуацију која је најчешће тематизована у посматраним саопштењима, односно у свим саопштењима сем у прва два, издата десетог октобра 2023. године. Користећи квалификације попут „ужаса”, „кризе”, „трагедије” и „масовне патње”, нормативна дискурзивна снага јасно је уперена ка представљању догађаја као морално недопустивог према вредносним опредељењима ЕУ, као и ванредног и неприхватљивог као дугорочног стања у сукобу. У складу са тиме, истакнут је циљ што бржег окончања таквог стања, али су присутни и шире постављени циљеви попут постизања дводржавног решења за целокупни израелско–палестински сукоб. Као средства којим се ти циљеви имају постићи, међутим, нису истакнуте било какве мере које у значајнијем смислу представљају квалитативну промену у досадашњем поступању ЕУ. Декларативне осуде насиља, позиви на постизање мира или примирја, као и сарадња са агенцијама ОУН и упућивање хуманитарне помоћи у погођена подручја одражавају континуитет са предратним стањем. Одсуство отварања дискурзивног простора према другим средствима, каква би била нови режими економских и других санкција према једној од зараћених страна, координација ширих облика војне или логистичке подршке, као и других мера, указују на постојање онаквог раскорака који је приметила Точи (Тосси 2009). Наиме, континуитет у предвиђеним средствима у јасној је противречности са напорима да се хуманитарна ситуација представи као опасан, недопустив дисконтинуитет који не сме постати дугорочно стање.

Оружани сукоб између Израела и либанске организације Хамас, који је *de facto* почео дан након седмооктобарског напада, у овој анализи представљен је као посебан део Седмооктобарског рата, те су узете у обзир оне изјаве у којем су ова два оружана сукоба дискурзивно повезани. Почев од посете ВП Бореља Бејруту у јануару 2024. године, ова ситуација представљена је као потенцијалан извор дестабилизације региона коју је потребно спречити (EEASPT 2024с). Употреба реторике „забринутости” одредила је ситуацију као непожељну, али су изостале снажније квалификације какве су

виђене у случају Појаса Газе. Као референтна тачка за пожељно стање истакнута је Резолуција Савета Безбедности Уједињених Нација 1701, упркос отвореном признању да је њена имплементација већ 20 година неуспешна (EEASPT 2024d). Средства за ограничавање проширења сукоба артикулисана су у виду декларативне подршке двома примарним актерима, Привременим снагама Уједињених Нација у Либану и самој либанској држави, уз обавезивање на одржање постојећих видова подршке из периода пре рата. У том смислу могуће је констатовати одређену сличност са случајем Појаса Газе – дискурзивне представе кризних стања и пожељних имплементација норми међународног права нису биле праћене и артикулисањем нових, потенцијално делотворнијих спољнополитичких потеза чију употребу би таква стања оправдала.

Дискурзивни односи

Одабир Феркалуових метода анализе дискурса такође претпоставља и осврт на дискурзивне односе, односно на факторе који су непосредно везани за производњу посматраних текстова. У том погледу је потребно скренути пажњу на питања институционалне укореењености и жанровске одређености јавних саопштења ЕССП.

Организациона природа ЕССП као институције, не само њен специфичан положај који је предвиђен европским споразумима, такође је повезана са показаним дискурзивним праксама. Наиме, како Дејвид Спенс (*David Spence*) објашњава, чињеница да особље ЕССП долази из чак шест препознатљивих институционалних „епистемичких заједница”, од којих сваку карактеришу посебне претпоставке о улози и природи европске дипломатије, чини је наглашено хибридном дипломатском службом (Spence 2015). Фундаментална неслагања до којих нарочито може доћи у случајевима сукобљавања званичника који потичу из државних дипломатских служби са онима чију перспективу обликује ангажман у наднационалним институцијама представљају додатну потешкоћу за функционисање и уобличавање ефикасне и делотворне заједничке спољне политике. Овај фактор тако значајно доприноси објашњењу одсуства нарочито великих заокрета у артикулацији спољнополитичког дискурса, чак и у ситуацијама које се конструишу као кризне или ванредне.

Питање жанра, односно чињенице да су посматрани текстови заправо углавном транскрипти уживо датих изјава ВП у својству

портпарола за спољну политику ЕУ, такође има свој утицај на садржину дискурса. Прво, будући да је реч о обраћањима која се дешавају усменим обраћањем уживо, уз присуство медијске пажње, она су јасно временски ограничена на распон од кратких саопштења до говора који се могу одржати током неколико десетина минута. Временско ограничење намеће и ограничење у опсежности објашњења, могућностима за комплексније дискурзивне конструкције и слојевитије приступање свакој одабраној теми. Уз то, евентуално укључивање новинарских питања не дозвољава потпуну контролу над током и садржајем излагања.

Друго, битну улогу у уобличавању жанра јавних саопштења играју и лична својства ВП Жозепа Борелја као говорника у убедљивој већини посматраних случајева. Наиме, Амелија Хедфилд (*Amelia Hadfield*) и Мустафа Демир (*Mustafa Demir*) примећују да је у свом досадашњем ангажману Борелј имао склоност да се по питању рата у Појасу Газе ослања на сопствене ставове, будући да критички однос који је често заузимао према израелским властима није одражавао и ставове одређених држава чланица ЕУ (Hadfield and Demir 2024). Док је овакво понашање довело је и до озбиљних критика уперених ка Борелју (8–9), изостале су озбиљније кризе које би угрозиле његов положај. Ипак, овај фактор потребно је узети у обзир у проценама како репрезентативности Борелјевих изјава за јединствени спољнополитички став ЕУ, тако и реалним могућностима које су сваком ВП на располагању да лично утиче на садржај дискурса који ће ЕССП преносити.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ДИСКУРС У ПЕРСПЕКТИВИ НАСТАВКА РАТА

У тренутку писања овог рада, оружане снаге Израела воде активне војне операције против снага Хезболаха на територији Либана. Иако је овај фронт блискоисточног сукоба отворен само дан након отпочињања Седмооктобарског рата, у тренутку издавања последњих јавних саопштења ЕССП која су анализирана, непосредна копнена офанзива израелских снага у Либан још увек није била извесна, већ само могућ исход постојећих тензија. Имајући у виду догађаје који се од тада одвијају, тема овог рада задржава непосредну важност у проценама перспектива за даље спољнополитичко понашање ЕУ, односно дискурзивне праксе које су његов саставни део.

Први закључак који се непосредно намеће из претходне анализе тиче се приметног континуитета у дефинисању улоге ЕУ од стране самих њених званичника. Наглашавање моралне одговорности саме ЕУ и међународне заједнице, јасан нагласак на поштовању норми међународног права и спремност да се реторички осуде поступци чак и начелно партнерских актера који се представљају као противни одређеном скупу сржних норми су показатељи таквог континуитета. Концепт ЕУ као „нормативне силе“, који је Ијан Манерс (*Ian Manners*) увео да би објаснио улогу норми и њиховог промовисања као пресудну за тако комплексног актера, овде задржава своју вредност, бар на нивоу самопредстављања (Manners 2002). Према је утемељеност такве перспективе о ЕУ подложна опсежној проблематизацији, нарочито у контексту Блиског истока (Расе 2024), још увек се чини мало вероватним да ће овај нормативни аспект задржати свој значај за разумевање званичног европског дискурса.

Као други значајан закључак намећу се, међутим, могуће последице једне друге врсте континуитета – дугорочне неспособности ЕУ да у својим процесима спољнополитичког одлучивања артикулише потезе према странама у актуелном сукобу који би представљали значајан искорак у односу на досадашњу праксу. Трајни раскорак између дискурзивне конструкције вредности и циљева са једне, а средстава са друге стране, може се негативно одразити на већ проблематичне могућности за артикулацију ЕУ као значајног спољнополитичког актера, насупрот традиционалном маргинализовању њене улоге у односу на државе чланице, и то најмоћније међу њима.

Док је одсуство артикулације нових средстава и преовлађивање реторичких израза између „осуде“ и „подршке“ са једне стране знак одржања досадашњих дискурзивних стратегија, није непосредно очигледно да се тиме и односи са другим актерима задржавају на пређашњем нивоу. Наиме, већ истакнута мешовита историја односа ЕУ и Израела продубљена је дискурзивном конструкцијом понашања израелског руководства у актуелном сукобу. Док је део саопштења садржао и јасне осуде терористичких напада од стране Хамаса, јасно преовлађивање критичких тонова према Израелу и доследно заговарање за дводржавно решење упућују на то да ни у стању рата израелски одлучиоци не могу рачунати на јаснију подршку ЕУ, што се може негативно одразити на даље перспективе њихових међусобних односа. Овоме доприноси одсуство онакве осуде

Хезболаха као организације каква је постојала у случају Хамаса, чиме се не приступа истој врсти делегитимизације једног актера који је ништа мање сукобљен са Израелом. Овакво понашање званичника ЕССП тако чини изгледнијим да ће Израел у наредном периоду развијати сарадњу за државама чланицама ЕУ на билатералном нивоу, уместо на наднационалном.

Са наведеним закључцима на уму, перспективе за спољнополитичко деловање ЕУ у наставку Седмооктобарског рата, било да се сукоб са либанским Хезболахом посматра као његов фронт или одвојени сукоб, основано је проматрати кроз призму одређених дискурзивних континуитета који не остављају значајан простор за нова и квалитативно другачија поступања. Као што је назначено, проблематичност консензуса као принципа у доношењу одлука чини мотив у самом дискурсу европских званичника, чиме се додатно снижавају очекивања потеза који би пореметили досадашње праксе. Узимајући у обзир и врло различита позиционирања држава чланица по кључним питањима за сукоб каква су подршка Израелу и палестинска државност, оправдано је очекивати наставак једне врсте дискурса „најмањег заједничког садржаоца” и релативно јачање улоге појединачних држава у даљем току сукоба.

РЕФЕРЕНЦЕ

Azhar, Hirah, and Marco Pinfari. 2017. "Israel–Palestine: The Mediterranean Paradox." In *The EU, Promoting Regional Integration, and Conflict Resolution*, eds. Thomas Diez and Nathalie Tocci, 57–80. Cham: Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978–3–319–47530–1.

Bengtsson, Rikard, and Ole Elgström. 2012. "Conflicting Role Conceptions? The European Union in Global Politics." *Foreign Policy Analysis* 8 (1): 93–108.

Carta, Caterina, and Jean-Frédéric Morin, eds. 2014a. *EU Foreign Policy through the Lens of Discourse Analysis: Making Sense of Diversity*. London: Routledge.

Carta, Caterina, and Jean-Frédéric Morin. 2014b. "Struggling over Meanings: Discourses on the EU's International Presence." *Cooperation and Conflict* 49 (3): 295–314. DOI: 10.1177/0010836713494995.

Cross, Mai'a K. Davis. 2015. "The Public Diplomacy Role of the EEAS: Crafting a Resilient Image for Europe." In *The European External Action Service*, eds. David Spence and Jozef Bátorá, 341–355. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137383037.

EEAS Press Team. 2023a. "Israel/Gaza: Speech by High Representative/Vice-President Josep Borrell at the EP Plenary." *EEAS Press Team*. 22 November 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/israelgaza-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-ep-plenary-1_en.

EEAS Press Team. 2023b. "Foreign Affairs Council: Press remarks by High Representative Josep Borrell upon arrival." *EEAS Press Team*. 13 November 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/foreign-affairs-council-press-remarks-high-representative-josep-borrell-upon-arrival-12_en.

EEAS Press Team. 2023c. "Israel/Gaza: Speech by High Representative/Vice-President Josep Borrell in the EP Plenary on the situation." *EEAS Press Team*. 13 October 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/israelgaza-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-ep-plenary-situation_en.

EEAS Press Team. 2023d. "Human Rights: Speech by High Representative/Vice-President Josep Borrell at the 25th EU–NGO Forum for Human Rights." *EEAS Press Team*. 4 December 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/human-rights-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-25th-eu-ngo-forum-human-rights_en.

EEAS Press Team. 2023e. "Israel/Gaza: Press remarks by High Representative Josep Borrell after an informal meeting of EU Foreign Affairs Ministers." *EEAS Press Team*. 10 October 2023. https://www.eeas.europa.eu/eeas/israelgaza-press-remarks-high-representative-josep-borrell-after-informal-meeting-eu-foreign-affairs_en.

EEAS Press Team. 2024a. "Foreign Affairs Council: Press Remarks by High Representative Josep Borrell after the Meeting." *EEAS Press Team*. 22 January 2024. https://www.eeas.europa.eu/eeas/foreign-affairs-council-press-remarks-high-representative-josep-borrell-after-meeting-9_en.

EEAS Press Team. 2024b. "Israel/Gaza: Speech by the High Representative/Vice-President Josep Borrell in the EP plenary

on the ongoing conflict.” *EEAS Press Team*. 17 September 2024. https://www.eeas.europa.eu/eeas/israelgaza-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-ep-plenary-ongoing-conflict_en.

EEAS Press Team. 2024c. “Lebanon: Press remarks by High Representative/Vice-President Josep Borrell after his meeting with Lebanese Minister of Foreign Affairs and Emigrants, Abdallah Bou Habib.” *EEAS Press Team*. 6 January 2024. https://www.eeas.europa.eu/eeas/lebanon-press-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-after-his-meeting-lebanese_en.

Fairclough, Norman. 1996. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.

Hadfield, Amelia, and Mustafa Demir. 2024. “More or Less Borrell? A Critical Analysis of Josep Borrell as the European Union’s High Representative.” *Journal of Common Market Studies* 00: 1–12. DOI: 10.1111/jcms.13670.

Jørgensen, Knud Erik. 2014. “Constructing European Diplomacy in a Changing World.” In *EU Foreign Policy through the Lens of Discourse Analysis: Making Sense of Diversity*, eds. Caterina Carta and Jean-Frédéric Morin. London: Routledge.

Jørgensen, Knud Erik. 2015. “Discursively (de-)Constructing European Foreign Policy: Theoretical and Methodological Challenges.” *Cooperation and Conflict* 50 (4): 492–509. DOI: 10.1177/0010836713494996.

Jørgensen, Marianne W., and Louise J. Phillips. 2006. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE.

Keukeleire, Stephan, and Tom Delreux. 2022. *The Foreign Policy of the European Union*. London, New York: Bloomsbury Academic.

Larsen, Henrik. 2004. “Discourse Analysis in the Study of European Foreign Policy.” In *Rethinking European Union Foreign Policy*, eds. Ben Tonra and Thomas Christiansen, 62–80. Manchester: Manchester University Press.

Manners, Ian. 2002. “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?” *Journal of Common Market Studies* 40 (2): 235–258. DOI: 10.1111/1468–5965.00353.

Onestini, Cesare. 2015. “A Hybrid Service: Organising Efficient EU Foreign Policy.” In *The European External Action Service*,

- eds. David Spence and Jozef Bátora, 65–86. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137383037.
- Pace, Michelle. 2024. “The Construction of EU Normative Power and the Middle East Conflict’...16 Years On.” *Journal of Common Market Studies* 62 (3): 868–884. DOI: 10.1111/jcms.13492.
- Pardo, Sharon, and Hila Zahavi. 2024. “Israel and the European Union.” In *Routledge Handbook on Israel’s Foreign Relations*. eds. Joel Peters and Rob Geist Pinfold 278–289. London: Routledge. DOI: 10.4324/9781003048398.
- Persson, Anders. 2018. “EU Differentiation” as a Case of ‘Normative Power Europe’ (NPE) in the Israeli–Palestinian Conflict.” *Journal of European Integration* 40 (2): 193–208. DOI: 10.1080/07036337.2017.1418867.
- Schmitter, Philippe. 1996. “Imagining the Future of the Euro–Polity with the Help of New Concepts.” In *Governance in the European Union*, eds. Gary Marks, Fritz W. Scharpf, Philippe Schmitter and Wolfgang Streeck, 121–150. London Thousand Oaks, Calif: SAGE.
- Skare, Erik. 2023. “Staying Safe by Being Good? The EU’s Normative Decline as a Security Actor in the Middle East.” *European Journal of International Security* 8 (3): 337–353. DOI: 10.1017/eis.2022.29.
- Spence, David. 2015. “The EEAS and Its Epistemic Communities: The Challenges of Diplomatic Hybridism.” In *The European External Action Service*, eds. David Spence and Jozef Bátora, 43–64. London: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137383037
- Tocci, Nathalie. 2009. “Firm in Rhetoric, Compromising in Reality: The EU in the Israeli–Palestinian Conflict.” *Ethnopolitics* 8 (3–4): 387–401. DOI: 10.1080/17449050903086989.
- White, Brian. 2004. “Foreign Policy Analysis and European Foreign Policy.” In *Rethinking European Union Foreign Policy*, eds. Ben Tonra and Thomas Christiansen, 45–61. Manchester: Manchester University Press.

Nikola Tucakov**Institute of European Studies, Belgrade*

DISCOURSE AND PRACTICE IN THE EUROPEAN UNION'S FOREIGN POLICY: POSITIONING AND PERSPECTIVES FOLLOWING THE BREAKOUT OF THE OCTOBER 7TH WAR

Resume

The article explores the relationship between the official discourse and practice in the European Union's foreign policy (EU) regarding the ongoing war between Israel and Hamas, starting on the seventh of October 2023 (The October 7th War). Taking a constructivist approach to discourse analysis, the basic premise rests on the assumption that official discourses are produced based on specific models of self-understanding and understanding of other foreign policy actors, but also that discourses are crucial for further maintenance of those models and their future use in the international environment. With such a constructivist perspective, the article aims to uncover the main discursive elements in the public announcements of the European Union regarding the October 7th War, their origins, and the consequences of their use in foreign policy practice. Another fundamental assumption of this approach is that these discursive elements are rooted in long-term processes of self-definition and definition of other actors in the foreign policy of the European Union and that by analyzing them, it is possible to create a framework for understanding the future actions of the EU in the international sphere. To arrive at such an understanding, the immediate

* Email address: nikola.tucakov@ies.rs; ORCID: 0009-0008-8738-2588

object of analysis is the discourse of official statements and documents issued by the European External Action Service. Based on such an analysis, insights are gained about the construction of the nature of the conflict itself and the role of the European Union and other actors in it, as well as about the possible directions of foreign policy practice based on those constructions. The analysis findings indicate three main conclusions for future research in the context of EU foreign policy discourse. Firstly, the long-standing patterns of framing the EU as a value-oriented actor with a genuine commitment to realising these values have been maintained despite their debatable grounding in actual practice. Secondly, maintaining these discourses may prove detrimental to relations between Israel and the EU, although not apparently a departure from previous periods. Finally, a growing inability to frame new and more impactful policy options within official EU discourse will likely strengthen the role of individual nation-state foreign policy decisions vis-à-vis the ongoing conflict in the Middle East.

Keywords: *Common Foreign and Security Policy, discourse analysis, October 7th War, Israeli–Palestinian Conflict, European foreign policy.*

Растко Ломпар*

Балканолошки институт САНУ, Београд

СВЕТА ХАЈКА ИЛИ БОРБА СА ВЕТРЕЊАЧАМА? ПРИЛОГ ТЕОРИЈСКОМ ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМА АНТИКОМУНИЗАМ

Сажетак

Овај рад је посвећен феномену антикомунизма, његовом приближнијем одређивању, као и указивању на вишезначност и контрадикторност постојећих интерпретација. Реч анти (грчки ἀντι) је један од универзално прихваћених префикса који у постоји у већини индоевропских језика и означава „супротност или непријатељски став према ономе шта значи основна реч”. Најближи синоним на српском језику била би реч против. Самим тиме феномен антикомунизма, који представља предмет овог рада, мора се разумети као противљење комунизму. Овакво објашњење, међутим, отвара више недоумица него што их решава. Наиме, термин комунизам један је од најјоспоренијих термина у савременој историји. Шта је комунизам? Сходно томе – шта је антикомунизам? Консензус око оба појма изостаје. Самим тиме, током историје под појам антикомунизма сврставани су појединци и покрети најразличитијих усмерења. Да ли је антикомунизам бесмислица, епифеномен, фуснота историје, који је са историјске позорнице нестао рушењем Берлинског зида и суновратом „реалног социјализма”? Истовремено, да ли је антикомунизам

* Имејл адреса: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0003-4345-4857.

важна и хеуристички корисна квалификација? Је ли он идеологија или противстав? У каквом је односу са антисоцијализмом, антимарксизмом и антисовјетизмом, а у каквом са антифашизмом и антитоталитаризмом? Овај рад, ослоњен на релевантну теоријску литературу, ће настојати да пружи одговоре на наведена питања. Такође, понудиће дефиницију антикомунизма која ће омогућити прецизније одређење овог феномена.

Кључне речи: антикомунизам, политичка теорија, комунизам, идеологија, антифашизам.

Реч анти (грчки *άντι*) је један од универзално прихваћених префикса који у постоји у већини индоевропских језика и означава „супротност или непријатељски став према ономе шта значи основна реч” (Вујанић и др. 2011). Најближи синоним на српском језику била би реч против. Самим тиме феномен антикомунизма,² који представља предмет овог истраживања, мора се разумети као противљење комунизму. Овакво објашњење, међутим, отвара више недоумица него што их решава. Наиме, термин комунизам један је од најспоренијих термина у савременој историји. Шта је комунизам? Сходно томе – шта је антикомунизам? Консензус око оба појма изостаје. Самим тиме, током историје под појам антикомунизма сврставани су појединци и покрети најразличитијих усмерења. Да ли је антикомунизам бесмислица, епифеномен, фуснота историје, који је са историјске позорнице нестао рушењем Берлинског зида и суновратом „реалног социјализма”? Треба ли следовати суду Томаса Мана, који је говорећи пред библиотеком америчког конгреса 1943. године назвао антикомунизам „највећом заблудом наше епохе” (Mann 2008, 39)? На први поглед делује да је тако. Комунизам и антикомунизам су ствар прошлости.

Међутим, због чега је онда, излажући свој програмски говор (*State of the Union Address*) пред америчким конгресом 2019. године, председник САД, Доналд Трамп, пркосно изјавио „Никада нећемо постати социјалистичка земља” (Law 2019)? Иако је у говору

² Антикомунизам ћемо у овом раду писати у складу са препоруком из Правописа српског језика, на исти начин као и антифашизам или антисемитизам, односно без цртице (Пешикан, Јерковић и Пижурица 2010, 258–259).

као непријатеље означио умерену социјалдемократску струју у Демократској странци и режим Николаса Мадуре у Венецуели, реторика његове критике била је запањујуће старовремска.¹ Наиме, сличне реченице могле су се овом дому чути и током „црвене панике” двадесетих, током стаљинистичких процеса средином тридесетих, а поготово након 1945. и трајања Хладног рата. Паралеле се ту не завршавају. „Социјалисти” у САД, попут сенатора Бернија Сендерса, ма како умерени, увек су сумњиви као потенцијални агенти других држава и издајници. Када је председавајући Комитета за спољне односе америчког Сената, Виљем Бора, почео да заговара промену односа према Совјетском Савезу избио је скандал 1927. године. У јавност су процурели документи који су доказивали да је он агент Совјета. Након две године судских процеса у више земаља, документи су доказани као фалсификат – али штета је учињена. Бора, некада фаворит за место председника, није постао ни кандидат своје партије (Spence 2006, 134–155; Reichel 1983, 19–20).

Самим тиме чини се да је антикомунизам и даље актуелан феномен. Овакав став дели и већина истраживача антикомунизма (Куљић 2008, 417). Истовремено, ни пропаст комунизма у Совјетском Савезу и његовим сателитима није у очима многих довела до краја комунизма. Сведоци смо поновљених позива да 21. век постане век комунизма/социјализма. Међутим, антикомунизам је и ретко флуидан феномен, историографски тешко „ухватљив” и незахвалан за дефиницију. У себи носи и извесну субјективност, јер почива на негацији другог појма, те се мора разумети кроз туђе садржајне чиниоце. Разумевање антикомунизма нужно је зависно од онога што се перципира као комунизам. Тако су се многи мислиоци и „обични” људи током двадесетог века нашли у оба табора. Француски филозоф Жан-Пол Сартр, који је 1952. године антикомунисте жигосао као „псе”, касније је од дојучерашњих сабораца називан антикомунистом (Bowd 2014, 52). Истовремено, многи његови сународници, који су сачињавали најрадикалнију левицу у Француској или били тврдокорни стаљинисти, након разочарања у „утопију”, постајали су горљиви антикомунисти. Те парије француског комунизма

¹ Одговор би могла пружити чињеница да је вишедеценијски адвокат породице Трамп и један од узора тада младог Доналда, Рој Кон, био десна рука чувеног сенатора Џозефа Мекартија, који је симбол послератног америчког антикомунизма и тужилац који је на електричну столицу послао чувене совјетске шпијуне, брачни пар Розенберг. Према сведочанствима, будући председник Трамп је годинама држао Конов портрет у својој канцеларији (Mahler and Flegenheimer 2016).

назвали су Паскал Делви и Жан-Мишел Девел, и сами противници Москве али одани социјалистичким идеалима, „стаљинистима антикомунизма” (Delwit and Dewaele 1984, 324).

Антикомунизам се може разумети и као „нежељени брат близанац” антифашизма. Њихова судбина током двадесетог века вишеструко је испреплетана (Pfahl-Traughber 2017). И један и други остали су у великој мери магловити, а понекад и злоупотребљени. У најширој јавности антифашизам се најчешће везује за Шпански грађански рат и Други светски рат, када је доживео свој зенит, док се антикомунизам везује за Хладни рат. Други светски рат зацементирао је победу антифашизма над антикомунизмом у трци за концептом који ће представљати спој два крака међуратног идеолошког троугла (демократија-фашизам-комунизам). Иако из данашње перспективе савез демократије и комунизма, односно Совјетског Савеза и западних савезника, под слоганом антифашизма може изгледати неизбежно, свега неколико година пре избијања рата ситуација је била потпуно другачија. Англо-немачки савез, који је Хитлер прижељкивао, а који би довео до напада на Совјетски Савез и „свете хајке” коју је предвидео Маркс, помаљао се на хоризонту. Након почетка Другог светског рата, појавила се чак и идеја о потенцијалном укључивању Совјетског Савеза у Тројни пакт, и његову трансформацију у Четворни пакт.² Међутим, историјски догађаји променили су ток. Победа антифашистичке коалиције у рату додатно је делегитимисала антикомунизам. Заправо, антифашизам, иако млађи феномен, и пре рата је био много лакши за идентификацију. Антифашистичка акција, основана је 1932. године у Немачкој, као милитантно крило Комунистичке партије Немачке (Schumann 2009). До данас студенти левичари широм света марширају под њеним црвено-црним барјаком. Са друге стране, чак су и фашисти прихватили тај термин. Нова тајна полиција фашистичког режима, основана 1927. године, понела је име Организација за праћење и сузбијање антифашизма (Fucsi 1985). Антикомунизам није никада имао ту привлачну снагу. Када су у југословенској емиграцији после Другог светског рата почели да се јављају позиви на окупљање свих антикомунистичких снага, *Наша реч*, орган демократске емиграције, изнео је своје становиште да противљење нечему не може бити фактор обједињавања. Разлози

² Део немачког врха заговарао је овакво решење, које би било засновано на превасходно прагматичним геополитичким разлозима и потребом да се избегне рат на два фронта. Сам Хитлер, у чијем је светоназору борба против бољшевизма била императив немачке будућности, није био присталица те идеје (Hilgruber 1982).

неуспеха било ког окупљања на основу антикомунизма „леже у сазнању да би такво занемаривање начелних несагласности изазвало само забуну и удаљило емиграцију од њеног циља уместо да је приближи”, сматрало је уредништво *Наше речи* (Naša reč 1963). Изузев неколико кратких временских периода (1917–1921. и 1936–1939), антикомунизам је углавном исказиван кроз афирмацију другог принципа, најчешће слободе, а не кроз идентификацију са неприпадањем комунизму. То је и случај са хладноратовском реториком Запада. Иако по суштини несумњиво антикомунистичка, у појавном смислу била је је редукована на борбу света слободе и тираније. Док су на истоку поносно истицали свој антифашизам, сада много ближи антикапитализму, на западу антикомунизам није био чест у имену институција. Наследник нацистичке Антикоминтерн организације у послератној Западној Немачкој понео је име Народни савез за мир и слободу (*Volksbund für Frieden und Freiheit*), док је зид које су власти Источне Немачке подигле поносно назван Антифашистички заштитни зид (*Antifaschistischer Schutzwall*).

Током последњих година све више се јављају тумачења према којима су антифашизам и антикомунизам морално и интелектуално непотпуни концепти, јер не искључују истовремену афирмацију другог недемократског система. Према таквим тумачењима, истинско демократско разумевање антифашизма или антикомунизма, не може подразумевати истовремену апологију и афирмацију друге нефашистичке односно некомунистичке диктатуре. Антитоталитаризам, међутим једини омогућава истовремено супротстављање свим облицима диктатуре, сматрају присталице ове парадигме (Pfahl-Traugher 2017, 303–318). Иако су теорије о тоталитаризму популарне већ деценијама, током протеклих година почињу да добијају институционалну подршку. Тако је европски парламент 2009. донео резолуцију којом је *de facto* изједначио комунизам и фашизма, и позвао на суочавање и осуду тоталитарних режима и њихових злочина. Међутим, важно је истаћи и да су поједини критичари с правом указивали на то да је антитоталитаризам истински непроживљена категорија и да у свести већине људи постоје или снажна антикомунистичка или антифашистичка осећања (Melčić 1994, 51). Како бисмо дефинисали феномен антикомунизма који представља предмет овог истраживања, морамо одговорити на низ питања. Да ли је антикомунизам важна и хеуристички корисна квалификација? Је ли он идеологија или противстав? У каквом је

односу са антисоцијализмом, антимарксизмом и антисовјетизмом, а у каквом са антифашизмом и антитоталитаризмом?

Већ смо нагласили да је антикомунизам био историографски и теоретски веома занемарен феномен, којим су се превасходно бавили сами комунисти, односно левичари. Стога је већина радова о антикомунизму јасно идеолошки обојена и најчешће служи делегитимисању политичких противника и критичара комунизма. Основне постулате комунистичке интерпретације антикомунизма поставили су Карл Маркс и Фридрих Енгелс. У сржи њиховог разумевања била је тврдња да је антикомунизам класно одређен, те да представља контрареволуционарни импулс властодржаца, који у борби за своје привилегије неће презати ни од чега како би зауставили еманципацију пролетаријата. У свом програмском спису *Манифест комунистичке партије* они су писали: „Баук кружи Европом – баук комунизма. Све силе старе Европе сјединиле су се у свету хајку против тога баука, римски папа и руски цар, Метерних и Гизо, француски радикали и немачки полицајци” (Marx i Engels 1978, 367). Тиме су јасно указали да је антикомунизам интегрисујући феномен, који око себе окупља све противнике комунизма, без обзира на њихове међусобне супротстављености. Антикомунистима су сматрали све оне који нису комунисти. Енгелс је стога користио термин некомунизам (Engels 1978, 1321). Они су још упозоравали и да антикомунизам не мора имати отворено реакционарну поруку, поготово имајући у виду различите револуционарне покрете 19. века, када је буржоазија злоупотребљавала радикализам маса користећи их као оружје у борби за своје циљеве. Грешке почињене 1799, 1848. и 1851. године јасан су путоказ за пролетаријат да је са буржоазијом пакт немогућ, сматрао је Маркс (Marx i Engels 1978, 420–42, 958–959). Истовремено, указивао је на „издајничку” улогу „ситнобуржоаског социјализма” који дефетистички обесмишљава револуционарну борбу. Упавши у „кукавички мамурлук”, он следи антикомунизму, јер подрива снагу пролетеријата (385–388). Антикомунизам у ортодоксном марксистичком тумачењу је стога класно одређен, растегљив контрареволуционарни феномен, којим могу бити обухваћени чак и они који се номинално издају за социјалисте или браниоце пролетаријата.

Основне постулате Марксовог и Енгелсовог тумачења антикомунизма преузела је и совјетска (источноблоковска) историографија, која се тим питањем најисцрпније бавила током

Хладног рата. Суштински дефинишући антикомунизам као „инструмент одбране система историјски осуђеног на пропаст” (Kaschlew et al. 1974, 21), видела га је као основни мотив Запада (Лезин 1967; Гордеев 1978; Бессонов 1983). Истицано је да је борба против комунизма само смоквин лист који прикрива империјалистичке и неретко фашистичке тежње САД и њених савезника. Међутим, истовремено је указивано и на то да је историја антикомунизма историја лавирања и маскирања сопствене реакционарне суштине. Антикомунизам је поистовећиван са антисовјетизмом и једнообразно примењиван на све непријатеље Совјетског Савеза. Политичка злоупотреба термина антикомунизам постајала је све очитија како су СССР напуштали ранији савезници. Југословенска, кинеска, румунска и бројне друге комунистичке партије преко ноћи постајале су антикомунистичке (Hodža 1980). Совјетски аутори писали су да маоизам и антикомунизам деле „непријатељство према реалном социализму, антисовјетизам и борбу против револуционарног светског поретка”, те да никакве разлике међу њима нема. Са друге стране, „леви радикализам је негација марксизма и мржња против комунистичког покрета” (Pankow and Artlamow 1981, 293–301). Овакав приступ обесмислио је употребу антикомунизма у научној методологији и свео га на пуку флоскулу.

Са друге стране гвоздене завесе није било много историографског занимања за феномен антикомунизма, посебно у САД, где су се историчари, пишући о развоју тамошње комунистичке партије, узгредно дотицали и њених противника. Америчка историографија током педесетих и шездесетих година 20. века била је оптерећена питањем моралне квалификације америчких комуниста и њихових противника. „Традиционална” америчка историографија током овог периода посматрала је рад комуниста као издајнички, те су самим тиме антикомунисти углавном третирани као „хероји” и „патриоти”, који су, понекад прерано и преоштро, упозоравали на опасност која прети америчкој слободи од комунизма. Антикомунистичка хистеричка и инквизиторска саслушања сенатора Џозефа Макартија сматране су „најгором ствари која се десила антикомунизму” (Selverstone 2010, 7–8). У промењеној клими седамдесетих дошло је до тријумфа „ревизионистичке” струје која је у први план стављала антикомунисте, доказујући да је снага њихове репресије била вишеструко већа од опасности која је претила од комуниста. Основно неслагање између ове две струје

било је у тумачењу већ поменуте Макартијеве ере. Треба ли је сматрати најекстремнијом епохом америчког антикомунизма, како су сматрали „традиционалисти”, или је она образац антикомунизма у САД, по мишљењу ревизиониста.

Поред совјетских интерпретација, у оквиру алтернативних левичарских кругова (троцкисти, леви социјалисти, социјалдемократе) развијано је другачије разумевање антикомунизма. Основни постулат ове школе мишљења било је разграничавање између антикомунизма и антисовјетизма и побијање схватања совјетских научника. Први корак била је тврдња да комунизам није никада ни постојао, већ да је совјетски режим његово име узурпирао (Zeeboroeck 1985, 239). Стога, “Звати то [СССР Р. Л.] социјализмом значи деградирати овај појам на ниво који му приписују његови непријатељи”, односно упасти у замку антикомунизма (Miliband i Liebman 1985, 5–29). Други важан корак била је тврдња да није свака критика совјетског модела антикомунизам, како је то приказивала совјетска наука. Према присталицама те парадигме, критика са левице је конструктивнија и заснованија, те се стога не може сматрати антикомунистичком (Miliband i Liebman 1985, 8). Совјетски дисидент Лев Копелев критиковао је антикомунистичку хистерију на западу, која, проглашавајући разнородне левичаре за комунисте, заправо их тера у наручје Москви (Böll, Kopelew and Vormweg 1984, 52). Инсистирано је на томе да је слика комунизма у перцепцији антикомуниста „истовремено јединствена и без обриса” (Hofmann 1967, 132), као и да се често разнородни левичарски покрети називају комунистичким (Böll, Kopelew and Vormweg 1984, 69; Pfahl-Traughber 2017, 312; Delwit i Dewaele 1984, 324–345; Miliband i Liebman 1985, 26). Коначно, највећи кривац за „поплаву” антикомунизма тражен је управо у стаљинизму и погрешној политици Совјетског Савеза (Delwit i Dewaele 1984, 324–325).

Ове интерпретације свесрдно су прихваћене у социјалистичкој Југославији, где је примарни задатак теоретичара антикомунизма била одбрана југословенског режима од оптужби Источног блока за антикомунизам (Orešković 1987, 27). Инсистирано је да је стаљинизам дао антикомунизму аргументе који нису „иррационални” или „лажни” (Visković 1990, 85). Самим тиме, понављан је читав низ аргумената, већ помињаних несовјетских мислилаца, чији су радови објављивани у теоријским часописима СКЈ. Бранко Прибићевић је у зборнику Савремени антикомунизам (1984), најзначајнијем теоријском

доприносу југословенске науке дебати о антикомунизму, дао следећу интерпретацију према којој антикомунизам представља „различите облике делатности усмерене на оспоравање, оповргавање, сузбијање и, у крајњој линији, уништавање савременог комунизма. Ова делатност усмерена је подједнако против основних идејних постулата комунизма као и против организованих снага комунистичког покрета” (Pribićević 1984, 6). У овом зборнику бројни аутори инсистирали су на вези између стаљинизма и антикомунизма, а појединци су чак тврдили и да је стаљинизам „један екстремни облик антикомунизма” (Atlagić 1984, 41–49, 54, 59, 79–80, 106–107). Уз овакве ставове, присутне су биле и класичне марксистичке оцене о антикомунизму као „посвећењу” власништва, односно средству буржоазије за останак на власти. У Југославији је основни циљ антикомунизма виђен у повратку на 1941. годину и сузбијање домета југословенске револуције. (Orešković 1987, 27; Bošković 1984, 58).

Након пада комунизма, од 1990. заједно са доступношћу грађе из бившег Совјетског Савеза, уследила је поплава радова која је феномену антикомунизма приступала пуно објективније него током Хладног рата. Избацивање дебате о моралности антикомунизма, која је оптерећивала претходна истраживања, увелико је олакшало писање о овом феномену и омогућило нијансиранију и прецизнију слику (Selverstone 2010, 8). Постигнут је консензус о томе да, иако је у име антикомунизма долазило да несумњивих злочина, то не делегитимише сваку критику комунизма, као што ни злочини почињени у име комунизма не могу обезвредити све домете комунизма као система (Cross et al. 2014, 4–7; Арон 1997, 286–291). Током претходних тридесет година објављен је низ радова о антикомунизму у различитим државама, као студије случаја, али и покушаји синтеза. Већина ових радова посматрала је епоху Хладног рата, док је међуратном антикомунизму посвећивано мање пажње. Изузетак представљају радови који посматрају антикомунизам као генератор десничарске транснационалне солидарности, што је поље истраживања у сталном порасту последњих година (Ruotsila 2010, 11–37). Уместо посматрања антикомунизма као статичног и монолитног феномена, истраживачи су указивали на различите струје и подврсте у оквиру њега. Нуђене су различите типологије антикомунизма. Неке од њих биле су додуше и превише компликоване, попут седмостепене градације антикомунизма Жан-Жака Бекера (Fayet 2014, 12–13).

Полазишну основу за разумевање антикомунизма представља у овом раду нешто прилагођена дефиниција антикомунизма Тодора Куљића. Он је у свом раду о антикомунизму након краха социјализма дао врло концизну и применљиву дефиницију. Према Куљићу: „Антикомунизам је идејна и практична усмереност против комунистичке идеологије и социјалистичких режима. То није хомоген него растегљив противстав фашистичке, конзервативне или либералне природе” (Куљић 2008, 415). Иако веома прецизна, према нашем мишљењу ова дефиниција се може унапредити. У овом раду користићемо се следећим одређењем: Антикомунизам је идејна и практична усмереност против оних политичких идеја и њихових носилаца који се перципирају као комунистичке. У питању је комплексан и разнолик феномен резервисан за политички корпус деснице, који по свом карактеру може бити либералан, конзервативан или фашистички. Ова дефиниција почива на неколико саставних елемената који завређују посебно објашњење.

Првенствено, антикомунизам мора подразумевати истовремено идејно и практично супротстављање комунизму. Он је нужно активистички. У случају да се ограничимо на апстрактно идејно неслагасје са начелима комунизма, антикомунизам би био синоним некомунизму, самим тиме преширок и хеуристички неистражив феномен. Као што пуко идеолошко одбацивање, без практичног усмерења не може бити антикомунизам, тако ни прост прогон комуниста, без адекватне идеолошке „позадине” не представља антикомунизам. Најбољи аргумент за то дао је у разговору са бурманским званичницима сам Јосип Броз 1959. године, правдајући прогон Комунистичке партије Сирије који је тих година спроводио његов савезник Гамал Абдел Насер. Не без ироније, „друг Председник је желео још да дода да ни он не воли када се хапсе комунисти, јер је и сам комуниста. Али код тога треба видети о чему се ради. И ми смо хапсили комунисте, хапсили смо их 1948. године и хапсили смо их и прошле године када су они радили против интереса сопствене земље. Другачије и не можемо радити” (АЈ, 837, I-2/11-3). Доиста, режим Јосипа Броза одговоран је за смрт и тамницење вишеструко више комуниста него власти Краљевине Југославије, али се никако не може сматрати антикомунистичким. Практична супротстављеност не мора подразумевати физичко насиље, већ се може манифестовати и кроз пропагандну делатност или критику комунизма.

Истовремено, важно је разумети и против чега је антикомунизам усмерен. Наиме, ако је антикомунизам уперен „против комунистичке идеологије и социјалистичких режима”, онда се упада у „замку” потребе да се „комунистичка” идеологија и „социјалистички” режими поближе дефинишу. Истовремено, изоставља се, по нашем мишљењу важан садржај антикомунизма, а то је критика политичких идеја и покрета који се од њихових противника се именују „комунистичким”, а који то објективно не морају бити. Антикомунизам, као уосталом и антифашизам, не подразумева борбу само против ортодоксног комунизма или фашизма, већ ширег спектра идеја који се граниче са прокламованим непријатељем. Антикомунистима дистинкција између комунисте, социјалдемократе, анархисте, па чак и левог либерала нису толико биле важне нити непремостиве, као што су за антифашисте непријатељи били истовремено разнородни десничари: клерикалци, конзервативци или радикални националисти. Стога сматрамо да се антикомунизам боље разуме као противљење оним политичким идејама и њиховим носиоцима које се перципирају као комунистичке. На први поглед делује да би нам недефинисаност појма комунизам, чију антитезу проучавамо у овом раду, вишеструко отежала посао. Међутим, управо супротно је на делу. Наиме, с обзиром на то да су комунизам и антикомунизам у односу супротстављености, шире схватање комунизма омогућава прецизније дефинисање антикомунизма. Уколико следујемо основним постулатима Аристотеловске логике у питању односа између општих (универзалних) појмова, можемо закључити да када је један појам општији од другог, његова негација нужно је одређенија од негације другог појма. Самим тиме уколико прихватимо ширу дефиницију комунизма, изоштравамо оптику у посматрању антикомунизма.

Последња карика у нашој дефиницији антикомунизма јесте посматрање антикомунизма као феномена у оквиру корпуса идеја политичке деснице. То не подразумева постојање традиције одбацивања комунизма на левици, поготово у социјалдемократским партијама после Другог светског рата, и њиховог дефинитивног одбацивања марксизма (Pankow and Artlamow 1981, 295). Ипак, према нашем мишљењу, покушај стварања дефиниције антикомунизма у коју би се могли истовремено уклопити социјалдемократе и фашисти, конзервативци, црквени поглавари и класични либерали, немогућ је задатак. Још опасније, тиме би се следовало старим

сојетским пропагандним матрицама о „социјалфашизму” и издајству социјалдемократије, односно уједињености свих противника Совјетског Савеза и реалног социјализма у антикомунистички блок. Још тежи задатак представљао би покушај да се дисидентство комунистичких режима у Југославији, Кини, Румунији и другим земљама и њихове међусобне оптужбе подведу под било какву врсту антикомунизма. У пропагандном рату бивших „братских” партија често су понављане оптужбе присутне у антикомунистичким круговима (у Југославији су пропаганду против СССР 1948. године анонимно водили политички затвореници националисти), али је то најчешће чињено у име „истинског комунизма”. Самим тиме, ширење оптике на „антикомунизам” левице и покушај да се формира заједничка дефиниција која би укључивала и леве и десне противнике комунизма, представља, према нашем мишљењу, погрешан корак.

Основни разлог лежи у чињеници да би у тако схваћеном антикомунизму, примера ради социјалдемократе били истовремено и субјекти и објекти антикомунизма, што би фундаментално подривало вредност овако дефинисаног концепта. На исти начин на који они Јевреји који критикују политику државе Израел и ционизам као покрет, не могу бити називани антисемитима. Указали смо на бројне примере када су жртве антикомунистичке хистерије били покрети и појединци, који су сами одбијали идентификацију са комунизмом. Неки од њих су били и сами оштри критичари комунизма и/или Совјетског Савеза. Истовремено, ни свака критика фашизма не представља антифашизам. Бројни и разнородни фашистички покрети широм Европе и света критиковали су поједине аспекте фашизма у Италији или Немачкој. Примера ради, Димитрије Љотић је врло оштро критиковао одређене појавне облике фашизма, али се не може сматрати антифашистом (Љомпар 2021, 177–196).

Коначно, антикомунизам може имати три појавна облика: либерални, конзервативни и фашистички. Треба имати на уму да су у питању апстракције, као и да оне не морају нужно корелирати са политичким опредељењима антикомуниста. Другим речима, либерал може у својој критици комунизма бити ближи конзервативном него либералном антикомунизму. Већ наведена дефиниција антикомунизма, представља заједнички садржај сва три појавна облика, који се међу собом разликују. Конзервативни антикомунизам је најшири и истовремено дели низ ставова са либералним и фашистичким антикомунизмом. Либерални антикомунизам у себи

садржи најпотпуније одрицање комунизма и свих његових економско-друштвених циљева. Заснован на принципима слободе тржишта, као гаранције правде, он негира сврсисходност комунистичке револуције. У пропагандном смислу фокус антикомунистичке пропаганде је на економској неиздрживости и незаснованости комунизма. Ипак, он подразумева посматрање комунизма као непријатељске, али толерисане политичке идеологије, не промовише физичко насиље према комунистима и баштини принцип слободе савести. Често се комунизам и фашизам посматрају као два пола истог покрета, те нема издвајања комунизма као највећег непријатеља. Са конзервативним антикомунизмом он дели критику економске доктрине марксизма и прихватање капитализма.

Конзервативни антикомунизам почива ипак на претпоставци да је комунизам највећи противник. У политичком смислу заговара се оштрији курс према комунистима, подржавају се полицијске репресивне мере и забране рада комунистичких партија. Понекад чак долази и до физичких обрачуна са комунистима. Конзервативни антикомунизам најчешће је присутан у организованим верским заједницама.³ Са фашистичким антикомунизмом дели се читав низ постулата. Фокус критике комунизма у оба случаја јесте критика комунизма као морално неодобрањивог, штетног по породичне вредности, богоборног. Комунисти су сумњичени као корозивни анационални елемент, који својом штетном агитацијом подрива „природни” поредак и његове стубове – породицу, религију и морал. Фашистички антикомунизам разликује се од конзервативног у томе што се декларативно прихвата оправданост комунистичке критике капитализма и пропагира стварање истинског „социјализма” у оквиру нације. Такође, фашистички антикомунизам подразумева организовану државну репресију према комунистима у случају да су његови носиоци на власти, или физичко насиље на улицама ако су у опозицији.

Поред наведених карактеристика, сваки од појавних облика антикомунизма може бити „инфициран” и пратећим садржајима који нису нужно антикомунистички. Такве садржаје видимо као „сапутнике” антикомунизма, а међу њима су најчешћи антисемитизам, антикапитализам и русофобија (Böll, Kopelew and Vormweg 1984,

³ Понеке типологије разликују посебну врсту религијског антикомунизма, али је то по нашем мишљењу, непотребно јер тако дефинисани религијски антикомунизам се у потпуности уклапа у наше схватање конзервативног антикомунизма (видети Houtart 1985, 316–332).

70–71; Pfahl-Traugher 2017, 313). Најзаступљенији међу њима био је антисемитизам. Већ пред крај Првог светског рата убеђеност у повезаност Јевреја и большевизма гајили бројни европски политичари, посве различитих убеђења, од немачког кајзера Вилхелма II до британског конзервативног политичара Винстона Черчила. Снажних антисемитских набоја било је у бројним паравојним формацијама које су се против комуниста бориле на европским улицама првих послератних година (Герварт и Хорн 2013, 84; Герварт 2013, 110–111). Долазак руских избеглица након краха у тамошњем грађанском рату само је повећао број антисемитских натписа и тумачења комунизма, чак и у срединама, каква је била Краљевина СХС, без велике традиције „домаћег” антисемитизма. Антикапитализам се у антикомунистичком дискурсу такође може понекад наћи, у првом реду у писањима црквених великодостојника и фашистичких идеолога. И једни и други су што експлицитно, што имплицитно признавали оправданост комунистичке критике капитализма, уз одбацивање комунистичког решења тог проблема. Верски лидери су га пре видели у социјалној доктрини своје цркве, а фашисти у корпоративизму. Истовремено, обе групе указивале су на повезаност капитализма и комунизма, који проистичу један из другог. Најмање чест „сапутник” антикомунистичког дискурса била је русофобија.⁴ Она се најчешће манифестовала кроз тврдње о оријенталном, азијатском карактеру Русије и „руског” большевизма, који је контрастиран европској цивилизацији, реду и вредностима. Такве анализе почивале су на предрасуди да је комунизам некомпатибилан са „уређеним” западним друштвима, те да је само на „дивљем” истоку Русије могао наћи уточиште. Тако је Анте Павелић у свом спису Страхоте заблуда, тврдио да се большевизам, као „биљка истока” није могао примити у католичкој и европској Хрватској, већ само у заосталој и оријенталној Србији (Pavelić 1941, 17–19).

⁴ Важно је разликовати русофобију од антисовјетизма, односно непријатељства према Совјетском Савезу и његовом систему. Русофобија је пуно старији и комплекснији феномен (Metap 2017), док је антисовјетизам знатно старијег порекла и ограничен на један режим. Такође, антисовјетизам не подразумева нужно антикомунизам, већ само одбацивање СССР, те и комунисти могу бити антисовјетски настројени. Са друге стране сваки антикомуниста је нужно и антисовјетски настројен.

Имајући наведено у виду, дефиниција антикомунизма као идејне и практичне усмерености против оних политичких идеја и њихових носилаца који се перципирају као комунистички, нам се чини оправданом. Њеном употребом избегава се „замка” неодређености овог термина, јер се он чврсто везује за политички корпус деснице и тиме удаљава од унутарлевичарских сукоба и етикетања, чиме се задржава његова аналитичка употребљивост. Он није идеологија *per se*, али истовремено се ни не може разумети само као пуко одбацивање комунизма, јер представља крајње активистички феномен истовременог практичног сузбијања и идеолошког разрачунавања са оним чиниоцима и идејама које се перцепирају као комунистичке. Ипак, он је истовремено и комплексан и разнолик феномен, који по свом карактеру може бити либералан, конзервативан и фашистички, зависно од доминантних тема и садржаја. У питању су апстракције, које не морају нужно корелирати са политичким опредељењима њихових носилаца, те тако, либерал може у својој критици комунизма бити ближи конзервативном него либералном антикомунизму.

РЕФЕРЕНЦЕ

Арон, Ремон. 1997. *Демократија и тоталитаризам*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Архив Југославије [AJ], Кабинет председника републике [837], I-2/11-3, „Забелешка о југословенско-бурманским разговорима 9. 1. 1959. у Рангуну.” 9. јануар 1959.

Бессонов, Борис. 1983. *Антикоммунизм – политика и идеология обреченного класса*. Москва: Мысль.

Вујанић, Милица, Даринка Гортан-Премк, Милорад Дешић, Рајна Драгићевић, Мирослав Николић, Љиљана Ного, Васа Павковић, Никола Р. Амић, Рада Стијовић, Милица Радовић-Тешић, Егон Фекете, ур. 2011. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица Српска.

Герварт, Роберт, и Џон Хорн. 2013. „Болшевизам као фантазија: Страх од револуције и контрареволуционарно насиље

- 1917–1923.” У *Рат у миру*, ур. Роберт Герварт и Џон Хорн, 68–86. Београд: Архипелаг.
- Герварт, Роберт. 2013. „Борба против црвене немани: Контрареволуционарно насиље у пораженим државама Средње Европе.” У *Рат у миру*, ур. Роберт Герварт и Џон Хорн, 87–117. Београд: Архипелаг.
- Гордеев, Всеволод. 1978. *Антикоммунизм – главное идейно-политическое оружие империализма*. Москва: Политиздат.
- Куљић, Тодор. 2008. „Послесоцијалистички антикомунизам.” *Теме* 32 (2): 415–423.
- Лезин, Виктор. 1967. *Антикоммунизм – орудие империалистической реакции*. Москва: Мысль.
- Ломпар, Растко. 2021. *Димитрије Љотић: Учитель или фарисеј*. Београд: Catena mundi.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић, и Мато Пижурица, ур. 2010. *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица Српска.
- Atlagić, David, ur. 1984. *Savremeni antikomunizam*. Beograd: Komunist.
- Böll, Heinrich, Lew Kopelew, and Heinrich Vormweg. 1984. *Antikommunismus in Ost und West*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Bowd, Gavin. 2014. “A Century of Anticommunism: A Roundtable Discussion.” *20th Century Communism* 6: 22–58.
- Cross, Richard, Norry la Porte, Kevin Morgan, and Matthew Worle. 2014. “Editorial.” *20th Century Communism* 6: 4–7.
- Delwit, Pascal, and Jean-Michel Dewaele. 1984. “The Stalinists of Anti-communism.” *The Socialist Register* 1: 324–348.
- Fayet, Jean-Francois. 2014. “Reflections on writing the history of anti-communism.” *20th Century Communism* 6: 8–21.
- Fucci, Franco. 1985. *Le polizie di Mussolini*. Milano: Mursia.
- Hillgruber, Andreas. *Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940–1941*. 1982. München: Berard and Graefe.
- Hodža, Enver. 1980. *Evrokomunizam je antikomunizam*. Beograd: Tanjug.

- Hofmann, Werner. 1967. *Stalinismus und Antikommunismus: Zur Soziologie des Ost-West-Konflikts*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag.
- Houtart, Francois. 1985. „Religija i antikomunizam: Slučaj katoličke crkve.” *Marksizam u svetu* 9–10: 316–332.
- Kaschlew, B. Ju, Ju. A. Polyakov, G. B. Chromushin, I. A. Fedjakin, G. B. Schljapnikow, eds. 1974. *Antikommunismus – ideologische Hauptwaffe des Imperialismus*. Berlin: Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik.
- Law, Tara. 2019. “Read the Full Transcript of President Trump’s State of the Union Address.” *Time Magazine*. 5 February 2019. <https://time.com/5521860/2019-state-of-the-union-trump-transcript/>.
- Mahler, Jonathan, and Matt Flegenheimer. 2016. “What Donald Trump Learned From Joseph McCarthy’s Right-Hand Man.” *The New York Times*. 20 June 2016. <https://www.nytimes.com/2016/06/21/us/politics/donald-trump-roy-cohn.html>.
- Mann, Thomas. 2008. *Thomas Mann’s Addresses Delivered at the Library of Congress, 1942–1949*. Rockville: Wildside Press.
- Marx, Karl, i Friedrich Engels. 1978. *Glavni radovi Marxa i Engelsa*. Zagreb: Stvarnost.
- Melčić, Dunja. 1994. „Antifašizam, antikomunizam i antitotalitarizam.” *ERASMUS* 8: 51–56.
- Metan, Gi. 2017. *Rusija–Zapad – Hiljadu godina rata: Rusofobija od Karla Velikog do Ukrajinske krize*. Novi Sad: Akademaska knjiga.
- Miliband, Ralph, i Marcel Liebman. 1985. „Razmišljanja o antikomunizmu.” *Marksizam u svetu* 9–10: 5–29.
- Naša reč. 1963. „Antikomunizam.” *Naša reč*. Februar.
- Orešković, Stipe. 1987. „Komunizam i nacija.” *Socijalizam* 4: 27–63.
- Pankow, J. and Artlamow, W. L. 1981. *Antikommunismus heute: Die Kriese der imperialistischen Strategie zu Beginn der achtziger Jahre und der Antikommunismus in Ideologie und Politik*. Berlin: Dietz Verlag.
- Pavelić, Ante. 1941. *Strahote zabluda. Komunizam i boljševizam u Rusiji i svijetu*. Zagreb: St. Kugli.
- Pfahl-Traughber, Armin. 2017. “Antifaschismus – Antikommunismus.” In *Umkämpfte Begriffe: Deutungen zwischen*

Demokratie und Extremismus, ed. Gereon Flümman, 303–318. Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung.

Reichel, Hubert. 1983. *Die Russen kommen-pünktlich: Antikommunistische Legenden und Kreuzzüge von den 20er Jahren bis zu Reagan und Strauß*. Frankfurt am Mein: Marksistische Blätter.

Ruotsila, Markku. 2010. "International Anti-Communism before the Cold War: Success and Failure in the Building of a Transnational Right." In *New Perspectives on the Transnational Right*, eds. Martin Durham and Margaret Power, 11–37. New York: Palgrave Macmillan.

Schumann, Dirk. 2009. *Political Violence in the Weimar Republic, 1918–1933: Fight for the Streets and Fear of Civil War*. Oxford: Berghahn Books.

Silverstone, Marc. 2010. "A Literature So Immense: The Historiography of Anticommunism." *OAH Magazine of History* 24 (4): 7–11.

Spence, Richard. 2006. "Senator William E. Borah: Target of Soviet and Anti-Soviet Intrigue, 1922–1929." *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 19: 134–155. DOI: 10.1080/08850600590945461.

Visković, Nikola. 1990. „O antikomunizmu i staljinizmu.” U *Tito i koncepcije socijalizma (1948–1958–1988)*, 83–89. Beograd: Grupa izdavača.

Zeeboroeck, Xavier. 1985. „Sovjetski ekspanzionizam i ekspanzivni antisovjetizam.” *Marksizam u svetu* 9–10: 237–258.

Rastko Lompar**Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade*

A HOLY ALLIANCE OR A FIGHT AGAINST WINDMILLS? SOME CONSIDERATIONS ON THE DEFINITION OF ANTICOMMUNISM

Resume

This paper deals with the complex phenomenon of anticommunism, its elusive definition, and various approaches towards its understanding. At first glance, it seems that it would best be understood as the rejection of communism. However, upon closer inspection, such a reductive approach only poses more questions, as the definition of anticommunism hinges on the definition of communism. Given the highly persistent debate about the existence of “true” communism and the long history of internal rifts and sectarianism within the workers’ movement, which led to a surge in accusations of anticommunism on the left, it seems as though a meaningful definition of anticommunism has to be unshackled from the definition of communism. Furthermore, for the majority of anticommunists, there was little or no difference between social democrats, communists or various other radical leftist organizations. In fact, “communism” was mainly used as a catch-all term for enemies and was sometimes extended to encompass even liberals. Therefore, it seems much more logical to approach anticommunism as an ideological and practical hostility towards those political ideas and actors that are perceived as communists. Anticommunism has to be both valuable and ideological in order not to be equated

* Email address: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0003-4345-4857.

with the repression of communists, which can occur in different (and even in communist) regimes. Furthermore, the duality between ideology and action is needed to distinguish between the passive rejection of communism and true anticommunist activism, or in other words, to distinguish between anticommunism and non-communism. It should be seen as a rightist phenomenon because the criticism of communism and the Soviet Union present within certain leftist circles was radically different and incompatible with the majority of anti-communist discourse. Therefore, three ideal types of anticommunism can be distinguished (liberal, conservative and fascist), each with its particularities, whilst sharing the main tenants that define anticommunism.

Keywords: *anticommunism, political theory, communism, ideology, antifascism.*

Стефан Анђелковић*

Институт за српску културу Приштина-Лепосавић

ЗНАЧАЈ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Сажетак

Косово и Метохија, колевка српске историје и идентитета, заузимају централно место у Ћосићевој политичкој филозофији. Добрица Ћосић је, кроз своја бројна дела, рефлектовао и неретко изражавао значај овог подручја за српски идентитет и историју. У контексту распада Југославије, питања идентитета и територијалног интегритета била су од пресудне важности, те из тог разлога, анализом Ћосићеве политичке филозофије кроз призму Косова и Метохије, можемо разумети обликовање националног идентитета. Циљ овог рада јесте, да применом критичке анализе, дискурзивне и интерпретативне методе, дати одговор на питање: „Које кључне идеје о Косову и Метохији доминирају у политичкој филозофији Добрице Ћосића и како оне обликују његова дела?”. Главне хипотезе које прате овај рад су: 1) Косово и Метохија у политичкој филозофији Добрице Ћосића функционишу као симболи територијалног интегритета и српског идентитета, што се одражава кроз мотивацију за очување националног идентитета; 2) Ћосићева политичка филозофија о Космету наглашава

* Имејл адреса: stefan.andjeltkovic0123@gmail.com; ORCID: 0009-0001-4659-8808.

културну и историјску важност за српски народ, јер је то српска светиња, односно централни елемент националне народне митологије; 3) Ћосић користи Косово и Метохију да би критиковао унутрашње и спољне политичке претње држави, све зарад очувања државне суверености; 4) Космет за Ћосићеву политичку филозофију представља визију о националном и етничком јединству, као симболичко место окупљања и борбе за српски народ. Његова политичка филозофија, у основи, служи као подстрек за разматрање сложених политичких одлука и историјских пресека, наглашавајући да и најтежи спорови могу имати дубоке корене у колективном памћењу и идентитету.

Кључне речи: *Косово и Метохија, Добрица Ћосић, национални идентитет, национални суверенитет, територијални интегритет, политичка филозофија.*

УВОД

Косово и Метохија представљају не само географски простор, већ и колевку српске историје, културе и идентитета. Овај регион, који је током векова био предмет бројних историјских, политичких и социјалних контекста, заузима централно место у српској колективној свести. Догађај Косовског боја 1389. године постао је симбол борбе за слободу и опстанак српског народа, а манастири и светиње на овим просторима сведоче о дубоким духовним и културним коренима.

У контексту распада Југославије, питања идентитета и територијалног интегритета постала су од пресудне важности, а Косово се поново нашло у жижи политичких расправа. У овом контексту, рад Добрице Ћосића као књижевника и политичког мислиоца добија на значају. Ћосић, кроз своја дела, изражава дубоке и сложене ставове о значају Косова и Метохије за српски идентитет.

Циљ овог рада је да, применом критичке анализе, дискурзивне и интерпретативне методе, истражи кључне идеје о Косову и Метохији у политичкој филозофији Добрице Ћосића. Често се каже да не постоји личност новије историје Србије, као што је Добрица Ћосић, коме се приписују судови и ставови супротстављеног

карактера (Ристановић 2012, 197). Иако Ћосић није филозоф по оријентацији, доста се тешко може разумети његова мисао према историји, култури, па и политици, јер је он персона оплемењена књижевним надахнућем (Ћосић 1982, 9). У том смислу, постављамо следеће истраживачко питање: које кључне идеје о Косову и Метохији доминирају у Ћосићевим делима и како оне обликују његову политичку филозофију?

Рад ће се ослонити на хипотезе које наглашавају значај Косова и Метохије као симбол територијалног интегритета и културне важности за српски народ, као и Ћосићеву улогу у критици унутрашњих и спољних политичких претњи. Кроз анализу Ћосићевих дела, стремићемо да покажемо како Косово и Метохија представљају визију националног и етничког јединства, као и како његова политичка филозофија може бити подстрек за разматрање сложених политичких одлука и историјских пресека у српском друштву.

ИСТОРИЈСКИ И КУЛТУРНИ КОНТЕКСТ

Да би се читатељу пружио дубље и систематско разумевање теме, потребно је прво осврнути се на историјски и културни контекст Косова и Метохије, односно кроз његово значење у српској историји, али и на основу утицаја историјских догађаја на формирање српског идентитета. Дакле, важну улогу у српској свести представља резимирање утицаја историјских догађаја на српски идентитет, наглашавајући значај Косова и Метохије.

Косовски бој, био је један од најзначајнијих битака у српској историји, одигран 28. јуна 1389. године, и тако постао симбол српског отпора против османске власти и борбе за опстанак српске државе.¹ Тиме је Косовски бој поставио темеље националног мита о борби за слободу и идентитет, симбол храбрости, хероизма и жртвовања, и извор инспирације за будуће генерације. Из овога је поникао чувени мит о Косовском завету, који подразумева жртву

¹ Ћосић често у својим делима говори о бици на Косову, где у делу Косово истиче: „Ако су битку на Косову 1389. Турци добили на бојишту, Срби су је добили у духу. И Турци и Срби ту су битку у времену изгубили. Одговорност за будућност налаже данас Србима и Албанцима да вековну битку за Косово не реше на бојишту, него за зеленим столом: споразумом, поштовањем права једних и других и освету замене сарадњом. То је једина могућност да и Албанци и Срби остану победници на Косову” (Ћосић 2004, 257).

за слободу и очување националног идентитета, те је тиме идеја жртвовања постала кључна у колективном памћењу Срба.

Владимир Ђоровић у делу *Историја Срба* истиче да је Косовски бој ушао у широке народне кругове, јер је један такав догађај „запамћен тако живо и непосредно, чиме је народ добро усекао у памет Косово” (Ђоровић 2011, 253–255). Ово није само историјски догађај, већ симбол страдања и отпора, огледало српског идентитета, који утиче и инспирише српску културу, чинећи Косово централним местом у српској историји и колективном памћењу.

Косово и Метохија поред свог историјског значаја, изразито чине културно и духовно срце српског народа, јер се на том подручју налазе бројни манастири и светиње који су одиграли кључну улогу у очувању српске културе, традиције и верских уверења, и чија мисија и данас увелико траје. Међу најзначајнијим манастирима можемо издвојити следеће: Манастир Грачаница из 14. века, Манастир Високи Дечани из 14. века, Манастир Пећка патријаршија из 13. века, Манастир Девич из 15. века и бројне друге светиње, чија је улога немерљива у очувању традиције и културе.

Дакле, манастири на Косову и Метохији не представљају само верска места, већ и културне центре, где се развијала уметност, књижевност, па чак и музика, због чега су се сачували бројни важни историјски и књижевни текстови. Кроз историју, пружали су уточиште од освајача, осликававши оазу у којима се чувао српски језик, традиција и обичаји, како би допринели очувању националне свести. Говорећи о Косовској бици, Ћосић на јединствен начин објашњава битност геополитичког положаја за Србију који у великој мери утиче на њену трагичну историју:

„Геополитички положај српског народа је основа његовог историјског трагизма. Као што је познато, основу српског националног мита израженог у епској поезији, створеној после историјски преломне битке са Турцима на Косову 1389. године, чини трагична дилема: царство земаљско или царство небеско, слобода – смрт или ропство – живот. У погбији српског кнеза Лазара и других великаша, песник ће видети опредељење „за царство небеско” а оне што преживеше велику битку са Бајазитовом војском жигосаће као издајнике и проклеће их за векове. И ја верујем: као што постоје трагични људи, постоје и трагични народи; постоје трагична времена као што постоји трагичан дан; постоје богате и драматичне историје и сиромашне и недраматичне националне историје. Драматичне

историје су несрећне; али, несрећне историје нису само несрећне; оне могу бити и тле дубоког етоса, великих општељудских вредности и уметности. И српски народ по мом виђењу света, има претежно трагичну историју и снажну самосвест. Објективни и субјективни чинилац у времену и животу мењали су место по значају и узрочном ланцу збивања, условљавајући једно друго, творећи оно што бих најрадије назвао историјском есенцијом која се изразила у етосу и духу српског народа, његовим општим циљевима и вредностима” (Ćosić 1982, 183–184).

И данас, светиње остају важна места за вернике и туристе, јер одишу симболима истрајности и опстанка српског народа, те посете овим манастирима представља акт поштовања према традицији и историји. Отуда, манастири остају живи сведоци историје, културе и духа, јер заузимају круцијалну улогу у очувању националног идентитета и верских уверења. Зато, нашим светињама наука треба посветити више пажње, јер „скоро свака енглеска парохијска црква има више сачуване архивске грађе из средњег века, него све наше монументалне цркве и манастири заједно, где чак у том сиромаштву средњовековних извора кад су у питању наше мале средњовековне цркве и манастири посебна црна тачка је простор Косова и Метохије, тј. простор јужно од Копаоника” (Ђокић и Надовеза 2019, 8–9).

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ЋОСИЋЕВОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Косово и Метохија представљају централни део у политичкој филозофији Добрице Ћосића, где их он посматра као симбол територијалног интегритета и националног идентитета Србије. Отуда, значај Косова и Метохије лежи у Ћосићевом посматрању овог подручја, које не представља само територију, већ дубоко укоренење симболе српског идентитета и колективне свести. Зато је оно „круцијално питање” питање Косова и Метохије, односно „демократско, религијско, културно, државно и егзистенцијално питање српског народа и његове будућности” (Ћосић 2004, 5). Ћосић пише о косовском питању и српско-албанским односима, где покушава да разуме „косовску драму која убрзано иде свом

расплету” највише у својим делима Пишчеви записи, Српско питање I и II и Стварно и могуће (5–6).

Добрица Ћосић је уживао велико поштовање српске интелектуалне елите, где су га колеге, попут Матије Бећковића, описивали речима: „Наш заједнички пријатељ, Милован Ћилас рекао ми је једном приликом да је Добрица Ћосић најзначајнији Србијанац после Другог светског рата. Пошто је то казао неко позванији од мене да то каже, мени преостаје да му се придружим“; томе би додао легенда српског новинарства Слава Ђукић: „Треба непрестано подсећати на изузетну продуктивност писца, који је радио до последњег дана, због чега је заиста део историје српског народа” (Смакић 2014).

Први озбиљнији Ћосићеви записи са дубоким размишљањем о Косову и Метохији, о проблему али и значају за Србију, догодило се 16. септембра 1966. године након Пленума Централног комитета Савеза комуниста Србије, где се расправљало о тзв. „завереничкој групи Ранковић-Стефановић и Лукић-Савић” (Ћосић 2004, 6). Тог дана, како је забележио Ћосић, „Србија је, њено политичко вођство, Косово и Метохију предало Албанији” јер је то био судски процес српској нацији вођен стаљинистички и балкански, где су се чланови ЦК са Косова и Метохије надметали са албанским члановима у што оштријој осуди српског национализма, са много бруталности у међуљудским односима, са великом дозом страсти за влашћу, чиме су осликали недостатак људског достојанства за „колективну памет нације и Републике” (6–7). Овде Ћосић истиче да је преко „шапућуће и кућне јавности” успео да прикупи информације о истини Срба на Косову и Метохији, о целокупном стању и катастрофалном положају српског народа, јер је то била друга врста јавности у Југославији, где се „изрицала критика свега постојећег” (7–8).

Ћосић је често истицао да се „косовска истина мора загледати у срце, савесно и јавно промислити, јер Косово и Метохија су стара и матична постојбина српског народа, где вековима живе Срби који су на том простору створили велика дела средњовековне српске културе и народноослободилачки мит, и да су за ослобођење Косова и Метохије дали огромне жртве и велика средства” отуда је то симбол територијалног интегритета и српског идентитета, симбол културне и историјске важности за српски народ (Ћосић 2004, 19–20). Овој теми је посветио свој говор на Пленуму Централног комитета Савеза комуниста Србије, 29. 1968. године, где се говорило

о међунационалним односима у Србији, и где је оштро критиковао владајућу концепцију о националној политици, јер је „остао дужан” за „ћутање” 1966. године током завере против Ранковића, која је била гнусна клевета и измишљотина (10–20). Тим говором Ћосић је, како сам каже, „свесно понео косовски крст и титулу идеолога српског национализма, који су му доделили Титови комунисти, да би му касније ту титулу, након краха Титове Југославије, потврдили некомунисти, европејци, независни новинари, невладине организације, па се тако може објаснити његова издаја себе, косовске истине и свог пријатеља” (10).

Ћосићева полазишта која су битна за нашу тему, можемо окарактерисати као „прва раван” која представља његова културно-историјска размишљања, која полазе „од филозофије, историје до моралних проблема наше епохе, од питања слободе и демократије у социјализму до проблема односа између уметности, прошлости, садашњости и будућности” (Ćosić 1982, 8). Са сигурношћу можемо рећи да незаобилазна тема у добар део Ћосићевих размишљања представља „косовски крст” болна истина Косова и Метохије, где кроз призму реалности наглашава значај ове територије за историју српског народа.

Из овога можемо закључити да је Ћосић често био склон критици режима, али се за њега не може рећи да је утописта, јер је често његова критика прошлости, садашњости била заустављена пред слободом будућности (Ćosić 1982, 8–9). Зато би његов унутрашњи немир увек истицао слободу, и у свом делу Моћ и стрепње, наглашавао: „И изнад свега – ширимо слободе” (10). Такође, треба нагласити да Ћосић „нашу културу” не види у искључивом облику, односно да ни по питању садржаја ни облика не треба бити „затворена, србијанска, државна, републичка, већ се треба прожимати са културама света и суседних нација, да прима њихове вредности, да им без осећања ниже вредности нуди своје” (15).

Врло често, наглашава се културна важност овог простора, као места где су се развијали српска духовност и култура. Зато, Косово и Метохија, као стуб националног идентитета, представљају више од географске одреднице, јер је за српски народ од изузетне важности да одржи своје корене и повезаност са овим простором. Стога, Ћосић у својим делима врло често обрађује ово подручје као симбол отпора и истрајности; као место где се преламају историја, култура и национална свест, поприште бојишта, које подсећа на

митове и легенде, чини дубоки духовни и емотивни резонанс за српски народ. Српски народ без Косова губи своје корене, јер је то симбол колективне меморије и идентитета. Стога, Косово није само симбол отпора у Ћосићевом стваралаштву, већ и централна тачка у трагању за идентитетом, смислом, припадношћу, јер је то место где се сусрећу прошлост и будућност, традиција и савременост, што даје дубоку димензију српској култури и историји. Српски народ је на Косову увек био, због свог историјског трагизма или геополитичког положаја, у трагичној дилеми „овоземаљског света или царства небеског“ да ли изабрати слободу и смрт или живот у ропству (Ћосић 1982, 184).

Што се тиче политичког контекста, где Ћосић разматра актуелне политичке изазове, попут тзв. косовске независности, он се изричито и недвосмислено залаже за очување територијалног интегритета Србије. За њега, признање тзв. Косова значило би губитак не само територије, него и важног дела српске историје и идентитета, јер је то матична и стара постојбина, историјска колевка српског народа (Ћосић 2004, 20).

Иако је много писао о Косову и Метохији, о њиховом значају за српски идентитет, територијални интегритет, историју и културу српског народа, многе ствари о сарадњи са Србима са Косова и уопште о Косову и Метохији, није писао ништа, због страха да му Удба не би запленила записе и свеске, и да не би сазнала шта је сакривао (Ћосић 2004, 26–27). У историји, народ се увек и најдуже памтио у песми, зато је важно записивати и остављати писане трагове, јер „песници српског језика следе свој косовски народ, што значи да се Косово опет сели у поезију, а то значи у вечност, тамо где и засвагда остаје наше“ (63). Из овога можемо закључити, да је Ћосић врло прецизан по питању значаја Косова и Метохије, да је значај „овоземаљски немерљив“ да ће оно увек бити наше и вечно, значајно за српски народ у сваком смислу.

Његове идеје о Косову и Метохији одсликавају дубока филозофска размишљања о значају историје, судбини народа и улози места у формулацији колективне свести; отуда, историјска страдања и неправде не могу бити заборављени, већ морају бити основ за будуће генерације у борби за идентификацију и правду. Ћосићева дела позивају на разматрање овог простора у контексту културне и политичке свести, указујући на потребу очувања националног интегритета, јер то није само територија, већ српски идентитет, историја и култура.

Критика унутрашњих и спољњих политичких претњи

Када је реч о унутрашњим и спољним политичким претњама, Ћосић приступа са дозом критике и наглашава дубоке поделе у српском друштву, посебно у вези са Косовом и Метохијом, и такве „политичке разлике” и идеолошке бољке могу утицати на опстанак идентитета и националну свест. Отуда, он истиче: „Од стања на Косову и Метохији, још је гори наш – српски однос према том стању; о нашем најтежем националном, државном и црквеном питању не постоји јединствен, реалистичан и усаглашен став, јер се Косовом највише баве они који о Косову мисле антисрпски” (Ћосић 2004, 83).

Ћосић кроз своје бројне записе, па тако у делу Српско питање II, на крају својих разматрања, наглашава: „Не постоји ниједна реч овде изговорена у одбрану Косова која није моја и која не изражава моје осећање; ја мислим што и ви мислите о Косову, о томе шта значи Косово за српски народ и Србију; међутим, мислим да је то српско право истински, дубоко угрожено; тешко је веровати да један народ своје најтеже национално питање тако површно и неодговорно разматра и износи, како се то чини у нашем друштву и пред светом; Косовом се не бави држава из добро познатих разлога и с разлогом који може бити кобан за решење косовског питања” (Ћосић 2003, 285).

Дакле, Ћосић наставља критикујући са једне стране, да се Косовом баве некомпетентни људи из политике, који су га увели у манипулацију, било да је то идеолошка, изборна или партијска, док са друге стране, оставља утисак да се људи из цркве не баве овим проблем успешно и убедљиво, без обзира што су намере часне, циљеви јасни, али начин није довољно успешан (Ћосић 2003, 285–286). Зато, црква мора бити предводник решавања овог проблема, која треба позвати на национални споразум и договор, јер има снаге и ауторитет да позове на сакупљање свих националних чинилаца како би се постигао договор око решавања косовског питања (286).

Као своје аргументе, мислећи на значај Косова и Метохије, Ћосић у оквирима политичке филозофије наглашава: „Косово и Метохија није само ‘света српска земља’; она је и света хришћанско-европска земља. Грачаница је, по мишљењу Малроа, најлепша европска грађевина XIV века. Ми морамо да подсетимо ОЕБС и међународне чиниоце да се албанска сецесија објавила паљењем Пећке патријаршије. Тај догађај је заборављен, а то је врло тежак

догађај који ми не смемо и не треба да заборавимо у борби за ту светињу и за тај животни простор. А Пећка патријаршија није само манастир. Она је од пропасти средњовековне српске државе била са својом црквеном јурисдикцијом симбол националног интегритета и суверенитета српског народа, све до Првог српског устанка. Цркву сматрам баштинском хришћанске, православне културе, наследником византијске и српске културе средњег века, баштиником националног бића Пећке патријаршије” (Ћосић 2003, 288–289).

Ћосић је врло често истицао значај светиња на Косову и Метохији, говорио је о непроцењивом значају које те светиње представљају, не само за тај простор и целокупни српски народ, већ и за Европу и њену културу, што су потврђивали и многи страни интелектуалци, попут Малроа (*André Malraux*).

Поред поларизације и друштвених тензија, где Ћосић истиче дубоке поделе које постоје у српском друштву око Косова, одмах иза тога, сматра да су присутне и идеолошке манипулације, односно како политичке елите користе или злоупотребљавају Косово као средство за уједињење или поделу народа, чиме слабе институције и манипулишу јавним мњењем. Зато, Ћосић оштро критикује недостатак свести о историјским коренима и значају Косова, што може за собом повући далекосежне последице, односно довести до слабења националне свести и идентитета.

У делу Пишчеви записи (1951–1968), које је приредила његова ћерка Ана Ћосић-Вукић, Ћосић се нада и „верује у време; кад-тад, истина ће победити; победиће и моја истина о Косову и истина о мени; спреман сам да трпим лаж, заблуду, клевету” што значи да је значај ове територије неизбрисив и трајан (Ћосић 2001а, 331).

Што се тиче спољних политичких претњи, када говоримо о међународним утицајима, Ћосић сматра да западне државе или суседне земље, могу увелико утицати на позицију Србије у вези са Косовом и Метохијом, те упозорава на опасност од спољне манипулације. Зато, треба стално промишљати геополитичке промене, анализирати глобалне догађаје попут ратова или економских криза које би директно или индиректно могле утицати на Косово и Метохију у српској политичкој филозофији. Такође, не треба занемарити ни безбедносне претње, попут тероризма, миграција или екстремизма које могу утицати на стабилност региона, што и још једна важна ставка у Ћосићевој анализи.

Кроз оштру, али врло детаљну критику унутрашњих и спољних политичких претњи Ћосић истиче значај Косова и Метохије не само као територијалног питања, већ и као симбола националне самосвести. Из тог разлога, ове претње се не могу одвојити, јер обоје обликују српски идентитет и политичку свест. Овакво разматрање је корисно у контексту будућности Србије и очувања националних вредности.

Визија националног и етничког јединства

Објашњавајући визију националног и етничког јединства, Ћосић у делу Косово, помиње Галбрајта (*Peter Galbraith*) који је једном приликом рекао: „Косовско питање је врло сложено, јер и Срби и Албанци Косово доживљавају емоционално и односе се према Косову као према свом Јерусалиму” (Ћосић 2004, 85). Из овога можемо закључити да је Ћосић имао дубоки утицај на разумевање „косовског питања у контексту српске националне и етничке идентификације, јер његова политичка филозофија о Косову и Метохији није само политичка, већ и дубоко укорењена у културном и историјском наслеђу српског народа. Често је истицао како му је било драго што му прве честитке и лепе жеље за Нову годину стижу телефоном из Приштине, од студената, радника, како би то он волео да каже од „обичног света који мисли другачије” (Ћосић 2001б, 9).

Оно што Косово и Метохију чини централним елементом у разматрању српског националног јединства, јесте тврдња, која се годинама преноси са колена на колено, да је реч о колевци српске државности и идентитета. Стога, Ћосић сматра да је потребно вратити се коренима, како би се разумела историја као начин за изградњу будућности, односно потребан је континуитет у српској политици, где традиција и историја поштују и интегришу се у савремене политичке стратегије. Често је истицао да је „политика главни кривац, коју треба променити, али они који би морали да изведу промене, то неће, јер би морали да промене себе” (Ћосић 2002, 172–173).

За Ћосића национално јединство представља концепт који подразумева потребу за уједињењем српског народа око заједничких историјских искустава и вредности. Косово је кључно место где се може остварити синергија аспеката српске историје и културе,

место за окупљање и саборност. Али, поред важности националног идентитета, Ћосић наглашава да је потребно неговати и очувати историјске и културне везе са овим подручјем, како би се осигурао развој и опстанак српског народа, те је отуда, подједнако важно и етничко јединство.

Овде је Ћосић покушао да подстакне повећање свести о значају Косова и Метохије у свим сегментима друштва, ради веће кохезије и солидарности међу Србима, све зарад очувања и промоције културних и историјских обележја, односно ово је важан ресурс за разумевање и објашњавање актуелних изазова и опција за будућност. Зато, оно што остаје једино важно: „Основ сваке цивилизације је развијено мишљење и развијено осећање. Оно прво даје човеку знање, тј. моћ да усаврши своју материјалну културу или средства за материјално благостање, а обоје уједно дају човеку моћ да усаврши своју духовну културу, тј. да усаврши сва своја лична својства и све друштвене одношаје, без чега је и сама материјална култура или немогућна или врло несигурна” (Ćosić 1982, 15).

„Пре свега морамо стварати и бранити право на своје мишљење о свему што чини нашу друштвену и људску стварност. И бити спремни на све последице свога мишљења. Јер, и поред несумњивог и знатног напретка у слободама и могућностима мишљења и стварања, остварених у последњој деценији, ми још нисмо у условима, који би се могли сматрати потпунијим и подстицајнијим за свестранију афирмацију интелектуалне личности и развијање једне богате и савремене интелектуалне праксе, толико неопходне овој земљи и свету у коме постојимо” (Ćosić 1982, 39). „Јер историја извргава руглу људске добре намере” (Ћосић 2004, 402).

На крају, оно што остаје нејасно и вечито питање за Ћосића: „Скоро свака генерација имала је да решава исто судбинско питање: има ли смисла борити се за слободу по сваку цену?² Услови су били толико окрутни да је одговор могао бити само категоричан: да или не; кад је добијао народ, губио је човек, али никада у српској историји није добијао човек када је губио народ” (Ćosić 1982, 185).

² Ћосић је 1999. године у својим белешкама волео да каже да се током НАТО бомбардовања СРЈ, свуда у свету, од стране Срба чуле пароле: „Не дамо Косово”, „Косово је Србија”, где истиче: „За нас данас не постоји Лазарево опредељење; ми данас немамо избор између ‘царства земаљског’ и ‘царства небеског’. Ми, Срби, можемо се само определити за мање жртава. Али ми немамо људе које ће ка опстанку и опоравку водити српски народ” (Ћосић 2011, 10).

ЗАКЉУЧАК

У раду је истакнуто да Косово и Метохија представљају кључне елементе у политичкој филозофији Добрице Ћосића, који ово подручје перципира као колевку српске историје и идентитета. Анализом Ћосићевих дела, утврђено је да Косово функционише као симбол територијалног интегритета и културне вредности, што је од суштинског значаја за очување националног идентитета. Ћосићева концептуализација Косова као светиње и централног елемента српске народне митологије наглашава важност културног наслеђа у обликовању свести о сопственом идентитету.

Са друге стране, Ћосићева критика унутрашњих и спољашњих политичких претњи служи као подстрек за стварање јединствене националне свести и политичке свести о важности суверенитета. У том смислу, Косово и Метохија постају симболичка места окупљања и борбе, која подстичу колективну активност српског народа.

Кроз ову анализу, можемо закључити да Ћосићева политичка филозофија о Косову и Метохији пружа дубље разумевање сложених политичких одлука и историјских пресека, указујући на то да и најтежи спорови проистичу из колективног памћења и идентитета. Овај рад подсећа на значај неговања свести о историјским коренима и културним вредностима, што је од суштинске важности за будуће генерације у контексту очувања српског идентитета и територијалне целовитости.

На крају, са сигурношћу можемо рећи да су Косово и Метохија у политичкој филозофији Добрице Ћосића нешто заиста круцијално, вечна тема која не обликује само српску историју, већ и савремену политику. Такав однос према овој теми говори о њеном значају без потребе да се о томе било шта каже, јер је Ћосић кључна фигура која пружа увид у дубоке везе између историје, културе и политике, чиме Косово остаје вечна тачка расправе и идентификације за српски народ. И оно што остаје да се питамо, за шта Ћосић каже да је натеже питање: „Како данас демократски и цивилизовано да решимо Косовско питање, кад албанска страна наступа само силом, антидемократски и антицивизацијски, без историјског разума?” (Ћосић 2004а, 63).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ристановић, Петар. 2012. „Добрица Ћосић и отварање косовског питања 1968. године.” *Баштина* (33): 197–230.
- Смакић, Невенка. 2014. „Матија Бећковић: Добрица Ћосић је најзначајнији Србијанац после Другог светског рата.” *Србија Данас*. 18. април. 2014. <https://www.sd.rs/sr/clanak/matija-beckovic-dobrica-cosic-je-najznacajniji-srbijanac-posle-drugog-svetskog-rata-18-05>.
- Ђокић, Небојша, и Бранко Надовеза. 2019. *Цркве и манастири на Косову и Метохији у XIX веку*. Крушевац: Историјски архив. Београд: Српски научни центар.
- Ђоровић, Владимир. 2011. *Историја Срба*. Ниш: Нова књига.
- Ћосић, Добрица. 2001a. *Пишчеви записи (1951-1968)*. Београд: Филип Вишњић.
- Ћосић, Добрица. 2001b. *Пишчеви записи (1969-1980)*. Београд: Филип Вишњић.
- Ћосић, Добрица. 2002. *Пишчеви записи (1981-1991)*. Београд: Филип Вишњић.
- Ћосић, Добрица. 2003. *Српско питање II*. Београд: Филип Вишњић.
- Ћосић, Добрица. 2004. *Косово*. Београд: Новости.
- Ћосић, Добрица. 2011. *Време змија*. Београд: Службени гласник
- Ćosić, Dobrica. 1982. *Stvarno i moguće*. Rijeka: Otokar Keršovani.

Stefan Andelković*

Institute for Serbian Culture Priština-Leposavić

THE SIGNIFICANCE OF KOSOVO AND METOHIA IN THE POLITICAL PHILOSOPHY OF DOBRICA ĆOSIĆ

Resume

Kosovo and Metohija, the cradle of Serbian history and identity, occupy a central place in Ćosić's political philosophy. Through his numerous works, Dobrica Ćosić reflected and often expressed the importance of this area for Serbian identity and history. In the context of the breakup of Yugoslavia, issues of identity and territorial integrity were crucial. For that reason, we can understand the shaping of national identity by analyzing Ćosić's political philosophy through the prism of Kosovo and Metohija. This paper aims to, by applying critical analysis, discursive and interpretive methods, answer the question: "Which key ideas about Kosovo and Metohija dominate the political philosophy of Dobrica Ćosić, and how do they shape his works?" The main hypotheses that accompany this work are: 1) Kosovo and Metohija in Dobrica Ćosić's political philosophy function as symbols of territorial integrity and Serbian identity, which is reflected in the motivation for preserving national identity; 2) Ćosić's political philosophy about Kosmet emphasizes the cultural and historical importance for the Serbian people, because it is a Serbian holy place, that is, a central element of the national folk mythology; 3) Ćosić uses Kosovo and Metohija to criticize internal and external political threats to the state, all for the sake of preserving state sovereignty;

* Email address: stefan.andelkovic0123@gmail.com; ORCID: 0009-0001-4659-8808.

4) Kosmet for Ćosić's political philosophy represents a vision of national and ethnic unity, as a symbolic place of gathering and struggle for the Serbian people. His political philosophy serves as a stimulus to consider complex political decisions and historical intersections, emphasizing that even the most complicated disputes can have deep roots in collective memory and identity.

Keywords: *Kosovo and Metohija, Dobrica Ćosić, national identity, national sovereignty, territorial integrity, political philosophy.*

Рецензенти:

др Синиша Атлагић, редовни професор,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,
др Драган Ђукановић, редовни професор,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,
др Наталија Перишић, редовни професор,
Факултет политичких наука, Универзитет у Београду,
др Јелица Стефановић Штамбук, редовни професор,
Факултет политичких наука,
др Марија Ђорић, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије,
др Стеван Рапаић, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије,
др Јелена Тодоровић Лазић, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије,
др Сања Јелисавац Трошић, виши научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду,
др Милош Петровић, виши научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду,
др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије,
др Александра Мирковић, научни сарадник,
Институт за политичке студије,
др Марко Пејковић, научни сарадник, Институт за политичке студије,
др Петар Матић, научни сарадник, Институт за политичке студије,
др Душан Достанић, научни сарадник, Институт за политичке студије,
др Драган Траиловић, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду,
др Митко Арнауодов, научни сарадник,
Институт за међународну политику и привреду,
др Милан Игрутиновић, научни сарадник, Институт за европске студије,
др Срђан Мицић, доцент, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду,
др Ратомир Антоновић, научни сарадник,
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.2(082)

327(100)(082)

327::911.3(082)

ПЕРСПЕКТИВЕ политичких наука у савременом друштву :
[зборник радова]. 3 / приредили Милица Стојчић, Саво Симић.

- Београд : Институт за политичке студије, 2025 (Београд : Донат граф).
- 456 стр. ; 24 см

Тираж 50. - Стр. 9-10: Предговор / Милица Стојчић, Саво Симић.

- Напомене и библиографске референце уз текст.

- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7419-415-7

а) Политичке науке -- Зборници

б) Међународна политика -- Зборници

в) Геополитика -- Зборници

COBISS.SR-ID 167352073